

ТОШКЕНТ
ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШРИЁТИ
1990

ЎЗБЕК ХАЛҚ ИЖОДИ

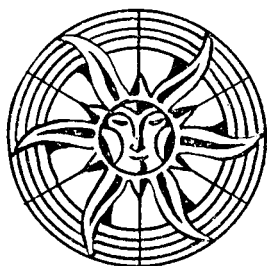
КЎП ТОМЛИК

**ЛУҚМОНИ
ҲАКИМ**

**ЭРТАКЛАР, НАҚЛЛАР, КУЛКИ-
ҲИКОЯЛАР, ЛАТИФАЛАР**

**ТОШКЕНТ
ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЁТ ВА САЊЪАТ НАШРИЁТИ
1990**

ЛУҚМОНИ ҲАКИМ

Бор экан, йўқ экан, оч экан, тўқ экан, бир замон вақтида подшо Искандар Зулқарнайн ўтган экан. Искандар Зулқарнайн подшо кунчиқшидан кунботишига қадар сўраган экан. Подшонинг сўздан-гадан вазири бор экан. Подшо вазирлари билан ўлтиришганда:

— Бир сўзим бор, айтаман, уддасидан чиқасизларми?— деган экан. Шунда вазирлари:

— Гапиринг, биз эшитайлик,— деб таъзим-қуллуқ қилибди. Подшо:

— Сизларга маълум, мен ер юзини сўрайман. Энди сизлар менинг вазирим бўлсангизлар, осмоннинг устида, ернинг остида одамзод бўлармиш, деган гап бор. Осмоннинг устидаги одамларни ерга туширини, ер тагидаги одамларни юқорига чиқариб, шуларнинг ҳам менга арз айтиш ихтиёрини менинг қўлимга қаратиб берасизлар. Агар менинг ~~тошириган~~ тоширигимни бажарсанглар, вазирлик ўринларингизда қолдираман, тошириқ шу,— дебди. Вазирлар:

— Тасаддуқ сизга! Бу гапни энди гапирдингиз бизга. Энди сизга гапимиз, қиладиган нафимиз шуки, бу гап — йўқ гап. Осмон узок, ер қаттиқ. Иложимиз йўқ, сизга берадиган хирожимиз йўқ. Ҳар қандай тошириқ тошириган вақтингизда биз бажарган эдик. Лекин бу тошириқнингизни бажара олмаймиз,— дебдилар.

Подшо вазирлари томонидан берилган жавобга нима дейишини билмай турган экан. Шу вақтда вазирлари ичидан чунон ҳам гапга ва сўзга уста Гойиржон туриб:

— Сиз бу тошириқни тошириш билан қандай фикрни ўйладингиз? Мен сизнинг тошириган тошириқнингизга бир мисол айтаман,— дебди. Подшо:

— Қани, нима дейсиз? — дебди. Гойиржон:

— Дарёларнинг ичида катта дарё — шўр дарё, шўр дарё бўлса ҳам, жуда каттакон зўр дарё. Мен бу дарёнинг тагида, сувнинг ичида одами оби, одами лоби, одами соби деган одамлар бор, деб эшитганман. Энди шу дарёнинг тагида одам борлигини билайлик, қўлга олишнинг иложини қилайлик,— дебди. Подшо:

— Қандай иложини қилсанглар, қилинглар,— дебди Гойиржон вазир:

— Шишадан уй ясаймиз, бир неча ботмон темирдан занжир ясаймиз, шишага занжирни боғлаймиз, зиндондан бир одамни олиб чиқиб, шиша уйга нафаси қайтмайдиган қилиб жойлаб, тош ташлагандай ташлаймиз. Зиндондан олиб чиқилган одамга: «Шу дарёнинг тагига тушсан, дарё тагига одам борлигини билиб чиқасан. Билиб чиқсанг, ҳар қандай гуноҳ қилган бўлсанг ҳам сени зиндондан озод қиламиз», десак,— дебди. Подшо:

— Бу сўзлаган сўзингга баракалла, ҳар нима қилсак ҳам билишимиз керак,— дебди-да, Тойиржон айтгандек шишадан уй ясаиб, занжир тайёрлатиб, зиндонда умрбод ётадиган одамни олиб чиқиб:— Шу дарёга тушиб, одам бор-йўқлигини билиб чиқасан. Шунини билиб чиқсанг, сени бўшатамиз,— дебди.

Шундай қилиб, зиндондан олиб чиқилган одамни шиша уйга солиб, занжир билан боғлаб, тош ташлагандай дарёга ташлаб юборибдилар. Ташланган одам дарёнинг энг тагига етганда, бу дарёнинг тагига одами оби, одами лоби, одами соби деган одамлар яшар эканлигини билибди. Одами оби, одами лоби, одами собилар бу шиша ичидаги одамни кўриб, даргазаблик билан:

— Сендай нухсали одам бизнинг ичимизда йўқ. Сен ўзингни бизга маълум қил. Бизга ким эканлигингни айтмасанг, биз сени ҳар нарса қилишга қувватимиз етади,— дейишибди. Шиша ичидаги одам:

— Мен сизларга юқоридан тушган элчман. Юқоридаги подшо мени сизларга элчилик мақсадида туширдилар. Шу дарёнинг тагига одамлар яшармикан ёки яшамасмикан. Агар одамлар яшаса, подшолари бўлмаса, арзларини менга айтсалар, деб мени туширишди. Шунга нима дейсизлар?— дебди. Дарё тагигаги одамлар бу гапни эшитиб: «Юқоридаги подшо қандай подшо экан. Ер юзини сўраётган бўлсалар, тагин бизларни ҳам ўзларига қаратиш мақсадида бўладилар»,— деб ҳайрон қолишиб, шишадаги одамга:

— Сиз элчи экансиз. Биз сизга бир нарса берамиз, сиз подшоҳингизга олиб чиқиб берасиз. Мана шу косадаги унни нон қилиб ўзлари есинлар, сўнг косанинг ичига тагга ёки тиллаши тўлдирсинлар. Агар косани тагга ёки тиллага тўлғазсалар, унда биз ер юзига чиқамиз, арзимизни айтамыз. Агар косани тўлғазмасалар, овора бўлмасинлар. У кишига айтадиган арзимиз йўқ,— дебдилар. Сувга тушган одам буларнинг сўзини эшитиб, косани ичидаги ун билан олиб чиқибди. Юқоридагилар бу одамни тортиб олиб:

— Қани, нима хабар топиб чиқдинг?— дейишибди. Дарёга туширилган одам:

— Мана шу косанинг ичидаги унни олиб, нон қилиб ёптириб, ер экансиз. Сўнг косани тангага ёки тиллага тўлгазар экансиз. Агар косани тангага ёки тиллага тўлғазсангиз, сизга арзга чиқар эканлар. Бўлмаса, сиз бу ерда, улар у ерда қола берар эканлар,— деб подшога баён қилибди. Подшо бу косани кўриб: «Дарёнинг тагида тангатилла йўқ экан-да», деб, «Бир ҳовуч танга солса тўлади»,— деган экан. Унда Тойиржон вазир:

— Дарёнинг тагида танга ва тилла йўқ эмасдир. Аммо косанинг бир далили бордир.— дебди. Подшо:

— Нима далил бўлар эди?— дебди. Тойиржон:

— Унни олсак, бир дўшни тангани олиб косага солсак, нима далили борлигини биламиз,— дебди. Подшо:

— Бўлмаса, шундай қилиб кўрайлик-чи,— дебди. Сўнг косани ўртага қўйишиб, подшо хазиначини чақириб:— Бир этак танга олиб кел!— дебди. Хазиначи тангани этагига солиб олиб келиб:

— Нима қилай?— дебди. Подшо:

— Косага бир ҳовуч танга сол!— дебди. Танга косада кўринмай қолибди. Сўнгра косага бир этак тангани солиб тамомлади. Яна косанинг ичида танга ҳеч кўринмай қолибди. Подшо:

— Мен бас демагушимча тиллани олиб чиқиб сола бер,— дебди. Подшо бас демабди. Хазиначи этак-этак танга олиб чиқиб косага сола берибди, косада танга кўринмай қола берибди. Подшо жаҳлланиб, фолчи билан қурандозларни чақиртириб келтирибди. Подшо:

— Ўлтиринглар! Мен шўр дарёнинг тагига бир элчи туширган эдим, шуларни ҳам сўрасам, деган эдим. Туширган элчининг қўлига сув одамлари, бир коса беришибди. Шу косани танга ёки тиллага тўлдирсалар, бизни сўрасалар майли, ўзимиз чиқиб арзимизни айтамыз. Агар косани тўлдира олмасалар, биз арзимизни чиқиб айтмаймыз, дейишибди. Биз косага кўп танга солдик, косани тўлдира олмадик. Шунинг сабабини билиб беринглар,— дебди. Фолчилар, қурандозлар:

— Биз шашқал ташлаймыз. Ташлаган шашқалнинг меърига қараб гапирамыз,— дейишди. Подшо:

— Ишқилиб, нима сири бор эканини айтсангизлар,— дебди. Фолчилар шашқал ташлаб, подшога таъзим қилиб:

— Бу косани сизга тажрибага берган эканлар. Яъни подшо ер юзининг устини сўраётган бўлсалар, эндиликда бизни ҳам сўрайман, деган бўлсалар, бу коса тўлмайди-ган коса, тупроққа тўлмаса, бошқа нарсага тўлмайди. Биз

билан ишлари бўлмасин, деган маънода берилган экан,— дебдилар.

Подшо шу қурандозларнинг сўзи билан косага тупроқ солдирибди, шунда танга косанинг атрофида кўришиб қолган экан. Подшо тангани олиб, хазинага солиб, индамасдан қолган экан. Подшо ўйлаб-ўйлаб: «Косадан кўрган иш бу бўлди. Энди ундан нима чиқар экан, унни нон қилиб берсин»,— деб хотинига буюрибди. Хотини хамир қилиб, тандирга ёпаман деса, нон тандирга ёлпшмасдан кулга тушиб кета берибди. Подшонинг хотини ҳайрон бўлиб, бошқа ундан хамир қилиб, нон ёлиб, чиқариб берибди. Подшо нонни сбдию, ҳеч асорат пайдо бўлмабди.

Шу вақтда подшонинг эшигига бир девона шайдулло тортиб, тилашиб келган экан. Подшонинг хотини ҳалиги тандирнинг тепасида ёшилмай қолган нонни хайр қилиб бериб юборибди. Девона нонни олиб, хуржунга солиб, кетиб қолиб, бир ариқининг ёнидаги толнинг салқинига ётиб қолиб, нонни ариқдаги сувга ивитиб, еб кетаётганда, тол эгилиб:

— Э, девона, сиз мендан бир гап сўраб кетинг,— дебди.

Девона ҳайрон бўлиб, бу толдан нечук овоз чиқди, деб:

— Гашир, нима гашинг бор?— дебди. Тол:

— Мен шундайманки, кимда-ким сил касал деган дардга йўлиқса, менинг салқинимда ўлтирса, шунинг дардини кетказишга қувватим етади,— дебди. Девона «ҳа-ҳа», деб кета туриб, йўлда тут дарахтини учратибди. Тут:

— Э девона, бир сўзим бор,— дебди. Гадой:

— Ҳа, нима сўзинг бор?— дебди. Тут:

— Жамш дарахтлар ичида менинг мевам беқадр. Лекин менинг пўстлогимни ичилиб олиб, қозонга солиб, сувига чўмилган одамга яра чиқартирмайман,— дебди. Девона «ҳа-ҳа», деб кетиб қолсалар, нарироққа етиб қолсалар, ажриқ учрабди. Ажриқ:

— Менинг ҳам сўзим бор,— дебди. Девона:

— Нима сўзинг бор,— дебди.

— Мени кавлаб олиб, томширимни офтобга солиб, толқон қилиб еса, одамнинг ичидаги бутун иллатини йўқотишга қувватим келади,— дебди. Хулласи, бутун ер юзидаги кўкарган гиёҳлар бу кишига баён-баён қилиб айтган экан. Гадой кўкарган гиёҳларнинг сўзи билан ҳар қайсисидан озгина-озгина йиғиб олиб, девоналикни ташлаб, табиблик қилган экан. Бу кишининг табиблигидан кўн одамлар наф тошиб, унга «Луқмон девона» лақабини қўйган эканлар. Кўн одамларни даволагандан кейин «Луқмон девона» демасдан «Луқмони ҳаким» ном қўйишган экан. Лекин бу

кини девоналик қилиб юрган вақтларида бонандачилик¹ ишқини ҳам қилар экан. У йилдан бу йилгача подшо Искандар Зулқарнайининг киядиган кийимларини тўқиб бериш кафилигини олган экан. Подшонинг берган ишқини уни таъминламагандан кейин, девоналик ҳам қилиб юрар экан.

Бир куни подшо:— Мана бу ишқини олдингу, жўнаб қолинг. Эндиги келишингизда ўғлимга ва ўзимга старлик кийимлик тўқиб келинг!— деб топшириқ берибди. Шу билан Лукмони Ҳаким: «Қулдук, хўн» деб подшога ва ўғлига кийимлик тўқиб келишни бўйинига олиб кетган экан, уйига етган экан.

Лукмони Ҳакимнинг ҳам подшонинг ўғлидек ўғли бор экан. Лукмони Ҳаким ўйлаб: «Подшонинг ўғли киядию менинг ўғлим киймайдими»,— деб ҳавас қилиб, уч кийимлик тўқиб, ўғлига лойиғини олиб қолиб, подшонинг ўзига ва ўғлига старлик кийимликни олиб бориб берибди. Подшо ҳар доимгидек Лукмони Ҳакимга ишқом бериб, жўнатиб юборган экан.

Подшо бир куни вазирларини чақиртириб:— Бир овга чиқиб, ов овлаб келайлик,— деб овга чиқишган экан. Подшо овни овлаб, довни довлаб, қайтиб келаятиб, Лукмони Ҳакимнинг маҳалласидан ўтиб кетаётган вақтда, Лукмони Ҳакимнинг ўғли подшонинг ўғли кийган кийимга ўхшаган кийимни кийиб, кўчада варварак учуриб юрган экан. Подшо узоқдан: «Бизнинг ўғил нима қилиб юрибди»,— деб вазирдан сўрабди. Вазир:

— У сизнинг ўғлингиз эмас, Лукмони Ҳакимнинг ўғли,— дебди. Подшо:

— Менинг кийган кийимим билан ўғлимнинг кийган кийимнинг нухасидан ўғлига кийгизиб, меннинг хотиримни қилмаганлиги учун бунга жазо тайин қиламан,— дебди. Вазир:

— Нима десаңгиз, ўзингиз биласиз,— дебди. Подшо:

— Бунга жазо шуки, ўғли билан ўзининг қўл-оғини боғлаб ол. Оқтепа деган чўлга олиб бориб, чўлнинг ўрта-сига терак бўйи чуқурга тириклай ётқиз, устини ёғоч билан ёниб, устига тунроқ тортқиз! Икки ойгача тунроқ жойлаб, устини дойлаб, сўнг бир ой пойланг,— деб подшо уйига кетган экан. Вазирлар Лукмони Ҳаким билан ўғлини уйлаб олиб, Оқтепа чўлига олиб кетган экан. Оқтепа чўлида терак бўйи ковлашиб, Лукмони Ҳаким билан ўғлини чуқурга ташлашиб, хунарларини ҳашлашиб, икки арава теракни

¹ Тўқувчилик.

келтиришиб, устини бекитишиб, устига тупроқ тўкишиб турганда, бир одам хўтиги билан ўтин териб юрганини кўриб қолишибди. Уни чақириб олиб:

— Шу ерга икки ойгача тупроқ тўкиш керак. Шу хизматинг учун қанча сўрайсан?— дейишибди. У одам билан келишиб, икки ойгача тупроқ ташлашиб, атрофини жойлашиб, устини лойлашиб, бир ой пойлашиб, подшо олдига боришиб:— Буюрган топширигингизни ўрнига кўйиб келдик,— деб жавоб беришибди. Подшо ўз топширигини бажариб келганлари учун:

— Баракалла,— дебди.

Орадан ўн-ўн беш йил ўтгандан кейин подшо Искандар Зулқарнайн ўлибди. Подшони олиб бориб кўмишибди. Халқ подшонининг ўғлини подшонинг ўрнига ўтказган экан. Подшолик қилиб турганда уйланган экан. Бир йилдан сўнг бир ўғил кўрган экан. Ўғли етти-саккиз яшар бўлганда, подшо овқат еб турганда, подшонинг халқумига бир суяк тиқилиб, дастурхонга йиқилиб қолган экан. Ўғли билан хотини ташқарига чиқиб:

— Подшо овқат еб туриб, томоғига суяк тиқилиб, дастурхонга йиқилиб қолдилар, табиб қалтирийлар,— деб хабар берибди. Одамлар дарров беш-олти табибни олиб келишиб, подшонинг олдига етказишибди. Подшонинг бу ҳолда ётганини кўриб:

— Биз бу касалнинг иложини қилолмаймиз,— дейишибди. Вазирлардан бири:

— Луқмони Ҳакимнинг кадрлари ўтди,— дебди. Подшо:

— Луқмони Ҳакимнинг маъноси нима?— дебди. Вазир туриб:

— Отангизнинг даврида ўтган бир ҳаким эди. Ўлган ўлик бўлса ҳам тирилтириб олишга қуввати етар эди. Лекин отангиз бир зулм билан Оқтепа чўлига кўмдириб юборган,— дебди. Вазирлардан яна бири:

— Агарда, чиндан ҳам Луқмони Ҳаким бўлсалар тирик бўлсалар керак,— дебди.

— Биз бориб қарайлик,— деб неча киши биёбон чўлга бориб қарасалар, бу кишининг тенасига тўкилган тупроқни шамол ҳар тараф учуриб юборган экан. Излаб тополмай, ҳайрон қолишибди. Вазирлардан бири туриб:

— Луқмони Ҳакимнинг устига Абдурайим ўтинчи эшаги билан икки ой тупроқ ташиган эди. Эшагининг кетида эргашиб юрган хўтиги бор эди. Шунинг учун биз Абдурайим ўтинчини топсак, хўтигини сўрасак, бор бўлса, бизга бер десак, у хўтик ўлмаган бўлса, Абдурайим ўтинчи тошиб берса, биз олиб бориб бир қонга тупроқни солиб,

эшакка ортсак, эшак қаерга бориб тўхтаса, шу ерни кавласак, Лукмони Ҳакимни шунда топамиз,— деб эшакни излашга тушишибди. Абдурайим ўтинчини топишиб, эшагининг боласини сўрашибди. Абдурайим ўтинчи «Хўп, олинглар»,— дебди. Абдурайим ўтинчидан эшакни олиб, биёбон чўлга бориб, озгина тупроқ олиб, қопга солиб, эшак устига ортиб, эшакнинг орқасидан ҳайдаб, булар ҳам бора берибди. Эшак бир жойга бориб тўхтабди, етакласалар ҳам юрмайди. Эшакнинг тўхтаган еридан уч-тўрт кетмон қовлашса, бир еридан тешилиб қолибди. Ичкаридан:— Кимсан?— деб овоз чиқибди.— Менга шабада киргизма, ариқнинг кўшигидек илвиллаган одамман, менга зарар етказма!— дебди. Булар:

— Бизни сизга подшо юборди. Подшонинг кўкрагига суяк тикилиб қолди, шунинг дориси нима?— дейишибди. Лукмони Ҳаким:

— Бу касалга мен ўзим бормасам бўлмайди,— дебди. Булар:

— Ўзингиз бораман дейсиз, ариқнинг кўшигидек илвиллаб қолганман дейсиз, ундай бўлса, қандай борасиз?— дейишибди. Лукмони Ҳаким:

— Агар мени олиб боришга кучларинг етса, бир тешикни бекитиб кетасизлар. Қирқ қадок ёғ, қирқ қадок гўшт, қирқ қадок шёз, қирқ қадок туз, қирқ поғоналик шоти ва қирқта қиз олиб келасизлар. Шотини менинг қўлим етарлик жойга туширасизлар. Олиб келган қизларни ҳар поғонага биттадан ўтқазасизлар. Шунда мен у қизларга қўл теккизганимда, улардан баҳра топиб, кучга кириб кетаман, юқорига етаман. Овқат еёлмайман. Пиёздоғ иси димоғимга кирса, овқат еган ҳисобига ўтаман, подшо олдига етаман,— дебди.

Бу гапни хаёл ўтмай подшога етказишибди. Подшонинг буйруғи билан уста шотини тайёр қилгунча, кўчама-кўча, гузарма-гузар, маҳаллама-маҳалла юриб бўй етган қизларни олиб келтирибди. Шу билан шоти, қирқ қиз ва бошқа нарсалар ҳам тайёр бўлиб, аравага қизлар ва молларни солиб Лукмони Ҳаким етган жойга етказибди. Шотини қўйиб, ҳар поғонага биттадан қизни ўтқазиб, сўнг Лукмони Ҳаким қизларнинг қўлларидан ушлаб, қувват топибди. Қизлар беқувват бўлиб, сап-сарпқ заъфарондай бўлиб, поғонадан йиқила беришибди. Лукмони Ҳаким чуқурдан ўзини олди, ўғли чуқурда қолди. Қовуриб турган шёздоғнинг иси Лукмони Ҳакимнинг димоғига уриб, шундан баҳра олиб, подшонинг олдига борибди. Лукмони Ҳаким подшодан ҳол сўраб:

— Ўғлим, нима дардинг бор, айт!— дебди. Подшо:

— Шовилиб овқат еб, кекирдагимга суяк тикилган, шунинг иложи қандай?— дебди. Луқмони Ҳаким:

— Бунинг иложи шуки, ўғлингни сўйиб қонини ичираман. Шу дори, бошқа дори ҳеч тузата олмайди,— дебди. Подшо:

— Бу гапга унамайман. Ўлсам, ўзим ўлай, лекин ўғлимнинг сўйилишига норозиман,— дебди. Луқмони Ҳаким вазирларга гап ўргатибди. Вазирлари: «Бир ўғлиннинг бахридан ўтинг, тагини бошқа ўғил кўрасиз»,— деб подшони кўндирибди.

Сўнг боланинг уст-бошини ечиттириб, отасининг олдига келтириб тайёрлаб турганда, подшо билан бола ўртасига бир чойшаб тортишибди. Болани подшога кўрсатмасдан нарироққа олиб, боланинг ўрнига бир эчкини келтириб, томонига ичочқ тортиши билан, эчки ба-ба дейиши билан подшо: «вой, болам, вой, болам», деганда, подшонинг кекирдагида тикилиб қолган суяк оғзидан чиқиб кетибди. Подшо: «вой, болам, вой, болам», деб эсини йўқотиб турган вақтда, боласининг ўйшаб юрганини кўриб, подшо Луқмони Ҳакимга:— Нега мени шунча қийноққа солдинг?— деб дўқ қилибди. Луқмони Ҳаким:

— Бошқа илож йўқ эди. Мана ўзинг ҳам, боланг ҳам омон қолдинглар,— дебди. Подшо:

— Муродимга ва мақсадимга етдим. Нима тилагинг бор, тила!— дебди. Луқмони Ҳаким:

— Гапни гапга уриштириб, сўзни сўзга солиштириб, ҳақми ёки ноҳақми текшириб иш қилсанг, менга шу бўлади. Бошқа тилагим йўқ,— дебди. Подшо:

— Отам сизнинг билан ўғлингизни шундай ёмон жазога буюрган экан. Ўғлингиз қани?— дебди. Луқмони Ҳаким:

— Баракалла сизга. Ўғлим ёшлиқ қилибди. Бир деворнинг қавагида каптар бола очган экан. Шу каптарнинг боласини оламан деса, қўли қолган экан. Сўнг дўпписини қавакка тикиб қўйган экан, каптарнинг боласи ўлган экан. Шунинг жабрига қолди,— деб жавоб бериб, уйига кетган экан.

Луқмони Ҳакимнинг уйига келганлигини бутун ошна-оғайинлари, қавму қариношлари эшитиб, кўргани келиб, ўртага олишиб ўтиришибдилар. Келган ошна-оғайинларидан бири:

— Луқмони Ҳаким, бир кўрган-кечирганларингиздан гапириб беринг,— дебди. Луқмони Ҳаким «хўп» деб:

— Ҳасратим дафтарга снғмас битолмайман, ука,

Оғзимдаги бир парсани чайнаб ютолмайман, ука,
Кўрганимда кўз ёшимни тўхтата олмайман, ука.
Кўрмайини босдим тиканни, тортиб келдим дардини,
Кўрсам эдим, босмас эдим, тортмас эдим дардини.
Хору зорлик торта-торта таңда тоқат қолмади,
Келдимү кулбам аро, кўрдим сизларни, юракда армон
қолмади.

Кўрган-кечирганим шу,— деб сўзини тамом қилибди.

— Хўн бўлмаса, сиз чарчаб келгансиз, дамнингизни олинг, хайр,— деб чиқиб кетишибди. Луқмони Ҳаким ялгаригидек ўз табиблигини давом қилдириб, кўп яшаб, ўзларидан-ўзлари потоб бўлиб ётиб қолибди. Ошна-оғайнилари, дўсту қариндошлари, бу кишидан даволанган одамлар бетоб бўлиб қолганларини эшитиб, кўргани келибдилар. Сўнг Луқмони Ҳакимдан:— Сиз бизга хайрон қоларлик фойдали гапларингиздан гапириб беринг,— деб сўрабдилар. Луқмони Ҳаким:

— Ҳар қандай одам ялғизнинг томирини кавлаб олиб, сувга солиб ювиб, офтобда қуритиб олиб, сутга солиб қайнағиб ичса, одам ичида тош бўлса, шу тошни эритиб юборади. Иккинчиси, лойизанги деган гиёҳ бўлади. Шу гиёҳни қувачага солиб туйиб, талқон қилиб, кап отиб юрса, ҳар қандай одамни қувватли, кучли қилади. Учинчи, ҳар қандай одам йўтал бўлса, беҳиннинг ичидаги уруғини олиб, олган уруғ ўрнига думба ёғи солиб, шишириб еса, йўтали тузук бўлади. Ҳар қандай одам ҳар ҳафтада ҳаммомга тушиб турса, соғлом, бақувват одам бўлиб юради. Ма-на сизларга гапирган ганим шу, қилган нафим шу,— деб сўзини тамом қилибди. Кўришга келган ошна-оғайнилар, қавму қариндошлар Луқмони Ҳакимни эшитиб, уйларига кетган экан. Луқмони Ҳаким бир-икки кундан сўнг ўз ажали билан ўлган экан.

АЁЗ

Унақа гап, бунақа гап, бу гапнинг аслини суриштирсангиз, шунақа гап, бошидан-оёғигача ўқиб кўрсангиз, гандан қимматбаҳо Аёз деган гап.

Бир замонда Хондархон деган бир подшо бор экан. У подшонинг Маликахон деган хотини бор экан. Подшо бу хотинидан тўққиз қиз кўргангадан кейин, хотини яна ҳамиладор бўлган экан. Бир куни подшо хотинига:

— Мен сен билан шунча йил умр қилиб, оҳ-воҳ билан ўтдим. Ҳар сафар ҳамиладор бўлганимда, бу гал ўғил

туғар, деб юрсам, қиз туғасан. Мен овға чиқиб кетяпман. Агар бу сафар ҳам қиз туғсанг, жаҳл устида сени ўлдириб қўймайин. Ўғил туғсанг, меннинг орқамдан хабар юбор. Бордию қиз туғсанг, келгунимча уйни бўшатиб қўйгин,— деб отига мўниб жўнабди.

Шу кунн ярим кечада подшонинг хотини қиз туғибди. Малика момо хотинга:

— Отаси: «Қиз туғсанг, келгунимча уйни бўшатиб қўй», деган эди. Менга болани йўрғаклаб беринг, мен бошим оққан томонга кетайин,— дебди. Кампир:

— Эй жон болам, шундай салтанату дабдабани ташлаб, икки кўзингни ёшлаб қаёққа борасан. Сен меннинг гашимга кирсанг, ўн тилла пул билан қизингни менга берасан. Шу атрофда беш-олтита хомшадор хотинлар: «Момо, биздан хабар олиб турунг»,— деб айтишган эди. Шулардан биронтаси ўғил туққан бўлса, ўн тиллани бериб, қизингни алиштириб келаман,— деди.

Малика суюниб, ўн беш тилла бериб: «Илоҳим, толенмга биронтаси ўғил туққан бўлсин»,— деб кампирни жўнатибди.

Кампир бола билан ўн беш тилла пулни кўтариб, бир эшикдан чақирганда, бир бола чиқиб:

— Э, эна, нимага келдингиз?— деб сўрабди. Кампир:

— Сенинг онанг иккиқат эди. «Мендан хабар олиб турунг», деган эди. Бир хабар олиб келай, деб келган эдим,— дебди. У бола:

— Дадам бир ёққа кетган эди, онам инқиллаб ётибди. Яхши келибсиз, ичкарига кирунг,— дебди. Кампир киргандан кейин ҳалиги хотини бир ўғил туғибди. Кампир у хотинга:

— Эй, болам, сен ўғил туғдинг. Мана бу қиз подшонинг қизи эди. Мана бу ўн беш тиллани ол, ўғлингни менга бер. Эринг келса, қиз туғдим дейсан-қўясан. Мен ўғлингни подшонинг хотинига олиб бориб бераман,— дебди.

У хотин ҳам тўртта ўғил туққан экан. Эри: «битта ҳам қиз туғиб бермадинг», деб юрар экан. У хотин ҳам хурсанд бўлиб, ўн беш тилла билан қизни олиб, ўғлини бериб юборибди. Кампир ўғилни олиб, қўйнига солиб, подшонинг хотинига етказган экан. Подшонинг хотини болали олиб, чунон қувониб, подшога хабарчи юборган экан. Подшо борган хабарчига қўн суюнчи бериб, овдан қайтиб: «Мен ҳам ўғил кўрар эканман», деб қирқ кечаю, қирқ кундуз тўй қилиб берган экан. Бола уч яшар бўлганда подшо яна тўй-томоша қилиб, ўғлиннинг қўлини ҳалоллаган экан.

Бола олти яшар бўлганда, подшо дастурхонни катта қилиб, боланинг қўлидан етаклаб, мактабга олиб бориб: «Эти ёзники, суяги бизники», деб домлага берган экан. У домла: «Подшонинг ўғлини жеркисам, силтасам, уриб-сўксам, кўнглига озор берсам, бориб отасига айтса, подшо мени хукмқушга буюрса, ҳеч ким подшонинг қўлидан мени ажратиб ола олмас»,— деб болани етти қават кўрпанинг устига ўтқазиб, кўп иззат-икром билан ўқитиб юрган экан. Орадан бир ой ўтгандан кейин, подшо ўғлидан:

— Ўғлим, домлангиз қалай?— деб сўрабди. Ўғли:

— Эй ота, домлам мени яхши кўрадилар, етти қават кўрпадан туширмайдилар,— дебди. Подшо боланинг гапидан рози бўлиб:

— Ўғлим, энди у домланинг олдига сира борманг, у домлангиз сизни ўқита олмас экан,— деб бошқа мактабга берган экан. Яна орадан беш-олти кун ўтгандан кейин, подшо ўғлидан:

— Ўғлим, бу домлангиз қалай?— деб сўрабди. Ўғли:

— Бу домлам, у домладан ҳам яхши экан,— дебди. Подшо:

— Бўлмаса, энди бу домлангизга ҳам борманг,— дебди. Орадан уч-тўрт кун ўтгандан кейин, подшо дастурхон қилдириб, бир пиёла тапга билан яна бир домланинг олдига олиб борибди. Домла подшога:

— Фуқаронгизнинг болаларини қандай ўқитсам, сизнинг ўғлингизни ҳам шундай ўқитаман. Илм деган нарса қийинчилик билан бўлади. Шунга рози бўлиб қўлингиздан қорғоз берсангиз, ўқитаман. Бўлмаса йўқ,— дебди. Подшо рози бўлиб, ўғлини домлага ташлаб кетган экан. Ўғли мактабга келмай деса, отаси зўрлайди. Мактабга келса, домласи зах ерга ўтқазиб қўйиб, тез-тез ўқи, деб хўрлайди. Шу аҳволда олти йил ўқиб, ўн икки ёшга кирган экан. Бир куни бола отасига домласидан шикоят қилиб:

— Домланинг дастидан дод, мен энди ўқиб бўлдим. Шу илмим ҳам етади,— дебди. Подшо:

— Э, ўғлим, сиз ёшсиз, кўп ўқийсиз,— деса, ўғли:

— Мен ўзим катта мулла бўлиб қолдим. Энди ўлсам ҳам ўқимайман,— дебди. Подшо:

— Агар мулла бўлиб қолган бўлсангиз, мактабга бориш-бормаслик сизнинг ихтиёрингизда. Дунёда тўрт ёмон нарса бор, шу нарсаларни айтиб берсангиз, сизнинг мулла бўлиб қолганлигингизни эътиборга оламан, айтиб бера олмасангиз, яна шу домлангизда ўқий берасиз,— дебди. Шундан сўнг бола мактабга бормасдан, «Шу тўрт ёмон нарсани билиб, отамга айтиб бермасам, домламдан қутулмас

эканман»,— деб далага қараб чиқиб кетган экан. Далала қўш ҳайдаб юрган бир дехқоннинг олдига бориб:

— Юр бу ёққа!— дебди. Дехқон:

— Сен ўзинг кимсан, мени «юр бу ёққа», дейсан. Нима ҳақинг бор?— дебди. Бола:

— Мени билмайсанми, мен подшонинг ўғли бўламан,— дебди. Дехқон:

— Подшонинг ўғли бўлсанг бўлибсан-да. Мени «юр буёққа» дейишга нима ҳақинг бор?— дебди. Бола:

— Отам «дунёда тўрт ёмон нарса бор, шунни билиб келгин», деган эди. Шунинг биттасини топдим. Сен яхши одам бўлсанг, силлиқ ерининг юрагини ёриб, ғадир-будир қилармидинг.— дебди. Дехқон:

— Сен мени отанинги олдига олиб бормагин. Тўрт ёмон нарсани ўзим айтиб берай. Аммо отанг менинг айтганимни билмасин. Отанг, «Толиб келдингми, қани айт-чи» деса, «Қушларнинг ичида калхат ёмон, ҳайвонларнинг ичида хачир ёмон, тўқайда тўнғиз ёмон, одамнинг ичида хунасайи мушкул ёмон», дегин. Отанг сендан хурсанд бўлади,— дебди.

Бола буларни билиб кетган экан, отасининг олдига етган экан. Отаси:

— Э ўғлим, нимага келдинг?— деб сўрабди. Бола:

— Сиз айтган тўртта ёмонни толиб келдим. Қушларнинг ичида калхат ёмон, ҳайвоннинг ичида хачир ёмон, тўқайда тўнғиз ёмон, одамнинг ичида хунасайи мушкул ёмон,— дебди. Подшо:

— Ўғлим, бу гапни ўргатганинги ўзи ёмон. Кимки сенга бу гапни ўргатган бўлса, бу одамга кўрсатгин, бу олиб келади,— деб ўғлининг ёнига одам қўшиб берибди. Бола у билан кетиб, қўш ҳайдаб турган ерга етиб, «Хов, ана шу одам», деб кўрсатиб қўйибди. Подшонинг одами дехқоннинг олдига бориб:

— Бу болага гап ўргатганинги учун сизни подшо чақиряпти, юринг,— деб подшонинг олдига олиб борибди. Подшо:

— Бизнинг ўғилга тўрт оғиз гапни сиз ўргатдингизми?— дебди. Дехқон:

— Ўғлингиз сўрагандан кейин ўргатганмиз,— дебди. Подшо:

— Сизнинг исми шариф — отингиз нима?— дебди. Дехқон:

— Менинг отим Аёз,— дебди. Подшо:

— Э, Аёз, ўзингни бил, ўзгани қўй. Мен буни ўқишдан қолмасин, деб ҳеч ким билмайдиган тўғон қилган эдим. Сен шундай гапни билар экансан, сендан анча маслаҳат чиқадиганга ўхшайди. Менинг ўнта вазирим бор.

Сени ҳам вазирликка олдим,— деб ўзига вазир қилиб олибди.— Ўғлим, сизнинг бировдан ўрганиб олган гапнигиз эътиборга олинмайди. Энди сиз мактабингиздан қолманг,— деб мактабга жўнатган экан, Аёз подшога вазир бўлиб қолган экан.

Орадан уч-тўрт кун ўтгандан кейин, подшонинг сайиси подшонинг отини суғориб, етаклаб олиб ўтиб кетаётганда, подшо янги вазирни бир синаб кўрай деб:

— Аёз, бу от қалай, зехнингизга ёқадими?— дебди. Аёз:

— Отингиз отжон экану энаси молжон экан-да,— дебди. Подшо:

— Буни отжон деганинг деган, энаси молжон экан, деганинг нимаси?— дебди. Аёз:

— Тақсир, шу отни сизга ким олиб келган бўлса, шундан сўранг. Бу отнинг энаси отми, молми эканини шунда биласиз,— дебди. Подшо дарров одам юбориб, отни тортиқ қилган одамни чақиртириб келиб, сўрабди:

— Бу отнинг энаси отми ёки молми? Сендан шуни билиш учун чақиртирган эдим,— дебди. Отнинг эгаси:

— Ростини айтсам, бу отнинг отаси ҳам от, опаси ҳам от. Аммо опаси туққандан кейин, уч-тўрт кун ўтганда ўлган. Бу энасини эмолмай қолди. Шунда нима қилишимни билмай, сигир сути бериб боқдим. Бозорга сотишга кўзим қиймай, нима қилишимни билмай, сизга тортиқ қилдим. Оздир-кўпдир инъом бердингиз, олдим,— деди. Подшо унга жавоб бериб, Аёздан:

— Бу отнинг сигир сути ичиб катта бўлганини қандай билдинг?— дебди. Аёз:

— Сайисингиз отни ариққа олиб бориб суғорди. Қараб турсам, тумшугини бу ёққа буриб, кейинги оёғини ариққа қараб силкиди. Шундан от боласи бундай қилмас эдику, деб тахмин қилдим,— дебди. Подшо бу жавобдан қаноат ҳосил қилиб:

— Хазиначи, хазинадаги шкита гавҳари шамчироқни олиб чиқиб, Аёзнинг олдига қўй!— дебди. Хазиначи олиб чиқиб, Аёзнинг олдига қўйибди. Подшо:

— Буни сенга инъом қилиб қўйганим йўқ. Бунинг қайси бири тоза, қайси бири наст эканини айтиб бер, деб қўйдим,— дебди. Аёз гавҳарга қараб туриб, улар наст деб юрганиши тоза, тоза деб юрганларини наст деган экан. Подшонинг бу гапга аччиғи келиб:

— Эй Аёз, сен шунга қолганда айниднинг. Қизил, сариқ бўлиб товланадиган гавҳарни наст деб, нега наст гавҳарни тоза дейсан?— дебди. Аёз:

— Э, подшоҳим, ачқингиз келмасин. Бунинг товланишига сабаб, унинг ичида қурти бор. У қурт у ёққа, бу ёққа ағнаганда гавҳар товланганга ўхшаб кўрилади, у гавҳардан бу гавҳар паст,— дебди. Подшо вазирларига:

— Шу гавҳарнинг ичида қурти бор дегани учун синдиришлар, кўраман,— дебди. Вазирлар бир-бирига қараб, синдиришга ботини олмай туришганда, Аёз ўзи бир тошни олиб, гавҳарнинг ўртасига уриб икки бўлибди. Гавҳарнинг ичидан бир қурт чиқиб, ўрмалаб кетаётганини подшо кўрса ҳам, гавҳарнинг синганига ачишиб:

— Гавҳарни нимага синдиридинг?— дебди. Аёз:

— Гавҳарни мен синдирганим йўқ, вазирларингиз синдирди,— дебди. Шунда подшо:

— Ўзинг синдириб, мен синдирганим йўқ, вазирларингиз синдирди деганинг нима деганинг?— дебди. Аёз:

— Тақсир, мен синдирсам, ниҳоят бир дона гавҳарни синдирибман, сизнинг сўзингизни синдирганим йўқ-ку, булар синдирди. Подшо: «Камол топ, Аёз»,— деб унинг сўзини эътиборга олган экан. Шу билан юрганда, уч-тўрт кун турганда, вазирларнинг бунга рашик келиб, Аёзни подшога ёмон кўрсатмоқлик мақсадида:

— Кеча келган вазирингизни биздан ортиқ кўрасиз. Биз бунинг билимдошлигини синаймиз,— дейишибди. Подшо:

— Қандай синаб кўрсанглар, синаб кўринглар,— дебди. Шунда вазирлар Аёз ўтирадиган кўрпачанинг тагига бир юшқа қоғозни ташлаб, аския сифатида сўзни бошлаб ўтиришганда, Аёз келиб кўрпачага ўтириб, хаёл-сукутга кетибди. Подшо бунни кўриб:

— Бунча хаёлинг наришон?— деб сўрабди. Аёз:

— Билмайман, ер шизинг пўстидек кўтарилдимкан ёки осмон сал пастга тушдимкан?!— дебди. Шунда вазирлар:

— Тақсир, энди сизнинг олдингизда шу турсини, биз турмаймиз,— дейишибди. Подшо:

— Менинг ишим бир Аёз билан битмайди. Сизлар Аёзни гаш кўрсангизлар, мен ҳам Аёзнинг вазирлигидан кечдим,— деб вазирларининг қўнгли учун Аёзни зиндонга солган экан.

Бир кун эрталаб вазирлар подшонинг олдига киришганда, подшо чалқанча ётиб уларга:

— Олиб келинг!— дебди. Вазирларнинг нимани олиб келишига ақллари етмасдан, бошқа ёққа кетмасдан тўғри зиндонга — Аёзнинг олдига бориб, эшикни тақ-тақ уришибди. Аёз зиндонда туриб:

— Сизлар кимсиз?— дебди. Вазирлар:

— Биз вазирлармиз. Подшо бизга «Олиб келинг», деди.

Аммо нимани олиб келишни айтмадилар. Биз уч кундан бери нима олиб келишни билмай, рўнарасига бора олмаймиз.

— Подшо ерга қараб «олиб келингар» дедими, осмонга қараб «олиб келинглар» дедими?— деб сўрабди. Вазирлар:

— Чалқанча ётган вақтларида уйининг атроф-шишига қараб айтдилар,— дебди. Аёз:

— Чалқанча ётиб, уйининг атроф-шишига қараб айтган бўлса, мен айтган нарсаларни олиб борасизлар. Аммо менинг айтганимни подшо билмасин. Битта дурадгор, битта сирчи, битта сувоқчи, битта сартарош — шу тўртовини олиб бориңлар,— дебди.

Вазирлар Аёз айтган тўрт нарсани подшонинг олдига олиб бориб, тўртови подшога таъзим қилибди. Подшо:

— Сизлар кимсизлар?— деб сўрабди. Улар:

— Тақсир, вазирларингиз олиб келди. Биримиз дурадгор, биримиз сирчи, биримиз сувоқчи, биримиз сартарош,— дебди. Подшо:

— Сен дурадгор бўлсанг, мана бу уйининг тўртта васаси эгри бўлиб қолган, шу вассаларни олиб тўғри васса сол. Сен сирчи бўлсанг, дарров ўшани сирла. Сен сувоқчи бўлсанг, ана у тўмнайиб турган жойни чопиб, у девор билан бу деворни бир қилиб қўш. Сен сартарош бўлсанг, бу учовинини битиргунча, менинг сочимни олиб қўй,— дебди. Тўртовинини битириб кетганда, нарироққа етганда, подшо вазирларидан:

— Кимнинг ақли билан менинг олдимга бу тўртовини олиб келганларингнинг аниғини айтинглар:— дебди. Вазирлари:

— Тақсир, биз ўз ақлимиз билан олиб келдик,— дейишибди. Подшо:

— Ростини айтинглар. Сизлардан бундай маслаҳат чиқинига қўп қовун ишини бор,— деб дашном билан сўрабди. Вазирлар:

— «Менинг айтганимни подшо билмасин», дегани учун айтмаган эдик. Энди айтсак, буларни Аёзнинг маслаҳати билан олиб келган эдик,— дейишибди. Подшо:

— Ундай бўлса, Аёзни зиндондан озод қилинглар, у сизларнинг ейдиганларингни еб, ичадиганларингни ичиб қўйгани йўқ,— дебди. Аёзни ўша топда олдириб келиб, яна ўз ўрнига вазир қилиб қўйган экан.

Аёз вазир бўлиб юрганда, беш-олти кун турганда, вазирлардан биттаси: «Аёз кетади, уйига етади. Буни бир пойлайчи, уйида нима иш қилар экан»,— деб пойлабди.

Аёз уйига боргандан кейин, подшонинг берган кийимла-

рини ечиб, сандиққа солиб, шолн похолга чалқанча ётиб, ўзининг эски чорингни қозикқа илиб чоринга қараб: «Эй Аёз, у кунингни унутма, подшога вазир бўлдим, деб эски чоринингни қуритма!»— деб нақл қилибди. Аёзнинг бу гапини пойлаган вазир эшитиб, подшога бориб:

— Эй, тақсир, гўштинг асили қартадир, чайнай берса, асли зотига тортадир. Вазирингиз Аёзнинг эшигини қўйиб, тешигидан пойлаб қараб турсам, сиз берган кийимларни ечиб, сандиққа солиб, тагига бир боғ шолн похолни солиб, ўзининг эски чорингни уйининг қозинга илиб қўйиб, чалқанча ётган жойида чоринга қараб: «Эй, Аёз, у кунингни унутма, подшога вазир бўлдим, деб эски чоринингни қуритма!» деб вайсаб ётир экан,— деб чақибди. Эртасига Аёз подшонинг олдига таъзимга кирса, подшо:

— Эй, Аёз, сен кечкурун уйингга бориб, мешинг берган кийимларини у ёққа қўйиб, қўш ҳайдаб юрганнингда киядиган чоринингни қозикқа илиб, бир боғ похолни тагинга солиб, чоринингга қараб вайсаганинг нимаси? Шу гап ростми?— дебди.

— Ҳа, тақсир, рост,— дебди. Подшо:

— Рост бўлса, сендай вазирнинг менга кераги йўқ, бор кет!— деб вазирлик кийимларини устидан ечтириб олиб, эски чопонини эгинга солиб, жўнатиб юборган экан.

Аёз йўлда кетаётган экан, бир саксонга кирган чол учраб қолибди. У чолни орқага ташлаб, олдидан босиб ўтиб кетишга ботинолмаёй одоб сақлаб, чол билан баробар йўл юриб кетаётиб, чолга:

— Ота, йўл бўлсин?— дебди. Чол:

— Нима бўлса, мўл бўлсин,— дебди. Аёз:

— Ота, узоқ йўлни яқин қилиб кетайлик,— дебди. Чол индамабди. Яна бир оз юриб:

— Ота, от бўлмаса ҳам, той миниб кетайлик,— дебди. Чолнинг гаши келиб индамабди. Шу билан кетганда, нарроққа етганда, чол бир эшикка кириб кетибди. Аёз кета берибди. Чолнинг ўн саккиз яшар бир қизи бор экан. Отасидан:

— Ота, қаёққа бориб келдингиз?— деб сўрабди. Чол:

— Кўчаларни айланиб, томоша қилиб келдим,— дебди. Қизи:

— Хўш, кўчада нима гаплар бор?— деб сўрабди. Чол:

— Ҳеч гап йўқ. Йўлда бир бетамиз одам билан ҳамроҳ бўлиб қолган эканман. У: «узоқ йўлни яқин қилиб кетайлик. От бўлмаса ҳам, той миниб кетайлик», деб то уйга келганимча гашириб келди,— дебди. Қизи:

— Эй, ота, «Узоқ йўлни яқин қилиб кетайлик», дегани —

гаширишиб кетайлик дегани. «От бўлмаса ҳам, той миниб кетайлик», дегани — қари экансиз, битта-яримта ёғочдан ҳасса қилиб берай дегани. Сиз ўша йиғитни ташийсизми? — дебди. Чол:

— Унинг айтган гашига гашим келиб, афтига ҳам қарамадим, кўрсам ҳам танимайман, — дебди. Қизи:

— Бўлмаса, сиз мана бу икки пулни олинг, бозорга боринг. «Икки пулга уч хил ейдиган овқат борми?» — деб боққолма-боққол юринг. Ўша йиғит бозорда юрган бўлса, икки пулга уч хил ейдиган нарса олиб беради. Олиб келинг. Ўша нарсани олиб берган одамга: «Сиз мана бу самоварда туринг», деб тайинлаб келинг, — дебди. Чол икки пулни олиб, бозорга бориб: «Икки пулга уч хил ейдиган овқат борми?» деб сўраса, одамлар чолга дашном бериб: «Нари бор, ота, икки пулнига нима келади», — деб турган вақтда, Аёз келиб:

— Ота, менга беринг, Сизнинг айтган нарсангизни мен олиб берай, — деб икки пулга битта ҳандалакни олиб, чолга бериб: «икки пулга уч хил ейдиган овқат мана шу», — дебди. Чол:

— Бу ҳандалакни бир киши ейди, ҳандалак бир хил нарса. Яна икки хили қани? — дебди. Аёз:

— Эй, ота, шу икки пулга уч хил ейдиган нарса олиб келинг, деган одамга олиб борсангиз, «менинг айтганим мана шу эди», — деб этини ўзи ейди, пўчоғини эчкига беради, уруғини товукқа беради, — дебди. Чол:

— Хўп, болам, бўлмаса сиз ҳеч қаёққа кетиб қолманг. Мана бу самоварда туринг, — деб ҳандалакни олиб уйига боргандан кейин, қиз ҳандалакни сўйибди, отаси билан еб тўйибди. Пўчоғига кепак селиб эчкининг олдига қўйибди, уруғини товукқа берибди. Шу билан қиз дарров бир тандир патир билан анча чучвара қилиб пишириб, бир лаганга тушириб, чучварани зич қилиб териб, бетига тўрт қошиқ мойни қўйиб, бетига битта патирни қоплаб, дастурхонга ўраб, бир камшир қўшнисини чақириб:

— Холажон, мана шу дастурхонни олиб, бозор бошига бориб, чойхонадан: «Шу ерда Аёз деган йиғит борми?» деб сўраи. «Ҳа, мен», деса, шунини беринг. Қўлшигиздан дастурхонни олаётганда, сиз унга: «Ҳаво қоронғи, юлдузлар зич, ой бутун», деб қўлига беринг, — деб тайинлаб, камширни жўнатибди. Шу билан камшир кетганда, панароқ жойга етганда, камшир ўз-ўзига: «У у ёқда, бу бу ёқда, билиб ўтирибдим», — деб дастурхонни очиб, чучварадан еб сийраклантиб, мойини ичиб, патирнинг ярминини еб, Аёзни чойхонадан сўраб: «Аёз деган йиғит сизмисиз?» — дебди.

— Ҳа, мен, — дебди Аёз. Камшир дастурхонни бераётди:

— Шу дастурхонни сизга биров бериб юборди. Ҳаво қоронғи, юлдузлар зич, ой бутун,— дебди. Аёз ичкарига кириб, дастурхонни очиб қараса, чучвара жуда сийрак, мойи йўқ, патир яримта. Аёз лаганни бўшатиб, камширнинг қўлига бериб:

— Бу дастурхонни сизга ким берган бўлса, унга бориб айтинг: «Ҳаво ёруғ, юлдузлар сийрак, ой яримта экан». Камшир товоқни олиб қизнинг олдига борибди. Қиз:

— Нима деди?— деб камширдан сўрабди. Камшир:

— Товоқни бературиб: «Ҳаво ёруғ, юлдузлар сийрак, ой яримта денг» деди,— дебди. Қиз камширга:

— Шу юборган нарсамни йўлда очиб, четроқ жойга қошиб, ёғини ичиб, чучвара билан патирнинг ярмини ебсиз. Шунақа ҳам баднафслик бўладими?— деган экан, камшир ҳайрон бўлиб, уялиб, уйига чиқиб кетган экан.

Қиз Аёзни чақиртириб, унга тегмоқчи бўлиб, Аёз олмоқчи бўлиб, тўй қилиб, шу билан чолга куёв бўлган экан. Чолнинг бир оз ери бор экан. Аёз яна эски чоригини киийиб, экин экиб, деҳқончилигини қилиб юра берсин, индамай тура берсин. Энди икки оғиз гапни подшодан сўранг.

Подшо отхонага чиқиб, отларига қараб туриб: «Олиб келинглар!»— деб даҳшат билан вазирларига буюрган экан. Вазирлар нимани олиб келишни билмай, подшонинг олдига бормамай юришганда, бир одам:

— Аёз Иқон деган қишлоқда деҳқончилик қилиб юрибди. Ўшанда бориб сўранглар. Шу айтиб бермаса, бу гапнинг тугуини ҳеч ким еча олмайди,— дебди. Вазирлар бу маслаҳат билан бориб, Аёзнинг ҳовлисини топиб, эшигини қоқиб чақиринган экан, Аёз чиқиб:

— Хўш, хизмат?— дебди. Вазирлар:

— Подшо бизга даҳшат билан «Олиб келинглар!» деди. Нима олиб боришимизни билмай ҳайронмиз. Шунга нима маслаҳат берасиз, деб сўрагани келдик,— дебди. Шунда Аёз:

— Подшо қаёққа қараб туриб «Олиб келинглар!» деди,— деб сўрабди. Вазирлар:

— Отхонадаги отларга қараб туриб айтди,— дебди. Аёз:

— Бу гапнингизга қараганда, подшо овга чиқиб келган. Шунда отининг ё узангиси, ё айили, ёки юганининг бирор жойи узилган. Энди сизлар битта саррож олиб борсанглар бўлади,— дебди. Булар бир саррожни подшонинг олдига етказиб:

— Тақсир, мана бу киши саррож,— дейишибди. Подшо:

— Хўп бўлмаса, узанги узилиб, айиллар бузилиб қолган эди. От афзалининг бутун кам-қўстини тайёрлаб қўйгин,— деб саррожга тайишлаб, вазирларига қараб:— Сизлар буни ўз

ақлларинг билан олиб келганларинг йўқ. Кимнинг ақли билан олиб келганларингни айтиб беринглар,— дебди. Вазирлар:

— Тақсир, ростини айтсак, илгариги вазирингиз Аёз Иқон қишлоққа кетиб қолган экан. Дараклаб уни топиб, шунинг ақли билан олиб келдик,— дебди. Подшо:

— Шу бир оғиз гапнинг мазмунини еча олмай, шунча ерга бориб, Аёзнинг гапи билан олиб келибсизлар. Аёзни ундай дединглар, бундай дединглар, хуллас, менинг олдимдан кетказдинглар. Кўпдан кўп ақл чиқади, оздан оз ақл чиқади. Ҳали ҳам бўлса, Аёзни олдириб келишимиз керак,— деб подшо Аёзни олдириб келтирибди. Аёз келгандан кейин вазирлар яна уни ғаш кўриб, нима қилишларини билмай, подшога:

— Тақсир, Аёзнинг ўзи сизга вазир бўлиб турсин, бизга жавоб беринг,— дейишибди. Подшо:

— Бўлмаса, мен Аёзга бир иш буюраман. Аёз у ишнинг урдасидан чиқолмай, бу ерга келмайдиган, ҳеч нарса демайдиган бўлиб кетади,— дебди.

Эртаси кун эрталаб Аёз подшонинг олдига таъзимга кирса, подшо:

— Мен сенга бир иш буюраман. Агар шу ишнинг урдасидан чиқа олмайдиган бўлсанг, бу ерга келма. Биров иш ўргатгин деса, ўргатма,— дебди. Аёз:

— Хўп,— дебди. Подшо:

— Менга тепаси осмонга етмайдиган, таги ерга тегмайдиган қилиб иморат соладиган уста топиб кел,— дебди. Аёз подшонинг қилган ишига, айтган гапига хафа бўлиб, уйига борганда, хотини:

— Мунча раингиз олинган, қовоғингиз солинган. Сизга нима бўлди?— деб сўрабди. Аёз:

— Э, хотин, чақимчилар гап чақинштириб, мени подшонинг кўзига кўп ёмон кўрсатиб қўйишди. Подшо мени шунча овора қилиб, яна «таги ерга тегмайдиган, тепаси осмонга етмайдиган қилиб иморат соладиган уста топиб кел», деди.— дебди. Хотини:

— Бу гапга хафа бўлсангиз ҳам бўлади, хафа бўлмагангиз ҳам бўлади. Мен сизга подшо айтган ўша устани топиб бераман. Сиз бугун далага чиқиб, иккита жўр тўрғайнинг боласини топиб келинг. Мен шуни ўн беш кунда уста қилиб бераман,— дебди.

Аёз ҳайрон бўлиб: «Қани олиб кела берай-чи, нима қилар экан», деб далага чиқиб, иккита жўр тўрғайнинг боласини олиб келибди. Хотини жўр тўрғайни олиб, қафасга солиб, кечаю-кундуз қафаснинг ёнида ўтириб, «лой-ғишт, лой-ғишт», деб жўр тўрғайнинг қулоғига айта берган экан. Жўр тўрғай ҳам ўн беш кун ичида «лой-ғишт, лой-ғишт», дейдиган

бўлиб қолибди. Ун беш кундан кейин хотини Аёзнинг кўлига жўр тўрғайни бериб:

— Мапа шу қафас билан подшонинг олдига боринг. Жўр тўрғайнинг оёғига ип боғлаб учиринг. У ёғини ўзингиз биласиз,— дебди. Хотинининг сўзи билан қафасга жўр тўрғайни солиб, подшонинг олдига бориб, таъзим қилибди. Подшо:

— Нимага келдинг?— дебди. Аёз:

— Сиз айтган устани тошиб келдим,— деб жўр тўрғайнинг оёғига ип боғлаб қафасдан чиқариб юборибди. Жўр тўрғай осмонга чиқиб, «лой-ғишт, лой-ғишт», деб сайрай берибди. Аёз подшодан:

— Тақсир, бу нима деяпти,— деб сўрабди. Подшо:

— Лой-ғишт, лой-ғишт, деяпти,— дебди. Аёз:

— Лой-ғишт деяркан бўлса, сиз айтган уста мапа шу. Энди сиз лой билан ғишт етказиб берадиган мардикор тошиб берадиган, сиз айтган иморатни солиб беради,— дебди. Подшо ноилж, нима қилишини билмай, Аёзни ўзига вазир қилиб олган экан.

Кунлардан бир кун подшонинг тоби қочиб, халқни сўрашга мадори қолмай, ўрнига кимни қўйишни билмай: «Ёш бўлса ҳам ўғлим-да», деб Аёз билан ўғлини чақириб:

— Аёз, сен вазир. Ўғлим, сен подшо. Икковнинг мен тузалганимча халқни сўраб турасан,— дебди. Ўғлини ёнига чақириб олиб:— Аёз жуда билгир одам. Битта-яримга чақимчининг сўзига кириб, уни ўлдириб юбормагин. Агар жуда гашинг келадиган бир гап гаширгундай бўлса, шу гаши суриштириб; маъносини билиб, шунга қараб ҳукм чиқар,— деб тайинлаб, беш-олти кундан кейин подшо ўлибди.

Булар халқни сўраб юрганда, беш-олти кун турганда, подшозода Аёздан:

— Менинг зарбим қалай, халққа озор беряпманми?— дебди. Аёз туриб:

— Халқ сўрашингиз жуда яхши. Аммо заршунослигим йўриғидан, кўнглингизга қаттиқ олмасангиз, бир сўз айтаман,— дебди. Подшозода айтибди:

— Отамнинг қилган насиҳати ҳурмати ҳар қандай гап гаширсангиз ҳам, кўнглимга қаттиқ олмайман. Аёз:

— Агар кўнглингизга олмайдиган бўлсангиз, сиз подшонинг ўғлига ўхшамайсиз. Асли сизнинг отангизни поввоймикан, деб хаёл қиламан,— дебди. Аёзнинг бу гапига подшозоданинг ғазаби келиб, Аёзни ўлдирмоқчи бўлибди. Шунда Аёз:

— Тақсир, арзимни айтай. Бу гаши айтишга айтдим, энди қайтай. «Ҳар қандай гап гаширсанг ҳам, кўнглимга

каттиқ олмайман».— деганингиз учун айтдим. Сиз ичкарига кириб онангиздан сўраб чиқинг. Онангиз нима дер экан. Ундан кейин билганингизни қилинг,— дебди. Подшозода Аёзнинг бу гаши билан кириб, онасидан сўрабди. Шунда онаси:

— Жон болам, мен отанг билан йиғирма йил умр қилиб, тўққизта қиз туғдим, ўғил кўрмадим. Яна ҳомиладор бўлиб ой-қуним яқинлашганда, отанг: «Сен менга ўғил туғиб бермадинг. Бу сафар ҳам ўғил бўлмай, қиз бўлса, жахл устида сени ўлдириб қўймайин. Мен овни баҳона қилиб кетайин, парроққа етайин, ўғил туғсанг, менинг орқамдан хабар юбор. Бордию қиз туғсанг, келгунимча уйни бўшатиб қўй», деган эди. Менинг ою қуним етиб, яна қиз туғдим. Мен отангнинг айтиб кетган гапининг йўриғидан болани йўргақлаб, бошим етган жойга кетмоқчи бўлганимда, момо кампир мени қайтарди. Қўлимдан ўн беш тилла билан болани олиб кетиб, бир тўлиондай ўғил бола олиб келиб берди. Момо кампирдан сўрасам, бу бола Абдусаттор новвойнинг боласи экан. Болам, сен ўша Абдусаттор новвойнинг ўғлисан. Унда юрган қиз — менинг қизим,— дебди. Подшозода онасининг олдидан чиқиб, Аёзни чақириб:

— Заршунослигингга балли, менинг отам новвой экан. Сен буни қаёқдан билдинг?— дебди. Аёз:

— Сиз ўринингиздан турасиз, аста-секин юрасиз, қўшича новвойхонага кирасиз. Новвойхонага қўп кирганлигингиз учун отангиз новвоймикан, деб хаёл қилиб эдим. Подшозода:

— Бор, подшолиқни ўзингга бердим, мен новвойхонада отамнинг касбини қиламан,— деб подшолиқини Аёзга ташлаб кетган экан. Шу билан Аёз ўзи подшо бўлиб, ўзининг донолигидан халқни одиллик билан сўраб, подшолик давлатга эга бўлиб қолган экан.

ТОПҚИНЧИЛАР

Бир замонда бир топқинчи деҳқон бор экан. Биров олдига келиб, бирор нарсани яшириб: «Бу нима?»— деб сўраса, у кўрмасдан топиб берар экан.

Қуларнинг бирида бу киши ўлим ёстиғига бош қўйиб, дунёдан хайрлашган экан. Деҳқон ўлгандан кейин икки хўкиз билан бир оз ер уч ўғлига қолган экан. Уч оғанин бир қуни бир ерга йиғилиб: «Бу ернинг ободи менга, ноободи сенга, деб бўлиб ўтирмайлик, жанжаллашиб турмайлик. Фалончиларнинг отаси ўлиб, экинини бўлишибди, деган гапни эшитмайлик. Биримиз қўш қўшиб, ерни тайёрлайлик. Биримиз

экиннин экиб, чопғини чопиб, ҳисобини топиб пиширайлик. Биримиз ўриб олиб, хирмонга солиб янчиб, шопириб бошлаб, ҳосилнин қоплаб бўлиб олайлик, индамай қолайлик»,— деб маслаҳатни бир ерга қўйган эканлар.

Ҳа деганча баҳор ҳам келиб қолибди. Улар: «Қани, энди қўшни қайсинг қўшасан»,— деб бир-бирига маслаҳат солибди. Кичиги туриб: «Қўш қўшмоқ биздан бўлсин»,— деб хўкизларни олиб, бўйиштуруқларни солиб, далага бориб тўрт-беш кун қўш қўшиб уйига келибди. Уйда хўкизларни ташқарига бойлаб, ем-хашагини жойлаб, ўзларини пойлаб, ётиб ухлаб қолибди. Кечаси бир ўғри келиб иккала хўкизни олиб кетибди, дарвоза очигича қолиб кетибди. Қўшчи бир уйғониб қўшга борай деса, боғланган жойида хўкизларини топмабди. У бунга ҳайрон бўлиб, уйқуга мойлон бўлиб ёта берибди.

Эрта-мертаи ичкаридан иккала акаси чиқиб, уни уйғониб:— Нега қўшга бормадинг, хўкизлар қани?— деганларида укаси:

— Бу кун кечаси бир ўғри келиб, хўкизларни олиб кетибди,— дебди. Акалари:

— Ўғрини кўрмадингми?— деб савол берибди. Укаси:

— Кўрмадим,— деб жавоб берибди. Шунда энг катта акаси:

— Отамиз бир нарсани кўрмасдан топадиган топқинчи эдилар. Отамизнинг топқинчилик асорати бизда бўлса, хўкизларимизни топсак керак. Ука, кўрмаган ўғрини нимага ўхшатдинг?— деб сўрабди. Кичик укаси:

— Кўрмаган ўғрининг кўзини кўкка ўхшатди,— дебди. Ўртанча акаси:

— Агар шу ўғрининг кўзи кўк бўлса, соқоли сариқ бўлса керак,— дебди.

Катта акаси туриб:— Агар ўғрининг кўзи кўк, соқоли сариқ бўлса, оти Мусо бўлса керак,— дебди. Кейин буларнинг ҳар учаласи: «Кўчаларни, бозор-гузарларни қарайлик, у ерда ким кўриниб қолса, кўзи кўк, соқоли сариқ бўлса, тўхтатиб отини сўрайлик»,— деб маслаҳат қилиб, хўкизни қидиришга чиқиб кўчама-кўча, гузарма-гузар, бозорма-бозор қидириб юрганларида, буларга бир ерда кўзи кўк, соқоли сариқ бир одам кўринибди. Булар у одамнинг олдига бориб:

— Ака, отинг нима?— деганда, у:

— Отим Мусо,— деб жавоб берибди. Оға-инилар уни маҳкам ушлаб, биқинига муштлаб, «Хўкизимизни топиб бер»,— дейишибди. У одам:

— Мен сизларнинг хўкизларингни олганим йўқ,— деб

жавоб берибди. Кейин учала биродарлар: «Хўкизларимизни топиб берасан»,— деб яна муштлай бошлабди. Ҳалиги одам ёрдамга халқни чақириб, дод-вой бошлабди. Бу говғага тўрт томондан йиғилган одамлар жанжалнинг сабабини сўрабдилар. Шунда бу учови:

— Биз хўкизимизни ўғирлатдик, ўғирлагани учун шуни тутдик. Молларимизни топар экан, топгани, тонмас экан, ўғрилигини ёлгани,— дейишибди. Одамлардан бири:

— Нима сабабдан бу кишини ўғри дейсизлар. Кўзларинг билан кўрганмисизлар, қандай асосларинг бор?— деб сўрабди. Оға-иниларнинг каттаси:

— Биз қўлимиз билан ушламасак ҳам, кўзимиз билан кўрмасак ҳам, тонадиган топқинчи, билгирмиз. Хўкизларимизни шундан топтириб олиб, қўйиб юборамиз,— дебди. Томошачилардан бири:

— Бу жанжални подшо ечмаса, биз еча олмас эканмиз,— деб тарқашибди. Бу уч биродар ҳалиги одамни судраб, тўртта бўлиб подшонинг олдига боришибди. Подшо:

— Қани, нима арз?— деб сўрабди. Мусо таъзим бажо келтириб:

— Э, подшоҳи олам, биров йўлда кета турса, биров йўлда ҳийла курса, отинг нима деса, Мусо деса, хўкизни топиб бергин деса, ушласа, биқинимга муштласа, шундай дашном берса, юр бу ёққа, деб олдига солиб келса, бу қандай зўрлик? Арзим шу, тақсир,— дебди. Бу гапга подшонинг ғазаби келиб: «Қиличим ўткир, тигим бурро, хизмат?!»— дебди. Подшо уч оға-инини ўлимга буюрибди. Жаллодлар уч ака-укани олдига солиб чиқиб кетганда, нарироққа етганда, подшонинг ёнида ўтирган вазири:

— Тасқир, бировидан гап сўрадингиз, аммо у учовидан ҳеч гап сўрамадингиз. Улардан ҳам бир оғиздан гап сўранг. Қани нима деб жавоб берар эканлар. Уларнинг ҳам бирор гапи бор чиқар,— дебди. Бу сўздан кейин, подшо бу уч ака-укаларни ўлдиршидан тўхтатиб, ўз олдига ҳозир қилди. Улардан:

— Йўлда кетаётган одамни «Сенинг отинг нима»,— деганларингда, «Отим Мусо» деганида, «Хўкизларимизни топиб бер»,— деб нима важдан менинг олдимга олиб келдинглар? Шуни сўрайини,— деб учовингни қайтариб олиб келтирдим. Қани арзларингни айттинглар,— дебди. Буларнинг катта акаси туриб:

— Бизнинг отамиз топқинчи эдилар. У киши кўзи билан кўрмаган нарсани биров яшириб келиб: «Бу нима?» деса, топиб берар эдилар. Бир кунни отамиз қазо етиб ўлган эди,

ундан бизга икки хўкиз, ер-сув қолган эди. Кичик укам хўкизларни бойлаб ётганида, кечаси хўкизларни ўғри олиб кетган экан. Биз бунга: «Тур, кўшга бормайсанми?» — десак, «хўкизларни ўғри олиб кетиб қолибди», — деди. Кейин мен: «Бизнинг отамиз кўзи билан кўрмаган нарсани топиб берадиган топқинчи эдилар. Шу отамизнинг топқинчилик асорати бизда бўлса, биз ўғрини топармиз», — деб кенжа укамдан: «Кўрмаган ўғрини нимага ўхшатдинг?» — деб сўрасам, у туриб: «Кўрмаган ўғрининг кўзи кўкка ўхшайди», — деди. Унинг шу сўзидан кейин хузурингизда турган шу ўртанча укам: «Ушинг кўзи кўк бўлса, соқоли сариқка ўхшайди», — деди. Мен туриб: «Ўғрининг кўзи кўк бўлса, соқоли сариқ бўлса, оти Мусо бўлсамикан?» — дедим. Шундан кейин «Бозор-гузарни излаймиз, бировининг кўзи кўк, соқоли сариқ бўлса, отинг нима десак, Мусо, деса», — деб хўкизимизни кўча-бозорларда излаб юриб эдик, бир кўчада кўзимизга бу одам кўришиб қолди. Разм солиб қарасак, кўзи кўк, соқоли сариқ экан. Яқинига келиб: «Отинг нима?», десак, «Мусо» деди. Биз топқинчилик важидаи шу турган одамнинг олганлигига кўнглимиз қарор тошиб, хузурингизга келтирдик. Бўлган аҳвол шу, — деб гапни тугатди. Подшо:

— Бу арзларингизни сўраганимнинг боиси шу. Тўртовининг бир уйга қамаб қўяман. Олдимдаги бир косанинг тагига бир нарсани яшириб қўяман. Тўртовинни олиб чиқиб йнгирма қадам нарироққа қўяман. Шу косанинг тагида нима? — деб сўрайман. Сўраган вақтда шу косанинг тагидаги нарсанинг нима эканлигини учовинг билсанглар, бу турган киши хўкизларингизни олмаган бўлса, олганлигига ҳукм қиламан. Агар тона олмасанглар ҳукмим — ҳукм, сизларни жалтоднинг қўлига топшираман, — дебди. Уч оғани рози бўлишибди. Подшо тўртовини бир уйга қамаб-бекитиб қўйишга буюрди. Сўнгра подшо бир аяқни келтириб, устига бир косани тўнтариб, косанинг тагига аяқни яшириб: «Фалончи, тўртовинни олиб кел!» — деб буюрибди. Улар келтирилгандан кейин подшонинг ёнига етмасдан, йнгирма қадам нарироққа тўхтаб туришибди. Подшо:

— Э отаси ўлган топқинчилар, бу косанинг тагига яшириган нарса нимадир? — деб сўрабди. Биродарларнинг каттаси туриб: — Коса, уни бу ёққа олса, тагида юмалоққа ўхшаган нарса қолса керак, — дебди. Ўртанчаси туриб: — Коса, уни бу ёққа олса, тагида юмалоққа ўхшаган нарса қолса, у юмалоқ бўлса, ичи қизил бўлса керак, — дебди. Энг охирида кичиги туриб: — «Коса, уни бу ёққа олса, тагида юмалоққа ўхшаган нарса қолса, у юмалоқ бўлса, ичи қизил бўлса, аяқнинг ўзи бўлса керак, — деганидан кейин подшо

косани бу ёққа олган экан, Мусони шундай деб ганга солган экан:— Буларнинг тошқинчилиги рост экан. Бу ган-сўзга қараганда, буларнинг гапи тўғри, сен хўкизни олган ўғри. Хўкизни олганмисан? Ростини айт!— деб сўрабди. Ўғри:— Душанба кун олганман,— деб ўғрилигини бўйишига олибди. Шундай қилиб, уч оғайнилар ўлимдан қутилиб қолибди. Мусо жазога тутилиб қолибди. Подшо учовининг хўкизларини топгириб, олдига солдириб берган экан, улар ҳайдаб кетган экан, муродига етган экан.

УЧ ОҒАЙНИ ТАХМИНЧИ

Бир мамлакат подшосининг уч ўғли бор эди. Подшонинг бир кун қазоси етиб ўлибди. Бўлак киши подшо бўлибди. Уч-тўрт йил ўтгандан кейин у подшонинг ўғилларининг ҳоллари танг бўлди. Учовлари уйга кириб, ўй ўйлаб ётаверди. Бир неча кун ётишди. Бировнинг хизматиши қилгани номус қилишди. «Ахvoli бундай бўлди, деб таъна қилишар, таъна ўлимдан ёмон бўлади, биз бўлак мамлакатга ўтиб кетайлик, бир юртга бориб, подасини боқсак ҳам, гадоилик қилсак ҳам ҳеч ким танимас, бир сабаб билан тириклик қилиб юрармиз»,— деб неча кунли йўл овқатини гамлаб, чўлу тоғларда қирқ кун йўл юришди. Обу овқатлари ҳам тамом бўлди, оч-ташна бўлишди. Кўзларига бир шаҳарнинг дарағи кўришди. «Ўлардан ўтдик, элга етдик»,— деб оёқларининг оғриганига қарамай тез юриб кетаётди эдилар, шаҳарга яқин етганларида каттақоши тўхтаб қолди. Укалари орқасида эди, каттақоши олдига эди, икковига қараб:

— Биздан илгари бир туя ўтиб кетибди,— деди. Беш-ўн кадам босганда ўртанчаси:

— Биздан илгари юрган туянинг бир кўзи кўр экан,— деди. Тағин нарироққа юраб боришди. Кичкинаси:

— Ўша туянинг устида заиф киши бор экан, қоринда боласи бор экан,— деди. Тағин бир оз йўл юришди. Орқадан бир қилич таққан йигит етиб келиб, улардан босиб ўтаверди. Учовларига қараб-қараб ўтди. Бу учовининг каттаси:

— Ҳа, ўртоқ, йўқ йўқотдингизми?— деди. Ҳалиги отлик одам тўхтаб:

— Йўқ йўқотдим,— деди. Подшобачча:

— Йўқотганингиз туямиди?— деди. Йўқ йўқотган:

— Йўқотганим туя эди,— деди. Каттақошининг сўзи тамом бўлди. Ўртанчаси:

— Туянинг бир кўзи кўрмиди?— деди. У одам:

— Ҳа, бир кўзи кўр эди,— деди. Кичкинаси:

— Туянинг устида заиф киши бормиди, ҳам у заиф киши оғир бўйликмиди?— деди. Йўқ йўқотган йўқчи:

— Менинг молим сизларда экан, қаёққа қўйдинглар?— деди. Булар:

— Туянгни биз кўрганимиз йўқ,— дейишди. Йўқчи:

— Кўрмасанг менинг молимнинг тусини қайдан биласан?— деди. Улар:

— Биз тахминдан айтдик. Туянг шу ёққа кетибди, тезроқ бориб ушлагин,— деди. Йўқчи:

— Молим сенда, юр,— деб учовини шаҳарга ҳайдаб, подшонинг олдига олиб борди. Буларни ўрдадан ташқари қўйиб, ўзи подшонинг олдига кириб, бу учовининг сўзини подшога айтди. Подшо:

— Сен айтмай туриб ўзлари молининг тусини айтган бўлса, мол шуларнинг қўлида,— деди. У йўқ йўқотган подшонинг йиғити эди. Тоққа кўчган эди, хотинини туяга миндириб қўйган эди. Кўчада адашиб туя билан хотини йўқолган эди. Подшо: «У, йиғитларнинг ўзини ҳайдаб келинг»,— деб буюрди. Йўқ йўқотган йиғит бу учовини подшонинг олдига олиб кирди. Булар подшога таъзим қилишди. Подшо:

— Э, ўғрилар, бунинг туясини қаёққа қўйдинглар?— деди. Булар:

— Биз туяни ўғирлаганимиз йўқ,— деди. Подшо:

— Мол эгаси туя кўрдингми, деб сўрамаса, мол тусининг тугайини¹ мол эгасига йўқотган молинг шундайми, деб сиз ўзингиз айтсангиз, таги туяни кўрмадим дейсиз,— деди. Булар:

— Э, подшо, биз йўқчиликни кўп тортиб, ўй ўйлаб тахминчи бўлиб қолган эканмиз. Туяни тахмин билан айтдик,— деди. Подшо:

— Ҳе-ҳе, кўрмаган нарсани тахмин билан билса бўлади-ми?— деб вазирага қаради. Подшо вазирага бошқа тилда — тожикчилади. Вазир туриб кўча тарафга чиқиб кетди. Ўрданинг орқасидаги боғнинг ичидан бир катта сандиқни бир замбилга солиб, икки ҳаммолга кўтартириб ўрданинг этак тарафига келтириб қўйди. Узоқдан туриб подшога тожикчилади. Бу учаласи ҳам ўша замбил кўтарган кишиларга қараб турган эди. Подшо:

— Э, ўғрилар, ҳў ўша сандиқда нима бор?— деди. Каттақонни туриб:

— Нима бўлса, сандиқда битта нарса — ўша сандиқда, бир дона анор бор,— деди. Подшо:

— Олиб кел!— деди. Ҳаммол сандиқни кўтариб подшонинг олдига олиб келиб қўйди. Подшо сандиқни очиб, ичини

¹ Тайинини.

қаради. Ўша катта сандикдан битта анор чиқибди. Подшо анорни олиб учовига кўрсатиб:

— Мана кўрдингми, булар ўғри эмас, тахминчи экан. Бор, туянгни истаб бўлак тарафдан топгин!— деди. Йўқ йўқотган чиқиб кета берди. Подшонинг қошида турган кишилар ҳайрон қолди. Буларни ўтқизди. Қоринлари оч эди, подшо бир лаган нон олиб чиқиб қўйди. Ўзи олинглар, мехмонлар, тўйиб олинглар!— деди. Булар учаласи бир-бирига кулиб-кулиб қараб, рўмолга тугиб олди. Подшо: «Мендан ҳеч ибод¹ қилмай кулиб қўйди»,— деди. Яна бир товоқ ош олиб чиқиб:

— Олинглар, мусофирлар, енглар,— деб олдиларига қўйди. Булар бир лукмадан олиб, учовлари бир-бирига қараб, секин-секин кулиб қўйди. Подшо: «Булар ўғри, буларнинг қўлидан ҳар иш келади. Яна мендан кўркмай ҳар бир овқатимни мароқ қилиб ейдилар. Буларга жавоб берай, қоронғи бўлиб қолди. Қўчадаги чойхонага чиқиб ётар. Орқасидан чиқиб пойлайин, нимаики ўртада ўтган ишларини гапларини гаплашар. Шояд, туяни қўйган жойини гаширса»,— деб буларга жавоб берди.— Сизларда гуноҳ йўқ. Қаерга борсангиз, боринглар,— деди.

Булар учови подшонинг ҳақиға дуо қилиб, чиқиб кетди. Бориб чойхонага киришди. Эшикдан киришди тахтага суяниб чой ичиб ўтиришди. Подшо бир чопонини ёппиниб, ўзини танитмай дўконнинг ташқарисига, буларнинг орқасига келиб ўтирди. Каттақонин:

— Ўтмиш кишилар «Туя кўрдингми, йўқ», деб айтган экан. «Кўрдим дедим, тутилдим, кўрмадим дедим, қутулдим»,— деди. Ўртанчаси:

— «Ўз уйим деб гаширма, том орқасида киши бор, тилингни тийиб юр, нима дейишингни биласан, қўлингни ювиб юр, нима ейишингни биласан», деб ўтганлар гашириб ўтган экан,— деди. Кичкинаси:

— «Худо сақлаган ерда бало йўқ. Анорни топмаганда ўлардинк»,— деди. Каттақонин:

— Подшони нима фаҳмладинглар?— деди. Икковлари:

— Сен-чи?— деди. Каттақонин:

— Мен подшони қул ҳисобладим,— деди. Ўртанчаси:

— Қул бўлса ҳам, новвойининг боласи экан,— деди. Кичини:

— Ит эмган қўйининг ёғига ош қилиб берди-я,— деди. Подшо бу сўзни эшитиб туриб кетди. Онасининг олдига кирди:

— Мен қулми, ё подшоваччам,— деди. Онаси:

¹ Ҳайикмай.

— Шунча вақтдан бери сўрамаган сўзни нега сўрадинг?— деди. Подшо:

— Мен ўзимнинг ким эканлигимни билмас эдим, шунга сўрадим,— деди. Онаси:

— Менинг эрим шу мамлакатда подшо эди. Бизнинг ўртамизда бола бўлмади. Подшоллик ўрдамизда келдикетдига хизмат қилиб турган новвой хизматкоримиз бор эди. Тамоми келган меҳмонларга нон чиқариб турар эди. Новвой хотинининг бўйида бўлди. Кечаси бевақт туғибди. Ўғил экан, ерга тушган ҳамона новвой ўзи боланинг киндигини кесиб, эски латтага ўраб олибди. Тукқан хотин жон берибди. Подшо билан икковимиз ётган эдик. Новвой бевақт қоронғида гўдакни кўтариб йиғлаб кирди:

— Хотиним туғдию ўлди. Ўғил экан, бу бола қолди. Шунинизларга берсам, бировга тарбия қилдириб, ўғил қилиб олсанглар. Мен камбағалман. Бир энагага берсам, берарману боққанига бергани менда ҳожат йўқ,— деди.

Подшо билан икковимиз новвойга «Бу бола меники» деб ҳаргиз айтсанг, ўласан» деб қасам бердирдик. Болани новвойнинг қўлидан олиб, сут бериб сандиққа солдим. Эрта билан қорнимга бир эски увадани бойладим. Бир кишига бир муштдай зар бериб, қишлоқ амалдорларига «Подшо хотини қариганда бўйида бўлибди», деб хабар эшиттирдим. Уч-тўрт кун ўтгандан кейин у болани сандиқдан олиб, қорнимдаги увадани олиб ташладим. Амалдор-амалдорларга «Подшонинг хотини ўғил туғибди», деб суюнчи олдирдим. Бола катта бўлди. Мактабга бердим. Подшо ўлди, мулки шунга қолди. Ўша бола сенсан,— деди.

Подшо ўша кунни бировнинг қўрасидан қўй олдириб келиб сўйган экан. Онасининг олдидан чиқиб қўй эгасига киши юборибди. Бойни айтқизиб келди. Подшо:

— Сиз бизга ит эмган қўйни берганмисиз?— деди. Бой:

— Мен билмайман, қўйни боққан қўйчи билади,— деди. Қўйчини олдириб келди.

— Бизга ит эмган қўйни берганмисан?— деди. Қўйчи:

— Ўтган йилда қор қалиш тушди. Ҳеч қиянинг¹ боши кўринмай қолди. Қўйлар оч қолиб абгор бўлди. Бир қўй елиненс туғди. Энасининг сути бўлмади. Бир қанжиқ туғиб, боласи совукда ўлган эди. У қанжиққа қўйни эмиздим. Қўзи йиғирма кунда ўтга кириб, ўт еб кетди. Шу қўзи қўй бўлиб кетди. Билмадим, кўн қўй ичида сизга ўша қўй тушган бўлса тушгандир,— деди. Подшо қўйчивон билан бойга жавоб берди. «Тахминчининг айтган сўзи рост келди»,— деди.

¹ Гнѣх.

Эрта билан тонг отди. У подшобаччаларни подшо яна хайдатиб келди. Ўрда ичига олиб кириб ўтказиб, уларга таом берди. Подшо:

— Меҳмон йиғитлар, мен сизлардан ган сўрай. Ибтидо-аввалда йўқ йўқотган, «Туя кўрдингми», демасдан, «Йўқотганинг туямиди,» деганинг қайсингсан?— деди. Каттақонни ўрнидан туриб:

— Тақсир, мен,— деди. Подшо:

— Туянинг эгасининг туя йўқотганини қайдан билдинг?— деди. У:

— Биз келаётган йўлдан туя юриб келган экан. Учаламиз илгари туя ўтибди, деб келаётган эдик. Туя эканини нздан билдик,— деди. Подшо:

— Туянинг бир кўзи кўр экан: деганинг қайсингсан?— деди. Ўртанчаси:

— Тақсир, мен,— деди. Подшо:

— Туянинг бир кўзи кўр эканини қайдан билдинг?— деди. У:

— Йўлнинг бир ёқдаги ўтини еб кетаверибди. Бир ёқдаги ўтга тегмабди. Шундан билдимки, туянинг бир кўзи кўр экан,— деди. Подшо:

— Туянинг устида заиф киши иккиқат экан, деганинг қайси бириг?— деди. Кичкинаси ўрнидан туриб:

— Тақсир, мен,— деди. Подшо:

— Туянинг устида заиф киши, қорнида боласи бор эканини кўрмасдан қаердан билдинг?— деди. У:

— Йўлда туяни чўгириб¹, тушибди. Қум ерда қўлни ол-дига суяниб туриб истиҳоб қилибди. Билдимки, заиф киши экан. Яна туяга мишиб кетибди,— деди. Подшо:

— У сандиқнинг ичида анорнинг битта эканини қайдан билдинглар?— деди. Каттаси туриб:

— Биз ҳам бир мамлакатнинг подшобаччасиданбиз. Мусофирчиликни ихтиёр қилиб чиққанмиз. Ўй-ўйлаб, йўқчилик азобини кўп тортдик. Ҳар бир нарсани разм билан ўйлаб гапиришга ўй қилдик. Ҳаммол сандиқни кўтариб келиб қўйди. Сандиқ ҳавол кўчди². Шундан сандиқ қуруқ эмасдир, ичида бирор нарса бордир, деб тахмин билан анорни гаширдим,— деди. Подшо:

— Хўш, подшонинг қул экани, новвойнинг боласи эканини қайдан билдинглар?— деди. Ўртанчаси:

— Мен жавоб берай,— деб ўрнидан турди.— Эй, подшоҳ,

¹ Чўктириб.

² Енгил кўчди.

сиз одил подшо бўлсангиз, бизнинг учовимизга уч иқлимни берар эдингиз. Хазинадан хийла усти-бош, сарно, от-анжом берар эдингиз, учовимизни уч иқлимга ҳоким қилиб юборар эдингиз. Подшо олдида, заҳар йиғининг дамида бир сўзини айтиб рост қилмоқ осонми?! Подшога мулк писандми? Мулкингизнинг баридан бир лагандаги ноп баланд кўринди. Киши аввалдан нима нарсадан баҳра олиб келган бўлса, оламда ҳамма нарсадан кўзига ўша нарса баланд кўринади. Билдикки, бу кишининг насли кул экан. Тахту бахтингиздан, мулку шахрингиздан поннинг ҳиммати ортиқ кўринди. Шундан биз бу кишининг насли новвой дедик.

— Ит эмган кўйининг ёғини қайдан билдингиз?— деди подшо. Кичкинаси туриб:

— Олдимизга ош келди, димоғимизга итнинг бўйи келди. Бу ёғда итнинг иси бор, ит эмган кўй бўлса керак, шунинг ёғидир, дедик,— деди. Подшо:

— Мен кўлимга бир гуноҳкор тушса, гувоҳнинг сўзи билан жазога буюраман. Нима уволи бўлса — ҳақ бўлсин, ноҳақ бўлсин — гувоҳнинг бўйнига, деб ҳукм қиламан. Мен бир кишича овқат ейман. Қанча хуни билиб-билмай тўкаман. Яхшини, ёмонни билмасам, охиратда азоби-сўроғи бордир. Битта жонимга жабр қилмайин, бир кушим ўтар. Сизлар ўз ақлларинг билан ҳамма нарсани топиб олар экансизлар. Яхшини, ёмонни, оқни, қорани ўз ақлларинг билан билар экансизлар. Бундай юртни тасарруф¹ қилишлик сизлардай дошшмандларга тузук. Мен нодонга ўлим яхши. Қолган умримни истихфор билан ўтказай, деб каттасини ўз ўрнига ўтқизди. Икки укасини унинг ёнига вазир қилди. Подшо ўзи Мадинага қараб кетди. Бу болалар асли подшо эди. Бу юртга келиб подшо бўлди. Шундан ўтмиш кишиларинг «Оққан ариқ оқмай қолмас», деган сўзи қолган.

ГАРАНГ

Бор экан, йўқ экан, Қўқонда Янги қишлоқ билан Тошкентлик гузар ўртасида Тожик қишлоқ деган жой бор экан. Тожик қишлоқда Боймат ака деган бой бор экан, у бойнинг юзта кўйи бор экан. Бойнинг қулоғи эшитмайдиган — гаранг экан.

Бир куни бой кўйчивонини: «Кўйини тузук боқмайсан»,— деб сўқиб, калтак билан уриб нарироққа кеткизворган экан. Гаранг бойнинг ўзи: «Кўйим оч қолиб кетмасин»,— деб кўйини

¹ Юртни сўраш, подшолик қилиш маъносида.

олиб, олдига солиб, ҳайдаб кетказиб, далага етказиб, қўйни яйратиб ёйиб, ўзидан қойиб, бир толнинг тагида ётиб, ухлаб қолган экан. Уйғониб, ўрнидан туриб у ёққа-бу ёққа қараса, узокдан бир одам келаётган экан, у келаётган одам ҳам гаранг экан. У гарангга бу гаранг:

— Хў, ўртоқ, ўша ёқда қўй-мўй кўрдингми?— деб сўраган экан, у:

— Мен, хў, Ачавотдан келаяпман,— деб қўлни силтабди. Бу гаранг бой, «Қўй шу ёқда бўлса керак»,— деб нарироққа борса, қўйнинг бир чуқурда ўтлаб юрганини кўриб, хурсанд бўлиб, ҳалиги гарангни етаклаб, қўйлариининг олдига олиб борибди. Гаранг бой айтибди:

— Сиз менинг қўйларимнинг бу ерда юрганини кўрсатиб қўймаганингизда, мен бошқа ёқни излаб кетар эдим. Қўйларимни кўрсатиб қўйганингиз учун мана бу чўлоқ қўйни сизга бердим. Олиб бориб, бола-чақангиз билан дуо қилиб, сўйиб енглар,— дебди.

Гаранг киши бу сўзларни эшитмай:

— Мен сенинг қўйингга тош отганим йўқ. Ўзи чўлоғу, нега менга товонини тўлагин, деб айтасан,— дебди. Гаранг бой:

— Мен қўйимни «хў, ана ерда» деб кўрсатганинг учун шу чўлоқ қўйни бераман, семизини бермайман,— дебди.

Иккови суришиб, бир-бири билан уришиб турганида, шу ердан бир одам эшак миниб кетаётган экан, у ҳам гаранг экан. Гаранг бой:

— Ака, мана бу кишига «Хў, ана у ерда қўйинг ётибди», деганига шу чўлоқ қўйни берсам, семизини берасан, деб жанжал қилиб ўтирибди. Шундай дегани тузукми? Шу чўлоқ қўйни олса, индамай қолса, бўлмайдими,— дебди. Гаранг киши: «Тош отганим йўқ, ўзи асли чўлоқ бўлган қўйининг товонини бергин, деб мени ушлаб, жағимга муштлаб турибди, шу қилгани дурустми?— дебди. Эшак минган гаранг икковининг ҳам гапини эшитмай:

— Бу эшакни уч тиллага сотиб олганман, маҳалладагиларининг ҳаммаси билади,— деб эшакдан тушиб, булар билан муштлашиб, бир-бирини ушлашибди. Булар учаласи нарироққа борса, бир пахсакаш учрабди. Шериги кетиб қолган экан. Бу пахсакаш ҳам гаранг экан. Учови бу пахсакашга арз қилишибди. Гаранг бой:

— «Қўйни хў, ана у ерда» деб кўрсатганига чўлоқ қўйни берсам, олмасдан семизини бер,— деб мени қистаб ўтирибди,— дебди. Қўйни кўрсатган гаранг эса:— Мен тош отганим йўқ. Чўлоқ бўлган қўйининг товонини менга бер, деб ўтирибди,— дебди. Эшак минган гаранг: «Шу эшакни уч

тиллага сотиб олганимни маҳаллада ҳам билишади, эшак ўзимники. Мана бу меники, деб олмоқчию буниси эшак меники, деб мендан эшакни олиб бермоқчи. Мен шёда қолмоқчиман»,— дебди. Пахсачи гаранг буларнинг гапини эшитмасдан:

— Эгаси ўлчаб берган, элик етти қулоқ девор, эгаси келиб, баракалла, деб кетади. Сен «Лойини шитмабсан, қийшиқ-қинғир урибсан», дейсан,— деб белкураги билан учовини уриб, бошини ёриб, тўртовни бир-бири билан муштлашиб, бир-бирини ушлашиб, эшон-қозининг олдига боришибди. Борса, эшон-қози ҳам гаранг экан. Тўртовни эшон-қозига энгайиб таъзим қилишибди. Эшон-қози:

— Арзларинг бўлса, айтинглар!— дебди. Энг олдин қўйлик бой арз қилибди:

— Мен далада қўй боқиб юриб учта қўйини йўқотиб қўйган эдим, у ёққа-бу ёққа қараб турсам, қўзимга бу кўришиб қолди. «Ўша ёқда қўй-мўй кўрдингми?»— десам, «Қўйнинг хў, ана у ерда юрибди»,— деди. Бориб қўйини кўриб, хурсанд бўлиб, чўлоқ қўйини берсам, «Олмайман, семизини берасан»,— дейди. Шу дегани тузук бўладими, тақсир. Шу чўлоқ-оригини олса, тинч қолса, бўлмайдими?— дебди.

Эшон-қози буларнинг гапини эшитмаса ҳам, оғизларининг қимиллаётганини кўриб, қалласини лиқиллатиб, гаранглигини билдирмай, буларни парироққа жилдирмай турганда, иккинчисен арз қилибди.

— Тақсир, мен индамай ўтиб кетаётган эдим. Менинг этагимдан ушлаб, чўлоқ қўйни кўрсатиб, «сен шу қўйга тош отиб чўлоқ қилгансан, шу қўйининг товошини берасан»,— деб мени ушлаб, бошимга муштлаб, тухмат қилиб турибди. Шу инсофданми, шунга нима дейсиз?— дебди. Эшак минган гаранг арз қилиб:

— Тақсир, мен эшакни уч тиллага сотиб олганимни бутун маҳалла билади. Эшагини мана булар олмоқчи, мени шёда қўймоқчи. Шу тузукми?— дебди.

Эшон-қози буларнинг тўртовининг сўзини эшитмасдан, буларнинг арзига:

— Тўртовнинг келган бўлсангиз, бу гапларининг мазмунидан мен шуни билдимки, икковларинг ой кўрган бўлсанглар керак, икковларинг гувоҳликка ўтиб келганга ўхшайсизлар. Бўлмаса, аслига қараганда, арафа эртага бўлиши керак эди. Энди иккиталаринг ой кўриб келган бўлсанглар, иккиталаринг гувоҳ бўлиб келган бўлсанглар, ўзларинг бориб қарнайчиларга «эшон-қози рухсат бердилар, бугун арафа бўлсин, деб хабар беринглар»,— деб жўнатиб юборибди.

Шу тўрт гарангининг гапи билан, эшон-қозининг гаранг-лигидан рўзанинг йигирма саккизида арафа, йигирма тўқ-кизида ҳайит бўлиб қолган экан.

ОЛДИНИГА — ПАНД, КЕЙИНИГА — ҚАНД

Бир вақтда бир камбағал-қашшоқнинг битта кўшниси новвой экан. У шу кўшнисига чиқиб:

— Бир беш-олтита понингиздан носия беринг, тонганим-да олиб келиб бераман,— деган экан. Новвой:

— Сиз айтган катта толлар кесилиб кетган. Хотиршигиз-ни жам қилинг, келишингизни кам қилинг,— деб хўрлаб, ҳалигига нон бермаган экан. Бу гапга ҳалиги қашшоқ хафа бўлиб, шу билан кетиб қолиб, нимани сотишини билмасдан, бир сигири бор экан, «шу сигиримни сотиб, харажат қилиб еб юра турай»,— деган хаёл билан сигирини кетказиб, бозор бошига етказиб, сигирини сотолмай, ёнбошлаб ётолмай ўтирган экан. Бозорда бир одам келиб, бунга гап ўргатган экан:

— Бу сигирини сотсанг, бу ерда сотма. Фалон шаҳарга етказгин. Бу ерда уч тиллага оладиган бўлса, у ёқда етти-саккиз тиллага олади,— дебди.

Ҳалиги одамнинг гапига ишониб, сигирини олибди, жўнаб қолибди. Ҳалигининг айтган шаҳарига етиб борибди. Харидор-га солса, у ерда ҳам икки-уч тилла қилиб, ортигига олмабди. Сигирини сота олмай, чўлда одам ўтмайдиган йўлда келаётганда, бир йўлтўсқич қароқчилар буни кўриб, учта ўғри ҳалигининг олдидан чиқиб қолибди.

— Ўртоқ, тўхтаг, бу сигирини қаердан олиб келяпсиз?— дебди.

— Мен фалон жойдан, фалон жойга сотгани олиб келган эдим. У ерда ҳам бир баҳо экан, сотгани кўзим қиймасдан олиб кетаётибман,— дебди.

— Бўлмаса, бизга сотинг,— дебди.

— Ҳазман харидорлар чиқиб қолди, хайрият,— деб сую-ниб кетибди. Ўғриларнинг биттаси айтибди:

— Буни даллолнинг олдига олиб борайлик,— деб етаклаб кетказиб, бир чакалақзорга етказиб олиб борса, биттаси уйнинг ичида ўтирган экан. Ўғрилар:

— Бу киши сигирини сотмоқчи экан. Учовимиз жанжал-лашиб юрибмиз. Сиз шу сигирини баҳо қилиб беринг, учала-миздан биттамыз олайлик,— дебди. Даллол сўрабди:

— Бу сигирини сотасизми?

— Ҳа, сотмоқчи эдим, харидорлар уч-тўрт тилладан оширмапти, шунинг учун сотмай қайтиб олиб келаётган

эдим,— дебди. Даллол харидорларни «унақа бўлсин, бунақа бўлсин», деб сўкибди, сугирининг баҳоси бир мири,— дебди.

Сугир эгаси нима дейишини билмасдан бир мирини олибди, чўнтагига солибди. Индамай қолибди, нарироққа етиб қолибди. У кетаётганда биттаси:— Сизни даллол чақиряпти,— дебди. У даллолнинг олдига келибди:

— Нима дейсиз?— дебди.

— Бизга бир нарса бермайсизми, пулни олиб кета бера-сизми?— дебди.

— Сизнинг даллоллингизга неча пул берамиз?— дебди.

— Бир танга берасиз,— дебди.

— Сугиримни сотган пулим бир мири, сизга бир тангани қаёқдан оламан,— дебди.

— Майли, ўша бир мирини беринг, уч мирисини кейин берарсиз,— деб берган бир мирисини ҳам олиб қолибди.

Сугир эгаси нима қилишининг иложини тона олмасдан кетиб қолибди, уйига етиб қолибди, қўлига кетмон олибди, елкасига солибди. Мардикор ишлаб юриб, бозорга бориб, сочинни олдириб турган экан. Сочини олиб турган сартарош аскиячи экан. У сартарошнинг бир аскиячи ўртоғи келиб аския айтиб сўзлашиб қолибди:

— Сеннинг хабаринг йўқ, мен Наманганга бориб келдим,— дебди.

— Ҳа, нима арзон, нима қиммат, билдингми?— дебди.

— Билдим, сен сартарош бўлсанг, шу олган сочларингни олиб қўй, қонга солиб қўй, уни Наманганга етказасан. Наманганда соч қиммат экан,— дебди.

Ҳалиги соч олдираётган аския гапга ишониб, ҳамма сартарошхонага кириб, сочларни йиғиб олибди, аравага солибди. Уни кетказиб, Наманганга етказиб, саройга тушириб, половни пишириб, қоринини тўқ қилиб, ҳалиги сочдан олиб юрибди, харидорларга солиб юрибди. Раस्ताдагилар «нима» деб сўраса, «соч»,— дебди у. «У ёққа олиб бор», дебди. Шундай қилиб, чекка жойга чиқиб қолган экан.

Чекка жойда туриб, ҳайрон бўлиб юрса, бир одам кўриб қолиб:— Нима?— дебди.— Соч,— дебди.

— Бундай оч,— дебди. У одам ҳам аския қилиб:

— Бунинг оқи билан қораси бирга экан, ажратсангиз олади,— дебди. Шу билан ҳалиги одам — сочнинг эгаси кечаси билан ажратибди. Эртаси яна олиб борибди.

— Ўртоқ, бунинг нархи қанчадан, бундан қанча қоп бор, кимнинг гапи билан олиб келдингиз? Сиз бировнинг гапига кириб олиб келибсиз. Бунинг билан кета беринг, уйингизга ета беринг. Бунинг ўн йил олиб юрсангиз ҳам ҳеч ким икки пулга олмайди,— деб бозордаги одам аниғини айтгандан

кейин, қошни олибди, елкасига солибди, жўнаб қолибди, кетиб қолибди, уйига етиб қолибди. Тагин хафа бўлиб кетмонини олибди, елкасига солибди, неча вақт мардикор ишлаб пул олибди, чўнтакка солибди, шу билан кўнгли тортган ўртоғиникига борибди:

— Мана буни тоқдим, чўнтакка солдим, қаёққа кўйишимни билмай қолдим. Сен шуни ҳеч кимга бермай юргин,— дебди. Бир куни келиб:

— Мен ҳеч кимга берманг, деб берган пулимни беринг,— дебди.

— Энди сенга бермайман. «Ҳеч кимга бермагин» дегансан, ўзингга ҳам бермайман,— деб ҳалиги пулни еб кетибди.

Унинг билан суришмасдан, бекорга уришмасдан яна мардикор ишлаб, пулни жуда кўп тошиб олиб, ёнига солиб, битта пўстин олиб кияй, деб бир пўстинчига пўстинни олдириб, у ёқ-бу ёғини кўриб турган экан. Дўқондорнинг ёнидаги киши ҳам аскиячи экан: «Кечадан бери овқат ҳам емасдан келасан», деб аския қилган экан. У айтибди:

— Э ўртоқ, мендан ҳеч хабар олмайсан, Бухороларга бориб келдим, иккита тулкининг думи менинг билан кетиб қолган экан. Бунчага сотдим. Тулкининг думи у ерда жуда қиммат экан.

Бу гапни эшитиб, пўстин олишни у ёққа кўйиб, гапни бу ёққа кўйиб, шошилиб, жамни пўстинчиларни суриштириб, гапни гапга уриштириб, неча вақтдан бу ёққа тўплаб кўйган тулки думларини олиб кетиб, Бухорога етиб, Бухоро саройига тушириб, саройга бориб паловни қилиб еб, бозорга бориб, тулки думини солибди. Биров айтибди:

— Ҳа, биродар, тулкининг думини оласиз, у ёққа, бу ёққа соласиз, нима қиласиз?— дебди. У айтибди:

— Буни мен «жуда қимматга олади», деб эшитган эдим. У киши:

— Буни ҳеч ким олмайди, ким айтган бўлса, бекор айтибди,— дегандан кейин саройнинг бир ҳужрасига кириб олиб: «Сигир сотганим етмасмиди, соч сотганим етмасмиди, тулкининг думини сотганим нима эди»,— деб йиғлаган экан.

Шу юртнинг подшоши кечаси ориқ отни миниб, подачига ўхшаган кийимни кийиб, «Яхши-ёмонни билиб айланиб келай»,— деб кўчама-кўча юрса, бир саройнинг ичидан: «Вой дод, вой шўрим қурсин»,— деган овоз келиб қолибди. Буни подшо эшитиб: «бировни биров ураяпти шекилли»,— деб турибди, дарвозани урибди, жиндай туриб қолибди. Ҳалиги дод деб турган чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Подшо:

— Нимага дод деясан,— дебди.

— Мен ўн қоп тулкининг думини олиб келиб, аравага солиб кеб, сотолмай, дод, деб ётибман,— дебди. Подшо ҳайрон бўлиб:

— Бўлмаса мен харидор юбораман,— дебди.

У ҳайрон бўлиб, харидор юборар экан, деб нима қилишини билмасдан, у ёққа-бу ёққа жилмасдан, йиғлашини билмасдан, ҳайрон бўлиб, кўнгли вайрон бўлиб ўтирган экан. Подшо кетиб қолиб, уйига етиб қолиб, харидор юбораман, дегани ёдига тушиб қолиб: «Менга унинг нарсаси подаркор. Индамай қўйсам, бўлмайди»,— деб ўйлаб, ўзига ўзи сўйлаб:— Жарчини чақириб кел!— дебди. Жарчи келибди:

— Ҳа, нима, тақсир,— дебди. Подшо:

— Бугун сиз жар чақиринг: «Эртага, жума куни подшо ҳамма кўчаларни айланар эканлар, айланганларида ҳар ким эшигининг занжирига битта тулкининг думини бойлаб, подшони пойлаб турса, подшо хурсанд бўлар эканлар»,— деб чақиртирибди.

Жарчи подшонинг гапи билан:

— Ҳа, боғда битган бодомлар, узоқ-яқиндан бозорга келган одамлар, ун элаб нон ёпган одамлар, сув қайнатиб чой сотган самоварчилар, гўшт сотган қассоблар, майда-чуйда сотган жаллоблар, тўқир-тўқир қилган темирчилар, эшитмадим деманглар, бошқа ишни қилманглар, эртага подшо кўчаларни айланар экан. Ҳар ким кўча дарвозасига тулкининг думини бойлаб, подшони пойлаб турган одамларни яхши кўрар эканлар,— деган экан.

Буни эшитган ҳамма одамлар кўчама-кўча бошлашиб, кўзларини ёшлашиб, тулкининг думини излашибди, ҳалиги тулкифурушни топишибди. Икки сўм бўлса, тўрт сўмдан, тўрт сўм бўлса, саккиз сўмдан сота берибди. Пулни олибди, қонга солибди жўнаб қолибди. У кетганда, нарироққа етганда, подшо дарров одам қўйиб, ҳалигини чақиртирибди, подшонинг олдига одамлар етказибди. Подшо сўрабди:

— Тулки думинини неча пулга сотдинг?— дебди.

— Минг тиллага сотдим,— дебди.

— Пулни олиб, чўнтакка солиб, индамай кета берасанми?— деб ўн тилласини бериб жўнатган экан. Шу билан у кетиб қолибди, ўз юртига етиб қолибди.

МИРЗАРАҲИМ ЛАКАЛОВ

Мирзараҳим лакалов деган одам бир куни тоғнинг тагида ётиб ухлаб қолибди. У уйқусида туш кўриб кўркибди. Қўрққанидан Ўнглар отага кўнглида бир эчки назр айтибди. Ишлаб

беш-олти танга пул топиб бир ориқ эчки олибди. Уни беш-ўн кун боқиб семиртирибди, ётса турмайдиган йўлга юрмайдиган бўлиб қолибди. «Бу эчкини Ўнглар отага еталаб борганимча неча жойда ётиб қолар, оёғи лойга ботиб қолар»,— деб яна беш-ўн кун ишлаб битта эшак олибди. «Эшакнинг думига эчкини боғлаб, эшакни миниб олиб кетсам, мабодо эчкимни биров олиб қўйса, билмай қолсам, нима бўлади. Бу эчкининг бўйнига қўнғироқ осиб қўйишим керак»,— деб бир қўнғироқ олибди. Қўнғироқни эчкининг бўйнига боғлаб, эчкини эшакнинг думига боғлаб, Ўнглар отага қараб жўнаб кетди, биёбон-чўлга етди. Узоқдан учта йўл тўсадиган ўғриллар унинг эчкисини кўриб қолибди. Ўғриллардан бири.

— Ў, ана унинг эчкисини олмаймизми?— дебди. Иккинчиси:

— Сен эчкисини оласан, мен нимасини оламан,— дебди. Биринчиси:

— Сен эшакни оласан,— дебди. Учинчиси:

— Тузук, сен эчкисини олдинг, сен эшагини олдинг, мен нимасини оламан,— дебди. Биринчиси:

— Сен салла, ковуш-махси, уст-бошини оласан,— дебди. Учинчиси:

— Мен қандай қилиб оламан?— дебди. Эчки оладиган:

— Иккаланга мен олишни ўргатаман,— дебди. Иккинчиси:

— Қани ўргатгин-чи,— дебди. Биринчиси:

— Сен кетиб қоласан, у ана у чангалда писиб ётади.

Мен уни хийла билан сувга тушираман. У сувга тушганда уст-бошини ечади, сен олиб қочиб кетасан. Иккинчиси:

— Мен эшакни қандай қилиб оламан?— дебди. Эчки оладигани:

— Мен бориб аста эчкининг бўйнидаги қўнғироғини ечиб олиб, эшагининг думига боғлаб қўяман. У эчкининг қўнғироғи шилдираяпти, деб кетаверади. Сен «ха, йўл бўлсин, ака!»— деб олдидан чиқасан. У: «Мана шу эчкини шу ёққа олиб кетаяман»,— дейди. Шунда сен: «Хов, ана ёққа қаранг!»— дейсан. У орқасидаги эчкини йўқлигини кўриб эшагидан тушиб қидиради. Шунда сен эшакни олиб, миниб кетаверасан,— дебди.

Мирзароҳим лакалов келаётса, ўғрилларнинг биринчиси орқадан келиб эчкининг қўнғироғини бўйнидан ечиб олиб, эшакнинг думига боғлаб, эчкини олиб кетибди. Иккинчиси рўпарасидан келиб:

— Ҳа, ака, йўл бўлсин!— дебди. У:

— Ўнглар отага шу эчкини назр қилган эдим,— дебди. Иккинчиси:

Иккинчиси:

— Э, ака, эчкингиз қани?— дебди. Лакалов орқасига қараса, эчки йўқ, Нима қилишини билмасдан «Вой-вой»,— дебди. Иккинчи ўғри:

— Сизнинг эчкингиз у ана у боққа кириб кетди,— дебди. Лакалов қидириб кетибди, бу эшагини миниб кетибди.

Лакалов эчкини топа олмай қайтиб келса, эшаги ҳам йўқ. «Энди бундан ҳам айрилдим. Бир киримни кеткизиб ювинай»,— деб ариқ олдига борибди. Уст-бошини ечиб, ариққа шўнгиб, бошини кўтариб қараса, ҳеч нарсаи йўқ. Дод-вой қилиб, сувнинг ичида бақириб, ўтган-кетганни чақириб ўтирган экан, шу жойдан биров ўтиб кета туриб:

— Ҳа, ўртоқ, нимага йиғлаб ўтирибсан?— дебди. Лакалов:

— Э, ўртоқ, гап кўп, сўраманг. Мен туш кўриб, ўнглар отага бир эчки атаган эдим. Йўлда келаётиб эчкимдан айрилдим, эшагимдан ажралдим. Бир ҳопитиб¹ олай деб бу жойга келган эдим, ниёзимни ҳам ўғирлатиб қўйдим. Энди ҳаммаси ҳам майлига, ўнглар отага ҳар нима назр қилсангиз ҳам, эчки назр қилманглар,— дебди. Ўткинчи:

— Мен бозордан янги кийим олдим. Менинг эски кийимларимни сен кийиб олгин,— деб эски кийимларини ечиб берибди. Лакалов унинг эски уст-бошини кийиб олибди, уйига етиб қолибди. Шу билан юганда, беш-олти кун турганда, ишга бўйини ёр бермасдан, ёнида бир чақаси қолмасдан, қорни оч қолиб, ҳалиги одамнинг берган этигини иккита понга алмаштириб, ёз ўтиб қолибди. У ландовур осмонга қараса, беш-олти лайлак учиб юрган экан. Эшикка чиқиб қараса қор ёғиб қолибди. Эшик қор, уй тор, нима қилишини билмай, узоққа қараса, бир қайрағочнинг устида лайлак тумшуғини ичига тиқиб ётган экан. У лайлакка қараб айтибди:

— Ҳа, лайлак, ҳа, лайлак,
На ўзингга қилдинг, лайлак,
На менга қилдинг, лайлак,
Ёз бўлди, деб келиб қолибсан,
Сен келдинг, деб этик сотиб,
Еб қўйдим мен понни, лайлак.

Бемаҳал қичқирма, товук,
Орқангдан уради совук.
Ёз ёпинчигингни қўйма,
Қишни ўзинг биласан.

---

¹ Чўмилиб.

Кўп бўлса кетар,
Оз бўлса етар.

Шундай гапни ўқиб кўрган одамга фойда етар.

АФЛОТУН

Бор экан, йўқ экан, ер билан осмоннинг ўртасида хунарга қаттиқ киришган Афлотун деган ўтган экан. Афлотун шунчалик хунарымандчилик билан уй-рўзгор қилган эканки, уйлангани билан хотинига кўп ружу¹ қилмаган экан, Афлотуннинг ўғли бўлмаган экан, аммо бир қизи бўлган экан. У қиз ўн саккиз-ўн тўққизга кирган экан. Бир кун Афлотуннинг қизига подшонинг эътиборли сайиси — отбоқаридан совчи келган экан. Афлотун қизини подшонинг сайисига бермоқчи бўлган экан. Афлотуннинг қизини подшонинг сайисотбоқари олган экан. Афлотуннинг қизи отасининг сеҳргарлик-жодугарлик хунарини ўрганиб олган экан. Қиз эрига отасидан ўрганган хуналарини ўргатган экан. Бир неча хунарини эри ичида сақлаб юрган экан.

Бир кун подшонинг отларини қашлаб, хунарини хушлаб, отини озода қилиб туриб қараса, подшо хафароқ кўринибди. Сайис:

— Хурсанд қилишга арзийдиган бир хунарим бор, шу топда сизга кўрсатишга рухсат берсангиз,— дебди. Подшо:
— Баракалла, фаҳму фаросатингдан. Мен шу топда ўзим ажаб бир нимадандир таъбим тиррикроқ бўлиб туриб эдим. Сен менга ҳар қандай арзимайдиган нарсани кўрсатсанг ҳам, арзиса керак,— деб рухсат берган экан.

Сайис йигирма боғ янтоқ ўтинни гиламнинг устига, хоннинг ўтирган жойининг олдига тахлабди, у янтоққа ўт кўйибди. Янтоқ гувиллаб ёниб турган вақтида ўзи аланганинг ичига кириб ўтириб олибди. Аланга ўзидан-ўзи ўчибди. Подшо қараса, бунинг ҳеч бир жойи куйгани йўқ. Подшо бу ишга ҳайрон бўлиб турган вақтида сайис уч жойга оёғи билан бир-икки тепибди. Йигирма боғ янтоқни куймагандай боғланган ҳолда подшога кўрсатиб, янтоқни ташқарига ташлаб келиб хонга таъзим қилибди. Хон:

— Баракалла, бу хунарымандлигинга,— деб қойил қолган экан. Подшо эртаси кун кечаги хунарининг яна кўрсатгин, деб талаб этган экан, сайис:

— Тақсир, кечагиси кетди, жойига етди. Энди бошқа

¹ Берилмаган, кўп эътибор бермаган.

хунар кўрсатгани десангиз, бошқа хунар кўрсатаман,— дебди. Подшо:

— Майли, ишқилиб, бир нима кўрсатгани,— дебди.

Сайис бир катта қозонни топиб, гиламнинг устини кетмон билан чошиб, ҳисобини топиб, ҳалиги қозонни қўйибди. Ҳочоққа ўт ёқмай қозонга ўн-ўн беш пақир сув солиб қайнатиб, хошнинг кўзига сувнинг қайнаганини кўрсатиб, қозонга ўзини ташлабди. Ҳеч жойи ҳўл бўлмасдан қозондан чиқиб, хонга таъзим қилибди: Хон:

— Баракалла, кечаги хунаригдан бугунгисини эътиборга олдим,— дебди. Эртасига хон яна, кечаги қозонни осиб, ўйнаган ўйининини ўйнаб бер, дебди. Сайис:

— Тақсир, у ўйин кетди, жойинга етди. Энди бошқа ўйинни кўришга ҳавас қилсангиз,— дебди.

— Майли, ишқилиб, билганингни кўрсатсанг-чи,— дебди хон. Сайис:

— Бўлмаса, бир ўткир қилич беринг,— дебди. Хон бир ўткир қилични қўлига берибди. Сайис қилични бир кишига бериб: «Мени майда-майда қилиб чопасан, устимга мапа шу гиламни ёпасан»,— дебди. Ҳалиги одам сайисни чунон майда қилиб чошиб, гиламни ёшибди. Бир оздан сўнг уйқудан турган одамдай гиламнинг орасидан туриб, хонга таъзим қилибди. Хон бунинг хунарига қойил бўлиб:

— Сен бу хунарларни кимдан ўрганиб олганингни айт. Бу хунар қаердан чиққан?— дебди. Сайис:

— Тақсир, аниғини айтсам, мен Афлотуннинг қизини олганман. Афлотун қизига ўргатган, Афлотуннинг қизи менга ўргатди,— дебди. Хон:

— Афлотун шундай хунараманд экану биз уни билмай юрган эканмиз-да. Бориб Афлотуннинг ўзини олиб кел. Унинг ўзи ҳам хунарини кўрсатсин, дебди. Хон Афлотунга одам юборибди. Афлотун уйда Арасту деган шогирди билан иккови бирга чоё ичиб ўтирган экан. Дарвоза тақ-тақ этиб қолибди. Арасту:

— Бу дарвозада чақираётган ким экан. Мен чиқиб хабар олай-чи,— дебди. Афлотун:

— Хабар олмагин, менинг гапимни эшитгин,— дебди. Арасту:

— Нима дейсиз?— дебди. Афлотун:

— Дарвозанинг тақиллашининг маъносига ақлим шундай далолат қилади: Қизим куёвимга хунар ўргатган бўлса керак, куёвим хоннинг олдида хунар кўрсатган бўлса, хонга менинг куёвимнинг хунари манзур бўлган бўлса керак. Хон: «Бу хунарларни қаёқдан ўргандинг»,— деб сўраган бўлса керак. У: «Мен Афлотуннинг куёвиман, Афлотун қизига, қизи менга

ўргатди», деса керак. Шунинг гапи билан хон одам юборган бўлса керак. Шу келган одам, менинг билишимча, дарвоза тагида турган бўлса керак. Агар мен чиқсам, юринг хон чақиряпти, деса, подшонинг ҳукми вожиб, бориш керак. Борганимдан кейин: «Куёвинг бир-иккита хунар кўрсатди, энди сен кўрсатгин»,— деса керак. Мен хунар кўрсатмайман, десам, хон мени ҳукминишга буюриб юборар. Агар бордию хунар кўрсатган чоғимда, мен куёвимдан ортиқроқ кўрсатишим керак. Мен куёвимдан ортиқроқ хунар кўрсатсам, куёвим менинг билан баҳслашиб-қасдлашиб қолса керак. Куёвим қасдлашиб қолган вақтда хонга: «Қулоғингизга бир сўзим бор, айтаман, сўнгра хунаримни навбат билан кўрсатаман»,— деса керак. Хон: «Ҳа айтгин», деганда, куёвим: «Бу сеҳргар, жодугар, бунинг қўлидан ҳар иш келади. Агар бир куни сиз аччиғини келтириб қўйган вақтингизда, сизни ҳам хон деб риоя қилмай, хунарига ишониб, сизга ҳам зарарини етказишни ихтиёр қилиб қолади. Шу топда сиз рухсат берсангиз, мен шунни қуритиб, йўқ қилиб юборсам»,— деб айтса, хон: «Ҳа, тузук. Афлотунни йўқ қилиб қўяқол»,— дейди. Шу сабабдан сен мана бу пахтани қўйинингга солиб, орқамдан эргашиб борасан. Мабодо куёвим хоннинг қулоғига пичирлаб гапириб қолган вақтда, хон майли, деса, куёвим битта шишадаги дорини бошимдан қуяди. Шу вақтда мен ариқдаги сувга ўхшаб шариллаб оқиб кетаман, сен бепарво бўлмасдан дарров шу пахтани олиб ўша сувга соласан, уни сувдан олиб, қўйинингга солиб, олиб келиб мана шу ерга қўясан. Мана шу шишадаги дорини шу пахтанинг устига ҳар куни битта-битта томизиб қўясан. Шунда мен қирқ кунда тагин қадимги аслимга келиб тириламан. Ана ундан сўнг қандай хунарымандлик қилишимни биласан,— деб Афлотун шогирдига пахтани олдириб, қўйинга солдириб, Арастунни эргаштириб, дарвозага бориб, эшикни очиб, келинг ака, нима ишингиз бор?— дебди. Келган одам:

— Хон бизни сизга олиб келинг, деб юборди. Биз эшигингиз олдида бир соатдан буёққа маҳтал бўлиб турибмиз, нега чиқмадингиз,— дебди. Афлотун:

— Менинг соатбай уйқум бор эди. Ухлаб ётган вақтимда чақириб қолгансиз, дарров чиқмаганимга энди рашжимангиз. Хон чақирган бўлсалар, бажонидил бораёйик,— деб шогирди билан хоннинг олдига кетган экан, бориб етган экан. Хон:

— Сиз Афлотунмисиз?— дебди.

— Ҳа, тақсир, Афлотунмиз,— дебди. Хон айтибди:

— Сиз жуда хунарыманд экансиз. Бизга ўзингизнинг хунарымандлигингизнинг асоратини билдирмаган экансиз. Куёвингиз уч-тўрт кунгача жуда ғалати-ғалати хунарларини

кўрсатиб, мени жуда хурсанд қилди. Мен бу хунарларни кўриб ҳайрон бўлиб: «Сен қаердан, кимдан ўргандинг?»— десам, куёвингиз: «Афлотунга ўғил бўлганман», деди. Мен шундан пайқаб қолиб, бориб Афлотунни айтиб келинглار. Ўзлари ҳам келиб бир-икки хунар кўрсатиб кетсинлар,— дедим. Хунармандчилигингиз йўруғидан бизнинг иззатимиздасиз. Сиз бир ғалати хунарингиздан кўрсатсангиз. Кейин куёвингиз кўрсатса, хурсанд бўлсак. Ахир бирор инъом берармиз. Хон фалончининг хунарини кўриб, бунча инъом берибди, десалар керак. Афлотун:

— Илгари куёвим хунарини кўрсатсин,— дебди. Куёви:

— Илгари отам кўрсатсин,— дебди. Хон:

— Сен устоз, ҳам каттаконсан,— деб ҳукм қилибди. Афлотун хўш, дебди-да, куёвининг устидан бир дори сурқабди. Куёви қирқ терак бўйи мушакка ўхшаб шариллаб ёниб турибди. Ул ўтнинг ичидан ҳар турли товушлар — дугор, танбур, ноғора, чилдирма товушлари келиб, хоннинг қулоғига чунон ёқибди. Бу наъмаи усулни бир соат кўрсатиб, хонни хурсанд қилди-да:

— Тақсир, басми?— дебди. Хон:

— Ҳа, бас,— дебди. Афлотун:

— Ана бас бўлса,— деб ҳалиги ўтга туф, деб туфлабди.

Ўт ўчиб, куёви аслидан чиройли бўлиб турибди. Хон:

— Баракалла, Афлотун, ҳеч камини кўстинг йўқ экан. Қойил қилдинг,— дебди. Хоннинг мақтаганига куёвининг аччиги келиб:

— Тақсир, сизга мени нима қилиб кўрсатди?— дебди. Хон:

— Билганинг йўқми,— дебди. Куёви:

— Мен нима бўлганини билганим йўқ,— дебди. Хон:

— Билмаган бўлсанг, мен сенга айтай. Сени қирқ терак бўйи мушак сингари осмонга отилтирди. У ўтларнинг ичидан ҳар турли чолғулар товуши қулоғимизга чунон эшитилди. Бир ҳузур қилдим, қулоғимга у товушлар ёқиб чунон хурсанд бўлдим. Бунинг хунарига қойил бўлдим. Энди гал сенга келди. Сен ҳам муносиб хунар кўрсатгин.— дебди. Куёви:

— Тақсир, навбат менга бўлса, менинг сизга айтадиган сўзим бор, қулоғингизга айтаман,— дебди. Хон:

— Ҳа, сўзинг бўлса айта қол, мана қулоқ,— дебди. Куёви хоннинг қулоғига шундай пичирлабди. «У шундай хунарманди, бир куни сиз унинг аччигини келтирсангиз, сизга ҳам зарар етказишга қодир. Шу сабабдан сиздан руҳсат бўлса, мен буни беному шишон йўқ қилиб юборсам»,— дебди. Хон:

— Билганингни қил,— дебди. Шу билан куёви қайнотаси-

нинг устидан дори қуйган экан, Афлотун сув бўлиб оқибди. Шу пайт шогирди Арасту кўйидаги пахтани олиб, сувга солиб олиб, уйига кетибди. Пахтани кўйиб, Афлотун тайишлаган шишадаги доридан ҳар куни биттадан томизиб юрган экан. Қирқ кун биттадан томизгандан кейин пахтанинг ичидан Афлотун турган экан. Кўчага чиқиб, бозорга бориб юрган экан, куёви Афлотунни кўчада кўрган экан. Рангида қон қолмай, баданида жон қолмай, Афлотуннинг қизига бориб айтган экан:

— Сен менга ҳар турда хунарни ўргатдинг, лекин одам тирилтиришни ўргатмаган экансан. Мен отангни ўлдириб, йўқ қилиб, кўнглимни тўқ қилиб кўчада юрсам, отангни кўриб қолдим. Энди мен бу ерда юрсам, отанг қасдлашиб қолгани сабабли менга кўп зарар етказса керак. Бир айёрлик ўртага тушиб қолди. Энди жон бўлса, жаҳон, ош бўлса, қозон ҳар жойда топилади. Сендай хотин билан от боқишлик ҳам ҳар жойда топилади,— деб хотинига ҳар турли зардаларни қилиб, хотини у ёқда қолиб, от боқиш бу ёқда қолиб. Афлотундан кўрқиб, бошқа шаҳарга кетиб қолган экан. Орадан ўн-ўн беш кун ўтгач, хонни сайиснинг ўйинларининг хумори тутиб қолган экан. Хон вазирини чақириб: «Абду-жабор сайие-отбоқаримизнинг дараги бўлмай қолди. У оптимизни бошига бакор келиб эди, ўзимизни хурсанд қилишга ҳам жуда бакор келиб қолган эди. Афлотунни менинг сўзим билан ва ўзининг ихтиёри билан йўқотиб юбориб эдик. Энди у тирилиб қолибди, ундан кўрқиб отбоқаримиз бошқа шаҳарга кетиб қолибди. Шу сабабдан Афлотунни айттириб келсак, хунарингни яна кўрсат, десак. Афлотун келса, риюя қилиб бизни хурсанд қилса, бир-икки ўйин кўрсатса»,— деб маслаҳат қилиб, айтиб келишга одам юборган экан. Афлотунга одам келган экан, дарвоза эшигини тақ-тақ этиб урган экан. Афлотун ичкарида туриб хондан одам келганини билган экан. Арасту шогирди бир ёққа кетиб қолган экан. Ўзи чиқиб келган одамга жавоб-муомала қилган экан:

— Ҳа, нима ишингиз бор, нимага келдингиз?— дебди. Ҳалиги одам:

— Хон сизни ҳузурига келсалар, деб йўқлаб турибдилар,— дебди. Афлотун:

— Қуллук, хўп,— деб келган одамнинг олдига тушиб кетган экан, хоннинг рўнарасига етган экан:

— Қуллук, чақирганингизга биноан хизматингизга келдик, нима дейсиз,— деган экан. Хон:

— Чақирганимиз маъноси шуки, бизнинг олдимизга келиб, бир шёла чой ичиб, гапиршиб ўтирсангиз. Кейин

гоҳ хурсанд бўладиган, гоҳ хафа бўладиган битта-яримта хупарингизни кўрсатсангиз,— дебди. Афлотун:

— Сиз бир бордон, бир бўйра олиб келтириб беринг. Мен шунда сиз ҳам хурсанд бўладиган, ҳам хафа бўладиган хунар кўрсатиб қўйай,— дебди. Шу билан хон бўйра билан бордонни келтирибди. Афлотун хонга:

— Иштонингиздан бўлак ҳамма кийимларингизни ечинг, ўрнингиздан туринг:— дебди. Хон, қани бу нима қилар экан, деб ҳамма кийимларини ечибди. Афлотун бордонни дон соладиган бордонга ўхшатиб қўйиб:

— Тақсир, шу бордоннинг ичига кириш. Шу бордон ичида сизга хафа бўлиш билан хурсанд бўлишликни кўрсатиб қўяман,— дебди. Хон бордон ичида нима кўрсатар экан, деб бордон ичига тушибди, шёладаги чойни олиб, ичиб ўтира берибди. Афлотун бордон устига бўйрани ёпиб қўйибди. Хон чой ичиб ўтириб, кўзини юмибди. Сўнгра кўзини очиб қараса, чунон яхши ҳаммом ичида ёлғиз ўзини кўрибди. Хон бу ҳаммомнинг ичини кўриб хурсанд бўлиб: «Шундай ҳам ҳаммом бўлар экан-да»,— деб иссиқ-совуқ хоналарини кўриб юрса, бир дунёйи оламга арзийдиган, ой деса оғзи бор, кун деса кўзи бор, шунча ҳам ширин сўзи бор бир қиз кўзига кўриниб қолибди. У қиз ҳам хонни кўрибди. Хон ҳаммомнинг ичида «Воҳ, муродимга етдим»,— деб у қизни қувлаб кетибди, ахири қизни ушлабди. Хон қизга:

— Гаплашмоққа муддаонгиз нима?— дебди. Қиз:

— Ҳеч муддаом йўқ, сиздан менинг қўнглим тўқ. Аммо сизга тегаман, бошқага тегмайман. Никоҳ қилиб олмасангиз, ихтиёрим йўқ,— дебди. Хон:

— Сен ихтиёр қилмаганинг билан мен унамайман,— дебди. Хон хурсанд бўлиб, энди чўмилаини, деб косага қўлини узатган ҳаммоно, коса ҳам, қиз ҳам, подшонинг кийимлари ҳам йўқ бўлибди. Бир биёбон чўлда, одам ўтмаган йўлда юрибди. Воҳ, деб йиғлай деса, иложини топмайди, ўтирай, деса, жазира-офтоб, салқин жой йўқ. Хон хафа бўлиб турган вақтда бир қарға учиб ўтибди. «Бу қарға сувга кетаётганга ўхшайди, мен ҳам шу қарға орқасидан борсам сув топармиканман»,— деб қарғанинг орқасидан қувиб кетибди. Эртадан то кун ботгангача юриб бир дарёга рўнара бўлиб қолибди. Чунон югурган экан, чўллаб бир қошиқ сувни ҳар қанча пулга сотиб олиб, ичишга рози экан. Хон кела солиб ўзини дарёга ташлаб, ётиб олиб, хўшлаб ичиб турганида, орқасидан бир одам келиб, хонни суриб, дарёга итариб юборибди. Хон дарёдан чиқа олмасдан кўп тарадди қилибди, нарироққа етганда, бир толнинг

томирини маҳкам ушлаб, тармашиб, дарёдан чиқайин, деб тарадди қилиб турса, узоқдан бир каламуш келиб, толнинг томирини ғирт этиб қирқиб юборибди, толнинг томири узилиб кетибди, хон яна сувга сузилиб кетибди. Хоннинг боши юқори, оёғи наст бўлиб, обжувознинг паррагидай сувнинг ичида айланиб юриб, дарёнинг бир саёз жойга бориб қолгандек бўлиб оёғи ерга тегибди. Боши тўрт эллик чиқиб, кўзини очиб қараса, дарё ҳам йўқ, ўзини бордоннинг ичида қимирламай ўтирганини кўрибди. Хон ўридан туриб ирғиб бордондан чиқиб қараса, Афлотун билан вазирлари чой ичиб ўтирган экан. Хон: «Ҳе, мени хурсанд ва хафа қиладиган сендақа Афлотуннинг падарига лаънат»,— деб Афлотуннинг қулоғининг тагига бир шاپалоқ урган экан. Вазирлари:

— Э, чакки урдингиз. Ўзингиз ҳам хафа, ҳам хурсанд қилгин, деган эдингиз-ку?— дейишган экан. Шунда хон:

— Мен дунёю оламда бундай ташвиш ишни кўрганам йўқ. Аввалги хурсандлигим ҳар қанчага арзийди. Бироқ кейинги хафалик ва меннинг тортган азобим ҳаммасини суриб ҳайдаб юборди. Мен жуда хафа бўлдим,— деди. Вазирлари:

— Не хилда хурсанд бўлдингиз, не хилда хафа бўлдингиз?— дебди. Хон:

— Ҳаммомда икки соат юрдим. Эрталаб чошқадан то кечгача қарғанинг орқасидан юрдим. Дарёдан сув ичай деб турсам, биров дарёга итариб юборди. Дарёда юриб жуда озор тортиб, қандай чиқаман, деб бир толнинг томирини ушласам, бир каламуш томирини қирқиб юборди. Сувда чунон сузиб юриб бир саёз жойга бориб қолибман. Бошимни сувдан чиқариб, нафас олиб қарасам, бордоннинг ичида ўтирибман. Наҳотки, менга ҳалигидай дашном берса,— дебди. Вазирлари:

— Анигини айтсак, сиз шу бордоннинг ичига тушган вақтдан бу ёнга қўлимиздаги шу шёлладаги ичиб турган чой, ўша чой. Шу фурсат ичида шунчалик ишни кўрсатибди-да,— деб ҳайрон қолибди. Шунда хон:

— Қойилман, урганамга узуру маъзур,— дебди...

Афлотун дарёин Нилнинг тепасига Тилсим деган муаллақ иморат сола бошлаган экан. Шунинг озгина чаласи қолган экан, шу иморатнинг чаласини битириб келгин, деб шогирди Арастуға буюрган экан. Уйига борса, шогирди Арасту шу ишни битириб келиб, уйида ўтирган экан. Афлотун:

— Қалай, ишни бажардингизми?— дебди. Арасту:

— Кўрсангиз жуда хурсанд бўласиз, мен жуда ўхшатиб келдим,— дебди. Афлотун:

— Мен шунча юрдим, турдим, мен сени асло хафа қилганим борми?— дебди. Арасту:

— Мен ўрганиб олган бир дона хунаримга юз хафа қилганингизда ҳам хурсанд бўламан,— дебди. Афлотун:

— Мен энди қариб қолдим. Мабодо ўлиб қолганимда, хафа бўласанми, ёки хурсанд бўласанми?— дебди. Арасту:

— Сиз агар менинг устам бўлсангиз, мен сизнинг шогирдингиз бўлиб, шу қадар хузур-мазза, ҳурмат кўрган бўлсаму сиз агар вақти келиб ўлсангиз, менга одамни тирилтира олиш хунарини ўргатиб қўйсангиз. Мен ҳаммасини ташлаб, ўликни тирилтириш хунарини ўргансам, Сизни тирилтирсам,— дебди. Афлотун:

— Сенинг бу сўзингга дунёни оламнинг ўртаси қаер эканини билдирадиган бир дурбин ясайман. Яна хунари билан машина-найча ясаб, етти қават ерининг тагидан оби ҳаётнинг сувиши олиб бераман. Мен ўлганимдан сўнг шу оби ҳаётнинг сувидан қирқ кунгача томизасан, мен тирилиб ўрнидан тураман. Ундан кейин мен сенинг қилган хунарингга чунон хунариларни ўргатайки, сен ҳам ўлмай тирик юрасан,— деб Арасту шогирдига қўнгли ишонибди. Афлотун ўз ақли билан, уқуви зўрлигидан хунариши ишлатиб, дурбинни ясабди. Ернинг ўртасини дурбин билан топиб, машина-найча ясаб, ер тагидан оби ҳаёт сувидан олиб, шишага солиб: «Қачонки, мен ўлган вақтимда шу шишадаги сувдан бир кун ўртада қолдирмасдан, шу шишани бировга олдирмасдан, қирқ кунгача оғзимга томизсанг, мен тирилиб ўрнидан тураман. Ана ундан кейин мен сенга хунариمنى ўргатаман»,— дебди. Арасту Афлотуннинг бу ишидан кўнгли таскин топиб, «хўп» деган экан.

Афлотун ўзига-ўзи ўйлаб: «Азроил ҳам излаб топмайдиган жой олсам. Нима қилсам бўлар экан, шу оби ҳаётнинг ёнидаги дарёнинг тагига иморат ярасам, шу иморатнинг ичида сақлансам»,— деб Нилнинг тагига бир иморат солди ва ўзини шу иморат ичида сақлади. Бир-икки кун ўтгач, ўзи тагин ўйлади: «Мабодо Азроил келиб қолса, мени шу жойдан ҳам топиб қолса, ўзим ўтирган бўлсам, чанг солиб қолса, нима қиламан. Энди тўққизта ёғочдан ўзимга ўхшатиб Афлотун ясайман, шу ёғоч Афлотунларга жон киргизиб, гапиртириб қўяман. Азроил келиб, қайси бири Афлотун эканини билмай, адашиб қолиб, мен бу ёқда қоламан, мени билмай қолади. Мен жон беришдан, ҳам қийналишдан қутуламан»,— деб тўққиз ёғочдан Афлотун ясаб, жон киргизиб, суҳбатлашиб ўтирди. Шу вақтда Азроил: «Афлотуннинг кунни битди, жонини ол!»— деган буйруқни олди. Азроил ер юзини излаб Афлотунни топа олмади. Аз-

роил Нил тагидаги иморатга келса, ўнта Афлотун қатор ўтирибди.

Бир-биридан ортиқ-камш йўқ. «Афлотунни битта деб эди. Бу ерда ўнта ўтирибди. Қайси бири Афлотун эканлигини билмай, бошқасининг жонини олиб, тағи ёзғириққа қолмай»,— деб худонинг қаршисига бориб:

— Мен Афлотунни қидира бериб, топа олмадим, қидирмаган жойим қолмади. Сиздан қочиб дарёйи Нилнинг тагида иморат қилибди, шу ерга кирсам, Афлотундан бир эмас, ўнта ўтирибди,— дебди. Худо:

— Сизга янглиштирмоқ учун тўққизтасини ўз хунари билан ўзига ўхшатиб ясабди. Бориб ўша Афлотуннинг ўзининг жонини ол,— деган экан. Азроил яна худо олдига келиб:

— Барибир, бирининг туси иккинчисидан ажрамайди. Қайси бири Афлотун эканини билмайман,— дебди. Худо:

— Қўлингизга бир катта ҳассани ушлаб, бир юз йиғирмага кирган чолга ўхшаб, қани хайр қил, қилмасанг, кўзингга тикаман,— деб ҳассани кўзига яқин олиб бориб, ўқталасиз. Шунда ёғочдан ясагани киприк қоқмайди. Ўзига навбат келганда киприк қоқиб, маълум бўлиб қолади. Шундан билсангиз бўлади,— деб тайинлаган экан. Шу билан Азроил Афлотунни таниб, билиб жонини олган экан.

Арасту шогирди келиб ўликни олиб кетай деб шунчалик қимирлатиб кўрибди, қимирлата олмабди. Шу жойининг ўзида шишадаги оби ҳаёт сувидан ўн кунда ўнта, йиғирма кунда йиғирмата томзибди. Икки кам қирқта томзигада, жон кирибди, бир кам қирқта томзиганда, рангига қон кирибди. Энди битта томзиса, Афлотун ўрнидан туради деб шишани олиб тумшуғига келганда, ғойибдан бир қўл келиб тегиб, шиша синиб кетибди. Шу билан «Қўй» деганича, Афлотун шу дарёйи Нил тагида чалажон бўлиб қолган экан, шу қолган бўйича қолган экан. Неча юз минг йил ўтган вақтида ҳеч бир жонли нарса қолмас экан. Шунда Афлотун: «Ҳамма нарсанинг жонини олдинг, энди меннинг ҳам жонимни олгин»,— дер экан. Худо: «Мен сенга бир жон берганман, уни олганман. Бу жонни ўзинг ясагансан, керак бўлса ўзинг ол»,— деган экан. Афлотун чунон ялингандан кейин, охири Афлотуннинг жонини олган экан.

У тириклик вақтида дарёнинг тагига солинган тилсимли иморатнинг нақши-нигорининг ўрнига ер юзида шима иш ўтади, қайси жойнинг тилсимми бор, қаерда нима бойликлар бор, қайси тоғни кавласа, нима чиқади — ҳаммасини

ёзиб қўйган экан. Бу тилсим иморат тепасида бир қилич ҳалинчак туради, у йилдан бу йилгача шу қилич уч соат тўхтайдди. Шу пайтда бир уқуви етган одам шу тилсим иморат ичига кириб, бир шундан нусха кўтариб чиқса, жаъми мамлакатда нима бўлишини билади. Қайси куни ёмғир ёғади, қайси куни қор ёғади, қайси куни шамол бўлади — ҳаммасини ёзиб чиқади.

Ер юзида бўлиб турган ҳунарларни ўрғанай десангиз, эътиборли бўлишлик кўнглингизда бўлса, лотинчани ўқишга қаттиқ киришиб, маҳкамлик билан ўқисангиз, шу Афлотуннинг ҳамма қилган ишини биласиз.

ЖАМШИД

Афлотуннинг тириклик вақтида Жамшид деган подшо Афлотуннинг ҳунармандлигини иззат қилиб, меҳмонга чақирган экан. Афлотун подшонинг олдига бориб, таъзим қилган экан. Подшо:

— Чақиртирмасам келмас экансан-да. Сен келсанг-чи, ана овқатлардан унча-мунча есанг-чи, бизни бир хурсанд қилиб ва хафа қилиб ўтирсанг-чи,— деган экан. Афлотун:

— Хўп, ҳам хафалик, ҳам хурсандлик кўнглингизда бўлса, уст-бошингизни ечинг,— дебди. Подшо бир кўзини очиб-юмгунча Афлотун подшога ҳаммомни кўрсатган экан. Ҳеч бир одам ҳаммомга ўт қўйишга унамаган экан. Подшо Афлотундан:

— Энди кимга ўт қўйдирамиз?— деб сўрабди.

— Боз-боз деган ҳунарни йўқотсангиз, ўт ёқадиган топилиб қолади,— дебди. Подшо:

— Боз-боз деган ҳунар қайси?— дебди. Афлотун:

— Боз-боз, дорбоз, найраабоз, бачабоз, қиморбоз, беда-набоз, қаптарбоз каби бозларни манъ қилсангиз, менга иш топиб бер, дейдиган кўнаяди-қолади,— дебди. Шу билан Жамшид подшо халққа жарчи солиб: «Кимки «боз-боз» ҳунарни ихтиёр қилса, кўп жазо берамиз, эшитмадим демаңглар»,— деб жар чақиртирган экан. Буни эшитган одамлар келиб: «Менга иш топиб беринг»,— деб ялиниб қолибди. Шу билан ҳаммом обод бўлиб у ёқда қолибди, подшо бу ёқда қолибди, Афлотун дарё тагида қолибди.

Ўқиганлар яшасин, шунақанги боз-бозни ҳар ким ташласин, энди бу гапни қўйинг, бошқасини бошласин.

МУФТАЧИНОҚ

Бор экан, йўқ экан, бир замонда бир темирчи бор экан, ёши эллиқда экан. У темирчи қапқир, қулф, қалит ҳамда теша қилар экан, айниқса, қулфни кўп ишлар экан.

Бир куш бир одам, бошида салла, устида малла чопон, қўлида тасбех, ёшдан бир чақани чиқариб, шунга бир муфта ясаб беринг,— деган экан. Темирчи:

— Ҳа, тузук,— деб эшоннинг қўлидан қулфни олиб қолибди. Икки кун ўтгандан кейин келиб, темирчига:

— Муфта битдими?— деган экан. Темирчи:

— Мен сиздан одоб сақлаб сўрамаган эдим, муфта, деганингиз, нима деганингиз,— дебди.

— Ахир, ўзбекчасига — калит, бу тожикча сўз, шуни билмасанг, қаерда ўсгансан?— дебди. Темирчи:

— Хўп бўлмаса,— деб калитни қилиб домлага бериб юборган экан. Темирчи домланинг изза қилганига аччиғи келиб, дўконни беркитиб, ўқимасам бўлмас экан, қаерда мактаб бор экан, деб Қорақўл маҳалласига етиб қолган экан. Қорақўлликлар масжид солиб, бир домла сақлаб, болаларни ўқитиб турганда, темирчи ўтиб кета туриб, йигирматача боланинг шовқинини эшитиб, бориб кўриб домлани ушлаб:

— Тақсир, домла, бу болаларни ўқитар экансиз. Мен ҳам ўқисам, деб келдим,— дебди. Домла:

— Ёшингиз элликларга борган ўхшайди. Тилингиз қотиб қолган. Бу болаларни бир ой ўқитганда сизни бир йил ўқитмоқ керак. Сизга овора бўлишликни мен ўзимга оғир ҳисоблайман. Сизни илмдор, билимдор қилишликка тоқатим камроқ,— деган экан. Темирчи:

— Менинг астойдил ўқишлик кўнглимда бор. Сиз менга ҳар қанча дашном берсангиз, урсангиз, сўксангиз, хўрлангангиз ҳам, менга домла изза бердилар, деб кўнглимга олмайман,— дебди. Домла:

— Ҳа, майли, бўлмаса,— деб буни ўқитмоқчи бўлиб, бир ой, икки ой, уч ой унга овора бўлиб ҳарчанд сабоқ берса ҳам, темирчи ҳеч нарса дейишликнинг урдасидан чиқа олмаган экан. Домла:

— Сен зеҳни паст, безътиқод одам экансан. Мени сен овора қилиб юрибсанми? Тур, кет, уйингга бор,— деб ҳайдаб жўнатиб юборган экан. Домланинг айтган сўзига чунон афсус қилиб, «унсининг муфта» дегани унча, бунисининг жўна деб айтгани бунча, болалар мунча, қаёққа арзимни айтаман»,— деб кетиб қолиб, бир далага етиб қолиб, ўтиб кета турса, бир ҳовуз, шу ҳовузга қумурсқа тушиб ётар экан. Темирчи қараб турса, қумурсқа ундан чиқа бошлади. У ўрмалаб юқорига чиқишга уриниб кўрди. Чумоли бир оз чиққач, думалаб тушди. Чиқмоқчи бўлиб, яна думалади. Темирчи: «Эй, чумоли, бошқа ердан чиқсанг, бўлмайдимми?»— деб турганда, чумоли ўз ердан тармашиб юқорига чиқди. Темирчи бу ҳолни кўриб: «Бу

чумоли етти марта думалаб саккизинчисида чиқди. Мен уч ой ўқиб кета бераманми»,— деб домланинг олдига кириб борибди. Домлага:

— Сиз менни мулла қилмасангиз, мендан қутулмайсиз,— дебди. Домла:

— Хўп бўлмаса,— деб темирчини етти йил ўқитиб, илмдор, билимдор қилган экан.

Бир хил муллалар масала талашиб, еча олмай турган бўлсалар, темирчи масалани ечиб берар экан. Темирчи ўзидан ўзи хурсанд бўлиб, шоирлик ҳақида китоб ёзиб чиқарган экан. Бу китобга «Муфтахчиноқ» деб ном қўйган экан. Китобининг бир бетига қуйидагини ёзган экан:

Юз хап-хапу, бир чап-чап,
Ҳар каллада ҳар гап,
Ўқиб илмингдан топ,
Бу ҳақиқат, тўғри гап.

Кўп ўйлагин, кам сўйла,
Бемаза гап айтмагин,
Ширин тилинг-ла куйла,
Илм қадрини кўзла.

Шундай қилиб темирчи етти йилда илмини эгаллади. Темир болғаларининг овози ўрнига илм билан булбул бўлиб сайради. Бу ҳақиқатни Нурали турмушга гезлади, ўғли Аъзомжон ёзиб вақт пойлади.

ИЛМИ ДОНО

Бир замонда бир подшо вазири билан жуда ширин гап экан. Кунлардан бир кун икковининг хотинлари ўғил туққан экан. Йилдан йил, ойдан ой, кундан кун ўтиб болалар уч-тўрт ёшга кириб қолибдилар. Подшо вазирига:

— Сизнинг ўғлингиз билан бизнинг ўғилни тўй қилиб қўййлик,— деган экан. Бунга вазир кўниб, уларни тўй қилган эканлар. Бу икки бола беш-олти ёшга киргач, ўқитмоқ учун домлага берибдилар. Болалар уч-тўрт йил ўқибди, кунлардан бирида домла болаларни синамоқчи бўлибди. Бу синаовда вазирнинг ўғли тутилмай, ҳеч бир сўзда қоқилмай, шаррос ўқиб берибди. Подшонинг ўғли ҳеч нимани билмабди, лом ҳам демабди. Домла:

— Эсизгина меҳнатим, ҳай аттанг,— дебди.

— Нимага бундай дейсиз?— дебди подшонинг ўғли. Домла:

— Ахир нимага аттанг демайман. Сен одам фарзанди-сан-ку, шунча вақт диққат қилиб ўқитиб келдим. Сенга қилган ҳаракатимни бошқа одамга қилган бўлсам, бўлар эди,— дебди.

Домланинг бундай деганига подшо ўғлининг хўрлиги келиб, подшонинг олдига етиб қолиб:

— Ота, мени домла уришдилар. «Агар сенга қилган меҳнатимни бошқа одамга қилсам эди ёки эшакнинг боласини ўқитган бўлганимда, уни мулла қилган бўлар эдим»,— дедилар,— дебди. Подшонинг жаҳли чиқиб:

— Жаллод, домлани ўлдириб юбор!— деганида, ёнидаги вазирларидан бири:

— Ўғлинингизнинг гапига кириб домлани ўлдирманг. Уни чақиртириб келиб гап сўрайлик-чи, нима дер экан,— дебди. Подшо кўниб, домлани чақиртириб, гапга солмоқчи бўлдилар. Домла келгандан кейин подшо:

— Домла, бизнинг ўғлимизни неча йил ўқитдингиз?— дебди. Домла:

— Беш йил ўқитдим,— дебди. Подшо:

— Ўқитибсиз-ўқитибсизу, нимага бизнинг ўғилни кўрқитибсиз. Шу ростми?— дебди. Домла:

— Нима деб кўрқитибман?— дебди. Подшо:

— «Сен-ку, одамнинг боласисан. Агар эшакнинг боласи бўлса ҳам шунча ўқитганда, мулла қилар эдим», дебсиз, шу тўғрими?— дебди. Домла:

— Шундай дедим,— дебди. Подшо вазирга қараб:

— Ўғлим ёлғон гапирмабди-ку,— дебди. Вазир:

— Домла аччиқ устида шундай дегандир. Шунинг учун сиз ҳам аччиқ устида бир ишга буюриб юбора қолинг,— дебди. Подшо:

— Қандай ишга буюрай?— дебди. Вазир:

— Шу домланинг деганига бир эшакнинг боласини топиб берамиз. Домла шунини қирқ кунда мулла қилса, домлани қутқарамиз,— дебди.

Шунинг билан эшак боласини топиб келиб, домлага қирқ кун муддат билан мулла қилишликка берган экан. Домла эшакнинг боласини ўқитишга ҳаракат қилганда, бир китобни олиб ҳар варағига озгина-озгина беда ёпиштириб, эшакнинг кўзига кўрсатиб, «ҳо-ҳо, ҳа» деб ялатиб, шундай йўл билан эшакнинг қулоғига «ҳо-ҳо, ҳа» деб, эшакнинг ҳар варақни очиб ялаб «ҳо-ҳо, ҳа» дейдиган қилиб тайёрлаб, эшакни етаклаб, подшонинг олдига етказиб, таъзим билан кирибди. Подшо:

— Эшакнинг боласини мулла қилдингми?— дебди. Мулла:

— Ҳа, мулла қилиб олиб келдим,— деб эшакни подшонинг олдига олиб бориб, ўртага дафтарни қўйибди. Эшак ҳар варақни тили билан ялаб очиб «ҳо-ҳо, ҳа»,— дебди. Подшо:

— Яшаанг, домла! Ҳақиқатдан ҳам менинг ўғлимнинг зеҳни эшакдан ҳам паст экан,— дебди. Бунга кўп хурсанд бўлиб, домлага бир қанча пул ва кийим-бош бериб юборган экан. Подшонинг ўғли яна етти йил ўқигандан кейин унча-мунча хат-пат танийдиган бўлган экан. Бола бундан сўнг яхши зеҳни билан ўқиб, ҳар ишга эътиқод қилиб, илмли бўлибди.

ЙЎЛЧИ — БЎЗЧИ

Биродарлар, оқил ошнаси бўлур сўз, узоқдагини кўрадир кўз, илгариги замонларда одамларнинг кийимлари бўлган эди бўз, сизларга ширин, ибратли сўз.

Бизнинг Тожиқ қишлоқ маҳалласида бор эди Йўлчи, унинг қиладиган хунари бўзчи. Ул бўзчининг олдига кўп ошна-оғайнилари, бўзимни тўқиб беринг, деб ташлаб кетганларида, олмасам кўнглиларига қаттиқ тегади, деб ишни олиб, сандиққа солиб, индамасдан қолиб, ухлаб ётиб қолганда, уйига тўртта чакана ўғри кириб, уйини пойлаб, жами юкни жойлаб, мокигача олиб кетиб, нарироққа етиб қолганда, Йўлчи бўзчи, уйғониб, ўрнидан туриб қараса, қоққанда қозиқ, осганда хурмача ҳам қолмабди. «Ҳа, энди нима қиламан. Менга иш берганлар келиб, тўқимасанг, ишни бер, деб қолса, ўғри олиб кетган десам, улар ишонмаса, улар мени шарманда қилади. Энди бошқа иш қилай»,— деб кетиб қолиб, бошқа шаҳарга етиб қолиб, қочиб қолган экан. Марғилонга бориб, оқсоқолга рўпара бўлибди:

— Менга иш топиб берсангиз, бофандалик хунарим бор,— дебди.

— Бофандалик хунарингиз бўлса, бизнинг ипларимиз бор. Бизга шойи, атлас тўқиб берсангиз, бу қўлингиздан келадими?— деб сўрабди оқсоқол. Бўзчи:

— Мен атлас тўқий олмайман, хунарим бўзчи,— дебди. Оқсоқол:

— Бўзчи бўлсангиз, бизнинг қишлоққа чиқсангиз, яхши бўлар эди,— дебди. Бўзчи:

— Хўн, оқсоқол ота,— деб хўрлиги келиб, кетиб қолган экан. Нарироққа етиб қолса, бир қассоб бир хўкизни сўяман, деб турган экан. «Кампирнинг кўнгли ғозада, бўза ичадиганнинг кўзи кўзада, кўкнори хафа бўлиб афсус ейди

рўзада» дегандек, бўзчининг кўзига хўкизнинг шохи яхши кўришиб, олиб кетинга уришиб қараб турган экан, хўкизнинг шохини қассоб ҳам берган экан, шохни олган экан, кўйинга солган экан, жўнаб қолган экан. Кетиб қолиб, дарвоза олдига етиб қолганда: «Энди бу шохни моки қилдирсам, пул сўрайди, пулни қаердан оламан. Бунга хийла қилай»,— деб кўп одам ўтадиган ерга бориб, бир томонга шохни кўйиб, шохга ишни боғлаб, салқин бир томонда ўзи ўтирган экан. Ўтган-кетганлар ҳайрон бўлиб, бири сўрабди:

— Биродар, хўкизнинг шохи у ёқда, сиз ўтирибсиз бу ёқда, нимага шундай?— Бўзчи:

— Шунинг учун шунақа, пул берсангиз чўнтакка айтаман, шунга бунақа.— дебди. Бу одам хўп, деб икки пул берган экан. Бўзчи икки пулни олиб, чўнтагига солиб, қараб туриб айтган экан:

Баракалла бу хўкизнинг шохига,
Сўрамасдан кирманг биров боғига,
Агар кирсангиз бир кишининг боғига,
Қўл узатманг анжир, узум, нокига,
Неча вақтлардан бери бўзчи бўлиб,
Пул тополмай ҳайрон эдим мокига.

— Баракалла гапингизга, менга қилган напингизга,— деб кетган экан. Яна бир одам:

— Биродар, хўкизнинг шохи у ёқда, ўлтирибсиз бу ёқда, нимага шундай?— дебди. Бўзчи:

— Икки пул берсангиз, айтаман, бўлмаса айтмайман,— дебди. Бу одам ҳам икки пул берибди.

Пулни чўнтакка солиб, белини маҳкам боғлаб:

Бўзчи билганин тўқир,
Ҳар ким билганин ўқир,
Ота кўрган ўқ йўнар,
Она кўрган тўн бичар,
Мечкай одам ошни суюқ деб ичар.
Тол хода маданг бўлмас,
Бегона даданг бўлмас,—

деб,— икки пулингизга келгани шул,— дебди. Яна бир одам келиб:

— Сиз ўтирибсиз қаёқда, хўкиз шохи бу ёқда?— деган экан. Бўзчи:

— Икки пул берсангиз айтаман,— дебди. У одам икки

пул берибди. Бўзчи икки пулни олиб, аста-секин йўталиб
колиб:

Сиз, биродар, бемаҳал
Чикманг киши томига,
Бемаҳал чиксанг томига,
Иснод отанг номига,—

деб,— икки пулингизга келгани шул,— дебди. Яна бир одам
келиб:

— Биродар, бу нима,— деб сўрабди. Бўзчи икк пул ти-
лабди. Бу ҳам икки пул берган экан, сабабини билган экан.
Бўзчи пулни олиб айтибди:

Ёмоннинг яхшиси бўлгунча,
Яхшининг ёмони бўл.
Қорамуғ дони бўлгунча,
Буғдойнинг сомони бўл.

Икки пул берган одам:

— Бу гапингизга тушунадим, менга маъносини тушунти-
риб қўйинг. Йўқ десапгиз пулни чўзинг,— деганида, бўзчи:

Қорамуғ дони бўлгунча,
Буғдойнинг сомони бўл,— деди.

— Бу нима деганипгиз,— дебди. Бўзчи:

— Буғдойнинг пчида қарғатирноқ ўт бўлади. Ўша қар-
ғатирноқ ўтининг дони ўша қорамуғдан бўлади. Шу дон ерга
тушса, ҳеч қайси парранда ҳам емайди. Ўша дондек бўл-
гунча, буғдойнинг сомони бўлсанг, ҳеч бўлмаса, мол баҳ-
ра олади,— дебди.

Яна бир одам:

— Бу нима?— дебди. Бундан ҳам икки пул олиб:

Ҳар жойни қилмагин орзу,
Ҳар жойни қилсанг орзу,
Ҳар ерда бор тошу тарозу,
Қиш ўчоғи тор, тур уйингга бор,
Ёз ёпинчигингни қўйма,
Қишда ўзинг биласан,—

деб жўнатиб юборибди.

Бир қанча одамлар сўрабди, буларнинг ҳам ҳар бири-
дан икки пулдан олиб, чўнтакка солиб:

Гапни айтнинг уққанга,
Жонни жонга суққанга.
Жон чекмасанг, жонона қайда,
Токқа чиқмасанг дўлона қайда.

Биродарлар, билсангиз,
Гапнинг онаси кулоқ.
Илгариги томошанинг
Каттаси эди улоқ.

Садафсиз дур бўлмас,
Тикансиз гул бўлмас,
Машакқатсиз хунар бўлмас,
Кўп меҳнат қилмагунча,
Ёр васлига етиб бўлмас.

Отанг шердир,
Сен ҳам шердай қилиқ қил.
Киши сенга қилса ёмонлик,
Унга қилгин ҳарчанд яхшилик.
Кўп бўлса шунча кетар,
Оз бўлса шу ҳам етар.

Билингки, шўр ерда сунбул унмас,
Ёмон одам яхшини кўзга илмас.
Тўғри одам асло эгри бўлмас,
Ёмон ёмонлигини қўймас.

Суқ ҳеч тўймас,
Ўғри ҳеч бой бўлмас.
Суқ еганини мақтайди,
Қул кийганини мақтайди.
Бор мақтанса, топилади,
Йўқ мақтанса, чошлади.
Дардинг бўлса, бўлсин,
Қарзинг бўлмасин.
Бор қариндош, қариндош,
Йўқ қариндош зиёндош.
Бошингга бир мушкул иш тушса,
Ҳеч ким бўлмайди йўлдош,—

деб гапни тамом қилиб, шунча одамлар билан гаплашиб,
бир сўм пул тошиб, уйига кетган экан. Гап айланиб,
ўқиганларнинг миёсида қолган экан. Шу замонда ўқиган
одамлар мурод-мақсадига етган экан.

САФСАТАЙИ ГАП

Ундай экан, бундай экан, бир вақтда бир Муллажон деган подшо бор экан, чопони малла экан, кучоққа сўймайдиган салла экан. У подшо саккизта вазири билан сўйлашиб, йўқ ердаги гапларни ўйлашиб, дарёларни бўйлашиб: «Биз фуқаромизнинг аҳволини, одамларимизнинг озодалигини қандай қилиб билсак бўлар экан»,— деб вазирларига маслаҳат ташлаган экан. Вазирларининг биттаси: «Халқни жарчи солиб чақиртирамиз. «Бугун подшонинг олдига хотинлар қолсин, эркаклар борсин. Ҳар ким бормаса, кейинги пушаймон — ўзига душман»,— деб чақиртирганимиздан кейин ҳамма келади. Сизнинг олдингизга бир лаган тиллани қўямиз. «Иккита гапни бир оғиз гаширган гапга ўхшатиб, ростлаб, мослаб подшога эшиттирган одамга шу бир лаган тиллани берар эканлар»,— деб эшиттирамиз. У вақтда одамлар келиб, битта-битта сизга рўпара бўлиб гапирди. Ҳеч қайсисининг гапирган гапни манзурга олмасангиз, тиллани олиб қоласиз. Келган одамларнинг бўйибастини, ўзини тарбия қилиш-қилмаслигини, ақлининг кўпозлигини, гандон-сўздонлигини биламиз»,— дебди. Шу маслаҳат жарчи: «Ўн иккидан юқори, тўқсондан паст эркаклар борсин подшонинг хузурига, хотинлар қолсин, эшитмадим деманглар»,— деб жар чақирди. Подшонинг олдига етган халққа:

— Э халқ, келганларининг маъниси шу. Иккита гапни битта қилиб, гапни калта қилиб, подшони хурсанд қилсангиз, шу гапирган гапнинг йўригидан подшонинг олдида турган тиллани олар экансиз, бўлмаса, тилла подшонинг олдида қолар экан, деб одамларга эшиттирибди. Одамлар битта-битта келиб, униси гапирган гапни бушиси гапирмайдиган бўлиб, тиллани олишга ҳаракат қилишдаги халқнинг гапи:

Э товук, кўп қичқирма, товук,
Қиш чилласида бўлади совук.

Ёз ёшинчиғингни қўйма,
Қиш ўзинг биласан.

Асл айнимас,
Сариқ ёр сасимас.

Кўп бўлса, кетар,
Оз бўлса, етар.

Мулла Миращур,
Ҳар нарса унга ярашур.

Мусофирчилик менга кўп асар қилди,
Зигир ёғдан шовла еб эдим, касал қилди.

Танаси бошқа дард билмас,
Юрти бошқа қадр билмас.

Бир хил одам ўзи билмас,
Билганининг гашига сира кирмас.

Оч қоршим, тинч қулоғим.

Отаиғ бозор, бобоиғ бозор,
Чарчаб келсанг, гап билан ҳордиғиниғ чиқар.

Маслаҳатлик иш битар,
Бемаслаҳат иш кетар.

Анжир-панжир,
Бузилган дарвозага нима керак занжир.

Биласизми, шириндир
Самарқандиниғ шининси,
Қайси куни бориб қолсам,
Калтак билан урди жининси.

Гашиниғ опаси қулоқ,
Сувииниғ опаси булоқ,
Илғор отларни азалдан соларди,
Томошанинғ каттаси улоқ.

Бундан ўтиб бордим Бешариқ,
Даласига эккани ҳаммаси тариқ,
Ошхонага кирсам, хўжайини сап-сарик.

Айланиб юрдим Асака,
Нега деволи пас экан.
Йигитлариниғ бариси
Наша чеккан мас экан.

Бундан бордим Марғилон,
Одамлари меҳрибон.

Ундан ўтиб Шаҳрихон,
Олдимга солди дастурхон,
Олдимга қўйди тўртта нон,
Хуш келибсизнинг конини кўрдим.

Ҳамма одамлар шундай сўзлар билан подшонинг олдидан ўтганда, бир йигит тўхтаб қолибди. Подшо у йигитга:

— Қани сен ҳам бир гап гапир-чи!— дебди. Йигит:

— Менда гап қолмади, эсимга келган бир гапни айттайин: «Тенг тенги билан, тезак қоши билан, ҳар иш боши билан, кели сопи билан, гап лоши билан». Агар менинг гапим ёқса, шуни менга берсангиз, олсам, жўнаб қолсам. Лаган-пагани билан берасизми?— дебди. Подшо:

— Гапинг менга манзур бўлди. Ол, жўнаб қол,— дебди. Ҳамма у ёққа, у тиллаши олиб бу ёққа кетганда, нарироққа етганда, подшо унинг тиллаши олиб кетганига афсус қилиб, кўп пушаймонлар қилди. Ҳамма кетганда, нарироққа етганда подшо вазирга:

— Буни энди тўлайсан, тўлашнинг маслаҳатини қила-сан,— деди. Вазир:

— Буни тўлаш ўнғай, кўпчиликка ҳеч гап эмас, кўпчиликдан қўши қочиб қутулмайди. Тома-тома кўл бўлар, ҳеч томмаса, чўл бўлар, бу гап ҳам бир йўл бўлар. Бир қорсон ясаймиз, уни олдимизга қўямиз, халқни жарчи солиб чақиртирамиз, халқ келган вақтида халққа эшиттирамиз: «Эй халқ, мана шу қорсонга ўтириб-туриб бу ёққа ўтасизлар, хоннинг хурсандчилигини қиласизлар». Улар қорсонга ўтиради. Ўтирган вақтида у одамдан: «Қорсонга сиғдингми, сиғмадингми?»— деб сўраймиз. «Сиғдим» деса ҳам бир сўм оламиз, «сиғмадим» деса ҳам бир сўм оламиз,— деб подшога бу маслаҳатни айтди.

Қорсонни тоблашиб, катта қилиб бошлашиб, ўртага қўйишиб, беш-олти қўйни сўйишиб, шу билан ёйишиб, ундай-бундай дейишиб, жарчи чақиртиришибдилар: «Ҳар ким бугун подшонинг олдига бормаса, боши ўлимда, мўли талонда»,— дейишибди. Ҳамма одамлар келиб тайёр бўлган вақтда: «Мана шу қорсончилик иш, шунга сизлар ўлтириб туришларингизни подшо кўрар эканлар»,— деб подшонинг олдига қорсонни қўйишибди. Бир одамни ҳалиги қорсонга ўтирибдилар. «Сиғдингми?»— деб сўрабдилар. У одам «ҳа» дебди. «Бир сўм бер!»— дебди. Шундай қилиб пулларни йиғиб олибди, қопга солибди. Ҳамма халойиқ жўнаб қолибди.

У гап у ёққа кетибди, бу гап бу ёққа кетибди, подшо бир отга ўзи миниб, бир отга хотинини миндириб,

кўлига милтиқни олиб, жўнаб кетган экан, тоғларнинг орасига етган экан. Ов овлаб юрган вақтида подшога бир кийик кўришиб қолган экан. Подшо хотинига:

— Э хотин, шу кийикнинг қаеридан уриб берай?— деган экан. Хотини:

— Кейинги ўнг оёғининг энг пастидаги тирноғига уринг,— деб аския қилгандай қилиб гапирган экан. Подшо: «Хўп», деб у кийикнинг кейинги оёғига ўқ отганда пишонга теккан экан. Подшо хотинига:

— Қойил бўлдингми?— дебди. Хотини:

— Машқ-да,— дебди. Подшо:

— Сен менга «Қойилман» демадинг, «Машқ-да», деб менинг мерганлигимга унча шисанд қилмагандай гапирдинг,— деб хотинини зарда билан отдан тушириб кетган экан.

Хотини чўлда, одам ўтмаган йўлда айланиб юрса, бир ўтинчи қашшоқ ўтин териб юрган экан. Ҳалиги хотин ўзини ўтинчига бағишлаб, қулоғидаги сирғасини ўтинчининг кўлига бери соттириб, биёбон чўлда баланд равог-иморат солиб, бир сигир олиб, унинг боласини туғилган вақтидан то уч яшар бўлгунча, ҳалиги жойга қилинган қирқ поғоналик зинадан олиб чиқиб, олиб тушиб, машқ қилган экан.

Шу билан юрганда, беш-олти йил турганда, подшо шу чўл-биёбонга яна овга чиқиб, айланиб юрганда ҳалиги ўтинчига учрабди. Ўтинчи:

— Таксир, бизнинг кулбахонага тушиб, бир пиёла чой ичинг, ҳар ким борича мард,— деб меҳмонга чақирган экан. Ўтинчи бир кўйни сўйиб, подшонинг қорни тўйиб ўтирган вақтда ўтинчи:

— Сизга биз бир ҳунаримизни кўрсатмоқчи орзу қилиб юргая эдик. Шунга кўрсатсак майлими?— деб сўраган экан. Подшо:

— Хайр, майли, кўрсатинг. Айтишингизга қараганда, хурсандчилик иш бўлса керак,— деган экан.

Хотин паранжини бошига ёпиниб, уч яшар бузоқни юкорига олиб чиқиб, яна наетга олиб тушиб, подшога кулук қилибди. Подшо ҳайрон қолиб: «Машқ-да»,— деб қўйган экан. Хотин:

— Бу машқми, кийикнинг кейинги оёғига урганингиз машқ эмасми? Бу нимага машқ бўлиб қолди?— дебди. Подшо ўйлаб, ўзига ўзи сўйлаб, хотини эканини пайқаб «энди қойил бўлдим» деб хотинини олиб кетиб, иморати бу ёқда қолиб кетиб, ўтинчини вазирликка олиб, яна хотини билан уй-жой қилиб, шу билан кетган экан, муродига етган экан, Нурали қизик айтган экан.

ҲАММОЛ ЙИГИТ

Бор экан, йўқ экан, бир одам бозорга борган экан, битта сават олган экан, саватга эликта лампа шиша солган экан. Ким бор, деса мана мен бор, деб Бурхонбой олдига келган экан.

— Нима ишингиз бор?— дебди.

— Мен саватни олдим, эликта шиша олиб саватга солдим, шуни бизникига олиб бориб бер,— дебди.

— Уйингизнинг узоқлиги неча чақирим?

— Уч чақирим.

— Олиб бориб беришимнинг ҳақиға неча пул берасиз?

— Пул бермайман.

— Пул бермасангиз нима учун чақирдингиз?

— Уч оғиз гашим бор айтаман, шу гапимдан фойдаланасиз, шунга олиб бориб берасиз. «Гап билан гапнинг орасида фарқи бор, бизнинг маҳаллада Розия холашим чархи бор».

— Бу қандай гап эканлигини айтинг,— деди.

— Айтаману, айтмайман. Олиб бориб берсанг, айтаманда,— деди. Ҳаммол:

— Бўлмаса олиб бориб бера қолай,— деб кўтариб кетказиб, бир чақиримга етказиб, ерга кўйиб,— уч оғиз гапнинг бир оғизини гапирсанг, етказаман, бўлмаса, бу ёғига ўзинг олиб кет,— деди.

— Сизга айтадиган гапим: «Ҳар қандай одам ҳам одам, сиз ҳам одам, мен ҳам одам, шу шаҳардаги жамки одам яхши, ҳаммадан мен яхши, менам ҳам сен яхши», деб айтса гапига ишонмагин,— деди.

— Бу гап маъқул,— деб кўтариб кетди-да, тағни бир чақирим ерга олиб бориб саватни кўйди.— Тағни биттасини гапиринг, кейин кўтараман,— деди.

— Ҳар шаҳарга борсангиз, шу шаҳардаги одамларнинг жамиси яхши, мен ёмон, менам ҳам сен ёмонсан, деса, гапига ишонма,— деди.

Ҳамол яна кўтариб кетди-да, уйининг эшигига етказиб.

— Ҳар қандай одам сенга айтса, шу томинг одами оқил одам, ҳамма одамдан мен оқил одам. Сенга айтадиган гапим шуки, менам бошқа одам сени аҳмоқ одамсан, деса, гапига ишонма,— деди. Ҳаммол:

— Бу гапларга хўп тушундим. Мана энди бу сават,— деб кўтариб олиб ерга бир урди.

— Нимага буни урдинг?— деди.

— Калтак этдан ўтди, гап суякдан ўтди. Буғдой понинг

бўлмаса ҳам, бугдой сўзинг йўқмиди? Энди сенга айтсам, ҳар қандай зийрак одам шу саватнинг ичидаги шишаларнинг биронтаси бутун қолди, деса, сен ишонмагин,— деди.

Қойилман гапингга,
Менга қилган нафшигга.
Менинг гашим сенга дори,
Сенинг гашиг менга дори,—

дебдилар.

ШОИРИ ҚОЙИЛ

Унақа экан, мунақа экан, бир вақтда Ҳари Наърашер деган подшо шунақа экан: қанақа экан; жуда ҳам зўр подшо экан. Подшо вазирларидан:

— Бу дунёда менадан ҳам зўр подшо бормикан?— деб сўрабди. Вазирлар:

— Подшоҳим, сиздан зўр подшо бу оламга келмагандир,— дебди.

Подшо саройида шоирлик қилиб, қичқиллик қилиб, гаплар гапириб юрадиган бир шоир бор экан. Подшо жаҳли чиқса ҳам буни уришмас экан. Шу шоир подшога:

— Сиз ўзингизни зўрман, деб ўлтирибсиз, сиздан ҳам зўрлар бор, кўп ўзингизни мақтаманг,— дебди. Подшо:

— Қани менадан зўрини кўзимга кўрсатинг, кўрай-чи, қандай зўр экан,— дебди. Шоир:

— Хўн подшоҳим, мен уйга бориб келай. Уйимда бир зўр бор, шуни келтириб кўрсатаман,— деб уйига кетган экан, подшо вазирлари билан ҳайрон бўлишиб бу ёқда қолган экан. Шоир уйига бориб, уч яшар ўғлини олиб келиб, подшонинг олдига ўтқазибди. Подшо:

— Қани, зўрни олиб келдингми?— дебди. Шоир:

— Тақсир, кўрмай ўлтирибсизми, олиб келганим ана шу зўр,— деди. Подшо:

— Нима зўрлиги бор?— деди. Шоир айтди:

— Сиз фалон дарёга кўприк солинг, деб буюрсангиз, бир ой, икки ой муддат берасиз. Фалон кўчани тўғрилансин, деб буюрасиз, икки, уч ой муддат берасиз. Гаширсам, туганмас — ҳаммаси муддатлик, бу кишининг эса, муддати йўқ. Агар тандирга ёшиб қўйган нонни пишсин, десак, унамайди, қозонга ошни дамбаб қўйсангиз, уш дамак, десангиз, унамайди. Қайси қуни сут бергин, деди. Сут берсак, унамайди, қатик бергин, деб йиғлайди. Сут

билан қатик берсак, буни омухта қил, деб унамайди. Иккинчи бир-бирига аралаштирган тақдирда, оғзимга ёқмайди, буни ажратиб бер, деб қўймайди. Агар бу кишининг айтганини қилмасак, товушидан қўни-қўшни тиңчланмайди.

Бу гапларни эшитган подшо тушуниб:

— Баракалла, фаҳму фаросат, идрокингга қойил бўлдим,— деб шоирнинг қўлига юз тилла бериб, бўйига атласдан тўн ташлаб, шоирни жўнатиб юборибди. Шу билан шоир юз тиллани ва бир чопонни олиб кетган экан, уйига етган экан. Нурали бу сўзни айтган экан, Шукур ўғли Аъзам қолдирмай ёзган экан.

ИБРАТЛИ СЎЗ

Бир замонда, Қўкон томонда Тожиқ қишлоқ деган жойда Боймат ака деган бойда қанча боғу роғ, еру сув, молу мулк бор экан; унинг Эгамберди, Холмурод деган ўғиллари бор экан. У Бойматбойнинг қирқта қизил тилласи бор экан, уни ўзию икки ўғли билар экан.

Бойматбой бу тиллаларни оғзи ёлчиб овқат ея олмай, умрида янги чопон қия олмай ўзини-ўзи хўрлаб-зўрлаб йиққан экан. Ўзининг бойлигини ҳеч кимга билдирмай, иккала ўғлидан бошқа одамни эшигида сақлаб хизмат қилдира олмай, иккала ўғли отанинг «гаҳ» деса, қўлига қўнадиган бўлиб, отасининг чизган чизиғидан ҳеч чиқмасдан юрган экан. Бир куни бой касал бўлиб ётган вақтида икки ўғлининг отасидан бояги қирқта қизил тиллани бериб қўйинг, дейишга оғзи бормабди. Отаси ўлганда, олиб бориб кўмгандан кейин иккала ўғли келиб, отасининг кўрпа-ёстуқ ва энгилларини бурда-бурда қилиб титқилаб қарасалар, бояги қирқта қизил тилладан биронтаси ҳам йўқ. Иккала бола ҳайрон бўлиб, акаси: «сен олгансан, барисини ўзинг ебсан», деб укасини урибди. Укаси: «Мен олганим йўқ, сен менга нима дейсан»,— деб акасини урибди. Иккаласи бир-бири билан муштлашиб, бирининг оғзи қон, бирининг бурни қон бўлибди. Қўчада қанча одамлар йиғилиб шундай машмашан жанжал бўлиб турган вақтда, шу маҳалланинг Мирзакарим деган элликбошиси эшитиб келибди:

— Ҳай Эгамберди, Холмурод, кеча отанг ўлиб, бугун муштлашганингизнинг маъноси нима?— дебди. Катта ўғли элликбошига қараб:

— Элликбоши ака, отамизнинг эҳтиёт қилиб юрган қирқта қизил тиллалари бор эди. Уни мен ҳам, укам ҳам билардик, бошқа ҳеч ким билмас эди. Отам ўлгандан сўнг

қарасак, болги қирқта қизил тилладан биттаси ҳам йўқ. Қидириб ҳеч қаердан топа олмадик. «Сен олдинг, олган бўлсанг, ярмини бер» десам, у эса «Сен олгансан, менга нима дейсан»,— деб бир-биримизни ўғри қилишиб, уришиб кўчага чиқдик. Бекорга ака-ука муштлашганимиз йўқ,— дебди. Эллиқбоши уларга:

— Укалар, мен ҳам хаёлимга келган бир сўзни сизларга айтганимми?— дебди. Улар:

— Ҳа, қани айтнинг, эллиқбоши ака,— дейишибди. Эллиқбоши:

— Айтсам, отанг қаттиқ, дунёпараст, икки пул устида думалоқ ошадиган, бировда бир тангаси бўлса, ололмай шошадиган, тўйга бориб тўймаган, қаттиқликни қўймаган одам эди. Унинг шундай эқалигини менгина эмас, бошқалар ҳам, ўзларинг ҳам биласанлар-ку! Агар майли десанглар, «йўқолибди, йўқолибди»,— деб икковинг ҳам ярашишлар. Йўқ десанглар, мозорга бориб, отангинг гўрнини очиб, қоринни ёриб қаранглар, тилла отангинг қориндан чиқади. Отанг уни ютиб кетган бўлса керак,— дебди.

Ана шундай қилиб, ака-ука ярашиб, бориб оталарининг гўрнини очиб, ўликни ташқарига олиб чиқиб, қоринни ёриб қарасалар, қирқта қизил тилла ичагига жойлашиб қолган экан. Уни олиб, ўликни яна кўмишиб, келиб эллиқбошига:

— Қойил бўлди сизга, сўз ўргатдингиз бизга, мана бу битта сўм сизга,— деб бир сўмни беришибди. Эллиқбоши бир сўмни олган экан, чўнтагига солган экан, индамай қолган экан. Шундай қилиб, эллиқбоши у ёққа кетди, гап жойига етди.

АЗМОЙИШ ДЕГАН ГАП

Бу гап ҳеч тошлмайдиган гап. Бир замонни, бир вақтда бир йиғит кимнинг эшигига борса, астойдил ишлаб, ниманки берса олиб, чўнтакка солиб, беш-олти йилда уч юз тилла пул тошибди. «Энди мен бу пулнинг икки юз тилласини ишонган одамга бериб кетай, юз тилласини олиб, бошқа шаҳарларга кетай,— деб ўзига-ўзи шу гапни маъқул қилиб, икки юз тиллани олибди, кимга беришнинг билмай қолибди, китоб бозорига борибди. Йиғирма дўкон у ёқда, йиғирма дўкон бу ёқда — ҳаммаси китоб сотадиган. Ипак саллани, банот чополи киши китоб сотадиганларнинг оқсоқоли. Унинг олдига аста бориб:

— Мана бу ҳамёнимда икки юз тиллам бор, бу тиллани сизга бериб кетиш кўнглимда бор. Бир йил, икки

йил, уч йилдан кейин келсам, шу пулни сақлаб берганингизга ўн тилласи сизга, қолгани менга. Агар уч йилдан кейин қолса, ўшанда ҳам ўн тилласи сизга. Юз тилласини подшоликнинг газнасига берасиз. Тўқсон тилласини ғарибу ғурабо болаларга ош, уст-бош қилиб берасиз,— деб берган экан, у олган экан, бу жўнаб қилган экан. Юриб-юриб, бир йил ўтибди, икки йил ўтибди, уч йил ўтибди. Бир вақти келса, девона, гадоё-тиланчидан ҳам баттар, сочлари, тирноқлари ўсган. Китоб бозорига келиб қараса, ҳожини ўн киши билан гапиришиб ўтирган экан. Келиб:

— Ассалому алайкум,— дебди.

— Ваалайкум ассалом, сиз кимсиз?— дебди.

— Мени танимаяпсизми? Икки юз тилла бериб кетганман,— дебди.

— Ўшамисан, қилмаган тухматинг менга қолдимми? Бу гапини қайси огиз билан гапирдинг?— дебди.

Сўккани унча, ургани мунча, олгани шунча, «Қандоқ қиламан, оҳ. Бегувоҳ, беисбот берган эдим. Шу ҳолда кета бераманми?»— деб бир ариза ёзиб, подшонинг даргоҳига борган экан. Подшо аризани ўқиб:

— Бу бегувоҳ, беисбот берганлиги тўғрисида. Бу бермаган, у олмаган бўлса, бу гап бўлмас эди. Қайси вазирим ақли зийрак, дошмандлигини билдирса, хазинамдан ўн тилла ва бош-оёқ сарпо бераман,— дебди. Бир вазири:

— Унинг берганини, бунинг олганини мен билдираман,— деб йиғитни чақирибди.— Сиз эртадан кейин масжидга боринг. Биз ҳам шотирлар билан бирга борамиз. Биз масжиддан қайтишимизда жамини одамлар тикка туриб салом қилади. Сиз ўтиринг, тикка турманг. Подшо халққа таъзим қилиб, ўтиб бораётганда сизни кўриб қоладилар. Сизнинг олдингизга бориб: «Қалай, эсон-омон, тинчмисиз? Нимага бизнинг олдимизга бормайдиган бўлиб қолдингиз»,— дейдилар. «Мана, энди бу ёққа бориб эдик, энди борамиз», деди. Подшо: «Ҳа, бориб туринг»,— дейди, деб гап ўргатиб кетибди.

Шунинг билан ҳамма одамлар ташқарига чиқиб, таъзим қилиб турганда бу жойидан турмади. Подшо кўриб:

— Ассалом, амаким, юрибсизми? Нимага менинг олдимга бормайдиган бўлиб қолдингиз?— деди.

— Саёҳатга чиқиб кетиб эдик. Уч-тўрт йил юриб келдик. Мана энди бориб турамыз,— деди.

— Ҳа, бориб туринг бориб туринг,— деб подшо ўтиб кетди. Бу гап ҳожининг кулоғига бориб етди. Рангида қони қолмай, баданида жони қолмай: «Бу подшога бундай

этиборлик экан», — деб урганига, сўканига пушаймон еб ҳамёни кўтариб келиб икки юз тилла пулни берибди.

— Мана бу ўн тилла сақлаб берганингизга, олинг, — деди. Хожиди айтди:

— Ўзимизники ўзимизга бўлади, олаверинг.

Иккита шотир у ёқда турган эди. Икковини подшога рўпара қилди. Подшо айтди:

— Икки юз тилла бу бериб кетган экан. Бу келса, танимасликка одиб юрибсиз. Шунга муомала қилиб, ширин сўз билан гапирмаганингиз учун жамки молу дунёнигини етим-есирнинг ҳақига ишлатамиз. Биз ўлган ўликдан фойдаланмаймиз, тирик одамдан фойдаланамиз. Энди сиз кетмон олинг, мардикор бозорига боринг. Кетмон чошиб, ўроқ ўриб, болға уриб овқат топиб ейишингиз керак. Бизга сиздай одам не керак. Эй, ун турмаган элак, сув турмаган челақ. Биз подшо бўлсак, мана шундай қилиб топамиз. У ёққа боринг, бу ёққа боринг, қаёққа борсангиз, шу ёққа боринг.

Энди гапнинг бўлгани: «Касални яширсанг, иситмаси ошқора қилар экан». Бу гапни гапирган, бир минг бир юз элик шахарнинг сувини ичган, Тошкент шаҳарида турган Нурмат ўғли Нурали найрангбоз.

КУЙДИР ТАНДИР

Бор экан, йўқ экан, бир замонни вақтида Мирзакаримбой деган бой бор экан. У бой ўзига шундай ишонган бой эканки, «бу юртда мендан бошқа бой бормикан?» деган хаёлда юрадиган пули кўп бой экан. Бу бойнинг Абдуқаюмжон деган ўғли бор экан. Бир кун отаси ўғлига:

— Э, ўғлим, сизга уч-тўрт оғиз гапим бор, кулоқ солинг, — дебди. Ўғли:

— Отажоним, айтган сўзингизнинг уддасидан чиқаман, — дебди. Отаси:

— Отанг айлансин, бу юртда битта ўзим, бир кун эмас, бир кун ўлиб қолсам бу еру сув, молу мулкка сиздан бошқа менинг меросхўрим йўқ. Бу молу дунё ҳаммаси сизга қолади. Лекин «молу дунё отамдан қолди, бу адо бўлмайди», деб сарф қила берсангиз, сотиб еяверсангиз тоғ чидамайди, қоқиб ейишга боғ чидамайди, сарф қилиб еяверсангиз охири ётгани жой тополмай, ичгани чой тополмай қоласиз, мен ўлгандан сўнг янги қишлоққа бориб, шу ердаги гузарда насихатни пулга сотадиган одам бор, шу одам

қаерда туради, деб сўранг. Шу одамдан насихат олсангиз, бу молу дунёга мол қўшилса, қўшиладики, камаймайди. Ўғлим, сизга айтадиган насихатим шу. Энди ўйнаб-кулиб юрaverинг,— дебди. Шу билан бу бой юрганда, беш-олти йил турганда потоб бўлиб, ўлган экан.

Ўғли отасининг чўнтагидан калитни олиб, еттига сандиққа солиб, очиб қараса, ҳаммаси тўла танга. Бойвачча бу тангаларни кўриб, эгасини тополмай, сандиқни қайта ёполмай, бир от тўрвани тўлғазиб олиб, сандиқни ёшиб, ҳисобини тошиб. тангани олиб, этагига солиб, отасини ювинтириб, тобутга солишиб, кўтариб кетказиб, гўристонга етказган экан. Этагидаги тангани кета-кетгунча йўлма-йўл сочиб, гўристонга борганча тамом қилган экан. Отасини кўмиб келгандан кейин ўзи тапимаган келган-кетганларга сарф қилиб, бир йил деганда етти сандиқни бўшатиб, тангани адо қилиб, ўзини гадо қилиб, нима қилишнини билмасдан, отасига қарашли қўй, эчки, йилқи билан тўқай ерларини сотиб, сарф қилиб бўлгандан сўнг, уй-рўзғор ва ичкари-ташқари уйлариини ўн беш мингга сотиб, пулни олиб, чўнтагига солиб, кўчада қолиб юрган вақтида бир-икки йил ошна-оғайини бўлиб юрган ўртоқлари «Қадрдон эдик, дўст эдик, кўчада қолибсиз, келинг бизникига бориб ётинг», деб айтмаганига хўрлиги келиб, чўнтагидаги пулларини санаб кўрса уч минг тилла пул қолган экан. Бу пулни нимага ишлатсам бўлар экан, деб пешанасига уриб, ўришдан туриб, ўйлаб-ўйлаб, ўзига-ўзи сўйлаб: «Аттанг, отам «Сал кунда бу мол-дунёларинг адо бўлади, ахир кўчада қоласан», деган эди. Энди отамнинг айтганини қилиб, Янги қишлоққа бориб насихат сотувчининг насихатларини қилай», деб кетиб қолган экан, Бировдан:

— Бу ерда насихат ган ўргатадиган одам бор, деб эшитиб келдим. Уша киши қаерда туради,— деб сўраган экан. Шунда биров:

— Шундай тўғри кетасан, маҳалланинг нариги бошида катта бир тол бор, ўша толининг ёнида эски бир чордевор бор, чордеворнинг ичига кирсанг тўқсонга кирган бир чол бор. Шу чол насихатни пулга сотади,— деган экан.

Бу одамнинг сўзи билан борса, чордеворнинг ичидида бир чол ўтирган экан. Бу кириб бориб: «Ассалому алайкум, ота», дебди. «Ваалайкум ассалом, келинг, ўғлим. Нимага келдингиз»,— дебди. Бойвачча:

— Ота, менга бир беш-олти оғиз насихат сўз айттинг. Сизнинг насихатингизни эшитгани келдим,— дебди. Чол:

— Аўп, ўғлим, беш-олти эмас, минг оғиз насихат ки-

линг десанг, насихат қиламан. Лекин насихатни пулга со-
таман,— дебди. Бойвачча:

— Ҳар насихатингиз қанчадан?— дебди. Чол:

— Бир оғиз насихатим минг тилладан,— дебди. Бой-
вачча:

— Менга сиз беш-ўн оғиз насихат қилинг, мен сизга
пул топган вақтимда олиб келиб бераман,— деди. Чол:

— Ҳар нарсанинг насияси бўладию, лекин насихатнинг
насияси бўлмайди,— деди. Бойвачча:

— Гаплашиб ўтиргандай гап-ку,— деди. Чол:

— Э, ўғлим, гап бошқа, сўз бошқа, насихат бошқа. Агар
гаплашгани келган бўлсангиз, мана жой, мана сўз. Наси-
хат олиш мақсадида келган бўлсангиз, бир пули кам минг
тилла берсангиз ҳам тўғри келмайди, баҳоси шу,— деди.
Бойвачча:

— Хўп бўлмаса,— деб минг тиллани чолнинг олдига са-
наб қўйибди. Чол минг тиллани олиб:

— Туз ичган жойингга қўзингни ноқулай олайтма. Мана,
минг тиллангизга келгани шу,— деди. Бойвачча яна минг
тилла бериб:

— Айттинг!— деди. Чол минг тиллани олиб:

— Иккинчи насихатим шуки, ҳеч вақт ёлғон гапирши-
ни ўрганмагин, рост гапиршини одат қилгин,— дебди. Чол
яна минг тиллани олиб, учинчи насихатида:

— Қаерга борсанг, ётар бўлсанг, наstdа ётмай, баланд-
да ётишни одат қилгин,— дебди. Бойвачча:

— Хўп,— деб уч минг тиллани чолга бериб, ёнида уч
пули қолмай, ҳеч қаёққа бора олмай, бир меҳнат қилиб,
нон топиб эмасам бўлмайди, деб мардикор бозорига бориб,
мардикорлар ёнида ўтирган экан. Шунда бир одам келиб:

— Биз кетмони бор, кетмони йўқ демаймиз, ким бўл-
са бўлсин, хизмат ҳақи учун бир тангадан берамиз,— де-
ганида, мардикорлар «мен бораман, мен бораман» дейиш-
ганда, бойвачча ҳам мардикорлар кетидан кетаверибди, бир
бойникига етибди. У бой катта иморат солдираётган
экан. Бориб ишга тушишибди. Кечкурун мардикорлар ов-
қат ейишиб бўлгандан кейин бой:

— Э, укалар, мана шу иморат кузга давр битар. Агар
ётиб ишлайман десаларинг мана жой, йўқ десаларинг ма-
на пулингизни олинглар,— дебди. Ҳамма мардикорлар пу-
лини олиб кетиб қолган экан. Бойвачча:

— Бой ака, булар кетса ҳам мен шу ерда қоламан,
берганингизни оламан,— деган экан. Шу билан бой ҳам хур-
санд бўлиб, бойвачча ташқарида, бой ичкарида ётган экан.
Бойваччанинг қилган иши, гапирган сўзи маъқул бўлиб,

Ўзига қарол қилиб олмоқчи бўлибди. Бой бойваччани чақириб:

— Энди мен сизни қарол қилиб олмоқчиман,— дебди. Бойвачча:

— Сиз ўзингиз мени қарол қилишга муносиб кўрибсиз, майли, бой ота,— дебди. Бой:

— Мен сизга бир йилга ўн тилла бераман. Ҳар иш буюрсам бемалол қиласизми?— дебди. Бойвачча:

— Хўп, бой ота,— дебди. Шу билан бой бойваччани бир йиллик қарол қилиб олибди. Бойвачча қарол бўлдим, деб юрган экан, бир-икки ой турган экан.

Бойнинг хотини бир эмас, учта экан. Бойвачча ташқарида хизмат қилиб юрганда, бойнинг кичкина хотини кечаси бойвачча олдига чиқиб:

— Қаюмжон, жонингизга жоним, сиз билан гаплашганим чикдим, сизни сизласам, кўнглингизни изласам,— дебди. Бойвачча:

— Э, янга, бу хилдаги гапни гапирманг. Бу хилдаги гапни гапирсангиз, айбнингизни ошкора қиламан,— дебди. Хотин бунинг иложини тополмай, ичкарига кириб кетган экан. Бойвачча хизмат қилиб юрганда, яна кичик хотин кечаси чиқиб:

— Э, Қаюмжон, жоним айлансиз сиздан. Хафа бўлманг, сиз билан менга кимнинг иши бор,— дебди. Бойвачча:

— Э, янга, иккинчи мартабу шу хилда гапирдингиз, учинчи марта асло чиқманг ёнимга,— дебди. Хотиннинг жаҳли чиқиб кириб кетган экан. Сўнг эрининг олдида ётиб:

— Сизга менинг бир сўзим бор, айтсам майлими?— дебди. Бой:

— Сен сўйладинг-ку, мен йўқ дедимми? Сен нима билан хурсанд бўлсанг, бўлади. Икковидан ҳам сени яхши кўраман,— дебди. Хотин:

— Хўп бўлмаса, менинг сўзим шуки, одамларнинг хотини сафарларга бориб саёҳат қилади, боғларга чиқиб ўйнаб истироҳат қилади. Сиз ўзингиз ўз билганингизча айтмай-сиз, бир боғларга бориб шамоллаб келгин демай-сиз. Менинг бир боққа бориб айланиб келсам, деган мақсадим бор эди. Бой:

— Э, хотин, олиб боришга менинг қўлим тегмайди. Ҳар кунни қанча одам билан гаплашаман. Эртага от-аравани қўштириб, қайси боққа бораман десанг, хизматкор олиб бориб келади,— деди. Хотин майда-чуйдаларини олиб, бойваччага чиқиб: «Аравани қўшгин, мени бир боққа олиб бориб келасан»,— дебди. Бойвачча аравани қўшиб, бойнинг хотини терган нарсаларни аравага солиб, боққа етказиб-

ди. Хотин аравадан тушиб, овқатни пишириб бир товоққа солиб:

— Қаюмжон, келинг, мана бу овқатни енг,— деди. Бойвачча келиб, бойнинг хотини кўлидан товоқдаги ошни олиб, нарироққа бориб еб бўлган вақтда яна хотин:

— Қаюмжон, мана бу товоқдаги ошни бой бобонгизга олиб бориб бериб келинг,— деди. Бойвачча «хўп» деб бойнинг хотини кўлидаги ошни олай, деб борган вақтда бойнинг хотини овқатни ерга ташлаб, бойваччанинг кўлидан маҳкам ушлаб:

— Уйда унақа дер эдинг, олдинга чиқсам, бунақа дер эдинг, кўрққаннигдан шунақа дер эдинг. Энди бу ерда нимадан кўрқасан, ҳеч ким йўқ,— дебди. Бойвачча:

— Туз ичган жойимда бу ишга юрмайман, деб бой хотинининг кўлидан чиқиб кетган экан. Бойнинг хотинининг аччиғи келиб:

— Сендан ҳеч қандай иш чиқмас экан. Аравани кўш, уйга кетамиз,— дебди. Бойвачча аравани кўшиб, бойнинг хотинини аравага тушириб, уйга келишган экан. Бойнинг хотини аравадан тушиб, уйга кириб, паранжи-чачвонини отиб ташлаб, кўзини ёшлаб: «Боққа бормаи мен ўлай, саёҳат қилмай мен ўлай»,— деб йиғлаганида бой билан бойнинг икки хотини кириб ҳол-аҳвол сўрабди. Бой:

— Сен боққа бориб-келиб бу хилда дод, бедод, дейишининг маънисин нима?— дебди. Хотин:

— Мени назарингизга илмай, шундай ёмон одам билан боққа бориб кел дедиңиз,— дебди. Бой:

— Нима бўлди?— дебди. Хотини:

— Мен шийпонда ошни пишириб турсам, ёнимга келиб: «Янга, сира кулиб қарамайсан, ошиқу беқарорман»,— деган сўзларни менга гапирди. Бундай важоҳатига қарасам, кўнглида менинг билан гаплашиш нияти бор экан. Бу гапирган гапига мен дод демай, ким дод десин,— дебди. Бой:

— Хотин, бу гапни айтдинг менга, энди бир гап айтай сенга. Бу гапни кўшинлар эшитиб, маломат бўлмайлик. Мен чиқиб «янганни сенга ишониб юборсам, сен бундай сўзларни айтибсан» десам, кетиб қолади, бошқа ёққа етиб қолади. Сенга шундай деганига буни тириклай ўтга куйдирмасам, Мирзаумарбой отимни бошқа кўяман,— деб хотинини авраб, бойваччага қасд бўлиб қолибди.

Бойваччага қасдлангани шундай бўлибди. Бой ичканга кириб, сандиқни очиб, сандиқдан минг тиллани олиб, бир рўмолга солиб, четроқ жойдаги Абдусаттор поввойнинг олдига борибди. Новвой:

— Келинг, бой ота, ўлтиринг. Нима хизматда келдингиз?— дебди. Бой:

— Мен минг тилла олиб келдим. Шу минг тиллани сизга бераман. Қарзга эмас, садақага эмас, бир хизматим бор, бажараман десаңгиз, шу хизматингиз учун бераман. Шу бугун ярим кечадан кейин сизга бир одамимни юбораман. Юборган одамимни тандирга тиқиб ўлдириб юборсангиз, шу минг тиллани сизга бераман, хизматим шу,— дебди. Новвой:

— Э, бой ака, минг тилла бермай туриб, ўн минг тилла берсангиз ҳам хўн демайман. Чунки уволдан кўрқамаң,— дебди. Бой:

— Уволи бизники, хизмат сизники,— дебди. Новвойнинг вақти чоқ бўлиб, минг тиллани олиб қолган экан. Бой уйига етиб қолиб, хотинига:

— Э, хотин, мана хизматчи сенга шундай деганига Абдусаттор новвойга минг тилла бериб, тириклай тандирга тиқиб юборасан, дедим,— дебди. Хотини:

— Жуда яхши қилибсиз,— деб эри билан ётиб қолибди. Ярим кечадан сая ўтганда хотини эрининг ёнидан туриб, аста-секин юриб ташқарига чиқиб кетаётганини билиб: «Эрим бойваччани уйғотиб новвойга юборар. Бойвачча бу кўча билан боргунча, мен бу эшиқдан чиқиб, «Эй, бойвачча, жонингга жабр қилмагин. Новвой олдига борсанг, тандирга тиқиб ўлдириб юборади. Мен билан айш-ишрат қилиб юрганинг дуруст, деб айтсам, юрмасмикан»,— деб ўйлаб бу эшиқдан чиқиб кетибди. Бой бойваччани уйғотиб:

— Ўғлим, мана бу чойшабни олиб Абдусаттор новвойнинг олдига бориб «Бой бобом юзта нон бериб юборсинлар», дедилар десаңг, нон беради. Олиб кел,— деб эшиқдан юбориб, ўзи отхонага кириб, отларга қараб қолибди. Бойвачча чойшабни олиб, ўтиб кетатурса, икки-уч қоровул кўчада бир-бирлари билан гаплашиб ўтирган экан. Қоровуллар: «Э, ошна, биродар, ўлтиринг, бир шёла чой бор»,— деб бойваччанинг кўлига бир шёла чой беришиб, гаплашиб ўтириб қолган экан. Хотин бўлса, кетиб қолиб, новвойнинг эшигининг тагига етиб қолиб, ҳарчанд қарайдики, бойвачча келмайди. «Мендан илгари келган экан-да»,— деб новвойнинг эшигини тақиллатибди. Новвой чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Хотин:

— Бизнинг хизматкоримиз поңга келмоқчи эди, келди-ми?— дебди. Новвой:

— Бу гапни сўрамоқчи бўлсангиз биздан, сизни тандирга тиқиб биздан,— деб ушлаб олиб, қизиб-ёниб турган олов-

га ташлаб юборибди. Шу билан хотиржам бўлиб ўтирган экан, бойвачча қоровуллар олдидан кетиб, новвойнинг дарвозасига етиб, тақ-тақ урганда, новвой чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Бойвачча:

— Бой бувам тайинлаб юбордилар сизга, юзта нон берар экансиз бизга,— дебди. Новвой:

— Хўп,— деб юзта нонни бойваччага тугиб берган экан. Бойвачча нонни олиб, бой дарвозасининг тагига бориб, тақ-тақ урганди, жиндай турганда, бой чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Бойвачча:

— Ха, мана юзта нонни олиб келдим,— дебди. Бой бойваччанинг қўлидан нонни олиб, ҳайрон бўлиб, кўнгли вайрон бўлиб: «Новвойнинг дўконида бегона одам бўлса, илож қила олмагандир»,— деб ичкарига кирса, хотини ётган жойида йўқ. Бой икки хотинини чақириб:

— Ўрнида ётган хотиним қани?— дебди. Кундошлари «Билмаймиз», деб у ёқ, бу ёқни қарашади. Йўқ. Бой:

— Майли, ҳар жойда бўлса, келиб қолар,— деб нонни уйга ташлаб, новвойнинг олдига бориб:

— Э биродар, кеча сизга мен минг тилла берган эдим, нима деб берган эдим?— дебди. Новвой:

— Бир одамни тандирга ташлайсан, деб берган эдингиз,— дебди. Бой:

— Шундай деб берган бўлсам, нимага мен юборган одамим қайтиб олдимга борди?— дебди. Новвой:

— Юборган одамнингиз борган бўлса, менга бир одамни тандирга ташлагин, деганмисиз ёки икки одамими?— дебди. Бой:

— Мен бир одам деганман,— дебди. Новвой:

— Бир одам деган бўлсангиз, мана тандирни қаранг, бир одамни тандирга ташладим, куйди,— дебди. Бой:

— Қандай одамни ташладинг?— дебди. Новвой:

— Бир хотин келиб «Бизникида юрадиган хизматкоримиз келдими?» деб сўради. Биз бойнинг юборган одамлари шу бўлса керак,— деб паранжисига ўраб тандирнинг ичига тикиб юбордик. Бизга хотин ҳам, эркак ҳам бир одам, бизга бир одам дегансиз,— дебди. Бой ҳайрон қолиб, уйига бориб ётиб қолган экан. Эрта билан бой иккита нон, бир чойнак олиб, ташқарига чиқиб:

— Қаюмжон, ўғлим, бу еққа келинг. Чойини сиз билан гаплашиб ўтириб ичинга олиб чиқдим,— дебди. Бойвачча:

— Хўп, бой ота,— деб чой ичишиб, гаплашиб ўтиришди. Бой:

— Ўғлим, менинг эшигимда юрганингизга хафа эмасмисиз?— дебди. Бойвачча:

— Бой ота, менинг сизга айтмай юрган гашим бор. Сизни отамдай кўраман, иккала янгамни ўз онамдай кўраман. Лекин кичкина янгамдан хафалигим бор. Айтгай десам, айтолмайман. Сизнинг мени бунчалик иззат қилганингизни унутмайман. Энди сиз сўрадингиз, айтсам майлигами?— дебди. Бой:

— Ҳар сўзингиз бўлса, айтинг, мен эшитай,— дебди. Бойвачча:

— Кичкина янгам кечаси чиқиб менинг ётган жойимга киради, мени ҳар гапга солади. Шу йўриқдан кетай десам, сизни кўзим қиймайди. Кетмай десам, бу гап. Лекин мен «Туз ичган жойингга кўз олайтирма» деган насихатни мниг тиллага сотиб олганман, бой ота,— дебди. Бой:

— Бўлмаса, ўрингиздан туришг, орқамдан эргашиб ичкари уйимга киришг,— деб бойваччани эргаштириб кетибди. Бойнинг хотинлари бой билан бойваччанинг келаётганини кўриб, юзларини чопонлари билан бекитиб турганда, бой:

— Бетларингни бекитмай, келиб ўзингизнинг ўғлингиздек қўлини ушлаб сўрашинглар,— дебди. Бойнинг иккала хотини бойваччанинг қўлини ушлаб кўришган экан. Ҳар ким ўз тўғрилигида муродига етган экан. Бой:

— Эртага мен сизга оғзимдан хат қилиб, қозидан қоз олиб бераман. Қачон менга бир гап бўлса, сиз ўғил қатори мендан қолган молларни олишга хат қилиб бераман, деб бойваччага қозидан хат, муҳр қилиб олиб, қўлига берган экан. Бойвачча хатни олиб, маҳкам қилиб, чўнтағига солиб, бойниқда қилиб, астойдил хизмат қилиб юрган экан. Уч-тўрт ой ўтганда бой касал бўлиб ўлган экан. Бу хатни кўрсатиб, ўғил қаторида ҳақини олган экан. Бу мол ўз отасидан қолган молга қараганда етти баробар ортик экан. Шу ерда қолган экан. Нима учун қолган? Ўз отасининг сўзи билан уч мниг тиллага насихат сотиб олиб, пули куйган учун насихатни қулоғига олган, тирик қолган. Ҳар ким тўғри бўлса, ҳар вақт ҳам яхши яшайди.

СЕМУРҒ ҚУШИ

Бир қари овчининг уч ўғли бор экан. Овчи ўз болаларини ёшлиқдан овчилик ҳунарига ўргатибди.

Қушлардан бир қуш уч ўғли овга чиқибди. Ўрмонзорда ов овлаб юриб, кечқурун каттаси овқат қилишга уришибди. Ўртапчаси ва кичиги дам олиб, ухлаб қолишибди. Кечаси овқат пишай деб турганда катта акасининг кўзи-

ни уйқу илиб кетибди. Ярим кечада бир ялмоғиз кампир ўрмондан келиб, қозондаги овқатларни еб-ичиб, қозонни тўн-тариб кетибди. Эрталаб ўрншларидан турсалар, қозон тўн-тарилган, овқат йўқ, ким еганини билмабди.

Иккинчи кун и ўртанчаси овқат қилибди. Унда ҳам шундай ҳол рўй берибди. Сўнгра учинчи кун энг кичиги — Кенжа ботир овқат қилатуриб, кўзини уйқу олса ҳам, жим-жилоғини қонатиб, туз сепиб, унинг оғриғига чидамай, ух-лай олмай турганда, ялмоғиз кампир келибди. Кенжа ботир ўзини панага олиб қараб турса, ялмоғиз кампир қозондаги овқатларни секин-секин олиб еябошлабди. Кенжа ботир кўлидаги ханжар билан ялмоғиз кампирнинг орқасига қараб уриб, шартта калласини кесиб, бошини бир ёққа, танасини бир ёққа отиб ташлабди. Танаси бу ёқда қолиб, калласи думалаб кетибди. Кенжа ботир ҳам калланинг кетидан қувлабди. Калла думалаб-думалаб ўрмонзор ўртасидаги бир чуқурга тушиб кетибди. Кенжа ботир ҳайрон бўлиб, ўша жойни белгилаб қўйиб, қайтиб келиб ялмоғиз кампирнинг танасини кўмибди.

Эрталаб акалари уйқудан тургандан кейин бу воқеани уларга айтибди. Улар хурсанд бўлиб овқатни еб, каллани қидириб, ғор олдига боришибди. Ғорни қовласалар, ернинг остида бир чуқур ўра бор экан. Бир арқон топиб каттаси чуқурга туша бошлабди. Яримга тушганда, «дод, тортинглар!» — дебди. Сўнгра ўртанчаси тушибди. Ўртанчаси ҳам «дод, тортинглар!» дебди. У ҳам чидай олмай қайтиб чиқибди. Энг охири Кенжа ботир ўзини ростлаб, дадиллик билан арқонни белига маҳкам боғлаб, тушиб қараса, бир зимистон қоронғилик. Узоқдан бир чироқнинг ёруғи кўришади. Секин-секин борса, бир уй. У уйда бир қиз ҳалиги ялмоғиз кампирнинг бошини тиззасига қўйиб:

— Мен сизга айтмаганмидим, ҳадеб ер юзига чиқа берманг, кишиларнинг турмушига зарар келтирманг. Ахир бир кун сизга ҳам қарши курашувчилар чиқиб қолар, деган эдим. Мана энди ўз билганингиздан қолмай, ўзингизга-ўзингиз зомин бўлдингиз,— дебди. Бу вақт Кенжа ботир:

— Э, қиз, сен нима учун бу каллага бундай сўзларни айтиб турибсан? Сен кимсан, бу ким? — деб сўрабди. Қиз:

— Э, одамзод, сен бу ерга қандай қилиб келдинг? Бу ерга ялмоғиз кампир мени ҳам ер юзидан олиб қочиб келган. Сендан бошқа бу ерда қанча уйларда қамалган одамлар бор. Қанча дунё ва моллар бор. Сен бу ердан тезроқ кет. Бўлмаса, сени ҳам банди қилади,— деди. Кенжа ботир:

— Кўлидаги ялмоғиз кампирнинг жони қаерда? Агар

жонини кўрсатсанг, мен уни ўлдираман,— деди. Қиз калла-ни бир ёққа қўйиб, қирқинчи уйнинг калитини олиб очди. Энг ичкаридаги хужрадан бир сандиқ олди. Сандиқдан кутини олди, кутининг ичидан пахтага ўралган бир жон-ли куртни олиб:

— Мана унинг жони,— дебди. Кенжа ботир куртни ўл-дирибди. Бутун ер остига ёруғлик шуъласи ёйилибди, қиз озод бўлибди.

Кенжа ботир кизни сандиққа солиб тушган ерига ке-либди. Сандиқни арқонга бойлаб: «Торт», дебди. Акалари сандиқни тортиб олиб, сандиқни очиб қарасалар, бир со-ҳибжамол. Ой деса, оғзи бор, кун деса, кўзи бор. Ака-ука хуштор бўлиб, «Мен оламан, мен оламан» деб жанжал қилибдилар. Укаси:

— Э тўхта, укамизни чиқарайлик,— деб арқон ташлаб, укасини тортаётган вақтда каттаси:

— Ке, қўй, уни тортиб нима қиласан. У ҳам бир жан-жал чиқариб, бошимизга бало бўлади,— деди. Ўртагачаси «хўп» деб арқонни илчоқ билан узиб ташлабди.

Кенжа ботир бечора, гум этиб йиқилиб тушибди. Кен-жа ботир энди қандай қилиб ер юзига чиқишни билмай, ҳар ёққа айланиб юрди. Ундан бошқа бир қанча одамлар ҳам ер юзини ахтариб, ер юзига чиқиш орзусида эдилар. Кенжа ботир юриб-юриб бир қўшчининг олдига келди. Қўш-чи «хўк-хўк» деб қўш ҳайдаб турган экан. Кенжа ботир қўшчидан:

— Э ота, ер юзига қандай қилиб чиқиш мумкин?— дебди. Қўшчи:

— Э ўғлим, бу ердан нарироққа борсанг, бир катта чи-нор келади. Чинорда Семурғ қушининг боласи бор. Ҳар кунни бир аждар келиб Семурғ қуш йўқ вақтида бир боласини еб кетади. Агар сен уни шу фалокатдан кутқарсанг, сени албатта ер юзига чиқариб қўяр деб ўйлайман,— дебди. Кенжа ботир «хўп» деб чинор тарафига қараб юрибди. Бир ерда ўзини панага олиб турди. Бир вақт вишиллаб аждар келиб чинорга ўрмалаб чиқа бошлабди. Кенжа бо-тир секин ўридан туриб аждарни ханжар билан икки бў-либ ташлабди. Гўштини майдалаб Семурғ қушининг бола-тарига берибди ва яна ўзини панага олиб турди. Бир вақт Семурғ қуш ушиб болаларига:

— Бу ердан одам иси келяпти, ким бор, айтишлар,— деди. Болалари:

— Э эна, агар бизни ҳурмат қилсанг, сенга айтади-ган бир гашимиз бор,— дедилар. Семурғ қуш:

— Хўш, нима гап бўлди?— деди. Шунда болалари:

— Бизни оғир фалокатдан кутқарган ва ҳар куни бит-тамизни ажратиб еб турган аждарни ўлдирган йиғит сиздан ёрдам истайди,— деди. Семурғ қуш:

— Қани у?— деди. Болалари Кенжа ботирни чақирди. Кенжа ботир Семурғ қушнинг қошига келди. Семурғ қуш Кенжа ботирга қараб:

— Тила тилагингни, бераман,— деди. Кенжа ботир:

— Мени ёруғ дунёга олиб чиқиб қўясан. Шунинг ўзи кифоя,— деди. Шунда Семурғ қуш:

— Сен бир меш сув, бир меш гўшт тайёрла. Икки қанотимнинг ўртасига жойлаймиз. Сен менинг устимга ўлтирасан. Мен осмонда сув десам, гўшт берасан, гўшт десам, сув берасан,— деди. Кенжа ботир «хўн» деб бир меш сув билан бир мешга гўштни тайёрлади. Семурғ қушнинг устига гўштни қўйиб, ўзи ҳам ўтирди. Семурғ қуш учиб кетди. Сув деса гўшт, гўшт деса, сув берди. Семурғ қуш:

— Ер қандай кўрнаётир?— деди. Кенжа ботир:

— Бўйрадай,— деди. Қуш яна кўтарилди:

— Энди-чи?— деб сўради. Кенжа ботир:

— Гугурт қутисидай,— деди. Қуш яна кўтарилди:

— Энди-чи?— деди. Кенжа ботир:

— Ангишвонадай,— деди. Қуш:

— Сув бер!— деди. Гўшт тамом бўлган экан. Кенжа ботир ўз сонидан шартта кесиб берибди. Семурғ қуш бу гўштниги мазаси ширинлигидан одам гўштни эканлигини биллиб емади. Ер юзига олиб чиқиб қўйди. Қуш Кенжа ботирдан:

— Кейинги берган гўштниги қандай эди?— деди. Кенжа ботир:

— Ўша гўшздан эди,— деди. Семурғ қуш:

— Йўқ, тўғрисиини айт!— деди. Кенжа ботир сонини кўрсатиб:

— Сув деганингизда гўшт тамом бўлгани учун ўз сонидан кесиб берган эдим,— деди. Семурғ қуш:

— Бундан сўнгра бу ишни қилма! Мен деб ўзингни шунча қийнадингми?— деб тилининг остидаги гўштни олиб ёшиштириб ялади:

— Хайр энди, сен менга яхшилик қилганинг учун ҳам сенга яхшилик қилдим,— деди.

Кенжа ботир қидириб-қидириб ўз манзилига келди. Қараса, акалари ҳали ҳам жанжаллашиб ўтирган экан. Иккаласининг қулоғининг тагига шапалоқ билан уриб, қизни олиб акалари билан уйга қайтиб келишди. Отасига келиб бутун воқеани айтди. Отаси Кенжа ботирнинг қилган ишларига қойил қолиб, акаларининг хиёнат иш қилган-

лари учун уйдан қувиб чиқарибди. Кенжа ботирга қизни қирқ кеча, қирқ кундуз тўй қилиб олиб берди. Муроду мақсадига етди.

ХОННИНГ ҒАЗАБИ

Бир хоннинг эллик иккига кирган бир хотини бор экан. Хон хотинини менсимай, ёш хотин орзусида юрган экан. Лекин ололмаган экан. Бу хоннинг бир қизи бор экан, ёши йиғирмага кирган экан.

Бир кун хоннинг қизи эшигида хизмат қилиб юрган энага камширга:

— Эна, мана бу аъторлик, баззозликда бир йиғит бор эмиш, хусси-жамоли офтобни хира қилар эмиш. Шунин билсангиз, бир пиёла чой ичкунча, мени бир кўрсатиб келсангиз. Менинг бир армоним шу эди,— дебди. Энагаси:

— Болам, сени мен остонадан ҳатлатиб, кўчага чиқарганимни отанг билса, қўлимни чопар, деворга ёнар. Мен урдасидан чиқолмайман, отангдан кўрқаман,— дебди. Қиз:

— Э она, бу гапни гаширдигу, шошмаймиз, ҳаддимиздан ошмаймиз, уч-тўрт кун қапоат қилиб юрамиз. Отам ов овлагани кетганда, нарироққа етганда, эски паранжини ўраб, билтирмай, ҳеч кимнинг кўзига илтирмай, бир илож қилиб кетказиб, шу билан рўпарамга етказиб, агар урдасидан чиқиб олиб борсангиз, мен сизга йиғирма тилла пул бераман,— дебди.

Камшир пулининг дарагини эшитиб, «Ҳа тузук»,— дебди. Шу билан юрганда, беш-олти кун турганда, хон овга чиқиб кетганда, нарироққа етганда, камшир бир эски паранжини тоблаб, қизни ўраб болаб, эргаштириб кетказиб, аъторлигу баззозлик растага етказиб қарашиб юришса, ҳалиги йиғит йиғирма икки-йиғирма уч ёшга кирган чунон чиройлик йиғит экан. Камшир билан қиз дўкон олдидаги курсенга ўтириб:

— Айланай, болам, бир бизбоп сотадиган парсаларингиз борми?— дебди. Баззоз бола:

— Э она, дўконимдаги молим ҳаммаси сизники, қолгани бизники. Бизнинг ҳам бир ой билан офтобни кўргундай кўнглимиз бор,— дебди. Қиз бу гапга чимматини сағал кўтарган экан, қизнинг чиройлигига баззоз бола беҳуш бўлиб, ақлидан адашиб ётиб қолибди, энсаси қотиб қолибди. Бир вақти бола ўзига келиб қараса, бу қиз билан камширдан дарак йўқ. Буни тағи бир кўрмасам армони ҳасратда кетаман, деб у қизнинг ишқига тушиб, излашга муд-

дао қилиб, дўконни бекитмоқчи бўлса, кўрпачасининг таги-га битта тароқ, битта сўзон, битта ёнқоқдек тош ташлаб кетган экан. Бу учовини олибди, чўнтагига солибди, у ёқ-бу ёқни излаб, қизни топа олмасдан ўз уйига борибди. Борганда, хотини эрининг афтига қараб:

— Ўлим берсин сени¹, овора қиласан мени, яхши кўр-ганинг қани?— дебди. Эри:

— Хотин, сен нега бундай сўзини айтасан,— дебди. Хо-тини:

— Нега гапирмайман, бировни кўриб, кўнгил бериб, ақлу хушингдан айрилиб, қанотинг қайрилиб ўтирибсан,— деб-ди. Эри:

— Э хотин, бир-икки бўлиб овқат еб эдик. Шу овқат-нинг ичига наша солган экан, шу мазани қочирди,— деб хотинидан бўлган гапни яширди. Хотини:

— Сен бу сўзини мендан яширмагин, сен менга аниқ айтгин, эр-хотин ўртасида яширин гап бўлмайди. Сен агар менга аниқ айтсанг, мен бу гапнинг ҳисобини тошиб бе-раман. Ҳар сўзинг бўлса, яширмай айт,— дебди. Эри:

— Дўконимда ўтирсам, бир кампир билан бир қиз кел-ди. Кампир менга гап ташлади: «Бизбоп нарсангиз борми, айланай, болам?»— деди. Мен: «Энажон, дўконимдаги мол-нинг ҳаммаси сизники, сиздан ортиб қолса ёнингизда ўтир-ган қизники. Биз ҳам кечаси ойни кўргимиз келади, кун-дузи кунни кўргимиз келади. Қора булутнинг орасида ойми-кан, кунмикан кўрайлик-чи»,— дедим. Бу сўзимга у қиз чим-матини бундай кўтарди. Қизнинг ҳуснини кўриб, ошиқу бе-қарор бўлдим, ақлимдан адашиб ётиб қолибман, эснаб ко-тиб қолибман. Ўрнимдан туриб, тагин бир кўрай, деб кў-зимни очиб қарасам, бу қиз билан кампир ўтирган ўрни-да йўқ. Яна кўрмасам дунёдан армонда кетарманми, деб дўконни беркитиб, чунон растама-раста изладим, ҳеч топа олмадим. Шу сабабдан рангимни олдирганим рост. Заршунос экансан, топганингга қойилман,— дебди. Хотини:

— У қиз сенинг олдинга ҳеч нарса ташлаб кетган-ми, йўқми?— деб сўрабди. Йиғит:

— Ташлаб кетган нарсаси бор,— дебди. Хотини:

— Чўнтагингда бўлса, бу ёққа ол!— дебди. Йиғит чўн-тагидан битта тароқ, бир сўзон, бир тошни олиб кўйибди. Хотин:

— Бу уч нарсанинг маънисини биласизми?— дебди. Эри:

— Сен тушутирмасанг, бунинг маъносини билмайман.— дебди. Хотини:

---

¹ Селга.

— Сиз ўрнингиздан туриб тўғри тароқчиликка боринг, ундан сўзон бозорига борасиз, ундан нарироққа борсангиз, бир баланд тош иморатни кўрасиз. Шу тош иморатнинг рўнарасига бориб турасиз, шу ерда икки мартаба қизни кўрасиз,— дебди.

Хотини шу сўзни айтган ҳамано эри ўрнидан ирғиб туриб кетган экан, тош иморатнинг рўнарасига етган экан, шу ерда турган экан. У қиз юқоридан туриб, йиғитнинг келганини кўриб, деразани очиб, бир ойнанинг тескари тарафини йиғитга кўрсатибди. Бирпасдан кейин ўнг тарафини кўрсатибди. Шу билан ойнани у ёққа қўйиб, бир қумғонни бу ёққа қўйибди. Қумғоннинг оғзига бир чангал гулни солибди. Қумғондаги сувни тўкибди, кетаверинг, деб ишорат қилибди. Йиғит уйига келибди. Хотини:

— Ҳа, нима қилдинг?— дебди. Йиғит:

— Кўриб келдим,— дебди. Хотини:

— Кўрган бўлсанг, нима бўлди?— дебди. Эри:

— Бир ойнанинг тескарисини менга қаратди, яна бирпасдан сўнг ўнг тарафини кўрсатди. Шу билан ойнани у ёққа қўйди, сувни қумғонни бу ёққа қўйди. Бир чангал гулни қумғоннинг оғзига солди-ю, олди. Шундан кейин сувни тўкди, лаби пичиллаб ичида мени сўқди. Кетгин, деб ишора қилди, шу билан келавердим,— дебди. Хотини:

— У ойнанинг, қумғоннинг, гулнинг маъносига тушундингми?— дебди. Йиғит:

— Мен билганим йўқ, тушунганим йўқ,— дебди. Хотини:

— Буни ҳам мен сенга билдириб қўяй. Ойнанинг тескарисини қаратгани — кундузи келмай, кечаси келгин дегани. Қумғонни қўйгани — уйимизнинг орқасида ҳовуз бор дегани. Гулни солгани ва гулни олгани — шу ҳовузнинг бўйида қизил гул бор, шу гулнинг тагида турсанг, дегани.

Йиғит хотинининг сўзи билан кечаси уйнинг орқасига ўтса, бир боғ бор экан. Шу боғнинг ичига қараса, ўртада бир катта ҳовуз. Ҳовузнинг ёнида бир қизил гулзор бор экан. Йиғит шу гулнинг тагига келиб ётган экан, бир вақт уйқуси келиб, кўзи иланиб қолган экан. Қиз келиб қарасаки, йиғит ухлаб қолибди. Қизнинг аччиғи келиб, йиғитнинг қўйнига ўн иккита ёнғоқни солиб жўнаб қолибди. Бир вақт йиғит кўзини очиб қараса, тонг отиб қолган экан, кўрқиб кетиб қолган экан, уйига етиб қолган экан. Хотини:

— Ҳа, нима кўриб келдингиз?— дебди. Эри:

— Ҳеч нарса кўриб келганим йўқ,— дебди. Хотини:

— Бўлмаса сен кечаси уйқудан қолгансан,— деб жой со-

либ берибди. Эри ётмоқчи бўлиб белини ечса, қўйнидан ўн икки ёнғоқ тушибди. Хотини:

— Бу ёнғоқни қачон олдингиз, қўйиниғизга қачон солдингиз?— дебди. Эри:

— Мен ёнғоқ олганим йўқ, қўйшимга солганим йўқ,— дебди. Хотини:

— Шундай нозик жойга бориб киши ухлайдимми? Ухлаб қолибсиз. Қиз келган вақтида ухлаб қолган экансиз, қизнинг аччиғи келиб: «Сен ҳали ёш экансан, бу йўлни изламагин. Сен бу ўн икки ёнғоқни олгин, қўйиниғизга солгин, кўчада қолгин»,— деб бу ёнғоқларни зарда қилиб ташлаб кетибди,— дебди. Эри:

— Ах, ухламасам бўлар экан, энди нима қиламан?— дебди. Хотини:

— Бугун ҳам боринг-чи,— дебди. Эри яна хотинининг сўзи билан қизил гулнинг тағига борган экан. Қиз саҳар вақтида эллик қадам нарироқда туриб, йиғитга байт айтибди:

Ой боради ботгани,
Йиғит келибди бул ерга —
Қизил гул тағига ётгани,
Эрта-мертан туриб бориб,
Дўқонида лақ-луқини сотгани,
Бир кўрганда энсаси қотгани,
Ким экан бу сўзларни ўргатгани.

Йиғит:

Қизил қия очилди,
Қийилдим сизга.
Қизил гулнинг новдасидек
Эйилдим сизга.
Хоҳ билинг, хоҳ билманг,
Ошиқ бўлдим сизга.
Қачон кирар эканман
Энди қўйиниғизга.
Шу ошиқлик йўлида ўлсам,
Уволим бўйиниғизга.

Иккови бир-бирига шу хилда байт ўқишиб турган вақтда боғнинг қоровули қиз билан йиғитни ушлаб олиб: «Сен нега бундай жойга келиб, бундай сўзларни айтасан»,— деб жағига бир муштлаб, қиз билан йиғитни зиндонга олиб бориб, қамаб қўйибди. Йиғит қизга надомату афсуе қилиб йиғлабди:

— Вой, эсиз жошим, энди кандай қиламан, энди мен ўламан,— дебди. Қиз:

— Нима қилди, нима бўлди?— дебди. Йигит:

— Бундан ортиқ нима бўлар эди. Сен менинг дўконим олдига бормаганимда, мен сени кўрмаганимда, менга бундай ғаму койиш бўлмас эди. Энди отанг келса, меши-ку отади, сени нима қилишни билмайман. Мен дод демай, ким дод десин,— дебди. Қиз:

— Йиғлама, мен сенинг дўконингнинг олдига бордим, сенинг кўрпангнинг тагига тароқ, сўзон, тош ташлаб кетдим. Шундан ибрат олиб менинг олдимга бординг. Сен ўз ақлинг билан бордингми ёки биров ўргатдимми?— деб сўради. Йигит:

— Хотиним ўргатган эди,— деди. Қиз:

— Сен у ерга борганимда, кечаси келгин, кундузи келмагин, келсанг гулнинг тагида ўтиргин, деб ким айтди?— дебди. Йигит:

— Хотиним ўргатди,— дебди. Қиз:

— Бўлмаса, уйингнинг анигини, қайси эшик эканини айтгин, мен ҳисобини топаман,— деди. Йигит аниқ тураржойини ростлаб тушунтирди. Қиз бу гапдан кейин зиндоннинг эшигини тақ-тақ урибди, зиндончи ўрнидан туриб:

— Сиз кимсиз?— дебди. Қиз:

— Менинг ким эканлигимни суриштирманг. Мен сизга бир хизмат буюраман, шу ишнинг уддасидан чиқсангиз, мана бу узук, сизнинг хизматингизга тузук,— деб зиндончининг кўлига узукни узатибди. Зиндончи узукка қараса, юз оту чавандозга арзийди. Узукни олибди, чўнтакка солибди:

— Қандай иш буюрсангиз, мен уддасидан чиқаман,— дебди. Қиз:

— Ўрози қишлоқ маҳаллага боринг, қоровулидан фалончи уй қайси, деб сўраб олинг. Кўйингизга муштан каттароқ тошни солиб боринг, тошни эшикка тарс этиб уринг, бир тошни томга қарсиллатиб тушгудек қилиб ташланг, дебди. Зиндончи узукни кўйнига солган экан, Ўрози қишлоққа етган экан. Бориб эшигига тошни тарс этиб урибди, бирини томга отибди, бирини ҳовлининг ўртасига отибди, тош гуре этиб тушибди. Хотин эрининг кўлга тушиб қолганлигини билибди, дарров қозонни ўчоққа илибди. Паловни пишириб, зиндонга етказибди. Зиндончига:

— Шу ошни зиндон ичига олиб кириб, ўз кўлим билан егизиб, кўнглимдагини айтиб чиқсам, рухсат берсангиз,— дебди. Зиндончи:

— Ҳа, кира қолинг, янга, рухсат берай санга,— деб икки сўмни олган экан, чўнтакка солган экан. Ошни қиз

билан эрига егизиб, бошидан паранжи-чимматини олиб, қизнинг бошига солиб, «Сиз мана бу товоқни олиб, бемадол уйингизга кетаверинг»,— деб эри билан зиндон ичида қолган экан. Шу билан хон овдан қайтибди. Қоровул хонга:

— Тақсир, қизингиз билан бир йигит бир-бирига байт айтишиб турган вақтида: «Сен қандай йигитсан, хоннинг қизи билан байт айтишасан»,— деб ўша билан қизингизни қамаб қўйдим,— дебди. Хон: «Ҳа, ҳали гап шундайми? Қуш келса қаноти, одам келса оёғи куядиган еру, қандай одам экан. Ўша йигитни ҳам, қизимни ҳам дорга тортинглар!»— деб дарғазаб бўлибди. Икковини дорнинг тагига тайёр қилишибди. Хотини эрига:— «Дор тагига борганинда, дод-фарёд, дегин», деб ўргатибди. Эри хотинининг сўзи билан дор тагига борганда, дод-фарёд, деб фиғон уриб йиғлабди. Хон:

— Дод дейдиган жойинг йўқ, менинг қизимга ҳам касринг тегди, нега дод дейсан? Додингни сўрамайман,— дебди. Йигит:

— Тақсир, додимни сўрамасангиз, арзимни ҳам сўрамай-сизми?— дебди. Хон:

— Қани, нима арзинг бор?— дебди. Йигит:

— Уйда ўтирган чоғимизда эшигим тақ-тақ этиб қолди. Югуриб чиқиб, «кимсиз?»— дедим. Биров: «Сизни хон йўқ-лаянтлар»,— деди. Беш-олти қадам нарироққа борсам, «хотинингизни ҳам бирга олиб борар экансиз»,— деди. Мендан нима ёмонлик ўтган экан, деб хотинимни ҳам олиб келавердим. Келгандан кейин сўрамасдан, истамасдан зиндонга қамаб қўйди. Ўлимга буюрдингиз, бизнинг нима гуноҳимиз бор экан?— дебди. Қарасалар, ёнидаги хотин базознинг хотини экан. Хон уларни ўлимдан озод қилибди.

ЯМОҚЧИ ВАЗИР

Унақа экан, мунақа экан, бир вақти замонда Сафарбой деган ямоқчи ўтган экан. Сафарбой хотин олган экан. хотинини тузуккина боқолмай қолган экан. Бир-бирларидан ранжиб, ўн йил мураса қилиб, тўрт қиз ва тўрт ўғилнинг отаси бўлиб қолган экан.

Сафарбойнинг уида қоққани қозик қолмай, бу гўдакларни боқолмай, ўтин топиб ёқолмай, яхши кўмоч еёлмай, болаларини ташлаб, йўлга равона бўлган экан. Йўл юрса ҳам мўл юриб, бир бешқа шаҳарга етиб қолган экан. Юришга мадори, еярга овқати қолмай, бир кўчанинг чети-

га чиқиб ётиб қолган экан. Шу вақтда бир отлик одам шу кўчадан ўтиб кета туриб, ётган одамга кўзи тушиб, «Мусофирга ўхшайди, нимага бундай ётибди, бир сўрайчи»,— деб олдига борибди. «Хей, ака, туринг, нима қилиб ётибсиз?»— деб бундай қараса, ёшлиқда бир махаллада, бир кўрпада катта бўлган ўртоғи экан. Бир-бирлари билан кўришиб, хол-аҳвол сўрашибди. Ўртоғи:

— Юр, ўртоқ, сени мен кетказай, ўз уйимга етказай, ҳар қанча гап бўлса уйимда гаплашамиз,— деб Сафарбой ямоқчини отининг орқасига мингаштириб, уйига олиб келиб, дастурхон ёзиб, позу неъматлар егизиб, ундай-бундай деб гапни суриштирибди.

— Ўртоқ, бу ҳолга тушиб қолибсиз. Энди мен сизни бир бой, катта савдогар қилиб қўяй. Мана, менинг отимга минасиз, кетимдан кетаверасиз, менинг дўконимнинг олдига борасиз. Борганингизда, мен дўкондан чиқиб салом берман. «Бир оз дам олиб кетинг», дейман. Сиз «ҳа, майли», деб тушганингиздан сўнг ён-веримдаги дўкондорлар саломлашадилар. Шунда мен сиздан «Бой ота, бизга ҳам молларингиздан берасизми»,— дейман. «Ҳа, бераман, мол кўп», дейсиз. Шундан кейин мен сизга пул бераман. Сиз олмайсиз. Мен «Пулни олмасангиз, ишонмайман», дейман. Улар ҳам, мен ҳам закалад берамиз. Закаладни оласиз-у, индамай қоласиз. Пулни дастмоя қилиб, бир дўкон очиб, савдогарчилик қилиб ўтираверасиз. Қолганини кейин ўргатаман,— деб гапни бир қилишиб, ҳийла билан Сафарбойни бир дўконга савдогар қилиб қўйган экан.

Сафарбой дўконда ўтирганда, бир неча гадоё тилашибди. Сафарбой ямоқчи бойлардан олган пулини гадоёларга тарқатибди. Закалад берган бойлар бойнинг олдига келиб: «Бояги закаладга мол борми», дебди. Бой: «Ростини айтсам, мен буни одам, деб сизлардан закалад олиб берсам, бу девоналарга бериб юборибди. Энди ҳеч нарса ололмайсизлар, хотиржам бўлинглар»,— дебди. Савдогарларнинг аччиғи чиқиб: «Биз бу бойдан ҳақимизни оламиз. Биз шунинг сўзи билан берганмиз»,— деб подшонинг олдига бориб, арз қилган экан:

— Тақсир, Тоҳирбой Сафарбой ямоқчини бизга бой, деб мақтаб ҳаммамиздан қанчадан-қанча пул олиб берган эди. Агар молни келишлиғи рост бўлса, молни берсин, бўлмаса, пулни берсин,— деб арз қилишибди. Подшо Тоҳирбойни чакртириб:

— Буларнинг сўзи ростми?— дебди. Тоҳирбой:

— Ҳа, рост. Бу молни узоқдан олган экан. Келмаяпти. Келадиган молга булар закалад берганлар. Нима де-

сангиз, ўзингиз биласиз,— дебди. Подшо: «Сафарбой бу холига қараганда, Сафарбой бой бўлмаса керак»,— деб вазирига қарабди. Вазир Сафарбой ямоқчини чақириб, подшонинг қўлидаги беш юз сўмга олган узукни кўрсатиб:

— Савдогар бўлиб юрган бўлсанг, бу узукнинг баҳоси қанча?— дебди. Сафарбой ямоқчи подшонинг қўлидан узукни олиб:

— Тақсир, бу узук тузук, лекин беш юз сўм ишлаб олганга тузук. Менинг молимнинг ичида бир узук бор, шу узук сизга тузук,— дебди. Подшо ўйлаб туриб, хазиначини чақиртириб:

— Мана бу савдогарлар шу савдогарга неча пул берган бўлсалар, бериб юбор,— деб савдогарларга пул бериб юборган экан. Сафарбой ямоқчи билан бой ўртоғи хурсанд бўлиб кетишганда, беш-олти қадам нарига етишганда, Сафарбой ямоқчини подшо чақиртириб келтирибди:

— Сизни мен қуёв қилмоқчиман, нима дейсиз,— дебди. Сафарбой ямоқчи:

— Ўзингиз биласиз,— дебди. Подшо неча кун тўй-томоша қилиб, қизини Сафарбой ямоқчига берган экан.

Кунлардан кун ўтиб, уч-тўрт ой ўтгандан кейин подшо қизига:

— Қизим, беш юз туя молим бор, гавҳар шамчироғим бор, деган эди. Шу ростми, сен сўрагани,— дебди. Қиз:

— Хўп ота,— деб қолган экан. Қиз эридан сўрабди. Бунинг ҳаммаси ҳийла эканлиги, қизга ёлғон билан қўшилиб олганлиги билинибди: Хотини бу гапни эшитиб: «Агар шу гапни отамга айтсам, сизни ўлдириб юборадим. Сиз билан умид қилиб бир ёстиққа бош қўйганлигим йўригидан шу бугун ярим кечада қочасиз. Мен бир отни тайёрлаб, хуржунинг икки томонини тапгага тўлдириб қўяман»,— дебди. Шундай қилиб, ярим кечада отга миндириб, уни қоччириб, подшонинг қизи ўзи хафа бўлиб қолган экан, Сафарбой ямоқчи кетган экан.

Сафарбой йўлда кета турса, бир мўйсафид чол қўш ҳайдаб турган экан. «Шу чолнинг олдига борай, бир қоса сувидан бўлса ичай»,— деб борибди. Чол: «Э, болам, сувим йўқ эди. Сув ҳов, ана у ерда бор. Сиз шу ерда туринг, мен бориб келтирай»,— деб сувга қараб кетганда: «Мен шу қари чолга иш буюрдим, чол келгансича, ерни ҳайдаб турай»,— деб омовининг кулоғини ушлаб қўш ҳайдаб турса, омов ботиб қолибди. Омовчи олиб қараса, бир кичик тегиримон тош кўришибди. Тегирмон тошни кўтариб олиб қараса, бир қоронғи ёр кўришибди. Бир нафас қараб турса, ушнинг ичида тўрт уй кўришибди. Ёрга тушиб қараса, тўрт

уйнинг тўртта кулф-калити турган экан. Сафарбой бир уйни очиб қараса, бир сандиқ, сандиқни очса, ичидан яна бир кичик сандиқ чиқибди. Уни ҳам очиб қараса, бир кичкина тугунча, тугунчани очиб қараса, ичидан бир дона узук чиқибди. Бу узукни олиб бошмалдоққа тақибди. Шу замондаёқ икки паҳлавон йиғит бунёд бўлибди. Сафарбой ямоқчига таъзим қилибди. Сафарбой:

— Э йиғитлар, бу молларни тезликда ташқарига чиқаринг. Бозордан шу молларга етқулик туя олиб келиб, унга юкланглар!— дебди. Йиғитлар бу ишни бажарибди. Беш юз туяга молни юклаб тайёр бўлганда, ямоқчи хурсанд бўлиб, кетаман деб турганда, сувга кетган чол сув келтириб қарайдикки, ерининг устида беш юз туя моли билан бут бўлибди, чол ҳайрон бўлибди. Сафарбой чолга хуржунидаги тангани бериб, подшонинг олдига йўл олибди, саройга етиб борибди, қўлидаги узукни подшога бериб: «Мана бу узук, сизга тузук, қуёвлигимнинг хурмати»,— деб қизининг отасини қўп хурсанд қилибди.

Сафарбой ямоқчининг иши подшога ёққанлигига ғаш келиб юрадиган ўнг қўл вазири бир куни меҳмондорчиликка чақирган экан. Меҳмондорчилик бошланиб базм қизиган бир пайтда вазир:

— Подшоҳим, шу қуёвнингиз келтирган узукни кўрсам.— дебди. Подшо узукни берибди. Вазир дарҳол қўлига тақибди. Таққани ҳамон икки паҳлавон «Тайёрмиз», деб пайдо бўлибди. Вазир:

— Бу икковини чиқариб, ерга ташлаб юборинглар, майда-майда бўлиб кетсин,— дебди. Буларни икки паҳлавон кўтариб, бир саҳрон кабирга қўйиб келиб: «Хизматингиз бажарилди»,— дебдилар. Вазир уларга рухсат берибди.

Эртаси куни вазир ўзини «мен подшо» деб халққа жарчи солиб чақиртириб эълон этибди. Шундан сўнг подшонинг қизи олдига келиб:

— Отанг ундоқ, эринг шундоқ бўлиб кетди. Энди менга тегасан,— дебди. Қиз:

— Хўп, жоним билан тегаман. Эримдан қутулганимга суюнаман. Сизга тегмай кимга тегай,— деб подшога хотин бўлган экан. Подшо билан уйнинг ичида гаплашиб ўтириб, энди ётганда, қиз ўзидан-ўзи сакраб, вой-вой, деб ёта олмабди. Подшо:

— Нима учун бундай қиласан?— дебди. Қиз:

— Э подшоҳим, узук қўлингизда шекилли. Эрим мен билан ётганда узукни олиб қўйиб ётар эди. Агар узукни қўлингиздан олиб ётмасангиз, икки йиғит келиб ётқизгани қўй-

майди,— дебди. Подшо қўлидан узукни олиб, ёстиқнинг тагига қўйганда, хотин ўзини у ёқ, бу ёққа ташлаб, ёстиқнинг тагидан узукни олиб, қўлига тақиб силагач, икки йигит тайёр бўлиб: «Ишингизни буюринг, тайёрмиз»,— дейишибди. Хотин:

— Шу кишини тезда йўқ қилинглар, бу дунёда қолмасин. Отам билан эримни қаёққа қўйган бўлсангиз, олиб келинглар,— деб буюрибди. Булар вазирни осмони гумбаздан ташлаб, қизнинг отаси билан эрини кўтариб келиб, қизнинг олдига етказибдилар.

Қиз отасини кўриб, отасини ўз ўрнига ўтказиб, отасининг ёнига эрини ёрдамчи қилиб қўйибди. Сафарбой ямоқчи подшонинг куёви ҳамда вазирни бўлиб бу ёқда қолган экан. Тўрт ўғил, тўрт қизининг ғамини еб, фарзандларини соғиниб, фарзандларимни олиб келайин, деб хотинидан сўрабди. Хотини бундан хурсанд бўлибди. Сафарбой ямоқчи ўз шахрига бориб, бола-чақасини олиб келтирган экан. Шу билан узук орқасида кўп яхши-ёмонликни кўриб, узукни тилсим қилиб кўмиб юборган экан. Сафарбой ямоқчи икки хотини ва бола-чақаларни билан яшаб кетган экан.

ТЕМИРЧИННИНГ ҚИЗИ

Замон-замон, бир замонда подшо ўз ўғлини уйлантираман деса, ўғли уйланмайман, деган экан. Отаси ўғлидан ниҳоятда ранжиб, нима десам бўлар экан, деб диққати ошиб юрган экан. Бир кун подшонинг ўғли қўлига қушини олиб, овга чиқиб кетатуриб эди, бир эшикдан чиқиб турган бир қизга кўзи тушибди. Бу қизнинг ҳусни-жамолига ошиқу беқарор бўлиб қолибди. Кўчада юрган болалардан:

— Бу кимнинг уйи?— деб сўрабди. Болалар:

— Мирзааҳмад темирчининг уйи,— дебдилар.

Буни билиб, отга миниб, подшонинг олдига бориб:

— Ота, мени уйланмайман, деган эдингиз. Энди мени хурсанд қилмоқчи бўлсангиз, қўшни маҳалладаги Мирзааҳмад темирчининг қизини олиб берасиз. Бўлмаса, дунёдан яққа ўтаман,— дебди. Подшо:

— Э, ўғлим, сен нима билан хурсанд бўлсанг шунга мен хурсандман,— деб Мирзааҳмад темирчининг уйига совчи юборган экан. Хотинлар бориб қизнинг онасига бу сўзларини баён қилибдилар. Темирчи билан хотини хурсанд бўлиб, бу гапни қизга айтишибди. Қиз:

— Мен подшонинг ўғлига тегмайман. Агар тегсам, уч шартим бор, шу уч шартимга жавоб қайтарса, тегаман,— дебди. Совчилар:

— Қандай шартингиз бор?— дебди. Қиз:

— Шартим шуки, ўтирган ўрнимни совутмай, иситиб туради. Мени олса, ҳеч ҳам менга қўлини текизмайди ва бир соат, икки соатга бир ёққа бориб келганим билан иши бўлмайди,— дебди.

Совчилар подшонинг ўғли олдига бориб қизнинг шартини айтган эканлар. Подшонинг ўғли бу шартга рози бўлибди. Шу билан совчилар қиз томонга бориб, подшо ўғлининг ҳам рози бўлганлигини айтибдилар. У олмоқчи, бу тегмоқчи бўлибди.

Подшо тўй-томоша қилиб, темирчининг қизини ўғлига олиб берган экан. Подшонинг ўғли қизнинг хуснига қараб, қиз йигитнинг хуснига қараб ўтирар экан. Қиз ҳар кун и ярим кеча бўлганда: «Сиз менинг ўрнимда ётиб туринг, мен бир ерга бориб келаман»,— деб кетар экан. Йигит ҳам ваъдага вафо қилиб қизнинг ўрнини иситиб ётар экан. Подшонинг ўғли: «Буни отам билса, уришади»,— деб ҳеч кимга айтмас экан.

Кунлардан бир кун и пойламоқчи бўлибди. Эртасига яна ярим кеча бўлганда шу иш қайтарилибди. Йигит ҳам бунинг кетидан кетаверибди. Шунда бир чол учраб:

— Эй ўғлим, қаёққа кетясан?— дебди. Подшонинг ўғли:

— Эй ота, ана ўша кетаётган хотин менинг хотиним. Ҳар кун и ярим кечада ётганимиздан кейин чиқиб кетади. Қаерга борар экан, деб кетаётирман,— дебди.

— Ўғлим, бу борадиган жойга бора олмайсан, у кўрган ерни кўролмайсан. Сенга мапа бу патни бераман. Шу патни ўнг қўлингга ушлаб, йўқотмай юрсанг, пари-жишларининг ҳеч бири кўролмайди, сен уни кўрасан,— деб чол эшикни кўрсатиб, ғойиб бўлибди. Бола ҳайрон бўлиб, қўлига патни олиб, аста-секин хотинининг ёнига яқинлашиб олганда, бир катта дарвозанинг олдида икки қоровул камон ушлаб турган экан. Хотин бориши билан қоровуллар келинг, дебдилар. Хотин кириб кетаётганда, эри ҳам кириб қолибди. Кириб етти қадам нарироққа борсалар, бир ажойиб ҳовуз, у ҳовузнинг ёнида оқ гул билан қизил гул очилиб турган экан. Шу гулдан икки чиройли қиз пайдо бўлиб, хотин билан кучоқлашиб кўришиб, бу учала қиз бир-бирларига, юринглар, базмга қирайлик, дебдилар. Қирсалар, бир боғи Эрам, ноз-неъматлар ишган. Бу ерда гўзал парилар ҳосил бўлиб, қизни кўтаришиб, яхши ҳам келдингиз, деб ўйинга солишиб, ашулалар айтишиб, об-овқатларни ейишиб бўлгач, хайрлашиб чиқибди. Ҳовуз олдига келганда икки қиз гул бўлиб, гулнинг тағига кириб кетибдилар. Подшонинг келини жўнаганда, кетидан подшонинг ўғли ҳам бу

сирларни билиб келиб, илгаригидай хотинининг ўрнида ётган экан. Хотин ҳам уйга етиб келиб, «Қани туриш!»— дебди-да, қиз ўрнига ётибди. Қарасаки, ўрин совуқ. Ҳайрон бўлиб:

— Ваъдалар қилган эдингиз, не учун бундай бўлди. Охирида ваъдаларингиз йўқолган экан бус-бутун. Сиздан мен чиқаман,— дебди. Йигит:

— Хўп, мен бир туш кўрдим, шу тушимни айтай, сиз эшитинг,— дебди. Хотини:

— Ҳай, майли, нима туш кўрдингиз, айтинг,— деган экан, эри ҳам бошидан ўтказган ва кўрганларини бир-бир айта берибди. Қиз буни эшитиб:

— Бу сирларни билган бўлсанг, сенга мен хотинман.— деб бир-бирлари билан бирга умр қилишиб, бола-чақа кўришиб, муроду мақсадларига етган эканлар.

ҚИРҚ ЁЛҒОН

Бор экан, йўқ экан, бир вақтда бир бой бор экан. Бу бой жуда ҳам бой экан, бир чуқурда ачиб қолган лой экан, сира сув ўтмаган сой экан, биров минмаган той экан, ёмғир ёққанда булут орасида қолган ой экан, қозонга солса, доғланмаган мой экан, кигиз-кўрмаси йўқ одам ётмаган жой экан, биров ичкиси келмаган чой экан, бу бой шунақа донғи кетган, данғиллама бой экан. Бой юриб-юриб бир кунини нима бўлиб ўлган экан, учта ўғли уч ой ўн кунгача овора бўлиб ҳақларини бўлган экан. Ўғилнинг биттасига етти-саккиз поғонали шоти, биттасига эски чилдирма, биттасига ётса туролмайдиган, юрса юролмайдиган учта кўр эшак теккан экан. Учовининг уч ой ўн кунда бўлиб олган бор нарсаси шу экан.

Бир кунини шоти теккан укаси иккала акаси билан уришиб қолган экан. «Сизларнинг олдиларингда турганим шу бўлсин»,— деб, у отасидан қолган шотисини олган экан, елкасига солган экан, жўнаб қолган экан, Наманган дарёсининг ёнига етган экан. Дарёга боргандан кейин у: «Мени ўтказиб қўйинг»,— деб кемачига айтган экан. Кемачи: «Шотига бир мири, ўзингга бир мири берасан, бўлмаса ўтказмайман»,— дебди. Мерос бойвачча: «Бир мири бераман, ўтказиб қўйсанг шу, бошқа берадиган пулим йўқ»,— деган экан. Кемачи кўнмагандан кейин шотини ташлаб, устига ирғиб миниб олиб кемачидан бурун дарёнинг нари ёнига ўтиб олибди.

У дарёдан ўтиб, шотини олибди, елкага солибди, жўнаб қолибди. Нарироққа борса, Наманганнинг ўрик-олмаси пишиб, тўкилиб тагига тушиб турган экан. Одамлар, тўкилганини олиб, саватга солиб, тепасига чиқиб, қоқолмай турганида, у шотиси билан етиб келган экан. Одамлар уни кўриб:

— Ўртоқ, нарвон-шотингни бизга ижарага қўй. Мана бу меваларнинг тепасига чиқолмай ётирмиз, чиқсак, тутолмай ётирмиз. Олмага олти пул, ўрикка тўрт пулдан ижарани олавер. Еганинг яна ўзингники,— дедилар. У хурсанд бўлиб, шу айтган баҳода шотини ижарага қўйиб, чақага чўнтагини тўлдириб, шотини олиб, елкасига солиб жўнаб қолибди, уйига етиб қолибди. Уйига келса, акалари:

— Хўш, қайда юрдинг, нима қилиб келдинг,— дедилар. У:

— Сизлар мени ҳеч нш билмайсан, деб хўрладинглар. Мана мен мусофирчиликда юриб, шунча пул топиб келдим,— деб чўнтагидан чақаларини олиб ўртага ташлади. Буни кўрган иккала акаси қайдан олганини сўрадилар. Укаси мусофирчиликдан топганини айтди. Буни кўриб чилдирма теккан меросхўр укаси:

— Отамдан қолган чилдирмани олиб кетай,— деб чилдирмасини олиб сахрога чиқиб кетган экан, биёбон-чўлга етган экан, вақт кеч бўлиб қолган экан, қаерга боришини билмай, бир жойга борса, суви йўқ эски тегирмон кўриниб қолган экан. Тегирмоннинг ичига кириб ётай деса, унинг ичи чанг-тупроқ экан. «У ёқда ётсам чанг бўламан, бу ёқда гард бўламан. Ундан кўра дўлнинг ичига кириб ётай»,— деб ётиб қолган экан. Бу жой айиқ-маймуларнинг ётадиган жойи экан. Хиёл ўтгандан кейин тегирмон ичига айиқ-маймулар кириб келаверибди, кириб келаверибди, ичи зич тўлибди. Ҳаммадан кейин йўлбарс кириб келиб, дўлнинг ичига кириб ётай деса, оёғи чилдирмага тегибди. Чилдирма даранг этиб, қаттиқ овоз чиқарибди. Йўлбарс кўрққанидан ўзини ерга ташлаб юборибди. Саккиз маймун: «Ў айиқ, каттақонимиз шунча кўрқди, бунинг ичиде бир балта бор шекилли»,— деб, ўзларини эшикка урган эканлар. Эшик жуп бўлиб ёнилиб қолибди, шу дабдабанинг устида бола уйғониб қолибди. Эшикни очиб чиқиб кетай деса, айиқ-маймулар еб қўяди, айиқ-маймулар ўз билгича эшикни оча олмайдилар, ташқарига қоча олмайдилар. «Индамай турсам, булар мени еб қўяди»,— деб чилдирмани олиб чалаверибди. Айиқ-маймулар кўрққанидан ўзларини гоҳ у ёққа уриб, гоҳ бу ёққа уриб сароси-

мада қолибди. У бўлса чилдирмани чалишда давом қилибди. Шунинг билан тонг отиб қолибди.

Тонг вақтида бир савдогар қирқ туя моли ва хизматкорларни билан ўтаётиб, чилдирманинг товушини эшитиб қолибди. Савдогар туяларини тўхтатиб, хизматчиларига: «Сизлар туяни боқиб-ўтлатиб туринглар. Мен тегирмонга кириб чиқай, келган товушига қараганда, унинг ичида базм бўлаётганга ўхшайди»,— деб келиб тегирмоннинг эшигини очиб юборган экан. Тегирмонга қамалиб, чиқа олмай турган жониворларнинг ҳаммаси ўзини эшикка уриб, катталари савдогарнинг бошидан сакраб, кичиклари оёқлари орасидан ўтиб қочиб кетган эканлар. Буни кўрган савдогар кўрққанидан рангида қон қолмай, анқайиб қолибди. Чилдирманинг эгаси ташқарига чиқса, эшик ёнида биров турган экан. Мерос бойвачча чилдирмани ерга уриб, савдогарнинг ёқасидан бўғиб қолибди. Савдогар:

— Нега менинг ёқамдан бўғасан?— деб сўрабди. Бойвачча:

— Эшикни очиб, айиқ-маймуларини сен қочириб юбординг, бу ёққа юр,— дебди. Савдогар:

— Қаёққа мени олиб борасан?— дебди. Меросхўр чилдирмачи:

— Мейн хон чақиртириб олиб, «Сен чилдирма чалишга уста экансан. Шу айиқ-маймуларни ўргатиб берасан»,— деб менга шу айиқ-маймуларни йиғиб берган эди. Мен уларни шу ерга қамаб, машқ бериб, ўйин ўргатиб туриб эдим. Хон қирқ кунда, қирқ хил ўйин ўргатасан, деган эди. Мен буларга йиғирма беш кун ичида, йиғирма беш хил машқ бериб ўргатиб қўйиб эдим. Энди ўн беш кун қолганда, эшикни очиб, ҳаммасини қочириб юбординг. Буларни сен қандай топиб берасан? Агар топиб бера олмасанг мен сени хоннинг олдига бошлаб бораман,— деб дўқ қилибди. Савдогар:

— Ўртоқ, мен билмай қолибман. Анов турган қирқ туя мол меники. Шундан йиғирма туяни моли билан олиб, мени шундан қутқариб қўй,— деган экан, чилдирмачи:

— Бу гапирган гапнинг бўлмайдди, бу ҳазил иш эмас. Юр бу ёққа!— деган экан. Савдогар ялиниб:

— Ўтгиз туясини олинг, бизни қўяверинг,— дебди. Чилдирмачи:

— Мен буларни ўргатганимда хон менга қўн инъом бермоқчи эди. Бунинг устига унинг жавобгарлиги бор, подшонинг олдига юр,— дебди. Савдогар:

— Бўлмаса, шу қирқ туя молимнинг барисини ола қол, индамай қола қол,— дебди. Чилдирмачи:

— Бу молларни подшога ўзим топшираман. Сиз бу ёқ билан кета қолинг,— дебди. Шунинг билан савдогар қирқ туя молдан ажраб бир ёққа кетиб қолибди. Бутун мол ва туяларни олиб, чилдирмачи меросхўр иккинчи ёққа кетиб қолган экан. Унинг ака-укаси кўриб:

— Бунча молни қаёқдан олдинг?— дебди. У:

— Мусофирчилик яхши бўлар экан, шунча молни топиб келдим,— дебди. Бунни кўриб, учта кўр эшак теккан биродари:

— Мусофирчилик бундай яхши бўлар экан, мен ҳам мол топиб келай,— деб битта эшакка миниб олиб, лақин-луқини олиб олиб, катта йўлни билиб олиб, иккита эшакни олдига солиб ҳайдаб кетган экан, узоқ жойга етган экан. Бир вақт эшаклари оч қолиб, ётса, туролмайдиган, йўлга юролмайдиган бўлиб қолибди. Нарироққа борса, бир сичқон кўришиб қолибди. У сичқонга қараб:

— Сичқонбой, мана бу эшагим туролмай ётибди, йўлга юролмай ётибди. Шунини сен олгин. Бир кун бўлмаса, бир кунни фойданг тегиб қолар,— дебди. Сичқон:

— Фойдам тегса тегиб қолар, қолдирсанг, қолдириб қўя қол,— дебди. Шу сўз билан бир эшагини сичқонга бериб, кетиб қолса, нарироққа етиб қолса бир қўнғиз отининг тегагини юмалатиб келаётган экан. У қўнғизга қараб:

— Қўнғизвой, мана бу эшагим юролмай қолди, у менга катта дардисар бўлди. Шунини олсанг, бир кунни бўлмаса, бир кунни фойданг тегиб қолар,— дебди. Қўнғиз:

— Ҳа, фойдам тегса тегиб қолар, ташлаб кетсанг, ташлаб кета қол,— дебди. Қолган бир эшагини миниб жўнаб қолибди, бирмунча жойга етиб қолибди, эшагининг оёғи лойга ботиб қолибди, ўзи ётиб қолибди. У ҳайрон бўлиб турса, рўпарасидан уйқу пайдо бўлибди, у уйқуга қараб:

— Уйқу, эшагим йўлда юролмай, менга катта дардисар бўлиб қолди. Шунини ўзинг ола қол. Бир кунни фойданг тегиб қолар,— дебди. Уйқу:

— Одамнинг кўзига яқин боролмай, ухлата олмай ҳайрон бўлиб юрган эдим. Майли, ташлаб кета қол,— дебди.

Меросхўр қолган эшагини уйқуга бериб кетиб қолиб, бир шаҳарга етиб қолиб, бир баққолини кўриб қолибди. Баққолининг ёнига бориб, нон тилагани уялиб, рўпарасига ўтириб олибди. Баққол:

— Сен бу ерда шима қилиб ўтирибсан?— деб ундан гап сўрабди. Бола:

— Отам ўлган, онам ўлган етим, уялмаган бетим, ўгли йўққа ўғил, қизи йўққа қиз бўлсам, деб юрибман,— дебди. Баққол:

— Бўлмасам, менга ўғил бўл. Менинг ўғил-қизим йўқ эди,— дебди. Бола унинг таклифига қўшибди. Баққол уни уйига бошлаб борибди. Қўрпачага ўтқизибди, пои-пои егизибди. Шу билан бола баққоликида ётиб қолибди. Эрта-мерган болага овқат егизиб, ундай-бундай дегизиб, олтига молини олиб, олдига солиб: «Мана шу молни ҳайдаб кетасан, бир чақиримча жойга етасан. У ёғида чўл бор, бу ёғида қўл бор. Эҳтиёт бўл, моллар ботиб кетиб қолмасин»,— деб тайинлаб, жўнатиб юборган экан. У шаҳарнинг подшоиси катта бир боғнинг дарвозасига ноғора илдириб қўйган экан. Ҳар ким уни чалса, қирқ ёлғонни айтишга мажбур қилинган экан. Ёлғоннинг урдасидан чиққан киши подшонинг қизини олар экан. Урдасидан чиқмаган ўлдириллар экан. Бу тўғрида, подшо жарчи чақиртириб қўйган экан. Баққол бу гапни болага тайинламаган экан.

Бола молларини ҳайдаб кетаётган вақтида у ноғорани кўриб қолган экан. «Акам ноғора чалганидан бир кечадаёқ боғиб қолган эди»,— деб ноғорани чалиб юборган экан. Буни эшитиб, уни ҳайдаб подшонинг олдига келтирибдилар. Подшо болага қараб:

— Қирқ ёлғонни тўқийсан, тўхтатмасдан ўқийсан. Агар бири кам қирқ ёлғон бўлса ҳам, ўлдиртиб юбораман,— деган экан.

Бола бир оз ўйлашиб туриб, шундай деб сўз бошлабди:

— Бор экан, йўқ экан, бир катта тўқай бор экан. Бу тўқайнинг ичида на чўп ва на гиёҳдан асар бор экан. У тўқайнинг ичида учта мерган, тоғанини ҳар қушига берган, тўкилиб қолса терган, қулочини керган. Бирининг оти Абдусамд аканинг ўғли Ерган, бирининг оти Мирсаид аканинг ўғли Шерали Шерган ва бирининг оти Нурмат аканинг ўғли Нурали Нурган, гапни ҳар ёққа бурган экан. Уччаласининг ҳеч нимаси йўқ, тўқайга боришиб, ов-овлашиб, ҳеч нима тополмай, нечта чуқуриш қовлашиб юрган экан. Бу учови қиморбоз экан. Ошиқ ташлаб довлашиб, суви йўқ ариқдан балиқ овлашиб, ўт ёқмасдан балиқни ниширишиб, уни емасдан илгари дунжиши ниширишиб, маслаҳатни бир жойга қўйишиб юрган эканлар. Улар: «Учовимиз бир жойда юриб, бир нима кўришиб қолса, учовимиз баробар ўқ отиб, қайсиимизнинг ўқи текканини билмасдан бир-биримиз билан жанжаллашиб ўлтиришимиз яхши эмас. Учовимиз уч ёққа юрайлик, нимани топсак, ўртага солишиб баробар бўлишиб, индамай қолишиб юра берайлик, ҳаммамиз экилмаган катта тоғнинг тағида тоғишайлик»,— деб маслаҳат қилишиб, учови уч томонга кетган экан. Биттаси нарироқ-

қа борса, катта гумбазга катта қуш қўйиб турган экан. «Бу қуш чиройли экан, уни ўлдирмай, тириклай ушлаб олай»,— деб милтиғини ташлаб, ҳунарини хашлаб, аста-секин бориб қушнинг оёғини маҳкам ушлаб олган экан. Қуш бақувват, полвои қуш экан. Уни кўтариб осмонга олиб чиқиб кетиб қолибди, жуда юқорига етиб қолибди. Мерганимиз қушнинг оёғини қўйиб юбориб, ўзини ташлаб юборай деса, ўзининг ўлишига ақли етиб қолибди. У кўзларини юмиб кета берибди. Кетганда, қаңча ерга етганда, оёғи ерга етгандай бўлиб қолибди. Кўзларини очиб қараса, қуш бир хумга қўйиб турибди, унинг оёғи ерга тегиб турибди. Мерган хумга қараса, унинг ичи лик тўла танга, ҳаммаси манга, дебди. Қўйнига, ҳамма ёғига солибди, ўзини ўзи кўтара олмайдиган бўлиб қолибди. У қушнинг оёғини тағин ушлаб олиб, «Қув» деган экан, қуш осмони фалакка кўтарилиб учиб қолибди, бояғи гумбазга аста-секин етиб қолибди. Милтиғини олибди, елкасига солибди, экилмаган катта толининг соясига етиб қолибди. У ерда дам олиб ўтирган экан, ҳалиги иккита мерган иккита йўқ қуёғини ушлашиб келиб қолибди. Улар бунга қараб: «Қани шима топиб келдинг?»— дедилар. У қўйнидан, белидан кумушларини олиб ўртага ташлабди. У иккови: «Бунча тангаларини санаб қандай ҳисобидан чиқамиз, ундан кўра ҳовучламасдан қисмлаб бўлиб ола қолайлик»,— деб йиғирма қисмдан олтмиш қисмин бўлишиб чўнтакка солдилар. Иккала мерган «Бун қандай олдинг?»— деб танга келтирган мерганини қистиба тга олдилар. Уларнинг бу саволига кумуш келтиргани: «Тўқайнинг нариги четига борсам, бир гумбазнинг тепасида бир катта қуш турган экан. Мен қушни ушлаб олай десам, қуш мени ушлаб олиб осмонга кўтариб кетди. Мен индамай кета бериб эдим, бир жойда оёғим ерга тегиб қолди. Кўзларимни очиб қарасам, қуш бир хумга қўйиб турган экан, унинг ичига қарасам, тўла танга экан. Тангани қўйнига, чўнтақларимга солиб, қушнинг оёқларини тағин ушлаб олибман. Шу қуш мени ҳалиги гумбазга келтириб қўйди. Кейин бу ерга келиб сизларни топдим»,— дебди. Иккала мерган:

— Хумда яна қандай қуш?— дебдилар.

— Анчаси қолди,— дебди. Биттаси:

— Бўлмаса, эртага мени олиб келаман,— дебди. Унисини туриб:

— Мен олиб келаман,— дебди. Кумуш келтирган:

— Жанжал қилмадилар, эртага учовимиз ҳам борайлигу, кўтарганимизча қайлигу, бир-биримизга индамай қолайлик,— дебди. Оёғини биттаси:

— У куш учовимизни ҳам кўтара оладими?— дебди. Ку-
муш келтиргани:

— Ҳа, кўтаради, у полвон куш,— дебди.

Шу гап билан учови кетган экан, қушнинг олдига ет-
ган экан, куш ўша гумбазда турган экан. Илгари бориб
келгани:

— Мен бориб қушнинг оёғини ушлаган вақтимда, би-
ринг менинг орқамдан бориб оёғимдан ушланг, биринг ме-
нинг орқамдагининг оёғини ушланг,— дебди.

Шундай қилиб, булар қушнинг ва бир-бирининг оёқлари-
га тармашган экан. Қуш буларни бай-байлатиб, ҳай-ҳайла-
тиб осмонга кўтариб кетган экан. Булар жуда баландга
кўтарилганда, энг пастдаги мерган ерга қараса, ер кўрни-
мабди. Энг пастдаги мерган қушнинг оёғини ушлаган юқо-
ридаги овчига қараб:

— Сенинг гапинг билан биз бунчалик овора бўлиб ке-
таётимиз. Хумнинг катталиги қандай бор?— деб сўраган
экан. Қушнинг оёғини ушлаган овчи хумнинг катталигини
кўрсатаман, деб қулочини керганда, қушнинг оёғини қўйиб
юборибди. Булар айланиб-айланиб тушиб, бири шафтоли-
нинг шохига, бири олманинг шохига илиниб қолган экан. Шу
гапнинг бирорта ростини топиб беринг, мен олиб кетай,
этакка солиб кетай,— деб подшога таъзим қилган экан. Под-
шо:

— Мен қирқ ёлғон сўрасам, сен минг ёлғонга ўхша-
тиб гапирдинг,— деб куёв қилмоқчи бўлиб тўй-томоша бош-
лаган экан. Бир вазирнинг ўғли подшонинг қизини олиш-
га ҳаракат қилиб юрган экан. Лекин ўзи ноғора чала ол-
май, қирқ ёлғонни удда қилиб қизни ололмай юрган
экан. Вазирнинг ўғли бу тўйни эшитиб, бир кампирнинг
олдига бориб, йиғлаб: «Қизни бу мусофирдан ажратиб, мен-
га олиб беришнинг йўли борми?»— деб йўл қидириб, мас-
лаҳат солган экан. Кампир вазирнинг ўғлига қараб: «Бо-
лам, сен мени ҳазил фаҳмлайсанми? Сен менга бош-оёқ
сарпо, юз тилла пул берсанг, қўлини текизмасдан олиб бе-
раман»,— деган экан. Вазирнинг ўғли: «Юз тилла пул би-
лан бош-оёқ сарпо сиздан айлансин»,— деб уларни кампир-
га етказиб берган экан.

Тўйнинг саккиз куни ўтганда, кампир шу пул ва ки-
йимларни олиб, паранжи-чимматини ёпишиб кетган экан,
тўйхонага етган экан. У битта хизматкорнинг олдига
бориб:

— Айланай, болам, сиз куёв йигитни чақириб беринг,
битта опангиз қуллуқ бўлсинга келибди, деб айтинг,— деб-
ди. У хизматчи куёвнинг олдига бориб:

— Ана у ерда сизни бир опангиз йўқлаб келибди,— дебди. Куёв чиқиб:

— Опажон, нима дейсиз?— дебди. Кампир:

— Бу ёққа келинг, болам, бу ёққа келинг. Подшова-ча билан ҳамгап бўлишнинг таомилни биласизми?— деб сўрабди. Куёв:

— Йўқ, мен билмайман,— дебди. Кампир:

— Билмасангиз ўргатиб қўяй, болам, ёш экансиз. Бекор-га ўлиб кетманг. Шунини ўргатгани келдим, жон болам,— дебди. Куёв:

— Вой айланай, жон опам, ўргатиб қўйинг бўлмасам,— дебди. Кампир:

— Таомилни шуки, подшонинг қизини никоҳ қилиб, сиз қиз билан ётганда, қирқ кунгача тескари қараб ётасиз, уйга кирганингизда ерга қараб кирасиз, чиққанингизда ҳам ерга қараб чиқасиз. Шу қирқ кун кчида подшонинг қизига ҳеч қарамайсиз. Томоқ есангиз ҳам, тескари қараб ўтириб енг,— деб гапни бурро қилиб бурилтириб, қулоғига уринтириб чиқиб кетган экан. Шунинг билан подшонинг қизини у йиғит-га никоҳ қилиб берган эканлар. Куёв кириб қизнинг ёни-да тескари қараб ётаверибди. Кампирнинг айтганини бажариб, уйга кирганда, кўчага чиққанда ерга қараб, овқатдан кейин бет-қўлларини ювиб юраверибди.

Беш-тўрт кун ўтганда қиз кўни-кўшиниқига чиқиб юрганда, улар қиздан куёвининг аҳволини сўрабдилар. Қиз хафа бўлиб: «Менга сира айланиб қарамайди, эрта-мертан ўрнидан турганда, бет-қўлини ювиб, соқолини тарамайди. Шундан биламанки, у отамнинг буюрган ишига ҳам ярамайди»,— дебди. Бу гап кўшидан кўшига, қулоқдан қулоққа тарқаб, подшога ҳам эшитилибди. Бу гапни эшитган подшо вазирларига қараб:

— Куёвимиз ҳеч ёққа қарамас эмиш, уч кун-тўрт кунда бетини зўрга ювиб, соқолини тарамас эмиш. Уни куёв қилганимга пушаймонман. Шунини нима қилсак бўлар экан. Сизлар нима дейсизлар,— деган экан. Вазирлари:

— Ўзингиз биласиз,— дебди. Подшо:

— Агар ўзим биладиган бўлсам, уни ҳукмушга буюрсаммикан, деб ўйлайман,— дебди. Вазирларидан бири туриб:

— Подшо куёвини ўлдиртирибди, деган иснод гапнинг халқ ўртасида тарқалиши яхши эмас. Ундан кўра ўзига ўн туя молини бериб, йиғирма туя қилиб келсанг, келгини. Бўлмаса, у ёқда қолгин, деймиз. Шунинг билан у ўша ёқда қолиб кетар, кейин бошқа куёв қилиб олармиз,— деб маслаҳат берибди.

Шу маслаҳат билан болага ўн туя мол бериб кетка-

зиб юборган экан. Бола жўнаб кетган экан, орадан икки ой ўтган экан. Кунлардан бир кун вазирнинг ўғли подшонинг қизини олишга совчи юборибди. Подшо вазирнинг ўғлига қизини бермоқчи бўлибди. Вазирнинг ўғли тўй-томоша қилдириб қизни олган экан.

Илгариги куёв уч эшагини сичқонга, қўнғизга, уйқуга берган эди. Улар эшакларни бўйнидан соқит қилиш тўғрисида маслаҳат қилишибди. Никоҳ кечаси тўйга келишиб, уйқу: «Куёвни ухлатиш биздан бўлсин»,— деб, куёв кириши билан уни қотириб ухлатиб қўйибди, сичқон бўлса, унинг бутун баданларини тишлаб кўкартириб қўйибди. Қўнғиз ҳам жим турмай, куёвнинг ичига кириб, уни беҳузур қилибди. Эрта-мертан вазирнинг ўғли кетиб, келмай қолган экан.

Орадан уч-тўрт кун ўтгандан кейин биров тасира-тусир от чоптириб келиб, подшонинг олдига кириб:

— Тақсир, суюнчи беринг,— дебди. Подшо:

— Нима суюнчилик гап топиб келдинг, гапир?— дебди. У одам:

— Ўн туя мол бериб, йигирма туя мол билан келгин, деган куёвингиз, йигирма туя мол қилиб келаётибди.— дебди. Подшо унга бир қанча суюнчи бериб, одам чиқарибди, шаҳар бўйича: «Қимки подшонинг қизи куёвга тегиб, куёвдан чиқди»,— деган гапни гапирса, боши ўлимда, молни талонда,— деб жар чақиртирибди.

Куёв келгандан кейин подшо қайтадан тўй-томоша қилдириб, қизини илгариги куёвига берган экан.

ТОВЛАМАЧИ ОДАМ

Каппон-каппон, юз каппонга бир каппон. Энадан туғилиб, йиғлаб юриб кап-катта бўлиб қоппан¹. Отамнинг гапига кирмай, хотин олмай уйланиб қоппан. Уйга рўзғор керак, деб хуржун билан қопни олиб каппонга бориб қоппан. Каппондан ундай-бундай тўлғазиб олмасдан, хуржун билан қопга солмасдан, кўтара олмай уйга бориб қоппан. Уйга борсам, олмаган хотинимнинг туғмаган боласининг чиқмаган тиши чиқиб қолибди. Хотиним ўғлимнинг тишига дори топиб келгин деса, йўл юриб, йўқ табибининг олдига бориб қоппан. Йўқ табиб йўқ дорини буюрди. «Йўқ дори нима?» десам, табиб: «Эшикнинг ёчи, ҳаммомнинг буғи, тегиромоннинг шабадаси, шамолнинг шовқини» деб тайинлади. Ҳавога қараб турсам,

¹ Қолибман.

шамол келиб қолди, шамолнинг шовқинини излаб кетиб қопман, Ёзёвоннинг чўлига етиб қоппан. У чўлда садақайрағочни кўриб қоппан. Унинг тагида ўтираман, деб ўтирмасдан ётиб ёнбошлаб ухлаб қоппан. У қайрағочнинг таги девлар келадиган жой экан. Девларни кўриб, бостириқиб, кўрққанимдан каттакон бир замбар бўлиб қоппан. Бир одам ўтиб кетаётир экан, кўзига мен кўриниб қопман. У киши мени олибди, елкасига солибди, жўнаб қолибди. Уйига олиб борса, тўртта мардикор ишлаб турган экан. Иккитасига берса, эллик-олтмиштадан гувалак солиб таший берган экан, тешилиб қоппан. Тешилган замбар ишга юрмайди, деб томга ташлаб қолса, офтоб ўтиб қуруқсаб, бир юмалаб сопол обдаста бўлиб қопман, уйнинг эгаси томга чиқиб у ёкқа, бу ёкқа қараган экан, кўзига мен кўриниб қоппан. Томнинг эгаси: «Бу обдаста, қандай обдаста, буни уйда битта-яримта таҳорат олса, керак бўлар», деб таҳоратхонага элиб кўйган экан. Биров топилиб таҳорат оламан, деб сув тўлдириб ёнбағрига қўйган экан. Қўли тегмасданок гуп этиб ағнаб. чумоғи сиғиб қопти, «Пучуқ обдаста, кет йўқол!»— деб отиб юборган экан. Гуп этиб тушиб тувак бўлиб қоппан. У ерда бир катта ҳовуз бор экан. Бир кампир сувга келган экан. Сувни тўлдириб у ёкқа, бу ёкқа қараса, мен кўриниб қолибман. Кампир мени олиб, кўйинига солиб, уйига борса, невараси йиғлаб турган экан. Мени олиб, бешикка солиб, болани менга рўпара қилиб, белаб қўйган экан. У бола мечжайроқ экан, қорни тўқлигидан ифлос бўлиб қоппан. Кампир неварасини ечиб, мени бешикдан олиб, ариққа олиб бориб, тоза чайқаб-ювиб, кўланкага тўнтариб қўйган экан. Кўланкада ётиб, бу ёғимга қараб бир юмалаб қулф бўлиб қоппан. Кампир келиб, мени кўриб ҳайрон бўлиб, бозорга олиб кетибди.

Бир дўкончи бой кўриб қолди: «Она, сотасанми?»— деб қолди. Кампир: «Ҳа, сотаман»,— деди. Бой: «Баҳоси қанча?»— деди. Кампир: «Етти танга»,— деди. Дўкондор: «Бунинг баҳоси икки танга»,— деди. Кампир: «Ҳа, ола қолдинг»,— деди. Бой қулфни олибди, бирпас туриб кеч бўлиб қолибди, қулфни дўконга солибди, ўзи кетиб қолибди, уйига етиб қолибди. Шунинг билан ярим кеча бўлиб қолибди, кўзларига катта қулф солинган дўкон кўриниб қолибди, ўғрилар бу дўконни тош билан пачоқлаб очишга уриниб қолибди. Дўконни очиб, қанча молни олиб, ўғрилар жўнаб қолибди.

Эрта билан дўкончи бой дўконни очай деса, қулф пачақланиб қолибди. Бой мени отиб юборган экан, ўрта йўлда

тушиб қолибман. У ёқ-бу ёғимга қараб юмалаб, зах тортиб, бир гулчак бўлиб қолибман. Бир одам ўтиб кетаётир экан, кўзига мен кўриниб қолибман. Мени арава бозорига — устага олиб бориб, ўн уч ярим тангага сотиб юборибди. У аравакаш жуда уста экан. У ёқ, бу ёғимни чолиб, тобимни тоблаб, яхши арава қилиб созлаб, бозорга тайёрлаб қўйди. Биров келиб қолди: «Уста, аравангиз неча пул», — деб қолди. «Сотадигани ўттиз беш сўм, оладигани йигирма беш сўм. Ола қолинг», — деди. У ола қолди. Унинг ола оти бор экан, қўниб олибди, арава билан жўнаб қолибди. Қўқоннинг чорсусига етиб қолибди. Аравакаш етгита пиёдани йигирма тўрт пулдан баҳо қилибди, аравага солибди, жўнаб қолибди, ярим йўлга етиб қолибди, арава бир чуқурликка тушиб қолибди. Аравакаш «чув» деса, оти юрмай, арава войвойлаб қолибди. Бир-иккита одам: «Араваси бир жойда туриб нега войвойлайди, томоғингни ёғлагунча, аравангни ёғласанг-чи», — деганда, аравакашдан илгари: «Янга, оғир учун ўзим войвойлаётиман», — деб уйғониб қолибман. Ажаб ҳайронманки, бу гапларни қайдан топиб гапирганимга таажжубда қолибман.

ЎҒРИ ЭШОН

Бор экан, йўқ экан, бир шаҳарда бир ўғри бор экан. У ўғрилик қилиб юриб тутилган экан. Зиндонда бир йил ётиб қутилган экан. Бу ўғрининг ёнида бир эшон қўшниси бор экан. Ўғри шу эшондан дуо қилиб, назр олиб юриш таълимини ўрганган экан. У эшон ҳам соғ эшон эмас экан.

Ўғри: «Мешинг ўғрилигимни ҳамма билиб қолди. Энди шаҳарда ўғрилик қилиш қийин бўлиб қолди», — деб бозорга бориб, бир узун чопони малла, бир катта салла олиб, чопонни кийиб, саллани ўраб, узун тасбехни чўнтакка солиб, бир эшакнинг устига бир хуржунни солиб шаҳридан чиқиб кетган экан. У бир хужрани топиб олиб, хужрасининг эшигини ёшиб олиб, кучининг борича «ҳа» деб, «хув-хув» деб жар қила берган экан. Уни кўрган шу шаҳарнинг одамлари: «Масжидимизга осмондан шарофатли одам тушди», — деб ихлосманд бўлиб, унга от, қўй, эчки олиб келиб, фотиҳасини олиб, сўйишиб, ишириб, эшоннинг олдига қўйишиб, ўзлари ҳам еб тўйишиб, катта жар қилишиб юрган эканлар. Шу билан ўғри эшоннинг донғи чиқиб, донгдор бўлиб кетган экан, унинг донғини эшитган шаҳарнинг хони

хам эшоннинг олдига бир-икки келиб, энг қимматбаҳо нарсаларидан назр берган экан.

Эшон шундай юрганда, беш-олти кун турганда хон: «Мен эшоннинг олдиларига бир-икки мартаба бордим. Энди у киши хам давлатхонамизга келиб, меҳмон бўлиб кетсинлар»,— деб эшоннинг олдига одам юборган экан. У одам эшонга хоннинг таклифини айтиб, хоннинг давлатхонасига боришини айтган экан. Эшон:

— Хоннинг олдига бораёй дейман, лекин узрим бор,— дебди. Хоннинг вакили хоннинг олдига бориб, эшоннинг жавобини етказибди. Хон:

— Эшоннинг узри нима экан, бориб сўраинг,— деб қайта эшоннинг олдига юборган экан.

Хоннинг вакили эшоннинг олдига келиб:

— Тақсир, узрингиз нима?— деб сўрабди. Эшон:

— Мен кўчадан юриб бораёйин десам, кўчанинг чанги кийимимга юқади, ковушимга лой ёпишади. Шуларнинг ҳаммасининг тоат-ибодатимга касофати бор, узрим шу,— дебди. Хоннинг вакили хонга эшоннинг гапини етказибди. Бу гапдан кейин эшонга хоннинг ихлоси яна ошибди. Хон яна вакилини юбориб, эшондан сўратибди:

— Кўчаларнинг чанги юкмайдиган, оёқларига лой ёпишмайдиган қилиб поёндоз солсак келармиканлар,— дебди. Эшон:

— «Хоннинг эшонлари кўчалардан ўтар эмиш» деб хотин-халаж эшиклардан мўралаб қарасалар, шу хам ибодатимга нуқсон етказадилар,— деб жавоб қайтарибди. Хон:

— Хотин-халажлар эшикдан мўраламасин,— деб шахарга хабар қилдириб, эшоннинг келишларига жуда орзумандмиз,— деб айттириб яна одам юборибди. Эшон:

— Хоннинг бу сўзларига қараганда, бормасак бўлмас экан,— деб муридларини эргаштириб, зикру сано билан хоншиқига қараб жўнабди. Хоннинг хизматкорлари орқада қолган поёндозларни олишиб, олддаги йўлга солишиб, хоннинг боргоҳу давлатхонасига етган экан. Хон кўп таъзим ва тартиб билан эшонни зиёфат қилибди, эшоннинг олдига дастурхон солиниб, неча турли овқатни олдига қўйиб, улуғ иззат бажо келтирибди. Эшон обу овқат еб ўтирганида, хон эшонга қараб:

— Бизнинг сизга бир илтимос юзасидан озгина сўзимиз бор,— дебди. Эшон:

— Нима сўзингиз бор, айтмиш?!— дебди. Хон:

— Мен қиблага бир сафар қилиб келсам дейман. Шунга сиздан рухсат бўлса борсам дейман,— дебди. Эшон:

— Сафарга бормаинг дейишликка имкон йўқ, ихтиёр

ўзингизда. Рухсат биздан, бориш сиздан, зиёратингиз қабул бўлсин, муродингиз ҳосил бўлсин,— деб фотиҳа берган экан. Эшоннинг берган фотиҳаси учун хон унга жуда кўп дунё назр берган экан. «Мен келгунча халқни беозорлик билан сўраб, меннинг йўқлигимни билдирмай туришингизни сўрайман»,— деб хон сафарга жўнаб кетган экан, сал кунда у ёққа етган экан.

Хон кетаётган вақтида ўн саккиз яшар ўғли қолган экан, хон қайтиб келганича, бола йиғирма ёшга кириб қолган экан. Хон қайтиб келиб қирқ кун тўй-томоша қилиб уйлаб қўйибди. Хошнинг ўғли уйлангандан кейин хотини билан олти ой айш-нират билан юрганида, бир кунни хоннинг ўғлининг уйига босмачилар кирган экан. Улар кирганда хоннинг келини уйгоқ ётган экан. Лекин: «Туриг, ёмон одамлар келди»,— деб эрини уйғотишга шошиб қолиб, нарвондан уриб томига чиқиб, кўшинисиникига қочиб кетган экан. Шу вақтда босмачилар хоннинг ўғлини ўлдиришиб, печа аравани молга тўлдириб, қоққанда қозик, бир қадоқ озиқ қўймадан уйни шилпириб, хоннинг ўғлининг ўлигини уйда қолдириб кетибди.

Хоннинг келини эрта билан: «Эрим нима бўлди экан»,— деб хабар олгани кирса, уйда эрининг ўлигини кўрибди. Ҳовлида чарх уриб йиғлабди. Бунинг йиғисини кўши-қўшиси эшитиб, ундан ҳол-аҳвол сўрашибди. Хоннинг келини:

— Бугун кечаси босмачилар келиб эримни ўлдириб, ҳамма нарсани олиб кетибди. Мен йиғламай, ким йиғласин.— деб аҳволини маълум қилибди.

Кўшишлари бу ҳоли хонга етказибди. Хон бу сўзни эшитиб, ўртаниб, юраги куйиб, келиб қараса, ўғлининг ўлиги шу аҳволда ётибди. Хон чунон йиғлаб, печа юз одам билан ўғлини зиёратгоҳга олиб бориб кўмдирибди. Сўнг ўғлининг доғига чидамай, ўғли турган уйнинг эшигига кулф солдириб қўйибди.

Келин ҳомшадор бўлиб қолган экан, беш-олти ойдан кейин бир қиз туққан экан. Қизнинг онаси бир йил болани боқиб, сўнг касал бўлиб ўлиб кетган экан, бобоси — хон қўлида қолган экан. Хон неварасини бир канизига тарбия қилиш учун берган экан. Канизак болани кўп парварини қилиб, боқиб юрган экан. Бола ўн иккига кирган экан. Хон канизак билан неварасининг ёлғиз уйда туришларига кўнгли бўлмай, уларни кўнгли ишонган киши назоратига бериш ҳаракатига тушган экан. Ҳеч кимга ишонмай, ўйлаб-ўйлаб уйига эшонни чақиртириб келибди:

— Неварамни кўёвга узатгунимча, канизагим билан бирга сизнинг тарбиянгизга топшираман. Сиздан бошқа кишига ишонмайман. Сизга дунё важдан, овқат важдан

камчилик қилдирмайман. Сиз нима десангиз, балогардон-май,— деб эшонга ишониб, ташлаб қўйган экан. Эшон уларга уч-тўрт ой қараб турган экан.

Бир куни эшон: «Белим оғриб турибди, қўшнилардан бир дори туядиган келича тошиб келинг»,— деб канизакни келичага юборган экан. Канизак кетганда, нарироққа етганда, эшон хоннинг неварасига:

— Қизим дастшўйни олиб чиққин, таҳорат қилайин,— деб буюрибди. Қиз дастшўйни олиб чиққандан кейин: «Офтобани ҳам олиб чиққин»,— деб буюрган экан. Қиз офтоба учун уйга кираётганда эшон ҳам орқасидан кириб, эшикни беркитиб, қизнинг қўлидан ушлаб:— Кечаю кундуз сизнинг ишқингизда куйиб адо бўлдим. Уйда ҳеч ким йўқ, юзингиздан ўпич беринг,— деган экан. Қизнинг жаҳли чиқиб:

— Бобом қўнгли ишониб бизни сизга топшириб қўйган бўлсалару сиздан эшитган гапим шу бўлса. Мана сизга, ўпич мана бундай бўлади,— деб қўлидаги офтоба билан эшоннинг бошига қараб урган экан. Офтобанинг қирғоғи эшоннинг чаккасига тегиб, ёриб юборган экан. Унинг чаккасидан тарновдан кетган сувдай қон оқиб кета берибдч. Эшон шу аҳволда маҳсичан хоннинг олдига бориб «Дод» дебди. Хон қўшилиб фарёд қилибди, удан ҳол-аҳвол сўрабди. Эшон:

— Дод сизнинг канизагингиз билан неварангиз дастидан!— дебди. Хон:

— Неварам билан канизагим сизга нима қилди?— дебди. Эшон:

— Мен ҳожатхонага кириб, таҳорат ушатиб чиқиб, шундай орқа-олдимга қарасам, канизагингиз билан неварангиз ўлтирадиган уйдан бир йигит чиқиб дарвозага қараб келаётган экан. Мен у йигитнинг аҳволига қарасам, новчалиги — бўйи шифтга етади, оғзи қоқдай, тишлари кетмон сопдай, мўйлови шопдай. Йигитни кўриб: «Эй ука, сен бу ерда нима қилиб юрибсан, кимсан, ўзингни маълум қилгин», десам, у: «Қўлингизда турган икки қизни яхши кўраман. Мен келганимда кўрсанг, кўрмасликка олгин, билсанг, билмасликка олгин, иложи бўлса кўзингни уйқуга солгин»,— деб шу хилдаги сўзларни айтди. Мен унга: «Бу гапларингни хонга айтаман. Мен икки қизнинг пойлоқчисиман. Мен нечук сенинг келиб-кегинингга йўл берай, Бу гапни энди гапирдинг, бундан кейин гапирма. Бу сафар келдинг, эндиги сафар келма!»— десам, «Сенмисан менга шундай дейдиган»,— деб қўйнидаги тошни олиб, айлантириб чаккамга солди. Менинг шу аҳволга тушишимга сиз сабабчи бўлдингиз.

Яна мен дод урсам, сиз фарёд урасиз. Эндиги дод-фарёдга қаерга борамиз,— дебди. Хон:

— Энди қаерга ҳам борар эдик. Бўлар иш бўлибди.— деб жаллодни чақирибди. Жаллод хон олдига келиб:

— Қиличим ўткир, тигим бурро, ҳукмингизни бажо келтираман,— дебди. Хон:

— Неварам билан канизагимнинг шартга калласини олиб келгин, лаганга солиб келгин!— дебди. Жаллод лаганини олиб, қиличсини осиб кетганда, беш-ўн қадам нарироққа етганда хоннинг олти вазиридан бири ўрнидан ирғиб туриб:

— Тақсир, арзим бор,— дебди. Хон:

— Нима арзинг бор, айт!— дебди. Вазир хонга таъзим билан:

— Ўтган ишга ўқинманг. Кўзингиз билан кўрмаган нарсага ишонманг. Агар шу ишни қилсангиз, фалончи хон ўз невараси билан канизагини ўлдирибди, деган сўз эшитар қулоққа ҳам, ўзингизнинг шаънингизга ҳам яхши эмас. Менинг сизга айтадиган сўзим шунки, икки отин эгарласинлар. Бирига канизагингиз билан неварангиз боғлансин, бирига олиб борувчи одам минсин. Бир умр одам кўрмаган биёбон чўлга, киши билмас жойга ташлаб келсин. Эшоннинг гапи тўғри бўлса, қизларнинг бузуқ йўлга юрганлари аниқ бўлса, чўлда оч қолиб, хор-зор бўлиб, ўликларини айиқ ва маймунлар еб йўқ бўлиб кетади. Ҳар нечук халқнинг гап-сўзи ўзингиздан нарироқ бўлади. Агар эшоннинг сўзи ёлғон бўлса, уларнинг тўғриликларидан ўзлари йўл топиб, хўрлик тортмай кунларини ўтказарлар,— деб маслаҳат қилибди. Хон вазирнинг сўзини эътиборга олиб, Матмуса деган йиғитни чақириб:

— Икки отин эгарлаб, бирига ўзинг мин, бирига неварам билан канизагимни миндириб, одам юрмаган йўлга, ишон кўрмаган чўлга элиб ташлаб кел,— деб буюрибди. Матмуса хоннинг буйруғи билан невараси билан канизагини чўлу биёбонга олиб бориб ташлаб келган экан.

Иккала қиз чўлу биёбонда йиғлашиб юрганларида ажойиб бир ҳовузлик жойга етиб қолишибди. Шу ерда улар бир-бирлари билан ҳасратлашиб: «Бобомиз биздан ҳеч гап сўрамай, бизни хўрлаб, шундай жойга келтириб ташлашибди. Эндиликда ҳолимиз нима бўлар экан»,— деб гаплашиб ўтириб, канизак ухлаб қолибди. Хоннинг невараси хаёл суриб ўтирган экан. Улар ўтирган жойдаги бир туп дарахтнинг тепасига икки қумри келиб қўнган экан. Қумрилар тили бурро ёш боладай сўйлаб сайраган экан: «Келинлар, меҳмонлар, хуш келибсизлар. Хор-зор ва интизор бўламан, деб қўрқманглар. Ўнг қўл тарафга юз қадам са-

наб юринглар. Оёқларингнинг тагидан ковласанглар адо бўлмас тилла тўлдирилган бир хум чиқади. Тиллани олиб шу ерга иморат солинглар. Унда ота-бобонгиздан ҳам зиёда кун кўрасиз»,— деб икки кумри пириллаб учиб кетибди.

Булар эрта-мертан туриб, юз қадам юриб, оёқларининг остини ковласалар, бир хум тилла чиқибди. Хоннинг невараси тилладан олиб, рўмолга тўлдириб солиб, канизакнинг қўлига бериб:

— Ўзингга ҳам, менга ҳам йиғитлар киядиган қиммат-баҳо кийимлар олиб кел. Қолганига иморатга керак бўладиган ёғоч, терак, устаю мардикорларни, ёғу гўшт, уну гуруч, чой, ширинликлардан арзону қимматига қарамай олиб кел,— деб тайинлабди. Канизак бу айтилган нарсаларнинг ҳаммасини ҳозир қилиб, иккови шу чўлда шаҳар бино қилишган экан. Шаҳарнинг ўртасига ўзлари учун катта сарой солдиришибди.

Иморатлар битиб, шаҳар бўлгандан кейин уй-жойи бўлмаган мардикорларнинг шу шаҳарда қолишларини илтимос қилишибди ва камчиликлари бўлганларига ёрдам беришга ваъда қилишибди. Бунни эшитган халқ бирма-бир кўчиб келиб, шаҳарга жойлашибди. Тез орада бу чўл халқи кўп катта шаҳарга айлашибди. Кимнинг арзи бўлса, бирдан бирининг қарзи бўлса, қизларга келиб мурожаат қилар эканлар. Қизлар халқининг арзини сўраб, оши йўққа ош, нони йўққа non бериб, катта-кичигини сизлаб, уларни хурсанд бўлишларини излаб, бири — Ҳасанобод, бири — Қодиробод номи билан донг чиқарган эканлар.

— Булар бир-икки йил шундай юрганда, халқни сўраб турганда, бир кун буларнинг бобоси — хон учта вазир билан овга чиққан экан. Хон вазирлари билан ов қилиб, овлашиб, тўқайларни ковлашиб юрганда қаттиқ шамол бўлиб, ёмғир-сел қуийиб юборган экан. Булар қаёққа қочинларини билмай, кечгача айлашиб юрганларида, тўқайнинг ўртасида бир шаҳарга кириб қолишибди. Хон бу иморатларни кўриб: «Бу тўқайга неча мартаба келиб, бундай иморатларни кўрмаган эдим»,— деб ҳайрон бўлибди. Шаҳарнинг ичин кезиб бир дарвозага бориб, камчининг сопи билан дарвозани тақ-тақ урибди. Уй эгаси чиқиб:

— Кимсиз?— деб дарвозани очибди. Хон:

— Бу шаҳар бошлиғининг ҳовлиси қаерда? Бизга кўрсатиб қўйсангиз,— дебди. Уйнинг эгаси буларни бошлаб кеткизиб, Ҳасанобод билан Қодирободнинг олдига етказиб қўйган экан. Қизлар меҳмонларни кўриб танибдилар. Хон ва вазирлари буларни танимабдилар. Ҳасанобод:

— Қани, фақирхонамизга кирсинлар,— дебди. Хонни

отдан тушириб, ёнидаги вазирлари билан уйига бошлаб килибди. Меҳмонларни иззат-икром билан ўтқизиб, «Хуш келибсизлар», деб олдиларига дастурхон ёзиб, турли-туман овқат, нозу неъматлар қўйиб, «Қани, меҳмон бўлсинлар», деб катта зиёфат қилишди. Зиёфатдан сўнг меҳмонхонанинг атрофига назар солиб, меҳмонхонадаги зебу зийнатлар, асбобу аслаҳаларни кўриб ҳайратда қолибди, хон бу иззат-хурматларга жуда хурсанд бўлиб, бундай зебу зийнатлар, бундай жойлар ҳам бор экан,— деб шу ерда ётиб қолибди.

Меҳмонларнинг нонушталарига яна рағиб-барағиб овқатлар пишириб, зиёфатни катта қилдилар. Нонуштадан сўнг хона-вазирлари билан кетиш ҳаракатига тушибди. Шунда Ҳасанобод ва Қодиробод яна беш-ўн кун қолишларини сўрабди. Хон буларнинг кўнгилларига қараб, яна уч кун қолишибди. Уч кундан сўнг хон кетмоқчи бўлибди. Ҳасанобод тўртта меҳмонга тўртта қимматбаҳо чопон кийдириб, отларига миндириб жўнатган экан. Хон кетганда, нарироққа етганда, икки боланинг меҳри юрагига ўрнаб, икковини олдига чақирган экан:

— Биз шу мамлакатнинг хони бўламиз. Ҳавас қилиб овга чиқиб, сел-ёмғирда қолдик. Яхшики, сизлар бу чўлчи шаҳар қилиб, халқни кутиб турган экансизлар. Биз шунча овга чиқиб, бунчалик хурсанд бўлганимиз йўқ эди. Бизни кўп хурсанд қилдингиз, энди сизлар ҳам бизнинг давлатхонамизга боришлар. Биз ҳам қўлимиздан келганча кутармиз,— дебди. Ҳасанобод:

— Сизнинг сўзингиз ерда қолмасин. Икки кун ўтиб, учинчи куни борганимиз бўлсин,— деб жавоб берибди. Вақтисоати битиб, Ҳасанобод билан Қодирободнинг бориш куни етибди. Хон ҳам булар келар олдидан кўп тайёргарлик кўриб кутган экан. Булар келиб иззат-икром кўриб, бир кун туриб кетишга ҳаракат қилганларида, хон буларни қўймасдан тўрт кун зиёфат қилибди. Қимматбаҳо тўнлар кийгизиб: «Ўғилларим, сизларни мен ўз фарзандим деб биламан. Энди ҳар ойда, ой сари келиб туришингизни сўрайман. Сизларга менинг меҳрим жуда бошқача»,— деб жўнатибди. Шундай қилиб, Ҳасанобод билан Қодиробод ой сари келиб-кетиб юришган экан.

Бир куни Ҳасанобод билан Қодиробод келганда зиёфатдан кейин хон улардан:

— Ўғилларим, сизлар келганингизда жуда хурсанд бўлман. Аммо кетар вақтингизда жуда ичим куйиб қолади. Шу ерга кўчиб келишларингизнинг иложи йўқми,— дебди.

Ҳасанобод хонга таъзим билан:

— Таъбимизга ёқадиган жой бўлса кўчиб келар эдик,— дебди. Хон буларнинг кўчиб келишга мойиллигини билиб жуда хурсанд бўлибди. Иккита хизматкорига юзта қўранинг қалитини бериб:

— Булар қайси қўрани ёқтирсалар, шу жойни беринглар,— дебди. Хизматкорлар жамики қўраларни очиб кўрсатибди. Буларга ҳеч бир қўра ёқмабди. Бориб-бориб хоннинг ўлган ўғлининг муҳр босиб, қир тўкиб қўйилган уйини таълашибди:

— Бизнинг кўнглимизга ёққан жой шу, шу жойни бизга берсанглар,— дейишибди. Хизматкорлар хонга маълум қилибди. Хон Ҳасанобод билан Қодирободни олдига чақириб:

— Ўғилларим, сизларнинг кўнглингизга ёққан бу ўрдада менинг йнгирма яшар ўғлимни ўғрилар ўлдириб кетган. Йўлим тушиб бу уйнинг ёнидан ўтганимда ўғлим эсимга тушиб қуймайини, деб уйни кулфлаб, қир тўктириб қўйганман. Агар мени десанглар, бундан бошқа кўнглингизга ёқадиган жойни топтириб берайини. Аммо шу жойда турамиз деманглар,— дебди. Ҳасанобод билан Қодиробод хоннинг маслаҳатига кўнмабди. Хон уларнинг сўзини қиймасдан уйни очиб, тuzаттириб берибди. Ҳасанобод билан Қодиробод кўчиб келибди. Орадан беш-ўн кун ўтгандан кейин Ҳасанобод билан Қодиробод хонга:

— Ота, сизга уч-тўрт оғиз гапимиз бор,— дейишибди. Хон:

— Болаларим, ҳар қанча гапингиз бўлса, айттинглар,— дебди.

— Сизни бир эшонга қўл берсангиз, деб эшитамиз. Шу эшонингизга биз ҳам қўл бериб, зиёфат қилиб, қўлларига сув қуйиб дуоларини олсак. Иложи бўлса, шу эшонингизни бир айттириб, иззатларини бажо келтирсак,— дейишибди. Хон уларнинг бу сўзларидан хурсанд бўлиб:

— Сизлар ёшсанглар, менинг бир қўл берган эшоним бор. Шу кишини чақириб, ихлос билан зиёрат қилиб, дуосини олинглар, деб айтишга оғзим бормамай, ўйланиб юрар эдим. Бу жуда тўғри маслаҳат,—деб эшонни чақиртириб келишга рухсат берибди. Қодиробод эшоннинг келишига неча хил нозу неъматлар тайёрлабди. Токча ва йўл устига тиллалар сочиб, неча сандиқларни очиб, эшоннинг келишига кўз тутиб ўтирган экан. Эшон қирқ муриди билан зикир-саносини қилиб келаётган экан. Ҳасанобод билан Қодиробод эшонни муридлари билан меҳмонхонага ўтқазиб, турли-туман овқатларни олдиларига қўйиб, овқатга алаҳситиб, ўзлари секин меҳмонхонадан томга чиқиб, буларнинг сўзларига қулоқ солиб туришган экан. Эшон муридларига қараб:

— Шу кунда мана шу уйдан олиб кетган нарсалар соб бўлай деб қолган эди. Энди якшанба куни яна бу иккала йиғитни ҳам тузлаб, уйдаги бутун нарсаларини саранжом-ласак. Бу бир кечалик меҳнат, ҳеч гап эмас, деб маслаҳат берибди. Муридлари: — Хўп тақсир,— деб кўнибди. Ҳасанобод билан Қодиробод буларнинг маслаҳатини обдан эшитиб олибди. Сўнг эшонга назр-ниёз бериб, хайр-маъзур қилиб жўнатибдилар.

Ҳасанобод билан Қодиробод бир-бири билан маслаҳат қилишиб, хоннинг кўрбошисига учраб, ўғри эшонни ушлаш учун қирқ киши беришни сўрашибди. Кўрбоши буларнинг гапини эътиборга олиб, қирқ нафар аслаҳа-яроқли йиғитларни берибди. Булар бир қўлида арқон, бир қўлида милтиғи билан Ҳасанобод билан Қодирободнинг уйига келишибди. Ҳасанобод билан Қодиробод буларга қирқ жойдан чуқур қовлатиб, қирқовини шу чуқурга жойлаб: — Ўғриларни пойлаб туринглар, ярим кечада ўғрилар келади. Сизлардан кўнглимиз тўқ, бугунча бу уйда тургимиз йўқ. Дарвозани катта қилиб очамиз, бир-икки этак тиллани ховлининг юзига сочамиз, ўзимиз кўшненикига кириб ётамиз. Ярм кечада келади, лаку луқни йиғиштириб олади, елкасига солади, дарвозанинг ёнига етганда қирқовинг қирқ ўғрини дарров ушлайсан, у ёқ-бу ёғига муштлайсан, бўйинларига сиртмоқ солиб, ўлдирмасдан кўкракларига милтиқни тираб турасанлар,— деб тайинлаб, иккови дарвозадан чиқиб кетган экан.

Ярм кечада ўғрилар келсалар, дарвозалар очилган, тиллалар сочилган, одамзоднинг асорати йўқ, ўғриларнинг кўнгли тўқ. Ерда ётган тиллаларни териб олишиб, этакларига солишиб, ҳамма қимматбаҳо нарсаларни олишиб, елкаларига солишиб, чиқиб кетаётганларида, қирқ киши чуқурдан чиқиб қирқ ўғрини ушлаб, биқинларига муштлаб, бўйинларига сиртмоқларни солишиб, милтиқларини кўкракларига тақашиб турганларида, иккала бола томга чиқиб қарасалар, қирқ киши саксон киши бўлиб турган экан. Буни кўриб иккови хонга бориб: «Ҳасанобод деган, Қодиробод деган ўғилларингиз уйларида ўғриларни ушлади, хон келсин, деб айтинг»,— деб тайинлаб, хоннинг олдига одам юбортирган эканлар. Хон: «Энди муродимга етдим» — деб қувишиб, неча киши отлик, неча пиёда келиб қараса, ўғриларнинг бошлиғи эшон экан. Буни кўрган хоннинг эси оғиб, хайратда қолган экан. Бу орада иккала бола етиб келиб: «Отдан тушинг, уйга кириг, биздан гап сўраг»,— деб хонни отдан туширибдилар. Уйда икки бола хонни ўтқизиш қўйиб:

— Ота, биз сизга нима бўламиз? — дебди. Хон:

— Ўғлим бўласиз,— деб айтган экан.
— Биздан ҳам илгари ўғлингиз бормиди?— дебди. Хон:
— Илгари бир ўғлим бор эди, босмачилар ўлдириб кетган эди,— дебди.

— Ўғлингизни ўлдириб кетган бўлса, ўғлингиздан ҳеч бир ном-нишон қолганмиди?— дебди. Хон:

— Ўғлимдан келиним қолган эди, келиним бир қиз туққан эди, ул неварам ўн икки ёшга кирган эди. Неварамни куёвга чиқаргунча, шу эшонимга топшириб қўйган эдим. Неварам ёнига бир канизимни ҳам топшириб қўйган эдим. Бир куни менинг олдимга эшоним фарёд қилиб келди. Қарасам, эшонимнинг ҳаммаёғи қон экан. Бунинг сабабини сўрасам, «Қизинг билан канизинг бузуқ экан, буларнинг олдига келиб-кетиб юрган йигитни кўриб, нега бу ерга келиб-кетиб юрибсан, деб айтсам, бу йигит келиб-кетишим билан сенинг нима ишинг бор, деб чаккамга бир тош билан уриб, мени қақшатиб кетди», деган сўзни эшоним менга айтган эди. Мен қизим билан канизим ўлдирилсин, деб буйруқ берган эдим. Лекин вазирларимнинг маслаҳати билан, уларни чўлга ташлатиб юборган эдим,— дебди. Булар:

— Шу канизингиз билан неварангизни танийсизми, ё танимайсизми?— деганда, хон:

— Танимайман,— дебди. Булар:

— Танимасангиз, таниб қўйинг. Ўша канизингиз билан неварангиз бўламиз,— деб бошларидан телпаklarини олдилар, сочлари белларига тушди. Хон булар ўз набираси ва канизи эканлигини таниб, билиб буларни қучоқларига олди. Бу сўзлар ўртасида эшоннинг босмачилиги ва қизларга бўлган тухмат шалтоқлари очилибди. Хон:

— Ўғлимни ҳам ўлдирган сен экансан.— деб эшоннинг босмачи ва ўғрилигига ишониб, эшонни муридлари билан ўлимга буюрган экан.

ЭШОНИМ ДЕБ ЭШАГИМДАН АЙРИЛДИМ

Бир домла маҳалласидан чиқиб кетибди. Бозордан бир эшак, бир хуржун, бошига салла, чопон олиб, эшон тусига кириб, Тоқатепа деган жойга борибди. Бир дарвозани тақиллатган экан, ичкаридан уй эгаси чиқиб:

— Кимсиз?— дебди.

— Кўкота эшонман,— деб жавоб берибди. Уй эгаси:

— Қани, бўлмасам ичкарига кириб,— дебди. Эшон уйга кириб, овқатлашиб бўлгандан кейин нима деб эшонлик қилишини билмай, уй эгасига шундай насихат қилибди:

— Хотинингнинг сўзига кираверма, у ишни ундай қилайлик, бу ишни бундай қилайлик, деб маслаҳатлашиш, хотинга ҳадеб сирни айтавериш яхши эмас, эр деган хотинни писанд қилмай, қовоғини солиб юриши керак.

Уй эгаси бу маслаҳатни эшитгандан кейин аччиғи келиб, ичида: «Эр-хотин — қўш хўкиз», «Маслаҳатли иш битар, бемаслаҳат иш йнтар» деган гап бор эди, бу эшонни бир синаб кўрай»,— деб эшикка чиқиб, жиндай тўхтаб, қайтиб кириб:

— Эшон бобо, менинг бир ўғлим бор эди, қайси кунни ўғлим бечора кечаси босинқираб қўрқитди. Шунда бола эсон-омон тузалиб кетса, битта-яримта эшонга бир қўй берай, деб кўнглимдан чиқариб, айтиб қўйиб эдим. Бисотимда иккитагина қўйим бор; биттаси ориқроқ, биттаси семиз. Мен ҳар ишимни хотиним билан маслаҳатлашишга ўрганиб қолганман. Мен хотинимдан: «Эшон бувамингга қўйининг қайсисини берайлик»,— деб сўрасам, хотиним: «Семизини беринг»,— деди. Семизини олиб чиқиб берайин десам, сиз: «Хотин билан бемаслаҳат иш қил»,— деб эдингиз. Нима қилсам экан?— деганда, эшон:

— Хотиннинг гашига ҳамма вақт кирмаганда ҳам, гоҳ-гоҳ кирса бўлади,— деган экан. Уй эгаси бу гапни эшитиб, аччиғи келиб:

— Сиздақанги нафс овораси эшонни қўп қўрдим, менга бунақа эшоннинг кераги йўқ. Мен кеча эшонга қўл бериб, эшагимдан айрилганман; хўжам, деб хуржунимдан айрилганман; тўрам, деб тўрвамдан айрилганман; қани туринг,— деб ҳайдаб юборган экан.

АКА-УКАНИНГ ОЛДИ-БЕРДИСИ

Унақа экан, бунақа экан, бир вақтда бир ака-ука бир-бири билан шунақа экан. Қанақа экан? Иккови бир-бирига жуда иттифоқ экан. Бир кунни укаси акасидан:

— Жон ака, айланай ака, пулингиздан ўн тилла қарз беринг!— деб сўрабди. Акаси:

— Эй, ука, сендан пул аяйманми,— деб ўн тилла пулни укасига қарзга берган экан, укаси пулни олиб, чўнтагига солиб, акасига пулни бермай юра берибди. Орадан бир йил, икки йил, беш йил ўтиб кетибди. Акаси қисташиши қўймабди, укаси эрта-индин, деб орқага суришини қўймабди. Ахири акаси:

— Берасанми, бермайсанми,— деса, укаси:

— Қозига чақирмасанг, бир тийин ҳам бермайман,—

дебди. Акаси бу гапга жаҳли чиқиб, қозига борибди, арз қилибди:

— Тақсир, менинг бир укам бор. Мендан ўн тилла қарз олган эди, эрта-инди, деб орадан етти йил ўтиб кетди. Шуниндириб берсангиз,— дебди. Қози дарров укасини чақиртириб:

— Уйнинг қаерда, маҳалланг қаерда?— деб ёзиб олибди. Акасининг ҳам уйини ёзиб олибди.— Мени бир одам маҳаллага айтган эди. Ҳозир кеч бўлиб қолди. Эртага келинлар, тўғрилаб бераман,— дебди. Ака-ука кетганда, иккови уйларига етганда, қози ўша онда қарздорга одам юбориб чақиртириб келибди.

— Сен акангдан ўн тилла қарздор экансан. Сени шундан қутқарсам, нима берасан?— дебди. Қарздор:

— Менинг бир говминг сигирим бор, шунини бузоғи билан сизга бераман. Ундан бошқа ҳеч нарсам йўқ. Ишқилиб мени акамдан қутқарсангиз бўлди, қози почча,— дебди. Қози.

— Майли, сени акангдан қутқарган замони тезда сигирини келтириб берсанг бўлади,— дебди. Қарздор:

— Қози почча, мени қандай қутқарасиз?— дебди. Қози:

— Мен сенга гап ўргатаман, шу гапини эсдан чиқарманг қутқазиб қўйишим осон,— дебди. Қарздор:

— Майли, сиз айтинг, мен эшитай. Эсимдан чиқармайман,— дебди. Қози:

— Эртага икковнинг ака-укамисизлар, десам, икковнинг ҳам ҳа, дейсизлар. Акангга укангга ўн тилла пул қарз берганмисан, десам, у «ҳа» дейди. Ўн тилла пулдан ҳеч бергани йўқми, десам, «йўқ» дейди. Мен сенга ўн тилла олганинг ростми, десам, сен «ҳа» демагин-да, «ҳарина» дегин. Ахир, акангдан ўн тилла олибсан, етти йилгача бир тийин бермагансан, ростми?— десам, «ҳарина» дегин. Қачон бераман, десам «ҳарина» дегин. Шунда мен ака-ука бўлмай ўлинглар, икковнингнинг жанжалнинг «ҳарина» экан, йўқолинглар. Биринг бермаган, биринг олмаган ҳисобига ўтди, деб қўя қоламан, сен қарздан қутулсан, менга сигирини келтириб бераман,— деб ўргатган экан.

Эртасига ака-ука келиб қозига салом қилиб, қозига қараб ўтирган эканлар. Қози:

— Ҳўш, келдингларми?— дебди. Ака-ука:

— Ҳа, келдик, қози почча,— дебдилар. Қози:

— Икковнингиз ака-укамисизлар?— дебди. Булар:

— Ҳа, тақсир,— дебдилар. Қози айтибди:

— Укангизга ўн тилла берганмисиз?— Акаси:

— Ҳа, тақсир,— дебди. Қози:

— Ўн тилла пулдан ҳеч нарса бердимми-йўқми?— дебди.

Акаси:

— Йўқ, тақсир,— дебди. Қози:

— Неча йил бўлди берганингизга?— дебди. Акаси:

— Ҳа, етти йил бўлди,— дебди. Қози:

— Етти йил бўлган экан, акангдан ўн тилла олган экансан, шунга қачон берасан?— деб сўрабди. Укаси:

— Ҳарина,— дебди. Қози:

— Берадиган бўлсанг, беришингни бермасанг, бермаслигингни айт,— дебди. Укаси:

— Ҳарина,— дебди. Қози:

— Ака-ука ўртасида ундай гап кетмайди, қачон берасан,— дебди. Укаси:

— Ҳарина,— дебди. Қози:

— Ака бўлмай сен ўл, ука бўлмай сен ўл! Нима десам, «ҳарина, ҳарина» дейсан, гапларинг қурсин, менга берган нафларинг қурсин, бор йўқолинглар, мени ишдан қолдирдинглар. Сен бермаган, бул олмаган. Ака-ука бўлганингдан кейин ул-бул дейиш бўлмайди, икковингнинг ишинг ҳарина экан,— деб уларга дўқ қилиб, икковингнинг гапини йўқ қилиб, қози бу ёқда қолган экан, акаси ул ёқда қолган экан, укаси қаёқда қолган экан.

Қози уч-тўрт кун пойласа ҳам, сигирни олиб келиб бермаган экан. Укасини чақиртириб келиб:

— Акамдан қутқарсангиз, сигир бераман, деган эдинг, қани сигир?— дебди. У:

— Ҳарина,— дебди. Қози:

— «Ҳарина»ни аканг олдида айтгин, менинг олдимда айтмагин,— дебди. Укаси:

— Ҳарина,— дебди. Қози:

— Агар менга сен ул-бул десанг, ҳар нарса қилсам ҳам бўлади, сени қаматаман,— дебди. Укаси:

— Ҳаринаю ҳарина, ўн қадок шакарни олиб, олча билан қозонга солиб, қайнатиб хумчага солса, совутса, унинг оти варина,— дебди. Қози:

— Варина нимаю, ҳарина нима? Ўзинг ўрганган ҳаринага, бул варина, қани йўқол,— деб жаҳли чиқиб, сигирни ололмай, алам қилиб қолган экан.

Ана шундай мулла бўлсаю, ана шундай хйла бўлса, ўша вақтдаги муллаю қози бўлиб, сигир олишга рози бўлиб, куён олдирган този бўлиб, қўлдан учган билан рози бўлиб, учаман, деб қаноти қайрилиб, гап ўргатиб, сигирдан айрилиб қолган жойи экан.

ҚОЗИ

Кишидан олиб, кишига бермайдиган қозининг гапи, эшитганларнинг нафи, шундай гап.

Бир замонда Янги қишлоқнинг олдида Алимурод деган қишлоқда Холмуродбой деган бой қози бўлишликнинг муддаосида бўлибди. Кўп пул сочиб қози бўлибди. Қози бўлиб юрганда, беш-олти ой турганда, унинг рўпарасига бир йигит келиб, қозига таъзим қилибди, қози ундан гап сўрабди:

— Хўш, менга нима сўзингиз бор?— дебди. Йигит:

— Менинг ёнимда ўн беш тилла пулим бор. Бу пулни қаерга қўйишнинг иложини топа олмай қолдим. Шунингизга берсам, омонатни сақлаб берсангиз, деб умид қилиб келдим,— дебди. Қози:

— Берасиз, биз пулингизни олиб қўямиз, мана бу сандиққа соламиз. Қачон керак бўлса, келасиз,— деб ишонтириб, ўн беш тилласини олибди, сандиққа солибди, индамай қолибди. Бирор йилдан кейин йигит қозининг олдига келиб:

— Тақсир, ўша ўн беш тилла омонат пулимни беринг, керак бўлиб қолди,— дебди.

— Сен қачон менга пул бердинг, олмаганман. Менга тухмат қиласанми? Тур кет, кўзимга кўринма,— деб унинг пулига қози хиёнат қилиб, сўкиб ҳайдаб юборибди. Қозидан пулини ололмаганига чунон алам қилиб, хўнгиллаб йиғлаб турган экан, бир кампир:

— Э йигит, сизнинг бўйи-бастингиз унча, дардингиз мунча, йиғлашингиз шунча, нима учун йиғлайсиз мунча, биров ургандай, биров сўккандай?— дебди. Йигит:

— Э она, менадан ҳол сўрасангиз, куйган юрагимни баттар куйдирманг. Йўлингиздан қолманг, кетинг. Менинг йиғлаганимнинг таърифини ҳеч айтиб бўлмайди,— дебди. Кампир:

— Э болам, бир огиз айтгин, мен сўзингни эшитайин. Ҳар қалай бирор аламнинг бўлса, сўзингнинг урдасидан чиқарман,— дебди. Йигит:

— Мен Холмурод қозига ирониб ўн беш тилла пул берган эдим. Пулимни беринг, десам, ўшқирди, дўқ қилди, берадиган пулимни йўқ қилди. Мен ундан пулимни оламан, деб қаерга бориб арз қиламан. Бунга мен йиғламай, ким йиғласин,— дебди. Кампир:

— Э болам, бу гапнинг мен ҳисобини топарман. Қозидан пулингизни шундай ундириб бераманки, олганингни ўзинг ҳам билмай, берганингни қози ҳам билмай қолади,— дебди. Йигит:

— Хўш, қандай илож қиласиз,— дебди. Кампир:

— Иккаламиз бирга қозининг дарвозаси тагига етамиз. Сен илгари кириб пулимни беринг, демасдан қовоғингни солиб, индамай турасан. Шунда мен кираман. Қози мендан гап сўрайди. «Нима жанжалингиз бор?»— дейди. Шунда мен: «Менинг бойим зўр савдогар эди. Мана шу беш юз тилла пулни мен келгунча эҳтиёт қилиб туринг, деб берган эди. Шу пулни қаерга қўйишимни билмасдан, эрим келгунча сақлаб берсангиз»,— деб қозига айтган вақтимда, сен менга олайиб қарайсан. Шунда қози сени айтиб қўймасин, мени беш юз сўмни бермай қўймасин, деб сенинг пулингни беради. Шунда сен пулингни олганда, чўнтакка солганда, мен пулни бераман, деб турганда ҳалиги ўргатиб қўйган бола кириб: «Она, юринг уйга», дейди. Мен «Ҳа, болам, нима қиласан уйда»,— дейман. Бола: «Э, дадам келиб қолдилар», дейди. Шунда: «Бойим келиб қолибдилар», деб пулни бермай чиқиб кетамиз. Шу билан сенинг пулинг униб қолади. Сенга шундай қилиб ёрдам қилай бўлмаса,— деб ҳалиги йигитнинг кўнглини кўтариб, аста-секин йўталиб, бир болани топишиб, қозининг дарвозасига боришиб, ҳалиги йигит илгари кириб қараб турибди. Қози йигитга олайиб қараб турган вақтда, кампир кириб қолади. Қози кампирга қараб:

— Ҳа, янга, келинг!— дебди. Кампир:

— Келдим,— дебди. Қози:

— Хўш, менга нима сўзингиз бор?— дебди. Кампир:

— Айланай, тақсир. Менинг бойим бир савдогар эди. Мени ташлаб, мана бу беш юз тилла пулни олиб, сандиққа солиб қўй. Шунини йўқотмагин, деб эди. Шунини сизга берсам, то бойим келгунча, сақлаб берсангиз. Менинг қўшнилариمنىкига ўғри кириб, безовта қилганидан, шу пулни олиб кетмасин яна,— дебди. Қози: «Бу йигит қозига пул бермагин, меникини еб кетди, сеникини ҳам еб кетади, деб қўймасин»,— деб ичкарига кириб ўн беш тилла пулни олиб чиқиб, ҳалиги камбағал йигитнинг қўлига берди. Бу гап билан йигит пулни олибди. Чўнтакка солибди, индамай қолибди. Кампир қозига энди пулни санаб бермоқчи киши бўлиб, рўмолини ечиб турса, ҳалиги ўргатиб қўйилган бола кириб:

— Она, юринг уйга,— дебди. Кампир:

— Ҳа, нима бўлди?— дебди. Бола:

— Э, дадам келиб қолдилар,— дебди. Кампир:

— Вой, айланай, қози почча, хайрият келиб қолибдилар,— деб ўйинга тушиб турган экан. Ҳалиги йигит ҳам: «Айланайини сўзимдан, ўргилайини ўзимдан, пулим униб қолди, хўб яхши бўлди, айланай пулимдан»,— деб у ҳам ўйинга тушибди. Бир вақт: «Вой, қандай қиламан, энди нима дейишимни билмай

қолдим. Шўрим курсин менинг»,— деб қози ҳам ўйинга тушибди. Кампир қозига:

— Мен-ку эримнинг келганига хурсанд бўлиб ўйнаяпман,— дебди. Йигит:

— Мен пулимнинг униб қолганига ўйнаяпман. Сиз нимага ўйнаяпсиз?— дебди. Қози:

— Икковингизнинг ҳийла қилганингизга, пулни қўлдан чиқарганимнинг аламига чидамай ўйнаяпман,— дебди. Агар ҳалиги кампир бўлмаса, қози пулни еб кетиши аниқ экан. Йигит билан кампир пулини олиб келиб, уйинга етиб қолган экан.

Қози кўп одамларга шундай қилган экан, халқ қозини менсимасдан, сағал кунда унинг қозилик ўрни қолган экан. Қозининг хўрлиги келиб, кимга нима дейишини билмай, уйда ўтириб диққати ошиб, бир катта ҳовузнинг олдига етиб, ҳовузга сувга келганларга ўшқирадиган бўлибди. «Анов ердан ол», «Бу ёқдан олгин», «Шилпиллатмасдан олгин», «Чалпиллатмасдан олгин»,— деб гапираверганидан, у маҳалладагилар: «Э, қози, жўнаб қолинг, энди қилмаганингиз ҳовузга қозилик қилиш эди»,— деб ундан ҳам ҳайдаб юборишибди.

Қози бу ердан кетиб қолиб, биёбон-чўлга етиб қолиб, диққати ошиб, иш қилишга шошиб, ажриқни қуритиб тоблаб, туйиб талқон қилиб, етти-саккиз халтага солиб боплаб, хуржунга солиб, маҳаллама-маҳалла бориб, табибга ўхшаб, бировнинг томирини кўриб, ҳалиги ажриқни бериб, беш-олти пул топиб юрганда, қозиларнинг тепасида турадиган катта қозининг олдидан чиқиб қолибди. У қозининг неча вақтдан буёқ тоби йўқ экан. Буни қозининг хизматкори кўчада кўриб қолиб:

— Бу ерда бир тоби йўқ одам бор. Юринг, шуни кўринг,— дебди. Қозининг олдига рўпара бўлибди. «Табиб» туйган ажриқнинг томирини олиб, бир коса сутга солиб, тоблаб, атала қилиб боплаб, қозига ичириб қўйса, дори унга тўғри келиб, ўша тобда тузалиб кетибди. Қози:

— Қани, бу табиблигингиз ҳақига нима сўрайсиз? Тиланг тилагингизни!— дебди. «Табиб»:

— Мен ҳеч нарса тиламайман. Тилайдиганим шуки, мени бир қози қилиб қўйсангиз. Менга ҳар қанча берганингиздан шу яхши,— дебди. Қози:

— Сенинг бу сўзлаган сўзинг кетмайди, менинг гапим ҳалойиққа етмайди. Эл оғзига элак қоплашнинг иложи йўқ. Мен сени қандай қилиб қози қиламан, сенинг тилагинг тўғри келмайди. Нима тиласанг, бошқа нарса тила,— дебди. «Табиб»:

— Тузук, менинг ҳам кўзимга бундан бошқа ҳеч нарса кўринмайди. Менга шу қозилик ўрнини берасиз. Шунда му-родимга етаман,— дебди. Қози:

— Бу гапингга қараганда билдимки, сен илгари ҳам қози бўлиб юрган экансан, қози эдингми?— деб сўрабди. «Табиб»:

— Ҳа, қози бўлган эдим,— дебди. Қози:

— Қайси юртга, қайси даҳага қози бўлган эдинг?— дебди.

— Така тўпи турган юртда қози бўлган эдим,— дебди. Қози айтди:

— У ерга сайлов чақириншимга ҳали бир ярим ой бор. У вақтга давр хавфли ғамингни ташлаб, ҳунарингни хашлаб, ўзингни бақувват қилиб, сайлов бўладиган кунни койлаб, мўйловингни мойлаб, ола отни топиб, уни ўхшатиб, ола чопон кийиб, халқнинг ўртасида отдан тушмасдан, мени ҳам назарингга илмасдан чопоннинг икки ёғини қистириб, отнинг устида турасан. Ўша вақтда мен сени кўриб, жуда ғашим келган киши бўлиб, одамлардан:— «Менинг катталигимни билмасдан, отдан тушмай турган ана у одам ким?»— деб сўрайман. Одамлар «У қози», дейди. «Ана у ола чопон, ола от минган ким?»— деб яна сўраганимда «қози», дейди. Шу билан мен жўнайман. Уч-тўрт кундан кейин одамлар қози қилгандек буйруқ чиқараман. Одамлар: «Буни катта қозимиз билмай, яна қози қилди», деса, мен унга гап топаман: «Мен сизлардан сўраган эдим. Сизларнинг гапингиз билан буни қози қилдим»,— деб уларни жўнатиб юбораман,— деди. Шу билан бир ярим ой ўтгандан кейин ҳалигини қози қилиб тайинлаган экан, лекин халқ унга қулоқ солмаган экан.

БОЙВАЧЧА

Бир замонда бир бойвачча орзу-ҳавас билан уйланган экан. Унинг хотини жуда чиройли экан. Иккови ҳам ишламасдан катта сарф қилиб ейишиб юрганда, беш-олти йил турганда, бир кун хотини:

— Э эр, сизга нима бўлди? Ахир, бу уйда ҳеч нарса йўқ, сиз билан менда меҳнат қилиш йўқ. Бундай бўлса, шўримиз қурийди. Мен сизга қараб, сиз менга қараб ўтираминз,— дебди. Эри:

— Шу вақтдан бери мен боримни едим. Энди менинг «Ҳа» дегани ҳолим йўқ, сенга сотиб егизгани молим йўқ, меҳнат қилишга бўйним ёр бермайди, менинг бўлганим шу,— дебди. Хотини:

— Бўлмаса, мени қўй. Шунча вақтдан бери сизи-бизлик билан юрдик. Ҳали ҳам сизи-бизлик билан сиз қўйинг, мен чиқай. Иккимиз бир-биримиздан қутулайлик,— дебди. Эри:

— Э, хотин, шуми энди сешинг топган гапинг. Ахир мол топишда сенда бир хийла-хунар йўқми?— деди. Хотин:

— Сиз менга рухсат беринг, мен топаман. Менда хийла кўп, хийла қилиш биздан,— деди. Эри:

— Ҳа, нима хийла қиласан? Майли бор, рухсат бердим,— дебди. Хотини:

— Бўлмаса, менга бир танга беринг. У танга қасрга борса, ўтмайдиган сийқа танга бўлсин. Шу танга билан бой бўламиз,— дебди. Эри бир сийқа тангани хотинига олиб келиб берибди. Хотин тангани олибди, чўнтагига солибди. Эрига:

— Энди сиз мана шу сомонхонада намозшомдан кейин ётасиз. Мен бировни олиб келиб, ошни пишириб, товоққа тушириб еб, кашкирни тарақ эткизган вақтимда, сиз эшикни тарақ этиб қоласиз. Шу вақтда у одам: «Нима бўлди?»— дейди. Мен: «Эрим тегиримонга кетган эди. Бугунча кетинг, эрта-мерта гапиришамиз»,— дейман. У: «Мен эринг олдидан қандай чиқиб кетаман»,— дейди. Шунда мен: «Мана бу хумга тушинг. Эрим билан мен ётганда чиқиб кетасиз», деб уни хумга солиб, индамай қолиб ўтирган вақтда, сиз бир халта уни кўтариб кириб: «Хотин, омон-эсон ўтирибсанми? Жуда чарчаб келдим», дейсиз. Мен: «Ҳа, чарчаб келган бўлсангиз, нима қилай?» дейман. Сиз «Мен жуда чўллаб кетдим», дейсиз. «Ҳа, чўллаб кетган бўлсангиз, сув ича қолинг», деганимда, сиз: «Хумдан сув олиб ичаман», деб хумда ўтирган одамни кўриб, менга дўқ қиласиз. Уни тоза уриб, қайтиб келмайдиган қиласиз,— дебди. Хотин бир қассобнинг олдига бориб:

— Ака, гўштингизни қанчадан сотаяпсиз?— дебди. Қассоб:

— Ҳа, арзон,— дебди. Хотин:

— Бўлмаса, ярим тангалик гўшт, ярим тангалик ёр беринг!— дебди. Қассоб гўштни рўмолга тугиб бериб:

— Янга, тангангиз ўтмайди менга,— дебди. Хотин:

— Танга ўтмаса, гапимиз ҳам ўтмайдими?— дебди, қассоб:

— Уйингиз қаерда?— дебди. Хотин гўштни ҳам, тангани ҳам олиб жўнаб қолибди. Қассоб ҳам кўп пул олиб, чўнтакка солиб, жўнаб қолибди, хотин дарров кутиб олибди. Паловни пишириб, товоққа тушириб, иккови ейишиб, ундай-бундай дейишиб, энди қозонни бу ёққа олиб қўйиб, кашкирни тарақ этказганда, эшик ҳам тарақ этиб қолибди. Хотин:

— Вой, эрим келиб қолди. Сиз мана бу хумнинг ичига тушиб ўтиринг. Биз ётганимизда, чиқиб кетасиз,— дебди. Эри кириб:

— Тегирмони курсин, ҳеч менга тегмайди. Ўша ерда ётиб қолай десам, тегирмон тор экан, етти-саккиз одам бор экан. Шу билан мен келиб қолдим. Бир озгина сувнинг борми?— дебди. Хотини:

— Сизнинг сув ичишингиз курсин, ўзингиз ичақолинг,— дебди. Эри сув ичаман, деб хумдаги одами кўриб қолибди, бир урибди, хум синибди, қассоб қочиб кетибди, бир-мунча пули қолиб кетибди. Шу билан юрганда, уч-тўрт кун турганда, эри:

— Хотин, энди нима қиламиз?— дебди. Хотин яна бир тангани олиб, чўнтакка солиб, растага етиб қолибди. Айлашиб юриб, бир катта дўкондорни кўриб қолибди:

— Амаки, читларингизни кўрсатинг,— деб тангани берибди. У:

— Тангангиз ўтмайди,— дебди. Хотин:

— Тангамиз ўтмаса, гапимиз ҳам ўтмайдими,— дебди. Чит-фуруш хотиннинг уйига бормоқчи бўлиб жойини сўраб қолибди. Эртаси дўкондор хотиннинг олдига борибди, анча дул берибди. Палов пишириб ейишиб, ундай-бундай дейишиб ўтирганда, эшик тарақ этибди.

— Вой, ўлай, эрим келиб қолди, энди нима қиламиз. Бўлмаса, сизни мана бу уйдаги бешикка белаб қўяман. Бой келиб ётгандан кейин сизни секин ечиб қўяман. Секин-секин чиқиб кетасиз. Шундан бошқа илож йўқ,— дебди. Читфуруш унабди. Хотин читфурушни бешикка ётқизибди, оёғи у ёқда, соқоли бу ёқда бешикка ётибди, устини ёпибди. Бориб эшикни очибди. Хотин:

— Келинг айланай, эрим. Неча вақтдан бери соғиниб қолдим. Сиз кетгандан кейин мен яхши бир ўғил кўрдим,— дебди. Эри:

— Қани кўрай-чи?— деб бешик олдига борибди.— Бу ўғлингнинг ўзи мунча, соқоли унча,— деб соқол-мўйловини ший-шийдам қилиб қириб ташлаб:— Мана энди эртага кўчага кўтариб чиқсам, уялмасдан чиқадиған бўлдим,— деб читфурушнинг қўларини бўшатиб ҳайдаб юборибди. У кетиб қолиб, нарироққа етиб қолиб, неча кунгача кўчага чиқмасдан юрганда, беш-олти кун турганда, хотиннинг эри хотинига:

— Энди нима қиламиз?— дебди. Хотини:

— Э, ҳалиги таंगा эсон бўлсин,— деб боғги қассобнинг олдидан ўтиб кетаётган экан, қассоб:

— Янга, тўхтаб туринг,— деб хотинни чақирибди. Хотин:

— Менга нима дейсан?— дебди. Қассоб:

— Юр бу ёққа, сенинг қайси кунги қилган ишингга қозига олиб бораман,— дебди. Хотин:

— Юр, олиб борсанг!— дебди. Иккови бир-бири билан уришиб, суришиб, секин-секин юришиб кетиб қолиб, қозининг олдига етиб қолишибди. Қози:

— Хўш, нима жанжал?— дебди. Қассоб:

— Таксир, воқеа шундай. Қайси куни бу хотин менинг олдimgа келиб қолди, биттангалик гўшт-ёғ беринг, деб қолди. Мен бердим. У қўлимга бир тангани солди. Қарасам, танга ўтмас экан. «Тангангиз ўтмас экан», десам, «Тангамиз ўтмаса, гапимиз ҳам ўтмайdimи?»— деди. Мен уйига борсам, унинг эри келиб қолди. Шошилганимдан чопонларим, пулларим қолди. Бу жуда ёмон экан. Менинг даъвом шу,— дебди. Хотин:

— Бунинг гапи ёлғон. Мен шундай келиб, гўшт-ёғ беринг десам, менга тегишди,— дебди. Қози хотиннинг гапига эътибор қилиб:

— Сендан ўтибди. Мен сени ундай қиламан, бундай қиламан,— деб дўқ қилиб, унинг гапини йўқ қилиб, кетказиб, ундай-бундай дегизиб:— Энди нима қиламиз?— дебди. Хотин:

— Нима қилсангиз, ўзингиз биласиз. Менинг эрим уйда йўқ. Уйга борасиз,— дебди. Қози бир ҳамён пулни олиб, шунинг билан кетиб қолиб, хотиннинг уйига етиб қолиб, паловни пишириб, товоққа тушириб, ейнишиб, ундай-бундай дейишиб туриб, хотин капирни тарақ этиб қолган экан, эшикдан эри келиб қолибди. Хотин:— Вой, яна нима гап бўлди. Энди кейин гаплашармиз. Эрим келиб қолди. Сизни бешикка белаб қўяман. Эрим келиб ётгандан кейин аста бешикдан ечаман, шу билан сиз чиқиб кетасиз, эртага гаплашамиз,— деб қозини бешикка солиб, эшикни очибди:

— Эсон-омон ўтирибсанми?— дебди. Хотини:

— Э, сиз кетганингиздан кейин яхши ўғил кўрдим,— дебди. Эри:

— Ҳа, бўлмаса кўрай,— деб бешикни очибди.— Эй, бунинг соқоли бору. Оёғи бу ёқда экан. Мен буни эртага қандай қилиб кўчага олиб чиқаман, мўйчипакни олиб кел!— дебди. Хотини олиб келибди. Эри қозининг соқолини бир дона қолдирмасдан юлибди.— Энди аррани олиб кел! Бунинг оёғини ҳам арралайлқ,— дебди. Қози «энди бунга чидадим. Оёғимни арралаганда, қандай қилиб тураман»,— деб бешик-мешиги билан ўзини кўчага отибди. Шу билан эр-хотин қозининг шармандасини чиқарибди. Қози уйига кетди, қассоб у ёққа кетди. Шу билан булар мурод-мақсадга етди.

ҲИЙЛАИ КАМПИР

Бир замонда бир бой бор экан, у бойнинг бир ўғли бор экан, оти Абдуғани экан. Бой кунини яшаб, ошини ошаб, дунёдан ўтган экан. Отасининг бисоти ва унинг қарзга берган пулларининг тилхати қолган экан. Бола шу вақтда ўн еттига кирган экан.

Кунлардан бир кун бола тилхатларни олиб, чўнтакка солиб, шу қарзларни ундириб келай, деб бир қарздорниқига кета турса, қаттиқ шамол туриб, бунинг зарбидан бир дарвоза очилиб, унда бир қизни кўриб қолган экан. Ошиқу беқарор бўлиб, бир кампирни чақириб, гапга солибди:

— Мана шу қўшни маҳалладан ўтиб кета туриб эдим, шамол бўлиб, бир қизни кўриб, шу қизга ошиқ бўлиб қолдим. Шу билан мени бир гаплаштирсангиз, тилагингизни бераман,— дебди. Кампир:

— Э, болам, менга ўн тилла пул берсанг, мен ўша қиз билан бирга-бирга қиламан,— дебди. Йигит:

— Хўп, нима десангиз қилиб бераман,— дебди. Кампир йигитни уйига ўтқизиб, кетиб қолиб, бозор бошига етиб қолиб, ўсма-сурма, атлас кўйлак, бархит камзул, маҳси ва улама соч олиб келиб, йигитни қиз шаклида кийинтириб, дарвезани тақиллатса, қиз чиққан экан. Кампир:

— Эй болам, узоқ ердан келаётган эдик, бир пиёла совуқ сувдан берсанг, ичсак, деб эшикни тақиллатган эдик,— дебди. Қиз:

— Ичкарига киринглар, чой қайнатиб берай, бир-икки пиёла ичиб кетарсизлар,— дебди. Кампир:

— Ҳай, болам, майли бўлмаса, чарчаб турибмиз, дамимизни олиб кетамиз,— деб қизнинг уйига кирган эканлар. Қиз:

— Бу қиз кимингиз?— деб сўрабди. Кампир:

— Болам, бу қизимнинг қизи — неварам бўлади,— дебди. Қиз:

— Тузук,— деб буларнинг олдига нозу неъматлар қўйиб, чой келтирибди. Ейишиб ўлтирганда, кампир:

— Вой, қизим, уйнинг калитини тушириб қўйибман. Қизим, сен опангнинг олдига ўтиргин, мен бир қидирай,— деб йигитни қизнинг олдига ташлаб кетган экан. Шу билан кеч бўлиб қолибди. Қиз: «Бу ҳам қиз экан, ҳайдаб юборсам, бирор одам зарар етказмасин, бир кеча минг кеча бўлармиди. Опаси эрта-мерган келиб олиб кетар»,— деб ўйлаб, уйнинг ичига жойини солибди. Қиз уйқуда ётганда, ярим кечадан ўтганда, қизнинг уйқусини пойлаб қизга қўл теккизган экан. Қиз қарайдики, бу ёнида ётган қиз эмас. Қиз:

— Ҳали сен ҳийла қилиб мен билан қўшилдингми, мен

сени ўлдирмасам,— деб отасидан қолган ханжарни олган вақ-
тида, йигит паранжисини олиб қочиб кетган экан, қиз бир
ўғил бола туққан экан. «Болани ҳеч кимга айтмай боқиб
юрсам, фалончи эрга тегмай туғиб олибди, дейди, бировга
берсам, ё олади, ёки олмайди. Ундан кўра хийла қилай»,—
деб ярим пуд гуручни қозонга солиб, маҳалладаги ўн-ўн беш-
та овул оқсоқолларини чақириб келиб, ошни егизиб, баракал-
ла дегизиб, ҳаммасининг қўлига сувни қуйгизиб:

— Сизларга менинг бир галим бор, айтсам майлими,—
деб сўрабди. Улар:

— Ҳа, қани айтинг,— дейишибди. Қиз:

— Мен шу бугун ярим кечада эшикка чиқсам, дарво-
занинг олдида бир ёш боланинг товуши келди. Кимнинг боласи
экан, деб эшикни очиб чиқсам, остонамнинг тагига шу бола-
ни ташлаб кетган эканлар. Раҳмим келиб, битта-яримтаси
олса олар, бўлмаса ўзим катта қилиб оларман, деб олдим.
Агар кимга керак бўлса, олсин, бўлмаса, ўзимга қолсин,
деб сизлардан сўрайман,— дебди. Улар:

— Майли, қизим, ўзинг кўтариб катта қилгин, биз ро-
зимиз,— деб кетишган экан. Шу билан ўзининг туққанлигини
билдирмай, болани асраб, кўтариб катта қилибди. Олти яшар
бўлганда тўй бўлиб, еттига чиққанда, мактабга берган экан.
Бола мактабда етти йил ўқиб, ўн тўртга кирганда илмдон,
билимдон, полвон, важоҳатли бўлибди. Йигирмага кирганда,
ўз маҳалласидаги бир бой катта тўй қилибди. Неча шаҳар-
лардан полвон ва ашулачиларни олдириб келибди. Бир ёқда
кураш, бир ёқда ашула бўлиб турганда, ҳалиги бола ҳам
курашга тушган экан. У тўрт киши билан курашиб, йиқи-
тибди. Кўп шаҳарларга бориб курашиб полвон номини олган
бир одамнинг аччиғи келиб:

— Мен билан ҳам курашасанми?— дебди. Бола:

— Ҳа, курашаман,— деб бу полвонни ҳақитган
экан. Йиқилган полвоннинг жаҳли чиқиб:

— Отасини танимаган бола экансан,— дебди. Боланинг
аччиғи келиб, курашини ташлаб чиқиб кетган экан.

— Эй, она, мен курашда кўп полвонларни йиқитиб, охири-
да биттасини йиқитсам, «отасини танимаган бола экансан»,—
деди. Менинг отам борми-йўқми?— дебди. Онаси:

— Болам, айтган одам тўғри айтибди. Отангни мен ҳам
танимайман, сен ҳам танимайсан,— дебди. Бола:

— Она, нимага бундай дейсиз?— дебди. Онаси:

— Онаг айлансин, болам. Дунёда нима кўп десанг, хийла
кўп экан. Мен уйда ўлтирган эдим, дарвоза эшиги тақ-тақ
этиб қолди. Чиқсам, бир кампир экан, бир қиз невараси ҳам
бор экан. Мен неварасини қиз, деб чой қўйиб, гаплашиб

ўтирган эдик, кампир ҳовлиқиб: «Эй, қизим, сизлар гаплашиб ўтиринглар, мен калитимни тушириб келибман»,— деб чиқиб кетди. Кун кеч бўлиб қолди, кампир келмади, жой солиб ётиб қолдик. У қиз нусхасида бўлиб келган йиғит экан. Сен шундай ҳийла қилдингми, ханжар ураман, десам, қочиб қолди. У у ёқда, мен бу ёқда тўққиз ойдан кейин сени тугдим. Маҳалладан беш-олти одамни чақириб келиб, маломат бўлмай, деб сени асраб боққанман. Кампир шу хилда ҳийла қилиб кетган бўлса, отанг фалончи, деб қандай айтаман, болам,— деган экан. Боласи:

— Бўлмаса, мен ўзимни ўзим ўлдиришим керак эканда,— дебди. Онаси:

— Йўқ, болам, шошма. Сенга бир гап ўргатай. Сен ҳам ўз кийимингни ўзгартириб, қиз шаклида бўлиб, бир дарвозага кириб: «Қочиб кетган одам яна ўша дарвозага борса, биз кутиб оламиз»,— деб хат ёзасан. Агар тирик бўлса, ўқиб, албатта, келади,— дебди. Боласи:

— Хўп,— деб хат ёзиб, кўча дарвозаларига ёпиштириб қўйган экан, орадан икки кун ўтганда, дарвоза эшиги тақ-тақ этиб қолган экан. Бола чиқиб:

— Кимсиз?— дебди.

— Уст-бошини ўзгартириб келиб, кетиб қолган Ғанижон биз, йўқлашган экансиз, шунга келдим,— дебди. Бола дарров эшикни очиб, уйига киргизиб, неча хил нарсалардан егизиб, ундай-бундай дегизиб, ганига қарайдик, онасининг гапи унақа, бунинг гапи бунақа, иккаласининг гапи шунақа эди. Бола:

— Сиз менинг отам бўлар экансиз, муроду мақсадимга етдим,— деб неча кун тўй-томоша қилиб, йиғит олган, хотин теккан экан, бола отасини топган экан.

АБДУЛЛАХОННИНГ ЛАВАНГИ

Ундай экан, бундай экан, бир замони вақтида шундай экан, Абдуллахон деган хон ўтган экан. Қуилардан бир куни Абдуллахон онаси билан эрталабки понуштани қила туриб, эшикдаги хизматчиларига: «Юрса юра олмайдиган, тор ариқдан хатлай олмайдиган от тайёр қилинглар. Мен отга минар эканман, узангига оёқ қўяр эканман, шу чоқнинг ўзида маст қиладиган гиёҳ тошиб, от билан бирга ушлаб, мен чиққанмча тайёр қилиб қўясизлар»,— деб хат ёзиб чиқарган экан. Хизматчилар хатни олиб ўқишиб, бўлмагур хаёлга ботиб: «Отни топиш мумкин-ку, аммо маст қиладиган гиёҳ топиш қийин-да»,— деб туришганда, хоннинг отига қарайди-

ган Юсуфжон отбоқар: «Бу гиёҳни мен топаман»,— дебди. Шу билан от ҳам, гиёҳни ҳам тайёр қилиб туришганда, хон ичкари ховлидан девоналар киядиган кийимни кийиб чиқиб:

— Қани, тайёрми?— дебди.

— Ҳа, тақсир, тайёр,— дейишибди.

Хон отга минishi билан чилимини тортмоққа илтимос қилишибди. Хон дарҳол чилимини тортиб, кўзига олам қоронғи кўришиб, боши айланиб, отдан йиқилиб қолди. Бир-икки соат ўзини билмай, сўнгра ўзига келиб:

— Яшанглар, бу қандай гиёҳ?— дебди. Хизматчилар:

— Тақсири олам, шу чакмишингиз наша,— дейишибди.

— Баҳоси қанча экан?— деб хон сўрабди. Улар:

— Уч нулга беради,— дейишди. Хон:

— Ўзи наст нарса экан, шунинг учун баҳоси ҳам наст экан. Лекин кимда-ким шу нашага берилса, уни чекаверса, миясини айнитиб, ақлини йўқотиб, энг наст киши бўлар экан.— деб отга миниб, кўчага чиқиб, халққа ўзини ташитмай, бутун кўчаларини айланиб юриб, уйига қайтиб келиб, кийимларини алмаштириб, тахтда ҳозир бўлибди. Вазирларидан бири хонга:

— Сиз ўзингизнинг еган-ичганингиздан, кўрган-кечирганингиздан айтинг, эшитайлик,— дебди. Хон:

— Кўча тўла одам, ўз ишлари билан машғул. Лекин у кўчанинг, бу кўчанинг бурчақларида ишлашга мадорлари келмай ётган одамлар кўп. Мен шу одамларга ёрдам берсаммикан, деган хаёлга келдим,— дебди. Буни вазирлари маъқул тошибди. Хон:

— Ҳотам боғига қозон қуринглар. «Абдуллахоннинг Ҳотам боғига лаванг, ишга қўли бормаи юрган одамлар боринглар, сонсиз бўлса-да, кираверинглар»,— деб кўчаларда жарчи қўйиб, жар чақиринглар,— дебди. Жар чақириб эшиттиргандан кейин ҳалиги кўчаларда ётган одамларнинг ҳаммаси борибдилар. Хон ош дамлатиб бераверибди. Биринчи куни бир қозон ош дамласа, иккинчи куни уч қозон ош дамлабдилар. Ҳотам боғига одам сизмайдиган, ош қилса етмайдиган бўлиб қолибди. Ошпазлар:

— Тақсир хон, бугун тўрт қозон ош дамласак ҳам етмайди, ҳаммаёқни лаванг босиб кетибди, нима қиламиз?— дейишибди. Хон нима қилишини билмай, вазирларидан маслаҳат сўрабди. Вазирлар айтибди:

— Бозордан ўн арава янтоқ олиб келиб, бу боғнинг ўртасида бир қапа қиламиз. Лавангларга «Ким шу қапанинг ичига кирмаса, жазолаймиз. Шу ерда овқат еганларни энди қуйдирамиз»,— деймиз. «Қуйдирсангиз ҳам майли, ўл-

дирсангиз ҳам майли», дегувчилар бўлса, буларга ош берамиз. Хонга бу маъқул тушиб, дарров йигирма арава янтоқни олиб келиб қапа қилишибди. Хон: «Ош деб келган, ош еган лаванглари куйдириб, кулини кўкка совуриб келинглар»,— деб буюрибди. Боғдаги икки-уч мишг одамнинг ҳаммаси қочиб кетибди, етти киши қолибди. Боғбон уларга:

— Сизлар нима учун турибсизлар, ҳозир куйдиради,— дебди. Қолганлардан бири:

— Куйдирсанг, куйдир,— дебди. Иккинчиси:

— Куйган билан ҳам куйгандай бўламиз-а?— дебди.

Учинчиси:

— Ҳа, энди нима бўлади, бўлганча бўлди,— дебди. Тўртинчиси:

— Қишда совуққа қотмаймиз-а,— дебди. Бешинчиси:

— Хон ўзи жуда яхши одам-да,— дебди. Олтинчиси:

— Айтишга мен эриняпман, менинг учун ҳам яхши,— деганда, боғбонлар ҳайрон бўлиб, ўтти ёкмасдан, хоннинг олдига бориб бўлган ҳодисани бир-бир баён қилибди. Хон туриб вазирларига:

— Нима қиламиз, булар нечта?— дебди. Вазирлар:

— Ўнгача бор,— дебди. Хон:

— Бўлмаса, бу ерга олиб келинглар,— деб буюрибди. Боғбон буларни тезда етказибди. Хон ҳаммага кийим-бош, овқат бериб, ҳар ҳафта бозорларни айлантириб, «Ким?» дейишса, «Абдуллахоннинг лаванглари» дейишган экан. Бир неча йил шу кайфиятда кун кўрган экан, муроду мақсадга етган экан, овозаси оламга кетган экан.

МАЪНОЛИ ГАП

Бир замонда бир шаҳарда бир хотин яшар экан, у ўз уйида кўпинча ўлтирмас экан, юриб-юриб келар экан, оро помусни ҳеч билмас экан, эрини назарга илмас экан, қавму қариндошининг ҳам гапига кирмас экан. Унинг тўғри сўзи йўқ экан, бир ўғил тукқан экан, унинг кўзи йўқ экан.

Ўғли ўсиб олти-етти ёшларга кирганда, кўп сўзларни билганда, бир кун онаси уйда қолганда, онаси ёнида ўлтириб, онасига тикилиб туриб, гап сўраган экан.

— Одамлардан жуда кўп «бузов-бузов» дегани эшитаман. Бузов дегани нима, ул нимага ўхшайди?— дебди. Онаси:

— Эй, болам-ей, «бузов-бузов» дегани, бузов ўсиб катта бўлса, онасига ўхшайди,— дебди. Ўғли:

— Дуруст, онасига ўхшаса, онаси нимага ўхшайди?— дебди. Онаси:

— Онаси катта бўлса, сўқимга ўхшайди,— дебди. Ўғли:

— Сўқим нимага ўхшайди, она?— дебди.

— Вой, болам, отхонанинг ёнида турган эски тўқимга ўхшайди,— дебди.

— Ая, бировлар «Отхонадан айвон яхши, ақли йўқ аҳмоқдан хайвон яхши» дейди, у нима дегани?— дебди. Онаси:

— У дегани ибратли сўз, болам.

— Нима учун ибратли сўз, ая?

— Эй болам-ей, биров-бировни кучим етади, деб уради, отхонада от туради.

— Отхонада от туради, биров кучим етади, деб уради, у одам қандай қилиб кўчада юради?

— Бирвининг кўчада югани, бировнинг ургани билан нима ишинг бор? Йиғлатадиган кишилар бор, болам.

— Эй ая, мен гапирсам, гап топиб берасиз. Яна сиздан бир гап сўрасам жавоб топиб берасизми?

— Энанг айлансин, болам. Бу уйда сен бору мен бор. Иккимиздан бошқа ким бор. Гаплашиб ўтирамиз-да. Тағин нима гапнинг бор, гапира бер.

— Кеча ариқ лабида ўтирсам, менинг олдимга Нормат ака билан Холмат акалар яқин келиб жуда кўп гапларни гапиришди-ей. Қулоқ солиб анча гапини эшитиб олдим.

— Эшитган бўлсанг, эсингдан чиқмаган бўлса, қани гапирчи, нима дейишди экан?

— Мени сиз туққанингизни билмас эдим. Сизни ҳам ифво қилиб ёмонлашиб гапиришди. Мени танишмади. Мен яна гапирсалар, бир нима дейман, деб турган эдим, бошқа гапга тушиб кетишди. Сўнг мен ҳам индамай қолдим.

— Майли, болам, эчкини ҳам сўйганда ўз оёғидан осадилар. Оғзим бор деб вайсаб гапираберади-да. Ҳамма одам бир хил бўлмайди. Бировнинг борини кўра олмайдиган, йўқ бўлсанг, бера олмайдиган ҳам бор. Улар иккиси бир-бирига нима гап гапиришди, энанг айлансин?

Нормат ака Холмат акага айтдики: «Меҳнат қилиб, пул топиб уйланган, уй-рўзғор қилганларнинг фарзандлари хуру парига ўхшайди-да. Меҳнат қилиб пул топиб уйланган кишининг фарзандлари ашулачи, аскиячи, чолғучи, қурашадиган полвонга ўхшайдилар. Кўп бойларнинг ўғлини кўраман: юзи тиртиқ, қўли чўлоқ, оёғи чўлоқ, гапини эплаб гапира олмайдиган бўлади». Холмат ака айтди: «Бойман, дейди. Бирини иккига олиб-сотиб, ёлғонларни гапириб, бировларнинг ҳақини ейди. Шунинг билан рўзғор боқади. Пул сўрасанг, гап сўрасанг, этагини қоқади. Мана, Раҳмонқул эшоннинг

бир ўғли бор: турса, ўлтира олмайди, ўлтирса, ётолмайди, фалаж бўлиб ётибди. Отасининг обрўси, юриши шунчаю боласининг аҳволи шунча. Яна кўп хотинлар келиб: «Эшон почча, боламга дам солиб кўйинг», дейдилар. Олдин ўз ўғлига дам солиб тузатса-чи. Сўнг бировга дам солса. Аксари «фолчиман»; «эшонман», «сувин тескари оқизаман», «дуохонман» деган улуғларнинг боласи одам қаторида одам бўлмасдан, жинни-гинни, кўр, шол, оёғи чўлоқ, гаранг бўлади. Улар кўпларни алдаб, ёлғон гап билан бировнинг ҳақини ейди. Шунинг учун уларнинг фарзанди шунақа бўлади. Нима бўлсанг ҳам инсоф билан бўл. Инсофли, ўз кучи билан ҳалол пул топиб рўзгор қилган кишиларнинг фарзандлари тоза, тўғри, довюрак, ботир бўладилар». Нормат ака айтди: «Мана ҳозир ундай алдамчилар йўқ. Халқу халойиқнинг чинакам иззат-ҳурматли бўлишлиги илмдан, билимдан. Жами одамлар бир-бирига ёрдамчи, иттифоқ бўлиб, қил деган ишларни қилиб, қилма деган ишларни қилмай, тўғри ишлаб, турли ҳунарларни ўрганиб, турли завод, корхона, боғлар, қурилишлар, каналларда ишлаганидан дунёда мисли кўрилмаган қаҳрамонликларга эришди. Биз ҳеч қаршиликдан кўрқмаймиз, кимки қарши бўлса, унга тегишли жавобимизни берамиз. Йўлбарс изидан қайтмайди. Бизда биронта одам ранжидим, деб айтмайди. Йўлбарснинг оти шер экан, бировнинг ҳақини биров ер экан, бировга ҳақимизни егизмаймиз»,— деб гаплашишди,— дебди.

ЯМОҚЧИ БИЛАН ШОҚАЛАНДАР

Бор экан, йўқ экан, бир замонда Қурбонкул деган ямоқчи бор экан. У кечгача ямоқчилик қилиб икки танга топар экан. Ярим тангасига ўнта шам олиб, бир ярим тангасига ёнғоқ, писта, майиз, ўрик олиб, дастурхонга солиб, шамни ёқиб, ўзини боқиб, чилдирмани қоқиб, бир-иккита олиб, оғзига солиб еб, ўзига-ўзи: «Олинг, енг, сизнинг давлатингиз подшоларда ҳам йўқ, саркардаларда ҳам йўқ. Камол топинг, дарвозани ёшинг,— деб ярим кечагача ўз-ўзини хурсанд қилиб юрар экан.

Бир куни шу шаҳарнинг подшоҳи: «Кечаси кўчаларни бир айланиб келай. Шу салтанатим билан ўзим ёлғиз юрсам, битта-яримта одам кўриб қолиб, подшоҳи нима қилиб юрибди, демасин»,— деб бошига кулоҳ, эгнига жанда кийиб, елкасига бир эски хуржун ташлаб, битта ҳассани таяниб, қаландарсифат бўлиб, кўчама-кўча айланиб юрса, бир уйининг ичидан «гижвадаванг, гижвадаванг, имрақанг-рақанг, имра-

қанг-рақанг»,— деган чилдирманинг овози келибди. Подшо чилдирманинг овозига кулоқ солиб: «Хали ҳам буларга менниг зарбим кор қилмаган экан-да. Бу уйда ўн-ўн беш киши ё бачабозлик, ё фоҳишабозлик қилишяпти шекилли»,— деб аччиғи келиб, ҳалиги дарвозани тақ-тақ урган экан. Ичкаридан биров:

— Дарвозани тақиллатган ким?— дебди. Подшо:

— Узоқдан чарчаб келаётган девонайи қаландарман. Шу ерга келганда юришга қувватим қолмади. Агар иложи бўлса, ичкарига кирсам, бир пиёла чой, ёнбошлагудай жой бўлса, бир оз ором олиб, ҳақингизга дуо қилиб кетсам,— дебди. Ямоқчи дарвозани очиб:

— Кўп вақтлардан бери ўзим ёлғиз, ким билан гаплашишимни билмай юрган эдим. Мана, ичкарига киринг, чой тайёр, ётаман десангиз, кўрпа-ёстиқ — жой тайёр,— деб хурсанд бўлиб, ичкарига олиб кирибди. Подшо кириб қараса, дастурхонини атрофига ўнта шам ёқилган, дастурхонда нону мева ёйилган. Подшо буни кўриб:

• — Шерикларингиз қани?— дебди. Ямоқчи:

— Шерикларим йўқ, бола-чақа, ошна-биродарим йўқ. Мен ямоқ ямайдиган ямоқчиман. Ҳар куни ямоқ ямаб, икки тапга топаман, дарвозани ёпаман, чилдирман қоқаман, ўзимни яхши боқаман. Еганимни еб, емаганимни томга ташлаб ўтираман. Келсангиз, ҳар куни мана шу чой, мана шу жой,— деб подшолгини билмасдан ҳадеб гапираяпти. Подшо бўлса: «Булар ўн, ўн беш киши бордир, шуларни пайқасам, эртага шерикларини чаққриб дўқ қилсам, деган эдим. Энди бу ўзи ёлғиз, бир эси камроқ одам экан. Бундан қутулиб чиқиб кетиш учун бир жинга тегадиган, кета беринг дейдиганроқ бир гап гапирай, зора кета беринг деса»,— деб бунинг аччиғини келтириш учун:

— Сиз ҳар куни ямоқ ямаб, кўп пул топар экансиз, кўпхарж экансиз. Мабодо эртага подшо «Ямоқчилик қилманг» деса, бу пулларни қаердан тониб сарф қиласиз?— дебди. Ямоқчи:

— Уйинг куйгур девона, подшонинг ямоқчи билан нима ниши бор. Сен ёмон, назари паст девона экансан. Сенга бугун чой ҳам бермайман, жой ҳам бермайман, тур, кет!— деб чиқариб юборибди. Чилдирмасини чалиб, еганича еб ётиб қолиб, ухлаб қотиб қолиб, уйғониб бети-қўлини ювиб, ямоқ ямагани бораман деб турса, дарвоза тақиллаб қолибди, подшодан одам келиб қолибди. Ямоқчи чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Келган одам:

— Қани, фалончи ямоқчи сизмисиз? Подшо сизни чаққиряпти,— дебди. Ямоқчи уларнинг олдига тушиб: «Кечаги

девогани киргизмасам бўлар экан», — деб пушаймон қилибди. Подшо салтанати билан ўтирган вақтида ямоқчи кириб:

— Ассалому алайкум, — дебди. Подшо:

— Келинг, — дебди. Ямоқчи:

— Келдик, — дебди. Подшо:

— Сизнинг хунар-касбингиз нима? — дебди. Ямоқчи:

— Мен ямоқ ямайдиган ямоқчиман, — дебди. Подшо:

— Ҳамма ямоқчилар ямоқчилик қилса ҳам, сиз қилманг, сизга рухсат йўқ, — дебди. Ямоқчи:

— Тақсир, ямоқчиликдан бошқа касбим йўқ. Энди нима қиламан? — дебди. Подшо:

— Мен сизга яхши бир касб топиб бераман, шунни қиласиз, — деб вазирларига, — ана шу қилишни олиб, елкасига солиб жўнатишлар, ўз маҳалласига миршаб бўлсин, — дебди. Ямоқчи қилишни олибди, елкасига солибди, кетиб қолибди, маҳалласига етиб қолибди. У ёққа борибди, бу ёққа борибди, кечгача қаёққа борса, шу ёққа борибди. Бир вақт қараса, кеч бўлиб қолибди. Уйда ҳеч нарсаси йўқ, ёнида пули йўқ. Аччиғи келиб, нарироққа борса, биров дарвозасининг олдида ўз хотини билан гаплашиб турган экан. Бу қиличини кўтариб югуриб борибди:

— Қани, юр бу ёққа! — дебди. У одам:

— Ҳа, нимага? — дебди. Ямоқчи:

— Дарвозанинг олдида хотинингиз билан гаплашиб турганингиз учун сизни олиб борадиган жойимга олиб бораман, — дебди. У одам:

— Мен маҳалла-кўй ичида кулги бўлмай. Мана бу икки тангани олгин, индамай қолгин, — деб икки танга берибди. У олибди, чўнтагига солибди. Икки тангага ҳар кунги оладиган нарсаларини олиб, дастурхонга солиб, шамларни ёқиб, чилдирмани қоқиб, ўзини боқиб ўтирган экан, дарвоза тақиллаб қолибди. Ямоқчи чиқиб:

— Кимсиз? — дебди. У:

— Шоқаландар девонаман, — дебди. Ямоқчи:

— Энди киргизмайман, нафасингиз ёмон экан. Мен тирикчилигимдан қолдим, — деган экан, подшо ялиниб:

— Энди мен индамайман, гапирмайман, — деб кириб ўтириб, қўлидаги ҳассасини қўйиб:

— Баракалла, баракалла, бу нарсаларни қаёқдан олдингиз? — дебди. Ямоқчи:

— Индамай деган эдим, сўрадингиз, энди айтиб берай. Сизнинг кечаги гапингиз тўғри келиб, подшо мени ямоқчиликдан қолдириб, миҳдаги қиличини олдириб, бўйинимга солдириб, маҳалламизга миршаб қилиб юбордилар. Миршаб бўлиб, маҳаллани айланиб юрсам, биров хотини билан кўча

дарвозасининг олдида гаплашиб турган экан. Қиличимни кўрсатиб, бир дўқ уриб эдим, икки танга берди. Шу икки тангани олиб, чўнтагимга солиб, дастурхонни ёзиб, шамни ёқиб, ўзимни боқиб ўтирибман,— дебди. Шоқаландар:

— Чакки қилибсиз,— дебди. Ямоқчи:

— Ҳа, нимага?— дебди, Шоқаландар:

— Мабодо ўша одам ўзи камбағал бўлса, ёнида шу икки тангадан бошқа пули бўлмаса, дўкингиздан кўрқиб сизга берган бўлса, бола-чақаси оч қолган бўлса, подшонинг олдида бориб арз қилса: «Хотиним билан гаплашиб турсам, миршабингиз дўқ қилиб, икки тангамни йўқ қилиб олиб кетди» деса, подшо сизни чақиртириб: «Нега буларнинг икки тангасини олдингиз?» деса, шунда нима дейишингизни ўйламай, пулини олишингиз яхшими?— деган экан. Ямоқчи:

— Дунёда бундай эси наст девонани кўрганим йўқ. Биров икки тангаси учун подшога бордию, унга арз қилдию. Шундай ўтираман деган одам яна гаширади-я. Шунинг учун киргизмайман деган эдим-да. Тур кет, бундан кейин сира келма-е!— деб дарвозадан чиқариб қўйибди. Уни чиқариб юбориб, ётган экан, эрталаб яна дарвоза тақиллаб қолибди. Ямоқчи чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Келган одам:

— Подшо сизни чақиряпти,— дебди. Подшо ямоқчи боргунча бир йигитнинг бошига паранжи ёпинтириб, бетига чимматни туттириб, бир йигитни ёнига қўйиб, гап ўргатиб қўйган экан. Ямоқчи бориши билан подшо:

— Ҳа, келинг!— дебди. Ямоқчи:

— Келдик, чақиртирган экансиз,— дебди. Шунда подшо халиги «хотин» билан йигитга қараб:

— Қани, нима дейсизлар?— дебди. Йигит:

— Тақсир, биз бир камбағал одамлар эдик. Дарвоза тагида хотиним билан гаплашиб турсам, бир миршабингиз келиб дўқ уриб, икки тангамни олиб кетди,— дебди. Подшо ямоқчига:

— Қани, буларнинг икки тангасини олган бўлсангиз беринг!— деган экан, ямоқчи:

— Тақсир, мен уни еб қўйганман. Энди ўзингиз беринг, бундан кейин ўзи берса ҳам олаётгани,— деб келган экан, маҳаллага етган экан. Ямоқчи у ёққа бориб, бу ёққа бориб, қомга дўқ қилишини билмасдан ўйига кирди. Қилишни қанидан олибди, узун тарашани қилишнинг қиёсига солибди. Қилишни икки тангага сировга сиргов қўйиб, харижага қилиб, дастурхонга солиб, чиқармави чақиб, базминни қилиб ўтирган экан, яна дарвоза тақиллаб қолибди. Ямоқчи чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. Шоқаландар:

— Шоқаландар девонаман,— дебди. Ямоқчи:

— Бу ердан бошқа келадиган жой қуридимми, ҳамиша келасан, индамайман, деб кирасан, гапирмайман, деб гапирасан. Гапирган гапинг нари бўлмай, айтганинг келади. Энди киргизмайман,— дебди. Шоқаландар:

— Энди индамайман. Оғзимни қўлим билан бекитиб ўтираман,— дебди. Ямоқчи:

— Энди индамайман, деяпти. Бу сафар ҳам киргизай-чи,— деб киргизибди. Подшо кириб қараса, яна ўнта шам ёқилган, гижвадаванг... Ямоқчи Шоқаландарга:

— Девона бобо, овқат есангиз ҳам майлига. Аммо, индаманг,— дебди. Подшо:

— Сиз индамасангиз, мен ҳам индамас эдим. Сиз гапирдингиз, энди мен ҳам бир оғиз гапирай. Бу нарсаларни қаёқдан олдингиз?— дебди. Ямоқчи:

— Подшо мени миршаб қилган эди. Қарасам, ҳеч нарсанинг тайини йўқ. Қилични гаровга қўйиб, қиннига тарашани солиб, базм қилиб ўтирибман,— дебди. Шоқаландар:

— Чакки қилибсиз-ў,— дебди. Ямоқчи:

— Ҳа, нимага чакки қилибман?— дебди. Шоқаландар:

— Чакки қилганингиз шуки, эртага сизни подшо чақиртириб олиб борса, дафтарга қараса-ю, битта-яримта ўғрининг кунни ёқтиб қолган бўлса, жаллодлари бир ёққа қовун сайилга кетиб қолишган бўлса, «Жаллодлар йўқ экан, шу ўғрини сиз сўйиб қўя қолинг» деса, қиличнингизни олсангиз, тарашалиги билиниб қолса, унда нима деб жавоб берасиз?— дебди. Ямоқчи:

— Уйинг куйгур, ҳамма гапингдан ҳам бу гапинг совуқ. Индамайман, деб ўтириб шунча гап гапирдинг. Энди бундан кейин сен тугул, бошқа одамни киргизсам ит бўлай, мушук бўлай, бундан кейин ўзимга пишиқ бўлай, тур кет. Бундан кейин ҳеч келма,— деб Шоқаландарни эшикдан чиқариб юборибди. Эрта билан дарвоза тақиллаб қолибди. Ямоқчи:

— Кимсиз?— дебди. У одам:

— Сизни подшо йўқлаяпти, юринг!— дебди. Ямоқчи қиличини олиб, елкасига солиб борибди. Бу боргунча, подшо битта ўғрининг қўл-оёғини бойлаб, ётқизиб қўйибди. Ямоқчи боргандан кейин:

— Қани, келдингизми?— дебди. Ямоқчи:

— Ҳа, келдик,— дебди. Подшо:

— Эрта билан чой ичиб ўтириб, дафтар қарасам, мана бу ўғрининг кунни битган экан. Жаллодлар меидадан сўрамай, меҳмондорчиликка кетган экан, энди сиз ўз қўлингиз билан ўлдириб қўя қолинг!— дебди. Ямоқчи:

— Тақсир, мен умримда мусича у ёқда турсин, чум-

чук ҳам сўйганим йўқ. Бу иш менинг қўлимдан келмайди. Бу ишни менга буюрманг,— дебди.

Вазирлар!

— Подшонинг гапни қайтарасанми? Бу гапинг билан подшо ўзингни сўйдириб юборадилар,— дейишган экан, ямоқчи:

— Ҳеч кўнглим бўлмапти,— деб қилишни олай деса, тарашалиги билиниб қолади, олмай деса «Бўл-бўл!»— деб қистаб туришибди. Нима қилишни билмай, «ё пирим» деб қилишни олибди, қиличга қараганича қолибди. Подшо:

— Нега қиличга қараганинча қолдинг?— дебди. Ямоқчи:

— Бу одам ўғри эмас экан, бегуноҳ — тўғри одам экан. Бу одамнинг тўғрилигидан сиз берган қиличнинг тараша бўлиб қолганини қараг!— деганда, подшо:

— Қилични бу ёққа бер! Сен ҳеч ишнинг уддасидан чиқмас экансан, тур йўқол!— деб саройдан ҳайдаб чиқарган экан.

ОНА МУҲАББАТИ

Бор экан, йўқ экан, Қорақўл деган юртда Эгамберди деган йигит Қурбонжон деган кампирнинг қизини олган экан. У беш-олти ой мураса қилиб, хотинини ташлаб кетган экан. Эридан хотинига егани ҳеч қандай овқат қолмаган экан. Хотин эрини келармиқан, деб кўз тутса ҳам, эри келмаган экан. Келмагани майлига-ку, иккиқат бўлиб қолган экан. У шу аҳволи билан ҳар кимнинг эшигида юриб, кушни кўриб юра берган экан.

Қушлардан бирида бу хотин бир ўғил туққан экан. Болани қандай қилиб боқаман, деб томоғидан бўққан экан. Лекин раҳми келиб, ўйлаб, ўзига-ўзи сўйлаб, болани ўлдирмаган экан. Нариги маҳаллада бир бой ўлган экан. Бойдан ўртоғига кўп мол-дунё қолган экан. У ўртоғининг олдига бориб:— Бу болани мен туғдим, томоғидан бўғдим, раҳмим келиб ўлдиришга кўрқдим. Сенинг бойингдан кўп мол-дунё қолган, фарзандинг йўғидан муҳтожсан. Шу болани мендан олсанг, мен бир жойда хизмат қилай десам, болам билан бориб, кўзига хунук кўришиб қолиб, борар жойим бормас бўлиб қолмасин. Сенинг олдингга гоҳ-гоҳ келиб болани эмизиб кетсам, шунинг билан уни тарбия қилсак. Вояга етиб, каттариб қолса, икковимизга ҳам ўғил бўлиб қолса,— деб ялиниб-ёлбориб унга болани берган экан. У: «Хўп, дуруст», деб болани олган экан, гоҳида боласининг олдига келиб, эмизиб кетиб юрган экан. Тўрт ой, беш ой келиб-кетиб эмизиб юрганидан

кейин боққан она бу болани ўзига оғдириб, ўзини ташитиб, ақлигини бегона қилма, деб туққан онасини келтирмасдан қўйган экан. Бола беш яшар бўлган вақтида боқиб олган онаси гузарда қассобдан гўшт билан ёғ олиб келгин, деб буюрган экан. Туққан онаси болани кўриб, югуриб келиб: «Вой болам, айланай, уйимга киргин, бир ғалати ўйин бор, кўриб кетгин»,— деб болани уйига олиб кириб, кўрпачага ўтказиб, неча хил поз-неъматларни боланинг олдига ёйиб қўйиб, болани унга берганига пушаймон қилиб турган вақтида, бола хаёлланиброқ қолган экан. Шунда болани боққан онаси болани қидириб келиб, боланинг туққан онасини зўрлик қилиб урган экан. Бу калтакнинг зарбидан боланинг туққан онаси: «Мени бундай хўрлаб урганига подшонинг олдига бориб арз қиламан»,— деган экан. Болани боққан она: «Сен ҳам борасан, мен ҳам бораман. Болани ҳам олиб борамиз. Подшо болани сенга ҳукм қилиб берса, бола сенга ўтсин. Менга ҳукм қилиб берса, менга ўтсин»,— деб шу можаро билан иккови подшонинг олдига кетибдилар, саройга етиб, арзимиз бор,— дебдилар. Подшо:

— Арзларинг нима, айтгинлар?!— дебди. Шунда туққан онаси:

— Мен бир бойга теккан эдим. У бой эмас экан, ўз кунини эйлай олмай юрган экан. Мен овқат тошиб бергин десам, унинг аччиги келиб мени калтак билан урди. Мен: «Сенинг бу урганинга бошим етган ерга бориб арз қиламан», деган эдим. Менинг бу сўзимдан кўрқиб, мени ташлаб кетган эди. Унда мен ҳомиладор бўлиб қолган эканман. У бола қоринида вақтида кўни-қўшчиларнинг хизматини қилиб, кунимни кўриб юрган эдим. Вақти келиб мен бир ўғил туғдим. Бу болани асрамоққа камбағаллик, муштинпарлик қилиб қолдим. Шаҳрингизда бир бой ўлган экан, ундан беҳисоб мол-дунё қолган экан. Шунини билиб, боламини шу бойнинг хотинига бахшида қилиб бердим. Гоҳ-гоҳ ўзим келиб болани эмизиб юрдим. Бир кун бой хотин: «Бу болани менга бердинг, ўзимшики»,— деган эди. Унинг сўзига мен ҳеч нима демай юрган эдим. Бу бола беш яшар бўлган вақтида кўчадан боланинг ўтиб кетганини кўриб қолдим. Югуриб чиқиб бетидан ўпиб, уйимга етказиб, кўрпачага ўтказиб, олдига об-овқат қўйиб егизиб, улай-булай дегизиб ўтирган вақтимда бу хотин келиб: «Сен менинг боламини йўлдан уриб, нега олиб ўтирибсан?»— деб уриб озор берди. Болани туққанга ҳукм қилиб берасизми, ё боққанга ҳукм қилиб берасизми? Шунини арз қилгани келдик. Арзим шу,— дебди. Подшо болани боққан онасидан:

— Бу гапга сен нима дейсан?— дебди. Боққан хотин:

— Болани тукқан ўзим, боққан ўзим. Бу болани ўзимга хукм қилиб берсангиз, деб умид қилиб, арз этиб келдим,— дебди. Подшо:

— Икковингнинг бу сўзларингга қараганда, болани биринг тукқанга, биринг боққанга ўхшайсанлар. Шунинг учун бола қайсингга оғушта бўлса, уни ўшанга хукм қилиб бераман,— деб боладан гап сўраб:— Эй, бола, мана бу сени тукқан экан. Мана бу сени асраган экан. Асраган — боққан онанг билан юрасанми, ё тукқан онанг билан юрасанми?— дебди. Бола туриб:

— Қайси тукқан, қайси боққан, бу гапни мен ажрата олмайман. Қайсига хукм қилиб берсангиз, ўшанинг орқасидан кета бераман,— дебди. Подшо қилгични олиб:

— Менда ихтиёр бўлса, мен боланинг ўртасидан чопиб, икковингга баробар бўлиб бераман. Сўроғим шунга келди. Болани кўндалангига бўлиб берайми, тиккасига бўлиб берайми? Қайси биринг шунга розисан, қайси биринг шундан норозисан,— деб икковидан гап сўрабди. Болашиг тукқан онаси:

— Бу болани мен тукқан бўлсам ҳам, даъвомдан кечдим. Мен болани бўлиб олмайман,— деган экан. Подшо болаши боққан онадан:

— Шу болани сенга бўлиб беришимга розимисан, қандай бўлиб берай?— дебди. Боққан она:

— Менга қандай бўлиб берсангиз, шундай бўлиб беринг,— деб болани тақсим қилишга кўнган экан. Подшо болага қараб:

— Тур, бола, ана у турган сени тукқан онанг экан. Сени ўшанга хукм қилдим,— дебди болани тукқан онасига хукм қилиб берган экан.

БОЙ БИЛАН МЕҲМОН

Бор экан, йўқ экан, оч экан, тўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясавул экан, қарға қақимчи экан, чумчуқ чақимчи экан, тошбақа тароздор экан, қурбақа ундан тўрт пул қарздор экан. Аккан экан, дуккан экан, Абдурасул деган бир киши бор экан, яптоқларнинг гулини чаккасига таққан экан. У: «Бой, бой бўлай, бой бўлай, кўчада қолган лой бўлай, кайнамай совиган чой бўлай, суви йўқ сой бўлай, думи йўқ той бўлай, осмондаги ой бўлай»,— деб тилак тилаб юрган экан. Шундай деб юриб, бой бўлиб қолган экан:

Куиларининг бирида бойнинг дарвозаси тақ-тақ қилиб қолган экан. Бой чиқиб:— Кимсиз?— деб сўраган экан. Эшик урувчи:— Ўткинчи — йўловчи меҳмонмиз,— деб жавоб қилган экан. Бой:— Қани, ичкарига кириг, меҳмонхона тор,

кўрпачаси бор,— деган экан. Бой тўртта нонни олиб чиқиб, лаганга солиб чиқиб, нонни синдириб, одамгарчиликни билдириб, меҳмонга: «Олинг-олинг», деган экан. Меҳмоннинг иштаҳаси карнайдай экан, ноннинг тўрттасини ҳам еб қўйган экан. Бой ичида: «Иккитасини олиб чиқсам бўлар экан»,— деб:— Меҳмон, кетасизми, ётасизми?— деб сўраган экан. Меҳмон:— Уч-тўрт кун шу ердамиз,— деган экан.

Меҳмон уч-тўрт кун тургандан кейин, бой яна:— Меҳмон, кетасизми, юрасизми?— деб сўраган экан. Меҳмон:— Беш-ўн кун шу ердамиз,— деган экан. Беш-ўн кундан кейин бой яна:— Меҳмон, кетасизми, юрасизми?— деб сўраган экан. Меҳмон:— Беш-олти ой яна шу ердаман,— деб жавоб берган экан.

«Бу текин овқатни тошиб, еб юраберар экан-да, кетгин, десам, кўнглига келса, индамасам бўлмаса, нима десам бўлар экан»,— деб бой тилини аччиқроқ қилиб:

— Меҳмон, отингиз нима?— деб сўрабди. Меҳмон:

— Менинг отим Кунда-шунда,— деган экан. Бой:

— Отангиз отингизни билмасдан янглишиб қўйган экан. Асли отингизни «Кунда-шунда», деб қўймай, «Унда-бунда» деб қўйса бўлар экан,— дебди. Меҳмон:

— Бой ака, бу гапнигизга қараганда, келганимиз, сизникида овқат еганимиз малол келганга ўхшайди. Кетиб қолсам майлигами?— деб сўрабди. Бой:

— Хайр бўлмаса, ўзингиз биласиз,— дебди. Бу гап билан меҳмон чопонини олиб, елкасига солиб жўнаб қолибди.

Меҳмон кетиб қолибди, парироққа етиб қолибди. Бой дарвозани илиб олибди, ичкарига кириб олибди.

— Хотин, меҳмонни кетказдим, парироққа етказдим, неча вақтдан бери чўзма егим келиб юрар эди, чўзма қилиб бергин,— дебди. Бойнинг хотини йигирмата чўзмани пишириб, товоққа тушириб, бойнинг олдига қўйибди. Бой тўрттасини еб қўйибди.

— Хотин, бу чўзма одамнинг кўнглига тегар экан. Қозонга каллани сол!— деб буюрибди. Дарвоқе, бой бир қўйини сўйиб, калласини тузлаб қўйган экан.

Хотини каллани олибди, қозонга солибди, бой қараса, озгина кўриниб турибди. Неча вақтдан бери сақлаб юрган қазиси бор экан, уни ҳам олибди, қозонга солибди, пишириб олибди, тоғорага солибди. Дастурхонни катта қилиб ёйиб, ўзидан койиб, чўзмани дастурхоннинг у ёғига қўйиб, каллани бу ёғига қўйиб, қазини қўлига олиб, энди тўғрайман, деб турган экан, дарвозанинг ҳалқаси «тақ-тақ» этиб қолибди. Бой хотинига:

— Ҳалиги кетган меҳмон тагин келиб қолганга ўхшайди.

Бу овқатни ҳам еб кетмасин тағин. Чўзмани олиб қўй, сандиққа солиб қўй. Дастурхонга ўраб, кўрпанинг орасига каллани элтиб қўй. Тоғоранинг тагига қазини тўнтариб қўй,— деб учовини уч жойга яшириб йўқ қилиб, дарвозага бориб дўқ қилиб: «Кимсиз?»— дебди. Меҳмон:

— Ҳалиги кетган меҳмонмиз,— дебди. Бой:

— Боя кетиб эдингиз, тағин нимага келдингиз?— деса, меҳмон:

— Бир оғиз сўзим бор, айтаман, орқамга қайтаман,— дебди. Бой:

— Қани, нима сўзингиз бор, айтақолинг,— дебди. Меҳмон:

— Боғона сизниқидан кетиб қолиб эдим, нариги маҳаллага етиб қолиб эдим. Қарасам, бир толниги салқинида, ариқиниги лабида, ўрта йўлда бир илон кўрдим. У илоннинг йўғонлиги шу топда пишириб, тоғоранинг тагига тўнтариб қўйган қазингиздай келади,— дебди. Бой:

— Хайр, нима бўбди?— дебди. Меҳмон.

— Илоннинг у ёғидан ўтай десам, кўрқдим; бу ёғидан ўтай десам, кўрқдим. Урай десам, қўлимда калтагим йўқ. Орқамга қарасам, дастурхонга ўраб, кўрпанинг орасига яшириб қўйган қўйини калласидай бир кесак кўришди. У кесакни олиб, илонни мўлжаллаб урсам, сандиққа солиб қўйган чўзмадек чўзилиб қолди,— дебди.

Бой ҳайратда қолиб: «Бу бежиз меҳмон эмас. Кўрмасдан ҳам кўргандай айтди»,— деб нонлож овқатларини олиб чиқиб, идишга солиб чиқиб, меҳмонга едириб, оллоху акбар дегизиб, меҳмонни кетказиб, нарироққа етказиб қутулган экан, бошқа гапга тутилган экан.

ТУҲМАТИ ЖАЛЛОД

Бор экан, йўқ экан, оч экан, тўқ экан, қадим замонда, Бухоро шаҳрида Хондархон деган подшо ўтган экан. Вазирларининг ичида эътиборга оладиган Қосим жаллод қушиши бор экан. У Қосим жаллод подшога эътиборли бўлиб юратурсин, индамай шу ерда турсин.

Шу замонда Муҳаммаджон деган бир йигит отасидан қолган мол-дунё билан орзу-ҳавас қилиб, Абдурасулбойининг қизини олган экан, Муҳаммаджон олган хотини билан етти йил иттифоқлашиб уй-рўзғор ўтказиб юрган вақтида, бир кун хотинига айтибди:

— Э хотин, мен тенги уйланганлар фарзандини кўтариб кўчага чиққанларини кўрсам, уларнинг олдида уйланмаган

йигитдек юришга уяламан. Шу йўриқдан сенга айтадиган бир сўзим бор. Етти йил сен билан умр қилиб, фарзанд кўрмадим. Шу йўриқдан мен сени ташлаб, маҳалладаги ўртоқларим билан саёҳат қилиб, бир-икки йил айланиб келмоқчиман. Аммо келаман дейман, бир-икки йилда келмасман. Шунинг учун сен мени уч йил кутасан. Агар уч йил кутмасдан турмушга чиқсанг, сен мендан яхшилик кўрмайсан. Уч йилга етар-етмас уй харажатларини тўғрилаб бериб:— Остона ҳатлаб эшикка чиқмайсан,— деб сафарга чиқиб кетган экан.

Хотин эридан ҳомиладор бўлиб қолган экан. Эри кетгандан кейин олти-етти ой ўтар-ўтмас хотин бир ўғил кўрибди. Бу боласини чунон ҳам эҳтиёт қилиб юрганда, эрининг кетганига икки ярим йил бўлибди. Бола икки яшар бўлибди. Болани олиб, бешикка солиб, эрининг сўзлаган гапларини эсига солиб, боласини ухлатмоқчи бўлиб, алла айтибди:

Алла, болам, аллаё, алла
Жон болам, жоним болам, алла.
Балад-балад тепада қуш ўлтирар, алла,
Йўқчилик бошимга кулфат келтирар, алла.
Йўқ бўлиб, оға-инидан хор бўлганча, алла.
Тоғдаги арслон бўлай то ўлгунча, алла.
Яхши бўлса эр йигитнинг хотини, алла,
Шу чиқарар эр йигитнинг отини, алла.
Деразадан ой тушади юзимга, алла,
Сиздан бошқа ёр кўринмас кўзимга, алла,
Кеча-кундуз сабр тилайман ўзимга, алла.
Жон болам, жоним болам, алла,
Отасини кўрмаган, йиғисини қўймаган, алла.
Жон болам, жоним болам, алла.

Боласини ухлатиб, онаси ҳам бешикка бош қўйиб, ухлаб қолган экан. Ҳар ким бир нарсани ўйласа, тушига кирар экан. Хотин ухлаб ётган вақтида тушида эрини кўрган экан. Қандай кўрган экан? Эри келиб кўча эшикдан чақиргандай, югуриб хотин чиқиб қараса, эри лойга ботиб қолгандай. «Э хотин, кирай десам эшигинг берк экан. Сўнг лойга ботиб қолдим, кел, кўлимдан торт!»— дебди. Хотин эрининг қўлидан ушлаб лойдан тортаман, деб турганда, эрининг оёғини тагига йиқилиб кетибди. Уйғониб қараса, туши экан. «Ажабо, бу нима бўлди. Бунинг кимга айтаман». Эрим: «Остона ҳатлаб эшикдан чиқмагин», деган эди. Чой қайнатиб, олдига олиб бир шёла чой ичаман деганда, дар-

воза эшиги тақ-тақ этиб қолибди. «Бу ким экан»,— деб эшикнинг олдига бориб:— Кимсиз?— деса, бир ҳамсоя-қўшниси Мастура деган кампир экан. У кампир бу хотиннинг пайида бўлиб юрар экан. У кампирнинг кириши дўст, чиқиши душман экан. Хотин:

— Э эна, нимага келдингиз?— деса, кампир:

— Айланай, болам, уйимда гугуртим тамом бўлиб қолган экан. Сизда бор бўлса керак, деб сўрагани чиқдим,— дебди. Хотин:

— Ажаб яхши чиқибсиз, ичкарига кiring. Бир шиёла чой ичинг,— дебди. Кампир:

— Ҳа, майли, ичсам ичай,— деб ўлтирибди. Хотин:

— Мен сизни бир энамнинг ўрнида кўриб юраман. Бир туш кўрдим. Сиз тушимни яхши жўйиб беринг,— дебди. Кампир:

— Айт-чи, болам, нима туш кўрдинг?— дебди. Хотин:

— Тушимда эрим келиб чақиргандай бўлди. Қувониб югуриб эшикни очгани чиқиб қарасам, эримни лойга ботиб қолган ҳолда кўрдим. Эрим: «Менинг қўлимдан ушла, тортиб ол», дегандай бўлди. Мен эримнинг қўлидан тортаман десам, эримнинг оёғининг тагига йиқилиб кетдим. Уйғониб қарасам, тушим экан, дебди. Кампир:

— Э болам, сен тушингда бой кўрган бўлсанг, бойнинг оёғи тагида лой кўрган бўлсанг, эрининг оёғи тагига йиқилиб кетган бўлсанг, икки кун ичида бир киши сени тухмат қилиб, подшонинг олдига олиб бориб, бир юз саксон газ келадиган миноранинг тепасидан ташлатиб юборар экан,— дебди. Хотин:

— Сенинг менга душманлигинг бор экан. Энди кирсанг, оёғингни синдираман. Душманлигинг ўзинга бўлиб, дўстлигинг менга бўлсин,— деб гугурт бермай, эшикдан ҳайдаб чиқариб юборган экан. Шу билан кампир чиқиб кетибди. Хотин: «Қуриб кетгур кампир, менинг ўчган ўтимни ёндириб, юрагимни куйдирди. Айтмасам бўлар экан. Кампирнинг бундай деганига, ўзимнинг кўрган тушимга бир оз садақа бериб келай»,— деб эри кетгандан бери йигириб қўйган ипи бор экан, «шуни сотиб, пулни уч-тўртта гадойга садақа бериб келай»,— деб ўйлаб, ўзига-ўзи сўйлаб: «Қандай кийим кийиб борсам экан. Ёшга ўхшаб бозорга борсам, битта-яримта йигит кўзининг қирини ташламасмикан, ҳар ҳолда кампирларга ўхшаб борай»,— деб кампирларга ўхшаган кийим кийиб, уйдан чиқиб, калава бозорга яқин етиб, бировдан:

— Айланай, болам, калава бозори қаерда?— деб сўрабди. У:

— Яқин қолди,— деб калава бозорини кўрсатиб берибди. Аста-секин калава бозорига кириб кетаётса, бир дўқондор йигит:

— Қўлингиздаги нима?— дебди. Хотин:

— Айланай, болам, калава,— дебди. Йигит:

— Сотасизми?— дебди. Хотин:

— Сотаман,— дебди. Йигит:

— Олиб келинг, бўлмаса,— деб тарозига солиб тортиб кўриб:— Калавангиз ўн қадоқ экан. Қанча сўрайсиз?— дебди. Хотин:

— Айланай, болам, ўзингизга инсоф берсин, мен нима дер эдим,— дебди. Йигит:

— Бўлмаса, ўн қадоқ калавангизга ўн танга бераман. Хўп десагиз, беринг,— дебди. Хотин:

— Айланай болам, майли,— дебди. Дўқондор:

— Мен калавангизни ўн тангага олдим. Лекин беш танга пулим бор экан. Шу растанинг нариги бошида менинг ўртоғим бор. Сизга шу ўртоғимдан беш тангангизни олиб бераман, хўп десагиз, юринг,— дебди. Хотин:

— Майли, болам,— дебди. Дўқондор билан хотин кетишаётган вақтда Бухоронинг подшоеси Қосим жаллод деганига кўп қаттиқ гуноҳ қилган ўғрини дорга осгин, деб фармон берган экан. Қосим жаллод шу ўғрини калава бозоридан ҳайдаб келаётганини, халқ тўпланиб турганини хотин кетатуриб кўриб қолибди. Кўпчиликни кўрмаган, остона ҳатлаб кўчага чиқмаган хотиннинг хуши кетиб, бошидан паранжиси тушиб, паранжигга оёғи ўралиб йиқилибди. Қосим жаллод хусни-жамолни кўриб қолиб «Яхши хотин эканда»,— деб ўғрини ҳайдаб кета берибди, хотин дўқон тасининг тагига яшириниб қолибди.

Қосим жаллод кета туриб, Абдулла чаққон деган бир муғомбир айёр, ҳар дардга тайёр одамни йўлда учратиб:

— Сен орқанга қайтгин. Калава бозорида бир хотинни кўриб қолдим. Шу хотинни менга олиб келиб, менинг билан гаплаштирсанг, мен сенга бир от, юз танга пул бераман,— деб ўғрини ҳайдаб кета берибди.

Абдулла чаққон бу сўзни эшитиб, калава бозорига келиб, Қосим жаллод айтган хотинни излаб юрганда, бир хотин калавафурушнинг олдида турган экан. У калавафуруш:

— Мана беш танга, олинг, калавани беринг,— деб турибди. Абдулла чаққон бу гапни эшитиб, отдан тушиб, калавафурушнинг ёқасидан ушлабди. Йигит:

— Биродар, нима иш қилдим, менинг ёқамдан бўғасиз?— дебди. Абдулла чаққон калавафурушга:

— Нега сен бу хотинга пул беряпсан?— дебди. Хотин:
— Э болам, бу ганин сиз айтманг, мен бу кишига калава сотдим, калавамга пул беряптилар,— дебди. Абдулла чаққон:

— Ҳа-ҳа, калавангиз қайси?— дебди. Хотин:

— Ҳу, ана у,— дебди.

— Бўлмаса, бу калавани олиб, тарозига солиб кўр-чи, қанча келар экан,— дебди. Калавафуруш унинг гаши билан калавани олиб тарозига қўйиб:

— Мана, ўн қадоқ. Ҳар қадоғи бир тангадан — ўн танга бердим,— деди. Абдулла чаққон:

— Бўлмаса, сен ўн тангага олган бўлсанг, алдамаганинг шул хотин қолганмиди? Бу калавани ҳар ким ўн беш тангага оладию сен ўн тангага оласанми?— дебди. Калавафуруш:

— Сиз ўзингиз ўн беш тангага оласизми?— дебди. Абдулла чаққон:

— Ҳа, оламан,— дебди.

— Манг,— дебди. Абдулла чаққон калавафурушнинг қўлидан калавани олиб:— Мана, эна, ўн танга. Беш тангани меннинг уйимдан бориб оласиз. Шу ердан тўғри бориб, иккинчи маҳаллага ўтиб, Абдулла чаққоннинг уйи қайда, деб сўрасангиз, ҳамма кўрсатиб беради,— дебди. Хотин Абдулла чаққоннинг сўзига ишониб, калавафурушга ўн тангани қайтиб бериб, калавани олиб жўнаб қолибди. Абдулла чаққон:— Эна, сиз бора бering. Меннинг бозорда ишим бор,— деб қолиб, хотиннинг кетидан қорама-қора кета берибди. Хотин Абдулла чаққоннинг уйига етиб бориб эшигидан қараса, ҳеч ким йўқ. Қайтиб чиқайин деса, Абдулла чаққон кўча эшигини қулфлаб, ташқарида турибди. Хотин ичқарида қолибди. Хотин чиқиб кетай деса, Абдулла чаққон:

— Сени чиқармайман, бир оз турасан. Агар турмайман десаңг, қанотинг бўлса, осмонга учиб кетгин. Иложини топсанг, ерга кириб кетгин. Лекин сени менга бир одам тайинлаган, ўша одам келиб шу эди деса, хўн-хўп. Агар бошқа одам деса, кета берасан,— дебди. Хотин:

— Во ажабо, бу гап қандай гап,— деб кўзига ёш олиб турганда, Қосим жаллод ўғрини дорга тортиб, хотиржам бўлиб келиб, Абдулла чаққоннинг эшигини тақиллатиб, Абдулла чаққондан:

— Нима қилдинг?— дебди. Абдулла чаққон:

— Эшикни очаман, кириб кўринг,— дебди. Қосим жаллод:

— Қани очинг-чи, кўрай,— дебди. Сўнг Абдулла чаққон эшикни очибди. Қосим жаллод эшикдан кириб, кўрдикки,

худди ўзи тайинлаган хотиннинг ўзи экан. Абдулла чаққонга:— Сени ўзим бир хурсанд қиламан,— дебди-да, хотинга қараб:

— Э янга, чўптагим тўла танга, бу кеча гапиришсанг манга, ўн минг танга бераман санга,— дебди. Хотин:

— Ўн минг танга бермагин манга, бир гапим бор, гапириб қўяйин санга,— дебди. Қосим жаллод:

— Айта бер менга,— дебди. Хотин:

— Ўн минг танга экан. Юз минг танга берсанг менга, юзимни кўрсатмайман сенга,— дебди, Қосим жаллоднинг жаҳли қистаб, Абдулла чаққонга:

— Хайданг буни, кетказайлик, подшо олдига етказайлик. Бунинг бу сўзига подшонинг жазосини бердирмасам, Қосим жаллод отимни бошқа қўяман,— дебди. Хотин:

— Майли, мени подшонинг олдига олиб бор. Нима жазо тортсам, тортаман,— дебди. Қосим жаллод ва Абдулла чаққон иккови хотинни подшонинг олдига етказишибди. Подшо:

— Қосимбой, нима гап-сўз топиб келдинг?— дебди. Қосим жаллод:

— Кеча кечаси ярим кечада Чорданзи маҳалласидан ўтиб кетаётсам, бир уйнинг ичида гапир-гулпир овоз чиқаётганини эшитиб қолдим. Бу ярим кечада нимага бундай шовқин чиқаяпти, деб деворнинг орқасидан қулоқ солсам ва томга чиқиб туйнукдан қарасам, бу хотиннинг бир товоқ мусалласни олиб, йигитларга қўйиб бераётганини кўриб қолдим. Ҳап саними, шу хилда экансан, деб томдан тушиб, эшикдан кирай десам, ҳовлисининг орқа томони боғ экан. Бу йигитларни боғ тарафдан қочириб, эшигини очиб, мени уйга киргизиб: «Нима кўрдинг?»— деди. Мен: «Бу ерда ўтирган йигитлар қани?» десам, хотин «қўлинг билан тутгин, сўнг нима қилсанг, қил»,— деб менга дўк урди. Шундай деганига сизнинг олдингизга келтирдим, шунга жазо берсангиз,— дебди. Подшо:

— Э қизим, ёш экансан, менинг давримда билиб туриб шу ишни қилишга қўрқмадингми?— дебди. Хотин:

— Тасаддуқ сизга, жоним сизга, менинг ҳам арзимни сўрайман десангиз, менинг эрим ташлаб кетган эди. Ҳисобимда ташлаб кетганига уч йилга етди. Шу эримни ўйлаб, ўзимга ўзим сўйлаб ётиб ухлаб қолсам, туш кўрдим. Тушимда эрим келгандай, эшикни очгин дегандай, хурсанд бўлиб ўрнимдан тургандай, мисоли эшикни очиб қарагандай, эримни қарасам лойга ботиб қолгандай, ўрта йўлда ётиб қолгандай бўлиб уйғониб кетдим. Қарасам, тушим. Бу тушимни кимга айтаман, деб ўтирсам, дарвоза тақ-тақ этиб қолди. «Кимсиз?»— деб эшикни очиб қарасам, уйимнинг ор-

қасида Ойша кампир деган кампир бор эди, ўша кампир экан. «Келинг, нима ишингиз бор?»— десам, «Болам, менга гугуртнинг бўлса берсанг. Бизнинг гугурт тамом бўлган экан»,— деди. Мен: «Энажон, мен сизнинг олдингизга чиқмоқчи эдим, ўзингиз чиқиб қолдингиз»,— дедим. Ойша кампир: «Нима гапингиз бор, болам»,— деб сўради. Мен: «Бир туш кўрдим. Шунини сизга айтсам, яхшига жўйиб беринг»,— дедим. У: «Айт-чи, болам»,— деди. Мен: «Тушимда эримни кўрдим, кўрганда шундай кўрдим, худди ўрта ерда ётгандай, лойга ботиб қолгандай кўрдим. Қўлидан ушлаб тортаман десам, оёғининг тагига йиқилиб кетдим. Шу кўрган тушим»,— дедим. Кампир: «Болам бир-икки кун ўтир. Сени бир одам тухмат қилиб подшонинг олдига олиб борар экан, сенга подшо бир қаттиқ жазо буюрар экан»,— деди. Бу кампирнинг сўзлаган сўзига мен: «Энди кирсанг, оёғинг сипсин, гапирган гапинг ўзингга урсин»,— деб кампирни чиқариб юбордим. Эрим кетгандан буён йиғирган калавам бор эди. Шу калавани олиб, рўмолчага солиб, чақасини эримни тушимда кўрганым учун садақа бериб келай, деб бошимга паранжи ёшениб, бетимга чачвошни тутиб, калава бозорга етиб бордим. Шундай бозорга киришим билан бир-икки юз одамни кўрдим. Мен кўчага чиқмаганим, кўпчиликни кўрмаганим учун хаёлим учиб, дўконнинг тахтасининг тагига кириб яширишиб турдим. Кўпчилик одамлар ўтиб кетгандан сўнг ўзимнинг ақли-хушимни йиғиб, паранжи-чачвошимни бошимга олиб, калавафурушнинг олдига бориб, калавафурушдан калава сотганим учун пулимни олиб, энди чўнтагимга солиб кетаётсам, мана бу йиғит келиб, отдан ўзини ташлаб, калавафурушнинг ёқасидан ушлаб: «Сен бу ёққа юр!»— деди. Калавафуруш: «Мендан нима гуноҳ ўтди?»— деди. У: «Сен хотинга пул бераялсан, айбинг шу»,— деди. Калавафуруш: «Мен бу хотиндан калава олдим. Олган калавамга пул бердим»,— деди. «Калавафурушнинг гапи тўғри, болам. Мен сиз айтадиган нотўғри, ёмон хотин эмасман. Мен калава сотдим. Сотган калавамга пул оляпман. Шунинг учун бу кишига изза берманг»,— дедим. Бу йиғит: «Қани сотган калавангиз, тарозига солинг-чи, мен билиб қўяй»,— деди. Калавафуруш калавани олиб, тарозига солиб: «Мана, ўн қадоқ калава, ўн қадоқ калавага ўн танга бердим»,— деди. Бу йиғит: «Сенинг алдамаганинг шу киши қолганмиди? Бу силлиқ йиғирилган ипни ҳар қандай одам ўн беш тангага оладую сен ўн тангага оласанми?»— деди. Калавафуруш: «Ўзингиз ўн беш тангага оласизми?»— деди. Бу йиғит: «Янга, калавангизнинг баҳоси ўн беш танга. Мана бу ўн тангани олиб, шу кўчадан бориб, Чорданзи

кўчага борасиз. Абдулла чакқон уйи қайси?— деб ҳар кимдан ҳам сўрасангиз, кўрсатиб беради. Уйимга бориб, хотиним олдига кириб, эрингиз шу калавани ўн беш тангага олган эди. Ўн тангасини бердилар, беш тангасини хотиним беради, деб айтсангиз, беш танга ва қаттиқ-қуттук нон ҳам беради»,— деб мени калавафурушнинг олдидан кетказди. Тайинлаган жойга бордим. Бориб кириб қарасам, бу айтган жойда на хотин, на эркак бор, ҳеч ким йўқ жой экан. Қандай жойга келиб қолдим, деб ташқарига чиқаман десам, бу йигит орқамдан келиб, дарвозани беркитган экан. Киришга кириб, чиқишга чиқа олмай қолдим. «Ичкарига кираётган вақтимда, эшик очиқ эди. Чиқай десам, бекилиб қолибди»,— дейишим билан, бу йигит: «Мен сени ҳийла билан олиб келдим. Энди мен ташқарида, сен ичкарида тура берасан»,— деди. «Мен бу ерда турмайман, эшикни оч»,— десам, у: «Сени менга бир одам тайинлаган. Шу одам келса, сени кўрса, сен билан гаплашади. Агар бу эмас деса, сени чиқариб юбораман. Шунинг учун товушингни чиқарма. Агар йўқ десанг, қанотинг бўлса, учиб кетгин, иложи бўлса, ернинг тагига кириб кетгин»,— деб эшикни очмади. Хиёл ўтмасдан туриб, эшикни очиб, икки киши киришди. Биттаси калава олган Абдулла чакқон. Иккинчиси олдингизда ўтирган йигит. Олдингизда ўтирган йигит Абдулла чакқонга қараб: «Худди мен айтган одамнинг ўзини олиб келибсан. Сени мен хурсанд қиламан»,— деди. Сўнг менга қараб: «Мен калава бозорда сенинг хусни-жамолингни кўриб, ошиқу беқарор бўлиб қолганлигимдан сени олдириб келдим. Агар мен билан гаплашсанг, ўн минг танга бераман»,— деди. Мен: «Юз минг танга берсангиз ҳам, тирик борман, бу йўлга кирмайман»,— дедим. Бу: «Ўз қадрини билмади, олиб бориб чора бердираман»,— деди. Мен: «Майли, майли, подшога олиб бор»,— дейишим билан, сизнинг олдингизга олиб келишди. Қилган гуноҳим шу, тақсир,— деб сўзини тамомлади. Подшо:

— Э Қосимбой, бунинг айтган сўзи тўғрими?— деди. Қосим жаллод:

— Тақсир, ҳеч ўғри ўғриман, ёмон ёмонман, бузуқ бузуқман дейдими? Мен сизга хизмат қилишга бошлаганимдан бери ёлгон гапирган эдимми? Агар бунинг гапига ишониб, менинг гапимга ишонмасангиз, ўзингиз биласиз,— деди. Подшо:

— Бу хотиннинг гапирган гапи ёлгон, деб тўртта гувоҳ топиб келсангиз, ундан сўнг жазога буюраман,— деди. Қосим жаллод:

— Хўп бўлмаса, гувоҳ топиб келай,— деб чиқиб кетиб,

бир қиморхонага борибди. Тўртта ютқизган қиморбозни топиб, бозорбошига етказиб, тўртовига муллалар киядиган кийим кийгизиб, ошхонага олиб кириб ган ўргатибди. Кийим ва пул бериб, гапни бир қилиб, тўртови подшошнинг олдига борибди. Подшо:

— Қосимбой, буларни нимага олиб келдингиз?— дебди. Қосим жаллод:

— Сиз гувоҳ олиб келинг, деган эдингиз, шунинг учун олиб келдим,— дебди. Подшо:

— Сизлар Қосимбойга гувоҳмисизлар?— дебди. Улар:

— Ҳа, гувоҳмиз— дебди. Подшо:

— Қосимбой бу хотин фоҳиша, деди. Қосимбойнинг гапни тўғрими ёки хотиннинг гапни тўғрими?— деб сўрабди. Гувоҳлар:

— Э подшоҳи боқарам, тошдай бўлайлик. Қосимбойнинг гапни тўғри. Бу хотин бузуқ, ҳар қандай жазо берсангиз, арзийди,— дейишибди. Подшо:

— Хўн, менинг давримда шу одам ёмон деб тўрт одам гувоҳликка ўтса, ўзининг қилган ишига қараб жазога буюраман. Сенинг бу қилган бузуқчилигинг йўриғидан ўлим жазосига буюраман. Минорадан ташлатаман ёки жаллодга буюриб осдираман ёки тўпга оттираман. Шу уч жазодан қайси бирига розисан, айт?— дебди. Хотин:

— Буларнинг гапни маъқул, менинг гапим номаъқул бўлган бўлса, яна арзим бор. Шу қалитни бир одамнингизга берасиз. Мен тайинлаган жойга бориб, уйимнинг эшигини очиб, бешиқда қолган боламни олдириб келтирасиз, кўлимга бердирасиз. Агар боламни олдириб келтирмасангиз, болам у ёқда, мен бу ёқда, жазога торттирсангиз, ўлимга рози эмасман. Боламни олдириб келиб, шу бир юз саксон газлик минорадан ташлатсангиз, розиман,— дебди.

Подшо шу онда хотин тайинлаган жойга одам юбортириб, болани олдириб келиб, хотиннинг кўлига берди. Хотин боласини олиб, бир юз саксон газлик миноранинг тагига бориб, боласини эмизиб туриб, халққа қараб:

— Э халойиқ, подшо мени ноҳақ жазога тортаётир. Шунинг учун шу боламни ким олади? Агар шу болани олган одам болани катта қилса, асраса, хурсанд бўлса бўладик, хафачилик тортмайди,— дебди.

Бир чол келиб:— Менинг қизим йўқ эди, ўғлим йўқ эди. Фарзанд учун мубталон-гирифтор эдим. Сен менинг қизим ўрнига қизимсан, ўғлим ўрнига ўғлимсан. Болани мен олай, боқиб катта қилай,— деб болани олган экан. Жаллодлар хотинни олиб, қопга солиб бир юз саксон газлик миноранинг тепасига чиқариб туриб, «хукми подшо вожиб»,

деб ташлаб юборган эканлар. Шу билан хотин айланиб-айланиб ерга тушиб, худди томдан сакраб тушгандай, азоб тортмасдан тикка тушиб қолган экан. Жами одамлар хотиннинг бу ҳолда тушиб қолганини кўриб, ҳайрон қолишибди.

Шу одамлар нчидан уч-тўрттаси туриб:

— Э Қосимбой, шунча бераҳмлиқ, ноҳақ тухмат қилган экансиз-да? Кўп замоилардан бери бу минорадан ташланган одам парча-парча бўлиб, замбардаги лойдай бўлиб кетар эди. Бу хотин парча-парча бўлмай, тик тушиб қолди. Сизнинг гапингиз ноҳақ экан, хотиннинг гапи тўғри экан,— дейишибди. Қосим жаллод туриб:

— Бу хотин жодугар, сеҳргар экан, шунинг учун ўлмади,— дебди. Халқ:

— Яна нима қиласиз?— дейишибди. Қосимхон:

— Тагин қайтадан ташлатаман,— дебди. Одамлар:

— Сен тагин ташлаш керак, дейсанми? Биз подшоҳга бориб айтамыз: «Сиз минорадан ташланг, деб ҳукм қилиб берган хотин минорадан ташланди. Хотин азоб тортмай, тикка тушди. Одамлар бу хотинга ҳайрон бўлди. Шунга энди сиз нима дейсиз?»— деганимизда, подшо: «Яна ташланглар минорадан!»— деб буйруқ берсалар, ташлаймыз,— деб хотин тарафдори бўлишибди. Шу билан Қосим жаллод миноранинг тагида қолибди. Беш-олти одам подшонинг олдига боришиб бўлган ҳолни бир-бир баён қилишибди. Подшо:

— Агар шу хилдаги иш бўлган бўлса, тагин қайтадан ташланглар!— дебди. Шунда Абдурайимжон деган вазир туриб, подшонинг сўзини айириб, гапини қайриб:

— Йўқ, сиз бир ҳукм қилиб бергансиз. Энди хотин тўғрилиқ йўлидан тўғри тушганми, жодугар ва сеҳргарлик йўлидан тўғри тушганми, нима бўлса, хотиннинг боласини қўлига бериб юбориш керак. Қосим жаллоднинг ўзини бир жазога буюриш керак,— дебди. Подшо айтибди:

— Боринглар, хотинни қондан олиб, чолдан боласини олиб, қўлига бериб, мана бу ўн тангани бериб, уйига етказиб қўйинглар. Қосим жаллод, Абдулла чаққон ва тўрт гувоҳларни менинг олдимга олиб келмасдан тупроғимдан чиқариб ҳайдаб юборинглар.

Подшо олдига келган одамлар хотиннинг олдига бориб, қондан чиқариб, чолдан болани олиб бериб, қўлига ўн танга бериб юборишган экан. Қосим жаллод ва гувоҳларни ҳайдаб бошқа томонга ўтказиб юборишган экан.

Хотин уйда ётган экан, бир-икки ой ўтгандан кейин эри келган экан. Эри хотинидан:

— Хол-аҳволинг қалай? Мен шу вақтга довур юриб қолдим, хафа бўлмай юрдигми?— дебди. Хотин:

— Сиз кетгандан кейин ўғил кўрдим, сизни соғиниб туш кўрдим, тушимни кампирга айтган эдим. Кампир ёмонга жўйгани учун подшо мени минорадан ташлатди, жоним омон қолди,— дебди. Эри:

— Шунчалик маломат бўлибсан, жонинг саломат қолибди. Энди икковимиз яшайлик, ўйнайлик,— деб иккови бу ерда қолибди, гап айланиб келиб шу ерда қолибди.

ТҮҮРТ ТУҲМАТ

Бор экан, йўқ экан, бир замонда ака-ука бор экан. Уларнинг отаси ўлган экан. Отадан қолган молнинг кучи билан ака-ука иккови уйланган экан. Акасининг хотини хушрўй, чиройли, ақлли, фаҳму фаросатли экан. Укасининг хотини дангаса, хунук, фаҳму фаросати камроқ экан. Кунлардан бир кун ака-ука уйларида ўтириб обу овқат ейишиб, ундан-бундан гапиришиб ўтирган экан. Акаси укасига:

— Менинг бир-икки йил саёҳат қилиб келиш мақсадим бор. Шунга сен нима дейсан?— дебди. Укаси:

— Э ака, «Йигит юрса, йўл очилар», «Юрган дарё, ўтирган бўйра» деган сўз бор. Агар сизнинг кўнглингизда саёҳат қилиб келиш бор экан, мен нима ҳам дейман, ўзингиз биласиз,— дебди. Акаси:

— Сен бор, менинг на ғамим бор. Ишқилиб ўз хотининг нима еса, менинг хотинимга ҳам шуни бер, унга қараб тур, менинг йўқлигимни билдирма, харажатдан толиқтирмай тур,— дебди. Укаси:

— Э ака, мендан кўнглингиз тўқ бўлсин. Саёҳат билан кўнглингиздаги ғамларингиз йўқ бўлиб кетсин,— дебди.

Акаси кўнгли тўқ бўлиб, саёҳатга жўнаб кетган экан. Акасининг кетганига уч-тўрт ой бўлибди. Укаси ўз хотини йўқлигида акасининг хотинига:

— Янга, бир яшириб қўйган ғамим бор, айтайми?— дебди.

— Нима ғамингиз бўлса айтинг,— дебди. Укаси:

— Айтсам, чўнтагим тўла танга, ҳар нима десанг, олиб бераман сенга. Акаси келгунча, мен билан гапиришиб юрасанми?— дебди. Хотин:

— Бу сўзингга қараганда, сен менга бир маломат гапирадиганга ўхшайсан. Бундай сўзни сўйлайман десанг, бўйламагин. Менга олиб берадиган атлас-адрасингни ўзинг кийгин, гапирадиган тилингни тийгин,— дебди.

— Сенинг бу хилда берган жавобинг учун подшо тарафидан бир жазо буюртириб, ўтга солиб куйдирмасам, тошбўрон қилдирмасам, мен Абдужалил отимни бошқа қўяман.

— Аканг мени сенга қўнгли ишониб ташлаб кетган. Бу сўзни менга дилинг билан айтдингми, тилингда айтдингми, билганим йўқ. Тилинг билан айтган бўлсанг, тилингни тий, тўғри-нотўғрилигимни синамоқчи бўлсанг, сен ҳам индама, мен ҳам индамай қола берайлик. Агар менинг тўғрилигимга жабр-жафо кўрсатмоқчи бўлсанг, майли, бошга тушганини кўз кўрар, қўлингдан келган ишингни аяма,— дебди.

Абдужалилнинг жаҳли қистаб, йўлдан тўртта ўғри, муттаҳам, қиморбозни топиб, буларга об-овқат егизиб, ундай-бундай гапларни айтиб, ҳар қайсисига йигирма тангадан, тўртталасига саксон танга пул бериб, подшонинг олдига олиб бориб, ҳаммалари таъзим билан киришибди.

— Қани, нима арз?— деб сўрабди подшо. Булар:

— Арзим шуки, менинг акам сафарга чиқиб кетган эди, хотини менинг қарамоғимда қолган эди, ўзимнинг хотиним отасиникига кетган эди. Мен кўчада айлашиб юрсам, олдингида турган тўртта ўртоғимни кўриб қолдим. Ўртоқларим: «Абдужалил, уйингизга олиб бориб, меҳмон ҳам қилмайсиз»,— дейишди. Буларнинг сўзини қайтара олмадим, тўрт ўртоғимни эргаштириб, шундай кўча остонасидан кирайлик десак, бир йигит, мисоли ўғри қопдек, тишлари келисопдек, ичкари уйимдан чиқиб, биз тарафга келаверди. «Сен кимсан, нимага бу ерга кирдинг?»— десам, «Акангнинг хотинини яхши кўраман, шунинг учун мен келиб-кетиб юрман. Келиб-кетиб юрганимни билиб, билмасликка солсанг хўп-хўп, бўлмаса, жонингдан умидингни уз»,— деди. Биз бештамит: «Сан шунақа зўрмисан?»— деб ушлай десак, ушлай олмадик. Қочиб кетди. Уйга кириб: «Эй янга, сенга нима бўлди, бундай одамни бу ерга киргизибсан?»— десам, «Қўлингдан келганини қил»,— деб менга гушнолик қилди. Шу тўғридан сизга арзга келдим. Агар ўзимга ишонмасангиз, бу ўртоқлардан сўранг,— дебди. Подшо айтди:

— Арзларингизни тинглайман. Менинг давримда шундай ишни қилган бўлса, мана бу қоғозни оласан, тўппа-тўғри бориб, янгангни олиб, қопга солиб, уч айрилиш йўлга қўясан, бу хотинни тошбўрон қилиш керак экан, дейсан.

Булар уйга боришиб, янғасини қопга солишиб, уч айрилиш йўлга олиб бориб қўйишди. «Буни подшо тошбўронга буюрган, тош отадиган одам борми?»— деганда, кўчадаги одамлар қўлларига тош олиб, тошбўрон қилишиб кетган экан, хотин тошнинг тагида кўмилиб қолган экан.

Уч-тўрт кун ўтгандан кейин подшо уч-тўрт вазири билан овга чиқиб кета туриб, хотин тошбўрон қилинган кўчадан ўтиб қолибди. Ғарам бўлиб ётган тошнинг тагидан «Вой дод, вой дод, ноҳақ тухмат қилганининг дастидан дод»,— деган овозни эшитиб қолиб, отдан тушиб, тошни олдирган экан. Бир қоп қимирлабди. Подшо:

— Кимсан?— деб сўрабди. Хотин:

— Эридан айрилган, қаноти қайрилган, тухматга йўлиққан, қопни очиб кўринг, кўли-оёғи майиб хотинман,— дебди. Подшо:

— Сени тошбўронга буюрган подшо менман. Бундай тошнинг тагида қолиб, ўлмаганинг учун сени мен қутқазман, уйимга етказаман. То эринг келгунча, хотинимнинг хизматини қилиб юрасан,— дебди. Хотин:

— Хўп, жоним билан хизматингизни қиламан,— дебди. Подшо: «Овим ўнгидан келди-ку»,— деб хотинни отга ўнгариб, уйига етказиб, хотинига:

— Хотин, мен чиқиб кетаман, шу қопнинг оғзини очсан, қопнинг ичидан бир хотин чиқади, сенинг хизматингни қилади,— деб чиқиб кетибди.

Подшонинг хотини қопни очиб қараса, чиройли бир хотин қопнинг ичидан чиқиб, унинг оёғи тагига йиқилиб, подшо хотинининг хизматини қилиб юраверибди. Бир куни подшо билан хотини тўйга борадиган бўлиб қолишибди. Булар ичкари уйни хизмат қилиб юрган хотинга тайинлаб, ташқарисини отбоқарга тайинлаб тўйга кетишибди. Бир-икки кун ўтгандан кейин подшонинг отбоқари ичкари уйга кириб:

— Янга, бир гапим бор сенга. Дарвозалар илинган, ҳеч ким йўқ, мақсадимни биласан, бизни кўзга иласан,— дебди. Унга хотин:

— Бу гапирган галинг, сўзлаган сўзинг курсин, қараган кўзинг курсин. Бу сафар бу гапни гапирдинг, иккинчи сўйламагин, бир нима десам, нима дер экан, деб ўйламагин,— деб ўз ишига қараб кетибди.

Орадан икки кун ўтгандан кейин подшо тўйдан келиб, вазирлари билан ўтирганда, «Кўрққан олдин мушт кўтарар» дегандек, отбоқар таъзим билан подшонинг олдига кириб:

— Кеча кечқурун мен отхонада отни қашлаб турсам, биров отхонанинг эшигини очиб-ёпиб, «ҳи-ҳи» деб кулади. «Кимсиз» десам, у «Сиз ташқарида экансиз, уйимизда ҳеч ким йўқ, эрсизлик ҳам ёмон бўлар экан»,— деди. У ким экан, десам, ичкари уйингизга бир хотин ташлаб кетган экансиз, шу хотин экан. Бу ёмон хотин экан, уйингиздан хайдаб юбормасангиз, сизга касри тегади,— дебди. Подшо:

— Сен бор, отингни боқавер,— деб чиқариб юборибди. Вазирларига:— Нима қилайлик? Бу отбоқаримизнинг сўзига қараганда, бир жазо беришга тўғри келади,— дебди. Вазирлари:

— Ўзингиз биласиз,— дейишибди. Подшо:

— Бўлмаса, ўлимга буюраман!— дебди. Шунда вазирлар ичидан Қаюмжон дегани туриб:

— Э тақсир, кўзингиз билан кўрмай, қўлингиз билан тутмай туриб, ўлимга буюришингиз нотўғри. Мабодо отбоқар бу хотинга сўз ташлаган бўлса, хотин унинг сўзига «йўқ», деган бўлса, отбоқарингизнинг сўзига кириб ўлдириб юборсангиз, қандай бўлади? Йўқ, ундай бўлмасин-у, хотинни энди эшигингизда сақлаш кўнглингизда бўлмаса, жўнатиб юборинг. Эшигингизда хизмат қилганлиги учун беш ўн танга бериб юборинг,— дебди. Подшо Қаюмжоннинг сўзини қилиб, хазиначини чақириб, «Рўмолга юз тилла солиб, олдимга олиб келгин»,— дебди. Хазиначи юз тиллани олиб келиб подшонинг олдига қўйиб, таъзим билан чиқиб кетибди. Подшо чўрини чақиртириб:

— Сизнинг орқангиздан мен бир совуқ сўз эшитдим. Энди қаёққа борсангиз, шу ёққа боринг,— деб юз тиллани хотинга бериб, уни жўнатиб юборибди. Хотин кетаётиб, бозор бошига етганда қараса, унда беш юзта одам тўпланиб турибди. Бу хотин бировдан:

— Э ука, булар нимага тўпланиб туришибди?— деб сўрабди, у:

— Э янга, бировнинг бировдан юз тилла қарзи бор экан, пулдор қарздорни қистаса, қарздор пулдорга гушналик қилибди. Шу йўриқдан пулдор қарздорни подшога олиб бориб арз қилибди. Подшо: «У ҳам қарздор бўлса, ҳам гушналик қилган бўлса, уч кун мобайнида унинг қавму қариндоши ёки жонкуярни бўлса, сенинг пулигини бериб, қўлингдан уни қутқариб олиб кетсин. Агар ҳеч ким олиб кетмаса, уч кундан кейин дорга остириб юборсанг майли»,— деб пулдорнинг қўлига қоғоз қилиб берибди. Булар пулдор қарздорни қандай дорга тортишини томоша қилгани келган одамлар,— дебди. Хотин: «Агар подшо менга пул бермасдан, бор, кетабер, деса, кетадиган одам эдим. Қани бориб қарай-чи, қарздор қандай одам экан»,— деб одамларнинг ичидан кириб қараса, ёш йигит экан. Хотиннинг раҳми келиб, пулдорнинг олдига бориб: «бу менинг иним бўлади»,— деб юз тилла пулни ташлаб, йигитни дорга осншдан қутқариб юборибди. Хотин кетаётган вақтда дордан қутулган йигит хотиннинг олдини тўсиб:

— Юзингиздан ўргилай, сўзингиздан ўргилай. Сиз мени дордан кутқариб олганингиз учун шу ерда иккимиз айшишрат қилсак?— дебди. Хотин:

— Йўқ, сиз мендан ёш экансиз, сизга раҳмим келиб, дордан кутқариб олдим. Сиз менга ёмонлик ўйламанг, бу гапингизни менга айтманг,— дебди. Йигит:

— Мен сиз билан бир гаплашмасам, қулоғимга гап кирмайди, ҳеч иложи йўқ,— дебди. Хотин:

— Бу гапингизга қараганда, сиздан мен қочиб қутулмасам, қутулмайдиганга ўхшайман,— деб ковушини қўлига олиб, ўзини йўлга солиб, кучини ишлатиб қочиб кета берибди. Йигит уни қувлаб кета берибди. Шу вақтда бир савдогар йигирма туя молни ортиб, туяни тортиб келаётган экан. Савдогар хотинининг қочиб кетаётганини, йигитнинг қувлаб келаётганини кўриб қолиб, йигитдан:

— Нега сиздан қочаяпти?— деб сўрабди. Йигит:

— Менинг отам ўлган, бу хотин отамнинг қўлида чўрилик хизматини қилган. У энди отанг ўлди, менинг хизматим тамом бўлди, сенга чўрилик қилмайман,— деб қочиб кетаяпти. Мен «отамдан қолган мол-мулк меники, сен нега чўрилик хизматингни қилмайсан», деб ушлаб олиб, уйимга бориб ишласин, деб қувлаб кетаярман,— дебди. Савдогар:

— Э ука, «бўйнидан бойлаган ит овга ярамас, зангалаган милтиқ ёвга ярамас» деган гапни эшитганмисан? Энди буни сен менга сот-қўй, қувлаб юрма,— дебди. Йигит:

— Бу сўз тўғри, майли, икки юз тилла берсангиз, сотаман,— дебди. Савдогар:

— Сен икки юз тилла дема, юз тилла бераман,— дебди. Йигит ўйлаб-ўйлаб туриб:

— Майли, пулни беринг, сизга сотдим. Шундан қутулганимга суюнаман,— дебди.

Савдогар юз тиллани берибди, йигит чўнтагига солибди. Савдогар туяни бошлаб, хотинининг кетидан етиб:

— Э янга, иқболнинг, толенг бор экан, менга келиб қолдинг. Мен болага юз тилла бериб, сени сотиб олдим. «Йўл киши йўлга яхши, йўл савдоси ундан яхши», деган гапга қараб, сени сотиб олдим. Энди мен қаёққа борсам, сен шу ёққа борасан,— дебди. Хотин:

— У сизга мени қандай қилиб сотди?— дебди. Савдогар:

— Сен унинг отасининг чўриси экансан. Отаси ўлгандан кейин чўрилик қилмайман, деб қочибсан. Мен ундан сени менга сотишни сўрадим. У «Икки юз тилла берсангиз, сотаман»,— деди. Мен «юз тилла бераман», дедим. У ўйлаб

туриб кўнди. Мен унга юз тилла пулни бериб, сени қувиб етиб келдим. Бўлган гап шу,— деб савдогар хотинни туяга миндириб, қўл-оёғини боғламоқчи бўлибди. Хотин:

— Нега боғлайсиз?— дебди. Савдогар:

— Мен сени пулга сотиб олдим. Йигитдан қочган, туядан ҳам ташлаб қочарсан,— деб уни боғлабди. Туяни етаклаб кета берибди, бир катта дарё ёнига етибди. У дарёнинг нариги томонига ўтиш учун кема бор экан. Кемага туя ва бошқа молларни солиб, хотиннинг ҳам қўл-оёғини ечиб, кеманинг ичига ўтказиб, чўпходани олиб, кемани ҳайдаб кетиб, дарёнинг ўртасига борганда, хотинга айтибди:

Мен сени хўб биламан, кўнглинг менга мойил эмас,
Юз-кўзингни очмасанг, мен сенга ҳеч қойил эмас.

Мен сени кўрмоқ эдим ганжи равон кўчасида,
Кўлингга олма берай он хазратим хужрасида.

Андижону Марғилон, Ўшу Намангандир, Қўқон,
Бу ўтирган жойимиз обод ажойиб бир дўқон.

Кўрмак истайман қизил гулдек юзингни мен сенинг,
Энди ширин сўзлар айтиб бер, қистайман сени.

Шунча келган вақтимизда овора қилма мени,
Овора қилсанг мени, дарёга ташлайман сени.

Хотин ҳам савдогарнинг сўзига шундай жавоб қилибди:

Олмазор боққа кириб, шафтолини ерму киши,
Ўз ёри уйда туриб, бегонани дерму киши.

— Менга чўпходани беринг. Қайиқни ҳайдаб кетатуриб,
сизга бир ашула айтиб берай, сиз чарчагансиз,— дебди.
Савдогар:

— Майли, бўлмаса, ашулангни эшитай,— деб чўпходани
хотинга берибди. Хотин чўпходани олиб, сувга солиб, ке-
мани юргизиб туриб, савдогарнинг вақтини чоғ қилмоқчи,
иложи бўлса, савдогарни балқитиб, сувга қалқитиб юбор-
моқчи бўлиб, ашула айта бошлабди:

Рўмолим бор, айлансин,
Ёр белига бойлансин.
Ўртадаги ой гули,
Ёрим менга бойлансин,
Ҳай, ёр-ай, ёрингман.

Рўмолимни олибсан,
Олиб дорга солибсан,
Рўмолимни беролмай,
Уволига қолибсан,
Ҳай, ёр-ай, ёрингман.

Рўмолимнинг гажими
Ҳилпилласа қайтаман,
Қўнглимда бор печа сўз,
Сизга қандай айтаман.
Ҳай, ёр-ай, ёрингман.

Алвон кўйлагим янги,
Менинг юрагим кенги.
Неча жойни айлашиб,
Топмадим бўйим тенги,
Ҳай, ёр-ай, ёрингман.

Алвон дўнпим бор эди,
Бошгинамга тор эди,
Неча яхши йиғитлар
Гапиришга зор эди,
Ҳай, ёр-ай, ёрингман.

Ёр дедим, адо бўлдим,
Кўчада гадо бўлдим,
Бир кўриб жамолнингни
Ошиқу беқарор бўлдим.
Ҳай, ёр-ай, ёрингман.

Хотини ашулани айтиб туриб, савдогарга қараса, ухлаб қолибди. У савдогарни балқитиб, қалқитиб, дарёга ботириб юборибди. Чўпходани уриб, кемани дарёнинг нариги четига етказиб, савдогарнинг молига эга бўлиб, молни қасққа қўйиш-ни билмай, дарёнинг ёнига иморат солиб, бева-бечораларга уй қилиб берибди. Бир-икки йил ўтибди.

Шу хотинининг эри бу дарёдан сафарга кетаётганда, бу жойда ҳеч нарса йўқ эди. Сафардан қайтиб келаётганда кўрса, дарё ёнига иморат солинган. Ҳайрон қолиб, кўчада ўтирганлардан:

— Бу ерларга қачон иморат тушди? Жуда обод бўлиб кетибди. Иморатларни ким солди?— деб сўрабди. Ўтирганлар:

— Бир заиф киши келиб, ҳеч кимдан сўрамай-нетмай, шу ерга иморат солиб тайёр қилиб, биздай уйи йўқ бева-

бечораларга инъом қилдилар. Бундан бошқа у киши битта-яримта кўр ва шолларга, касалманд одамларга ёрдам бериб, даволаш чорасини кўрадилар, улар шифо топиб кетдилар,— дебди.

У одам бу гапни эшитиб, йўлга равона бўлиб, йўл юриб, ўз маҳалласига етибди. Маҳалласига бориб қараса, ўзининг уйдан ҳеч асорат қолмабди. Буни кўриб, ўзидан-ўзи хайрон бўлиб, кўнгли вайрон бўлиб, диққати ошиб, ўзидан-ўзи шошиб, бозор бошига етиб қолиб, айланиб юрса, бир толнинг салқинида бир оёғи шол, кўзи кўр тиланиб ўтирган одамни кўриб қолибди. Бир-икки чақа берай, деб бориб қараса, ўзининг укаси экан.

— Вой, укажон, кўрар кун ҳам бор экан,— дебди. Укаси:

— Сиз кўраясиз, мен сизни кўрмаймман,— дебди.

— Ука, қачондан буён бундай бўлиб қолдинг?— дебди. Укаси:

— Сиз кетгандан буён бу аҳволга тушиб қолганман,— дебди. Акаси:

— Иморатлар ҳам теп-текис бўлиб, кўчага қўшилиб кетибди-ку. Уйдан ҳеч бир асар йўқ-ку. Ахир, менинг хотиним, ўз хотининг, молу-дунёлар қайққа кетди?— дебди. Укаси:

— Ҳа, ака, сизнинг хотинингизни тошбўрон қилиб юборишган. Менинг хотиним ёмон чикди. Кўзимни кўр, оёғимни шол қилиб, мени менсимасдан ташлаб кетди. Кўр бўлиб қолгандан кейин мол-дунёни хотиним олиб кетган. Ўзим шу ерда тиланиб ўтирибман,— дебди. Акаси:

— Ука, бўлар иш бўлибди, хафа бўлма. Сен бу ҳолга тушиб қолибсан. Иккаламиз ака-ука эканмиз, энди мен сени тузатиш иложиши кўрайин. Мен келаётган йўлда, дарёнинг бўйида бир хотин бор эмиш. Кўзи ожиз, оёғи шолларни шу хотин даволар эмиш. Сени ўша хотинга олиб борсам, хўи дейсанми?— дебди. Укаси:

— Майли, олиб бориб кўзимни очдирсанг, мен йўқ демайман,— дебди.

Акаси от-арава сотиб олиб, укасини аравага солиб жўнаб кетаётган экан, йўлда бир ариқнинг лабида, тутнинг тагида укасига ўхшаган икки кўр ва шол ўтирган экан. Улар олдига бориб тўрт пул узатиб:

— Биродарлар, сўзингиз бунақа, оёғингиз унақа, кўзингиз шунақа. Менинг ҳам укам сизларга ўхшаган. Мен укамни тузаттиргани олиб кетаяпман. Агар сиз ҳам бораман десангиз, аравага ўтказай,— дебди. Улар:

— Майли-майли, сиз олиб бориб тузаттириб келаман

десангиз, биз йўқ дермидик,— дейишибди. Акаси аравага бу икки кўрни ҳам солиб, Қамишқўрғон дарёга етиб, ҳалиги маҳалладаги одамлардан суриштириб, заиф кишининг эшигини топибди. Арава билан эшик ёнига тўхтаб, ичкарига кириб, ташқари ҳовлида туриб:

— Бир укам бор эди. Кўзи кўр, оёғи шол бўлиб қолган. Уни сизга кўрсатгани олиб келаётсам, улар ҳам укамга ўхшаган экан. Уларни ҳам аравага солиб олиб келдим. Шуларга бир даво топсангиз. Етса пулим, етмаса жоним,— дебди. Хотин:

— Олиб келинг, мен бир кўрай-чи,— дебди. Акаси учовни кўтариб олиб кириб, ҳовлисининг ташқарисига ўтқазиб, ўзи билан тўртта бўлибди:

— Қани, нима дейсиз?— дебди. Хотин:

— Нега шундай бўлганларини сиз учовларидан сўрасангиз, мен эшитиб, кейин даволасам,— дебди. Акаси:

— Ука, сен нега бундай бўлгансан?— дебди. Укаси:

— Ҳар қандай иш қилган бўлсам ҳам айтардим, лекин бу қилган ишимни айтмайман,— дебди. Акаси:

— Агар айтмасанг, сени шу ерда ўлдириб кетаман,— дебди. Укаси: «Энди айтмасам бўлмас экан», деб ўйлабди-да:

— Сиз менга хотинингизни ташлаб кетгандан кейин бир ой ўтди. Мен сизнинг хотинингизга: «Янга, акам кетди, то келгунча мен билан гаплашиб юринг», десам, янгам: «Бу гапни гапирдинг, иккинчи гапирмагин», деди. Бу деган сўзига қайсарлигим келиб, тўртта муттаҳам ўғрининг ҳар қайсисига йигирма тангадан саксон танга бериб, подшонинг олдига олиб бориб: «Тақсир, акам сафарга кетган эди. Хотини бир одам билан ўйнашганини кўриб қолдим. Мана гувоҳлар, бир жазога буюриб берсангиз»,— деганимда, подшо дарров: «Бундай хотинни тошбўрон қилиб юборгин», деб хат қилиб берди. Мен дарров уйга келиб, хотинингизни қопга солиб, тошбўрон қилдириб юбордим. Орадан бир қанча вақт ўтгач, хотиним кўзимни кўр, оёғимни шол қилиб қўйди. Шу ҳолга тушиб қолдим,— дебди. Акаси:

— Бундан ҳам баттар бўлмабсан-да,— дебди. Иккинчи дарддидан:

— Қани сен нимага шундай бўлгансан?— дебди. У:

— Мен подшонинг отбоқари эдим. Подшо бир куни тўйга бормоқчи бўлиб, бола-чақаларини олиб тўйга кетган эди. Кетаётган вақтида: «Ташқарига сен қараб тургин. Ичкарида бир чўри бор, уйни шу пойлайди»,— деб кетди. Мен ичкарига яқин бориб, ичкари ҳовлида юрган бир хотинга гап ташладим. У хотин сўзимни қабул қилмади. Менинг аччиғим келиб, туҳмат билан подшога чақдим. У хотинга

юз тилла бериб хайдаб юборди. Хотин кетиб, орадан бир неча вақт ўтгандан сўнг, подшонинг вазири Қаюмжон менинг тухматимдан воқиф бўлиб, мени шу ҳолга солиб қўйди,— дебди. Учинчи дардлидан:

— Энди сен-чи, нимага шундай бўлгансан?— дебди. У:

— Мен бир одамдан юз тилла пул олган эдим. Бир куни у мендан пулини сўраб келди. Мен пулдорга гушналик қилдим. Пулдорнинг аччиғи келиб, мени подшонинг олдига олиб борди. Подшо мени дорга осигна пулдорнинг қўлига қоғоз қилиб берди. Пулдор мени дорга осадиган бўлиб, дорнинг тағига олиб борган эди. Бир хотин келиб, пулдорнинг қўлига юз тилла бериб, мени дордан қутқариб юборди. Пулдор пулни олиб, халқ тарқалиб кетди. Мен дордан қутқариб олган хотиннинг кетидан бориб, унга зўрлик қилдим. У хотин қочиб кетди. Мен хотинни қувлаб кетаётсам, бир савдогар келаётган экан. Савдогар: «Нега у хотин сендан қочяпти?»— деди. Мен: «Отамининг чўриси эди. Отам ўлгандан кейин чўрилик қилмайман, деб қочиб кетаяпти», дедим. Савдогар: «Бўлмасам менга сот»,— деди. Мен «Хўй, майли. Икки юз тилла берсангиз сотаман»,— дедим. Савдогар: «Икки юз тилла эмас, юз тилла бераман»,— деди. Мен у хотинни юз тиллага савдогарга сотиб юбордим. Юз тиллани олиб, чўнтагимга солиб, ўн-ўн беш кун юрган эдим. Кейин ёмонлигим очилиб, қилмишимга яраша тажаллашиб, шу аҳволга тушдим,— дебди. Акаси хотинга:

— Буларнинг сўзини эшитдингиз. Қани, энди даволанг,— деганда, хотин:

— Буларни кетказиб, ўрта йўлга етказиб, ўзингиз қайтиб келинг. Сизга сўзим бор,— дебди. Шу билан буларнинг учаласини кетказиб, бир ариқнинг лабига етказиб, «сизлар ўтира туришлар»,— деб хотинининг олдига келиб ташқарида турганда, хотин эшикни очиб: «Оҳ, кўрар кун бор экан»,— деб эрининг бўйнидан кучоқлаб, «мақсадимга етдим», деб турган экан, эри кўзини юмиб, нима дейишини билмай:

— Нега мени уялтирасиз?— дебди. Хотин:

— Ким ёридан уялади? Уч йил сиз билан умр қилган хотинингизман. Кўзингизни очиб қаранг,— дебди. Эри кўзини очиб қараса, ҳақиқатан ҳам ўзининг хотини экан. Эри:

— Бу қандай ҳол?— деб сўрабди. Хотин:

— Тухматчи қайнимдан қутулдим, тухматчи отбоқардан қутулдим, яшвиликка ёмонлик кўзлаган қарздордан қутулдим, фаросатимни ишлатиб савдогардан ҳам қутулдим. Шу мол-дунёга эга бўлдим. Ёмонлик қилганлар дунёдан шундай қилиб кетган,— дебди. Эр-хотин мурод-мақсадига етибди.

ЭШОН

Замини вақтинда бир одам бир одамдан бориб гап сўраган экан:

— Эшон бобо, мен тилаб юз тилла пул топдим. Энди бир савдогарчилик қилсам, деган хаёлим бор. Шу пулга нима сотиб олиб, нима сотсам?— дебди. У киши:

— Савдогарчилик қилиш хаёлингда бўлса, пиёз олиб, пиёз сотгин,— дебди. Унинг гапи билан юз тиллага пиёз олган экан, омборхонага солган экан, нндамай қолган экан. Беш-олти кун турганда, бунинг пиёзи борлигини эшитиб келиб: «Пиёзингизни сотинг»,— деса, «Уч юз тилла»,— дебди. Улар икки юз тиллага ҳалиги пиёзини ялиниб олибди. Икки юз тиллани олиб, ёнига солиб тағини эшоннинг олдига жўнаб қолибди.

— Тақсир, сизнинг сўзингиз билан юз тиллага пиёз олиб сотдим. Икки юз тилла қилдим. Тағини нима қилайин?— дебди.

— Тағини пиёз олгин,— дебди.

Икки юз тиллага пиёз олганда, омборхонага солганда, шунинг билан юрганда, беш-олти кун турганда, беш-олти одам чақириб келиб, пиёзини сўрабди. Омборхонанинг эшигини очиб:

— Мана пиёз, олсанглар, олти юз тилла берасизлар,— дебди. Ҳалигилар тўрт юз тиллага ёлбориб олган экан. Тўрт юз тиллани олиб, ёнига солиб, бозорга бориб, яхши отин олиб, устига мишиб олиб, олтига ширмой понни олиб, рўмолга солиб, ҳалиги насихат қилган эшоннинг эшигига бориб, қамчининг соми билан отдан тушмасдан тақ-тақ урган экан. Эшон чиқиб:

— Ҳа, нимага келдинг?— деса, у:

— Бу отни, понни олинг. Тағини нима олайин?— дебди. Отдан тушмаганига, ичқарига кирмаганига, пули қаппайиб кетиб, эшонни назарга илмаганига эшон:

— Бор, олиб кетган нарсанг ўзингга! Кетавер, пиёз олавер,— дебди-да, кириб кетибди. Ҳалиги олти понни ҳам бермасдан кетиб қолиб, уйига етиб қолиб, юз тиллага яна пиёз олган экан, омборхонага солган экан. Ун беш кун қарайдикки, харидор келмайди. Бир кун қаттиқ совуқ бўлиб, ҳалигининг пиёзи топ-метин бўлиб музлаб қолган экан. Беш-тўрт кундан кейин офтоб тушиб, пиёзининг бари хамир бўлиб қолган экан. Буни кўриб, пиёзини икки пулга сотолмай, икки кун аламига столмай, эшоннинг олдига бориб:

— Бу нима қилганингиз?— дебди. Эшон:

— Ҳа, нима қилибман?— дебди.

— Бир марта пиёз ол дедингиз, мунча фойда қилдим, икки марта пиёз ол дедингиз, мунча фойда қилдим. Энди пиёз олмай, бошқа нарса ол десангиз, бўлмасмиди?— дебди. Эшон:

— Бир марта келдинг дилинг билан, иккинчи марта келдинг дилинг билан. Учинчисида пулинг кўпайиб кетганидан эшигимга отлиқ келиб, қамчи сопи билан дарвозамни урганинг учун, мени ёш бола қилиб, мазах қилиб олдингга чақирганинг учун мен сенга ёш боланинг сўзини айтдим-қўйдим. Агар отдан тушиб, иззат билан келганингда эди, ундай-бундай деганингда эди, мен ҳам у, бу деб юборар эдим. Боргин, уйингга кетгин,— деб уни кетказибди. Бу гапнинг маънисини кишининг кўнглига озор берманг, сизга ҳам озор берувчилар бор дегани экан.

У эшоннинг бошқа бир муриди тўйга айтибди. Эшон тўйга кетаётганда кўчада ўн саккиз яшар қиз дарвозадан қараб турган экан. У қизни эшон кўриб, ошиқни беқарор бўлиб қолган экан. Эшон кўчадаги болалардан:

— Ўша дарвозадан қараб турган қиз кимнинг қизи?— деб сўрабди. Кўчадаги ёнғоқ ўйнаб юрган болалар айтдики:

— Абдурахмон бангининг қизи.

Эшон тўйни у ёққа қўйиб, уйига етиб келиб, чунон обу овқатларни пишириб, тўртта ўзига ўхшаган эшондан келтириб ўтказиб, уларга хўб обу овқат егизиб, тўртта дастурхонни бериб: «Фалон маҳалладаги Абдурахмон аканинг эшигини чақиринглар, шунинг қизига совчи бўлиб боринглар. Мен шунини олмасам, ҳеч тоби-тоқатим йўқдир»,— деб юборибди. Булар бориб, эшикни тақ-тақ урганда, Абдурахмон бангини бундай эшикни очиб қарайдики, тўртта катта саллани эшон, тўрт дастурхон. Буни кўриб, очган эшигини ёпиб ичкарига кириб кетди. Булар ташқарида: «Жойини ораста қилиб, бизни чақиради»,— деб кўн турдилар. Ҳеч гапнинг тайини бўлмади. Ноилож кетиб қолиб, эшонникига етиб қолиб: «Бизни кўрдию, эшикни ёпди. Нимага келдиларинг, деб бир оғиз ҳам сўрамади»,— дебдилар.

Эшон: «Булар борганда таъби тирриқ бўлиб турган вақти бўлса керак»,— деб бошқа тўртта эшонни чақириб, дастурхонларни улардан бериб юборибди. Абдурахмон бангини тўртта савлатли катта эшонни кўриб, эшикни қайта ёпиб: «Булар эшигимга нима деб чақириб келган экан? Шунақа одамлар билан менинг гапирингим келар эканми?!»— деб буларни қани ичкарига, демабди. Булар уч-тўрт соат пойлаб, дастурхонни кўтариб, эшоннинг олдига келиб:

— Бизни ёмон ўсал қилдингиз, лоақал нимага келдинглар дегани ҳам йўқ,— деб булар ҳам дастурхонни ташлаб

кетган экан. Эшон пешонасига уриб, ўрнидан туриб, кўчага чиқиб, бир деволга суялиб ўтирганда, бир гапбилармон, ҳар улфатга кўшилиб, лоф-қоф урадиган бир йигит эшонни бу ўтиришида кўриб: «Жуда хафага ўхшайди, иккита гапириб, сафсата қилиб кетайин»,— деб эшоннинг олдига келиб:

— Ассалому алайкум, эшон бува, эшагингизни йўқотиб қўйдингизми, мунча хафага ўхшайсиз?— деб сафсата қилибди. Эшон:

— Мен эшагимни йўқотганим йўқ. Бир муридим қайси куни мени тўйга айтувди. Тўйга кетаётганимда бир дарвозадан бир қиз кўриниб турган экан. Ой десам, оғзи бор, кун десам, кўзи бор. Беҳуш бўлаёзимман. У Абдурахмон банги деганининг қизи экан. Тўртта эшонни тўплаб, совчиликка бошлаб, уникига юборувдим. У кимсизлар демасдан, назарига илмасдан ҳеч нима демабди. Бошқаларни юборсам, уларга ҳам ҳеч нима демабди. Агар уни олмасам, ўзимни ўлдирмоққа чоқлайман, дебди. Сўзбилармон йигит эшонга:

— Эшон бува, сиз билмайсиз, бангини назарингизга илмайсиз. «Тенг-тенги билан, тезак қоли билан», «ҳар иш боли билан, кели сопи билан, гап лопи билан». Унақа эшонларни писта пўчоқча билмайди, назарига илмайди. Сиз бир бангини топиб юборсангиз, у гапиришади, гапи ёпишадию, кўнглингиздаги бўлади,— дебди. Эшон Абжаббор бангини чақиртириб келиб:

— Сизга бир хизмат буюраман, шу ишнинг уддасидан чиқсангиз?— дебди.

— Эшон бобо, «Қараган қараб қолмайди, ишлаган тишлайди», деган нақл бор. Иш бўлса, қиламиз,— дебди. Эшон:

— Абдурахмон деган бангини биласизми?— дебди.

— Э эшон бобо, буни сўрасангиз икковимиз бир кўрпада тепишиб катта бўлганмиз,— дебди. Эшон:

— Агар сизнинг сўзингизни ерга ташламай, ҳа, тузук, дейишига ақлингиз етса, мана шу ошнинг бир товоғини есангиз, иккита чопон бор, кийсангиз, шуникига совчиликка борсангиз, шунга нима дейсиз?— У:

— Э эшон бобо, мен бир нарса десам, ҳеч йўқ демайди. Ундан сиз хотиржам бўлинг. Хизмат биздан бўлсин,— деб дастурхонни кўтариб кетганда, Абдурахмон бангининг уйига етганда, дарвозани тақ-тақ урганда, жиндай турганда Абдурахмон банги чиқиб қарайдики, улфат.

— Кел-е, ўртоқ, кел, барака топкур,— деб бола-чақаларини қочириб, чилимнинг сувини яшгилатиб, бир гаплашиб, байт айтишиб:

Бангию баландбоз,
Бангининг ейиши ўрдак-ғоз,

Бангини банги деганни

Уриб ўлдирсангиз оз,—

дейшиб, сархонани тўкишиб, бир-бирини сўкишиб, хўш нима гап, деганда:

— Мен, ўртоқ, бир иш билан келдим, хўп десангиз, айтаман, бўлмаса, айтмайман,— дебди.

— Айта бер, эшитаман, нима бисотимда бўлса, сеники, сендан қолса, меники,— дебди.

— Мулла Матмуса эшон учун сенинг қизингга совчи бўлиб келдим. Нимаики сўрасанг, шу одамдан мен олиб бераман,— дебди.

— Ўртоқ, мен эшонга берсам, берай,— деб берибди, муродига етибди.

ЯХШИЛИК ҚИЛИНГ

— Войдод, войдод!

— Ҳа, нега додлайсан? Очқаб қолдингми?

— Йўқ.

— Яланғоч қолдингми?

— Йўқ.

— Биров урдими?

— Йўқ.

— Биров сўқдими?

— Йўқ.

— Оч қолмасанг, яланғоч қолмасанг, биров урмаса, сўқмаса, нега дод дейсан?

— Ҳа, дод дейшимнинг маъниси бор, айтаман.

— Қани айт-чи, эштай-чи?!

— Бир вақтда Бойқўзибой деган бор экан. Унинг Норқўзибой деган қўшниси бор экан. Бойқўзибой Норқўзибойни бир куни уйига чақириб меҳмон қилган экан. Иккови гаплашиб ўтириб, гапдан гап чиқиб:

— Ёшимиз анчага бориб қолди, юридик турдик. Энди шунча юрган-турганимизнинг йўриғидан, қўни-қўшнчилик хурматидан сизга бир маслаҳат сўзим бор эди. Шу ерда турмасак, бекор юрмасак. Узоққа сафар қилиб, ният қилиб қиблага бориб келсак,— дебди.

— Ўртоқ, сизнинг шундай деган сўзингизнинг йўриғидан берсам, борайин. «Яхши қўшни — ота-она» деган сўз бор эди. Бизда ҳам нақдгина эллик тиллача пул бор эди,— деб изковлари маслаҳатни бир ерга қўйиб, жўнаб кетган экан. Қўни йўл юриб, кўп чўл юриб, айтган манзилга етган экан. Пулар бир жойни зиёрат қилиш муддаосида кетган эканлар. Ҳамма зиёратчилар зиёрат қилиб, ўз шаҳар-

ларига қайтган экан. Булар ҳам йўлда, чўлда қайтиб келаётганда, ҳалиги шерикнинг биттаси:

— Эй, биродор, тўхта, тагин ўн беш кунлик йўл қолди. Аста кетсак шаҳримизга етамиз. Тагин икки соат юрсак, анов бозорга етамиз. Икковимиз пиёда, ҳам кўни-кўшни, ака-укадан зиёда. Менинг ёнимда пул дегандан ҳеч нима қолмади. Ана у ерга бориб сиз билан ўтириб, об-овкат еганимда сиз ташласангиз, мен ташламасам уят бўлади. Эндиликда сиз билингу — мен билай. Менга шу пулингиздан ўнта қарз беринг. Мен йўлда еб кетай, маҳаллага етай. Уч кун ўтмасдан сизга шу пулни топиб берай,— дебди. Шериги:

— Пулим бор, бермайман. Пул йўриғидан менга ака-ука, оғайининг кераги йўқ,— дебди. Пул сўраган шериги:

— Бу гапинга қараганда, «фойда-мойда кўшиб берадиган бўлсанг, бераман» деган фикр хаёлингда бўлса, шуни айтгин. Шаҳримизга боргандан кейин мен сендан ҳеч нимани аямайман. Ўн сўмингни менга берсанг, уйга борганда йигирма сўм қилиб бераман,— дебди. Ёнидаги шериги:

— Бермайман дегандан кейин бермайман, менга ортиқча сўзнинг кераги йўқ,— дебди. Пул сўровчи улфат:

— Бир сўм берсанг, ўн сўм қилиб, ўн сўм берсанг, юз сўм қилиб берай. Пул бермасанг, очимдан ўламан-ку,— деганда шериги:

— Ўлсанг, сен ўласан. Менинг нима ишим бор,— деб юраверибди. Пул сўраган шериги:

— Бор, кетавер, ўлсам, чўлда ўзим ўлай,— деб кейин қолибди. Пули бори кетатурган экан, пули йўқ шериги орқасидан келиб, маҳкам кучоқлаб, ерга урибди:

— Сен менга юринг зиёрат қилиб, айланиб келайлик деганинг унча, кўшичиликнинг мунча, келиб-келиб менга қилган душманлигинг шунча. Энди мен пайт қилиб, кўтариб уриб тагимга босдим. Агар сен турсанг, мени ўлдирасан. Энди мен сени ўлдираман. То сени ўлдирмасам, сендан ҳеч нима олиб бўлмайди экан. Армонинг қолмасин, васиятингни айт. Ҳозир сўяман,— дебди. Шериги тагида ётиб:

— Сўйсанг ҳам майлига, ўзимдан ўтди. Эндиги пушаймон — ўзимга душман. Агар мени сўйсанг, бир жойга кўмиб қўйсанг, кетсанг, маҳаллага етсанг, хотинимга айтсанг. Мен кетаётганимда хотиним иккиқат эди. Хотинимга: «Мен у ёқдан келганимча кўзинг ёриб, омон-эсон қутулсанг, қиз бўлса, табинг хоҳлаган отни қўй. Агар ўғил туғсанг, то мен қайтиб келмагунча, от қўйма»,— деб тайинлаган эдим. Агар мени сўйсанг, юбиб-тараб, бир чуқурга кўмиб қўйсанг, хотиним мабодо ўғил туққан бўлса, отини қўймаган бўлса,

боланинг отини «Войдод» деб кўйсини. Бориб шуни айт. энди сўйсанг майлига,— дебди. Бу сўз билан пули йўқ пули борни сўйган экан, чуқурга кўмиб қўйган экан. Усти-боши, пулини олиб, жўнаб кетган экан, ўн-ўн беш кунда маҳаллага етган экан. Йўлда еган пуллариини ҳисоблаб келиб, шу еган пулича пул топиб, унга қўшимча қилиб. ўлганининг кийими билан унинг эшигига бориб дарвозасидан чақирган экан. Ўлганининг хотини чиқиб:

— Кимсиз? Нимага келдингиз?— дебди.

— Мен эрингиз билан бирга кетиб эдим, у ёққа бориб етиб эдим. Қайтиб йўлда-ч ўлда келаётган эдик, эрингизнинг тоби қочиб, касал бўлиб йўлда-чўлда ўлиб қолди. Мана бу уст-бош, пулини олинг, бир оғиз васиятини эшитиб қолинг. Эрингиз айтдики: «Мен келаётганимда хотиним иккиқат эди. Қиз туғсанг, отини ўзинг қўй, ўғил туғсанг, мен келмагунча отини қўймай тургин, деб бу ёққа қараб келган эдим. Хотиним ўғил туғса, отини «Войдод» қўйсини»,— деб васият қилди,— дебди. Хотин эрининг ўлимини эшитиб, дод-фарёд қилиб:

— Мен ўғил кўриб эдим. Эримнинг ҳурматига боламнинг отини қўймай юриб эдим,— деб боланинг отини Войдод қўйган экан.

Шундай қилиб, онаси болаши тарбия қилиб юрган экан. Бу бола олти яшар бўлганда, кўчага чиқиб юрган экан. Туш ҳам бўлибди, боладан дарак йўқ. Энайинзор боласининг келмаганидан чидамасдан, бошига паранжи, бетига чиммат ёпиб, кўчага чиқиб: «Войдод, Войдод» деб овози борича чақириб юрган экан. Шу ерда хотиннинг ёшига бориб гаплашиб юрадиган улуғ сипоҳ учраб, хотиннинг йиғлаганининг сабабини сўрабди. Хотин: «Войдод исмли ўғлим эрта-мерган чиқиб кетганича дараги йўқ. Қўни-қўшнларга кириб излашга фурсатим йўқ. Шу сабабли чақирянман»,— дебди. Амалдор бу сўзни эшитиб: «Ҳа-ҳа» деб кетган экан, хоннинг олдига етган экан. У хон олдига кириб:

— Тақсири аъзам, арзим бор,— дебди. Хон:

— Нима арзинг бор?— дебди. Сипоҳи:

— Бугун кўчада келаётсам, бошида паранжиси, бетига чиммати бор бир хотин товушининг борича додлаб юрган экан. «Нимага додлаб юрибсан?»— десам, у: «Менинг бир ўғлим бор эди, оти Войдод эди. Шуни йўқотиб қўйиб эдим, излаб юрибман»,— деди. Мен боланинг оти Войдод қўйилишига ҳайрон бўлиб, шу гапни сизга айтиш учун ҳузурингизга келдим,— дебди. Хон:

— Баракалла, бу сўзингга. Ер юзида Войдод деган отни ҳеч ким қўйган эмас. Бу болага шундай отининг қўйилишини

га сабаб отасига бир гап бўлгандир, опаси унга шу отни қўйгандир. Шу бола топилмаган бўлса, излашиб, топишиб, опаси билан болани ёнимга олиб келиш керак. Бунда бир гап борга ўхшайди,— дебди. Бу сўз билан хоннинг хизматчиси боланинг маҳалласига келиб, хотиннинг уйини топиб, дарвозасини тақ-тақ урган экан. Боланинг опаси чиқиб:— Кимсиз?— деб сўрабди. Сипоҳи:

— Войдод деган боланинг опаси сизми, болани топдингизми?— дебди. Хотин:

— Ха, боламини топдим,— дебди. Сипоҳи:

— Болани топган бўлсангиз, шу аравага болангиз билан чиқиб, подшонинг хузурига борасиз,— дебди. Хотин боласи билан аравага чиқиб, хоннинг олдига борибди. Хон:

— Сен болангизнинг отини нимага Войдод қўйдинг, бу топилмайдиган от-ку? Шунинг сабабини билганим чакирдим,— дебди. Хотин:

— Бу гапингизга арзим бор,— деб жавоб берибди. Хон:

— Арзингиз нима, айтинг?!— дебди. Хотин бўлган воқеани бирма-бир баён қилибди. Хон:

— Эринг билан бирга кетиб, васиятни сенга етказган одам ҳозир тирикми?— дебди. Хотин:

— Алҳол, у одам тирик,— дебди. Хон:

— Унинг оти нима?— деб сўради. Хотин:

— Бойқўзи ҳожи,— деб жавоб берибди.

Хон Бойқўзи хожини ҳам ўз хузурига етказдирган экан. Хон у одамдан гап сўрабди:

— Шунинг эри билан узоқ сафарга юрган экансан. Йўлда сенинг қўлингда хотининг эри ўлган экан. Унинг эри бораётганда ўлдими ёки қайтаётганда ўлдими? Касал бўлиб, ўз ажали билан ўлдими ёки икковларинг ўртасида бир хусумат гап ўтганда, жаҳолат билан бирингни биринг ўлдириб қўйдингми? Шу гапга ҳар қандай ёлғон гапни аралаштирмасдан тўғри жавоб берсанг, сенга ҳеч қандай дашном бермаймиз. Бойқўзи хожини:

— Мен бунинг эри билан у ёққа қараб кетган эдик, бориб етган эдик. Қайтиб йўлда-тўлда келаётган эдик. Менинг пулим қолмади. «Менга пулингдан қарз бергин» деб чунон ялинсам ҳам бермади. «Агар фойда олмоқчи бўлсанг, бир танга берсанг, юз танга, юз танга берсанг минг танга қилиб берайин. Бўлмаса, очимдан ўламан»,— десам ҳам бермади. Мен унинг орқасидан бориб жаҳолат жаҳлим билан қучоқлаб олиб, ерга урдим. «Сени ўлдириб, бир нимангни олмасам, тариклигингда ҳеч нимангни олиб бўлмас экан. Энди васиятнинг бўлса, айт», деганимда, у: «Келаётганимда хотиним иккиқат эди. Қиз туғсанг, отини ўзинг қўй.

Ўғил туғсанг, отини ўзим келиб қўярман, деб тайинлаб келиб эдим. Энди сен мени ўлдирар экансан. Сен бориб хотинимга айт: «Ўғил бўлса, боламнинг отини Войдод қўйсин. Энди ўлдирсанг ҳам майлига»,— деди. Мен уни ўз қўлим билан ўлдириб, ўлгини ювиб-тараб қўмиб қўйганман. Кийимлари билан йўлда еган пулларимнинг ёнига пул қўшиб, хотинига берганман. Айтган васиятини етказганман.— деб бўлган воқеани баён қилди. Подшо вазирларига:

— Бунинг бундай деб бўйнига олганига маслаҳат билан нима жазо буюрсак бўлар экан,— дебди. Вазирлари:

— Ўзингиз биласиз,— деб таъзим қилиб турган экан. Хон:

— Бундай иш дунёда бир, икки, уч бўлган эмас. Шу сабабли олти яшар боладан олти хил гап сўрайлик. Бола нима деб жавоб қайтарса, шунга мувофиқ жазо тайинлайлик,— дебди. Вазирлар хоннинг бу таклифига қонганларидан кейин, хон боладан гап сўради:

— Отангни ўлдирган одам шу экан. Буни ўлдирайликми, ўтга солиб куйдирайликми ёки минорадан ташлаб юборайликми, ёнгики зиндонга ташлаб, қамаб қўяйликми? Ё бўлмаса сарпойи-кишим бериб жўнатиб юборайликми?— дебди. Шунда бола:

— Отанни шу киши ўлдирган бўлсалар, онамни олсалар, мен дада қилиб ола қолай,— деган экан.

Хон боладан шундай сўзни эшитиб, вазирларига қараб:

— Бу боланинг сўзига қандай жавоб қайтарамиз?— дебди. Вазирларидан биттаси:

Отанг эрдир, онанг эрдир:
Сен ҳам эрдай қилиқ қил.
Кимки сенга ёмонлик қилса,
Сен шунга яхшилиқ қил.
Энди сен тегмоқчи бўлиб,
Сен уни олмоқчи бўлиб,
Хонга қуллик қил,—

деб никоҳ ўқиган экан. Вазирнинг шу сўзидан кейин, бири тегмоқчи бўлибди, бири олмоқчи бўлибди. Никоҳ ўқигандан кейин, иккови учов бўлиб, болани кўтариб кетган экан, уйларига етган экан.

ТИЛА БАЛИҚ

Унақа экан, бунақа экан, шунақа экан, бир вақта Абдурахмон деган камбагал-бечора бор экан. У бир кун кетмошини олиб, елкасига солиб, кетиб қолиб, Мерган деган жойга етиб қолган экан. Худойшиёз деган бойга мардикор тушган экан. У бенг-олти кун ишлаб, холдан кетиб: «Энди уйимга нима олиб бораман», деб бойнинг эшигидан ўтиб кетаётиб дарвозасини так-так урибди. Бой чиқиб:

— Хизмат?— дебди. Абдурахмон:

— Шундай чиқиб қолиб эдим, чарчаб-толиб эдим, бой акам бир нима дермикан, деб келиб эдим.— дебди. Бой уни киргизиб, остонага ўтқизиб, тўртта нонни патнисга солиб чиқиб:

— Чой ўтганда келдингиз, энди мана шу нондан еб кетинг.— деб нонни олдига қўйди. Абдурахмон ноннинг иккитасини еб, иккитасини қўйинга солибди. Бой буни кўриб: «Иккитасини еди-ку, Иккитасини олиб, қўйинга солгани нимаси», деб аччиги келиб:

— Абдурахмон, қўнглингизга келмасин. Сизни-ку, мен чакириб келганим йўқ, ўзингиз келдингиз. Олдингизга қўйган тўртта ноннинг иккитасини еганингиз еган, иккитасини олиб қўйингизга солганингиз нимаси?— дебди. Абдурахмон:

— Бола-чақага олиб борай, деб эдим.— дебди. Бой туриб:

— Мен бола-чақанингиз кафилинни олганим йўқ. Еганингни единг, қолгани қолсин!— деб қўлидан нонни олиб қолибди.

Абдурахмон уйига бориб қолибди, ухлаб қотиб қолибди. Эрта билан туриб, аста-секин юриб, дарё лабидаги ернинг чопинини чошиб, қорни очиб, дарё лабига бориб ўзидан ўзи ўйлашиб: «Уйга борай десам, узоқ бўлса, чопинимни қилай десам, кун исенқ бўлса, яхшиси бирон нарсани эрмак қилайин.— деб чайла тўқибди. Чайлани дарёга солибди. Қараса, салқин бўлиб қолибди. Бориб чопинини чошиб, кечсурун кетиб қолибди. Ҳалиги чайлани кўтариб қараса, бир катта балиқ илиниб қолибди. У балиқ сарик, кўк, оқ бўлиб товланар экан. «Бу балиқни емайини, подшога олиб борайини, подшо бир нима берар»,— деб подшонинг олдига борибди. Подшо:

— Нима олиб келдинг?— деб сўрабди. Абдурахмон:

— Мен меҳнаткаш қулингиз дарёга чайла ташлаб қўйсам, мана шу балиқ илиниб қолибди. Сизга манзур бўлмиш билиниб қолибди. Кечаю қундуз юртимизни сўраб турган подшонимизни кўрсам, деб юрган эдим. Худога шукур, шу балиқ

баҳонаси билан муродимга етдим,— дебди. Подшо балиқни кўриб, ундан гап сўрабди:

— Балиғнинг тирикми, ўликми?— дебди. Абдурахмон:

— Тақсир, тирик,— дебди. Подшо:

— Балиқнинг тириклиги шима билан?— дебди. Абдурахмон:

— Балиқнинг тириклиги сув билан,— дебди. Подшо:

— Балиқнинг тириклиги сув билан бўлса, балиғнинг ол, ана у ҳовузга сол!— дебди. Абдурахмон қуллик қилиб балиқни олибди, сувга солибди. Подшо қараса, ҳовуздаги балиқларнинг ҳаммаси бу балиқнинг атрофида таъзим билан гирканалак бўлиб айланиб юришибди. Подшо буни кўриб, хурсанд бўлиб, хазиначини чақириб:

— Шунга минг танга ншом қилдим: олиб чиқиб бер!— дебди. Хазиначи минг тангани олиб чиқиб берибди. Абдурахмон қуллуқ қилиб кетган экан, йиғирма қадам нарироққа етган экан. Подшо вазирининг ғайирлиги келиб, подшога:

— Сизга шима бўлди? Сизга одамлар тулпор от, ғайри ажойиб нарсалар олиб келганда, уларга йиғирма танга, ўттиз танга, қирқ-эллик танга, жуда кўп бўлса юз танга берар эдингиз. Нимага бир тангага олмайдиган балиқ учун минг танга бериб юбордингиз? Ҳали ҳам бўлса қайтиб олинг!— дебди. Подшо:

— Эй вазир, мен юз танга бер дейман, деб минг танга бериб юборибман. Энди қандай қилиб қайтариб оламан?— дебди. Вазир:

— Буни қайтиб олиш осон. Сиз уни чақириб олиб: «Мен сендан бир гап сўрайман деган эдим, эсимдан чиқибди. Олиб келган балиғнинг эркакми, урғочими?»— деб сўрайсиз. Агар эркак деса, урғочисини тошиб кел, дейсиз. Агар урғочи деса, эркагини тошиб кел: дейсиз,— дебди. Подшо вазирининг сўзи билан Абдурахмонни чақириб олиб:

— Мен сендан бир нарсани сўрайман. Олиб келган балиғнинг эркакми, урғочими?— дебди. Шунда Абдурахмон:

— Балиқни олиб келиш биздан, балиқнинг эркакми, урғочими эканлигини, фуқаронингизнинг бою камбағаллигини билиш сиздан,— дебди. Подшо бунга гап тона олмай, яна минг танга ншом берибди. Абдурахмон яна минг тангани олиб, этагига солиб кетаётганида, бир тангаси ерга тушиб кетибди. Уни олиб, этагига солиб кета берибди. Вазир буни кўриб:

— Тақсир, кўрдингизми, бу жуда назари наст одам экан. Шунча тангадан бир тангаси ерга тушиб кетса, шунини ҳам энганиб олибди, этагига солибди. Икки минг тангани қайтариб оладиган гап тегилиб келди.— дебди. Подшо вазирининг гапи билан Абдурахмонни чақириб олиб:

— Мен сени туппа-тузук одам десам, сен нокас одам экансан. Менинг орқамдан шунча наф олдинг, этагинга солдинг, жұнаб қолдинг. Қараб турсам, этагиндан бир таңга тушиб қолди. Назаринг настлигидан бир таңганы ҳам қолдирмай, энгашиб олдинг. Шун олмай кета берганинда ишим йўқ эди. Энди этагиндаги икки минг таңганы ташлаб кет!— дебди. Абдурахмон:

— Тақсир, шу таңганы олмас эдим, аммо таңгада сизинг номингиз ва суратингиз бўлгани учун ерда қолмасин деб олдим,— дебди. Подшо Абдурахмоннинг бу гапидан хурсанд бўлиб, хазиначини чақириб Абдурахмонга яна минг таңга пиньом қилибди. Абдурахмон уч минг таңганы олиб, этагига солиб кетган экан, муродига етган экан, Нурали акани айтган экан.

ХОН БИЛАН ВАЗИР ҚИЗИ

Бор экан, йўқ экан, бир вақтида бир хон бор экан. Хон вазирига: «Хотин киши хотин киши билан гаплашмаса, ху фароқ бўлар экан. Хонникига қўни-қўшин — хотин киши ботишиб кира олмас экан. Бизнинг хотинимиз у ерга, бу ерга борса, қўн сертараддироқ бўлар экан. Сиз бизнинг вазиригимиз, теңгимизга ўхшагансиз. Сизини бола-чақаларингиз бизникига келиб турсин»,— деб меҳмонга чақирган экан. Вазирнинг хотини, бир ўғли, бир қизи хоннинг уйига келиб меҳмон бўлишиб, хайр-маъзур дейишиб кетган экан. Беш-олти қадам нарироққа етанда, хон уларга:

— Бундай оёқларингизни тортиб кетманглар. Тўрт-беш кунда келиб-кетиб юришингиз лозим. Келганларингиз мени шод қилади,— дебди. Шу тонда вазир қизининг чиммати сийпанган экан, хусни кўришиб қолибди. Шунда подшонинг юрагидан урибди. Вазирнинг қизини яхши кўриб қолибди. Уч-тўрт кундан сўнг уч-тўрт хотинини совчиликка юборибди. Совчилар вазир билан қизинг онасига:

— Биз қондан совчи бўлиб келдик, қўнглингизда нима бўлса, маъқулни айттиглар, умид қилиб келдик,— дебди. Вазир ва қизинг онаси ихтиёрини берган экан. Совчилар бу сўзини хонга бориб айтмоқчи бўлиб, ўринларидан турганда, қиз совчиларга:

— Мендан ҳам гап сўранглар,— дебди. Совчилар:

— Сизинг нима сўзингиз бор?— дебди. Қиз:

— Менинг сўзим шуки, қон мени олмоқчи бўлсалар, мен таъбим хоҳлаган ҳақи-махримни айтаман,— дебди. Совчилар:

— Ҳа, айтнинг, сизинг ҳам гапингизни эшитайлик.— дебди. Қиз:

— Хон мени аниқ олмоқчи бўлса, меннинг ҳақи-маҳримга йиғирмата барра, ўттизга арслон, қирқга қоплон, олтмишта ахта, етмишта нўхта берсалар, тегаман; бўлмаса, тегмайман,— дебди. Совчилар бориб хонга бир-бир баён қилган экан. Бу сўзнинг маъносига хон дарров тушуниб «ух» дебди. Хоннинг «ух» деганига вазирлари:

— Тасаддук, бу қизнинг айтган нарсасини топиб бериш уддасидан мен ўзим чиқаман. Сиз бу гапга «ух» демасдан, қизни олиш ҳаракатини қилинг. Мен сизга шу нарсаларни керак вақтда топиб бераман,— дебди. Хон:

— Э вазир, эътиқодли сўзингга қараганда, сен меннинг ҳар сўзимнинг уддасидан чиқар экансан. Сендан мен хурсанд бўлдим. Унинг ота-онасининг «Ҳа, тузук» деганига олмасам, олгандай бўлдим. У қизнинг менга тегишга хоҳиши бўлмаганидан шу чистонни ясаган,— дебди. Вазир айтибди:

— Шу нарсаларни топиб беринг, деган чистонни нимаси? Хон:

— Гапга тушунмасангиз, мен бунинг гапини аниқ тушунтириб қўяй: «Мен йиғирмага кирган қизман, мисоли бир барраман. Йиғирмага кирган қиз ўттизга кирган йиғитга тегишни ихтиёр қиламан. Ўттизга кирган йиғит қирқга етганда қоплонга ўхшайди. Қувалашиб, ўйнашиб юришни истайман. У олтмишга киргандан кейин мисоли ахтага ўхшайди. Етмишга киргандан кейин мисоли нўхтага ўхшаб қолади. Ўзлари етмишга кириб қолган бўлсалар, мендай йиғирмага кирган қизни оламан дейишлари қизиқ. Меннинг тегишга қўнглим таскни топмайди»,— деб айтган чистон сўзи шу,— дебди.

ЁЛҒОНЧИ

Унақа экан, мунақа экан, бир подшо бир ёлғон гап эшитишликка жуда орзуманд экан. Ошиқ бўлиб, ош турмайдиган қошиқ бўлиб, жарчи чақиртирган экан. Жарчи чақириб юрган вақтида бир йиғит:

— Мен тўрт оғиз ёлғон гапни ростлаб гапираман. Мен мослаб сартосини оламан,— деб кетиб қолиб, жарчи билан бирга-бирга подшонинг олдига етиб қолиб, подшога қарамай, соқолини тарамай, таъзим қилиб, ерга қараб ўтирган экан. Подшо:

— Хўш, арзинг борми?— дебди. У:

— Подшо, сизга арзим йўқ, сиздақадан меннинг гап қарзим йўқ. «Кимки тўрт оғиз ёлғон гапни тоблаб, бирини бирига боплаб гапиришининг уддасидан чиқса, бош-оёқ сарпо бера-

ман», — деб жарчи чақирган экансиз. Шунинг учун тўртта ёлғонга иккита ростни қўшиб, бирини-бирига мостлаб айтмоқчимиз, сарпо берсангиз, кийиб кетмоқчимиз, шунга келганмиз, эрталаб бир бурда ноп еганмиз. Биз оч, сиз тўқ. Гапимиз сизга ёқмай қолса, сиз беролмай, биз ололмай, ушминизга боролмай ўтиргандан кўра, ҳар нарсанинг нақди яхши. Олдин сиз беринг, олайлик, чопонимизни елкамизга солайлик, айтиб берамиз, ёқмаса чопонингизни қўлингизга қайтариб берамиз, — деган экан. Подшо:

— Сиздан битта чопон айлансин, — деб чопонни елкасига солдириб, беш-олти вазирини қулоқ солдириб, — қани энди ёлғон гапингни гапир-чи! — деган экан. Бу йиғит:

— Тақсир, менинг отам, онамни олмасдан илгари тугилган эканман. Етаклаб юрмаганидан ўсиб қолган эканман, товук бозорига етиб қолган эканман. Бир вақт туғмаган товукнинг тухумини бостириб очирса, бир хўроз очган экан. У хўрозни бозорда сотолмай, аламга етолмай юганда, мен хўрозни олибман, қўйнимга солибман. То кеткизиб, уйга етकिзиб олиб боргунча туядан катта бўлиб, у ҳар кунни учтадан тухум қилди. У тухумни олсам, аравага солсам, от тортолмайдиган катта тухум бўлди. У тухумнинг иккитасини олиб, катта қонга солиб, хўрознинг ўзини тоблаб, эгарлаб-боблаб, устига синиб кетказиб, бозорга етказиб, иккала тухумни сотиб, пулни олиб, чўнтакка солиб, шунинг билан кетиб қолиб, уйга етиб қолиб, хўрознинг устидан тушиб, эгарларини олиб қарасам, қиррасида товоқдай яғир бўлиб қолибди. У яғирга дори қўярман, деб дори суркаб турсам, қўйнимда беш-олтига ёнғоғим бор экан, бир ёнғоғим яғирга тушиб ёпчишиб қолган экан. У ёнғоғни тошиб оламан, деб хўрознинг ичига кириб чунон излаб, неча вақт қараб, ёнғоғимни топа олмай, бу ёққа чиқсам, у ёнғоқ хўрознинг устида кўкариб, ёнғоқ пишиб, тўкилиб тагига тушиб турган экан. Бу ёнғоқларни териб олиб, этагимга солиб турсам, бир-иккита одам келиб қолиб, кесак олиб, қоқишмоқчи бўлиб, отаверибди, отаверибди, у кесаклар пастга тушмай юкорида қолибди. Мен бу кесакларни қаёққа кетаяпти, деб ёнғоқнинг устига чиқиб қарасам, беш-олти таноб шудгор бўлиб қолган экан. У шудгор бекор турмасни, деб чопиб тарвуз экиб қўйган эканман, ўша тонда у тарвуз дарров кўкариб, бир катта тарвуз солган экан. У тарвузни узиб олсам, этагимга солсам, қандай қилиб олиб бораман? Ундай-бундай қилиб подшонинг олдига олиб борсам, бу тарвузни сўйсалар, хом чиқиб қолса, сўйиб кўрай, ҳеч бўлмаса ўйиб кўрай, деб чақмоқласам, тарвузнинг ичига пичоғим тушиб кетди. Пичоғимни тошиб чиқай, деб тарвузнинг ичига тушиб қидириб

юрсам, бир одам менад: «Туя кўрдингми?»— деб сўради. Мен: «Сен шчоқ кўрдингми?»— дедим. «Нега бундай дейсан?»— деган эдим, у: «Э, ўртоқ, менинг беш-олти юз туям бор эди. Излаганимга уч-тўрт ой бўлди»,— деб у менинг ёқамдан ушлаб, жағимга муштлаб, икковимиз уришиб қолдик. У тарвузни олиб келганимда еярмидишгиз?— дебди. Подшо:
— Мен бундай ёлгон гапни эшитмаган эдим,— деб чопонни қайтиб олмаган экан. Шунинг билан кетган экан, уйига етган экан, Нурали қизиқ айтган экан.

ТҶЙ

Илгари замонда, Кўқон томонда, Тарғоқ қишлоқ билан Орази қишлоқ ўртасида, Қуйи маҳалла деган маҳаллада бир Холчабиби деган хола Боймат ака деган бойга теккан экан. Боймат ака билан Холчабиби хола йиғирма йил умр кечирган экан. Холчабиби хола уч ўғлининг онаси бўлибди. Боймат ака катта ўғлининг отини Абдурахим, кичик ўғлининг отини Абдурасул, кенжатоғининг отини Марасул қўйган экан.

Қуилардан бир қуни Боймат ака дунёдан хайрлашиб, ундан қўй мол қолган экан. Икки ўғли отадан қолган молдан уйланган экан. Марасул деган ўғли уйланмай қолган экан. У шима учун уйланмай қолган? У ҳеч бир ўртоқлари билан юришини-туришини, боришини-келишини билмас экан. Марасулнинг гап-сўзи, ҳусни ҳам хунуқроқ экан. Холчабиби хола мабодо, у ерга-бу ерга, тўй-пўйга, сумалак-пумалакка бориб қолса, йиғидаги аскиячи хотинлар: «Холчабиби хола, Марасул чиройли ўғлиниги уйлантириб қўйдингми?»— деб аскиячилик билан масхара қилар экан. Холчабиби хола уларнинг бу сўзига уялиб, гап тона олмай, деворга суялиб қолар экан. Шунинг орқасида Холчабиби хола ўйланиб, неча тўйларга боришга юраги довламай, бошқа гапни пойламай, Матмуса домланинг олдига бориб:

— Ассалому алайкум, домла,— дебди. Домла:

— Келинг, янга! Нима гапингиз бор менда?— дебди. Холчабиби хола:

— Арзим бор сизга, қулоқ солинг бизга. Марасул ўғлининг хунуқлигидан, камгап, камсўзлигидан ўз тенгим, ўртоқларим менга Марасул чиройли ўғлинигизни уйлантириб қўйдингизми, деса, икки хомбол, бир замбил бўлиб уялиб, деворга суялиб, ўлтирсам туrolмай, йўлимга юролмай қолдиган бўлдим. Бир хил айтган жойларга ҳам бормасдан қоламан. Тагин шундай сўзлар десалар, нима дейишимни билмай қоламан, деб бормайман»,— дебди. Домла:

— Э янга, бу гапни гапирманг менга. Агар гапирган бўлсанг менга, бир гапим бор айтай сенга,— дебди. Холчабиби хола:

— Айтнинг менга,— дебди. Домла:

— Агар айтсам сенга, кулоқ сол менга. Ҳар хунарга ҳар ким шогирд тушса, ўрганади. Дунёда тўрт хунар бор. Лекин бу хунарга ҳар ким шогирд кирса ҳам, ўргана олмайди. Биринчи, сизнинг ўглингиз хунук экан, ҳар қандай чиройли киши билан юрса ҳам, чиройли бўла олмайди. Иккинчи, ўглингизнинг ақли кам экан, ҳар қандай ақлли одамлар билан юрса, ақлли бўла олмайди. Учинчи, ўглингиз бадовоз экан, ҳар қандай хушовозли одамлар билан юрса, уларга ўхшаган хушовозли бўла олмайди. Тўртинчи, ўглингизнинг кучи кам, ғайрати озроқ экан, ҳар қандай кучли, ғайратли одамлар билан юрса ҳам, уларга ўхшаган кучли, қувватли бўла олмайди. Лекин янга, хотинларга айтиб қўйинг, хотинлар бундай гапирмасин менга, дейсиз. «Эл оғзига элак қоплаб бўлмайди», «Шамол келмаса, дарахт боши қимирламайди», деган мақол бор. Мен уларга бу гапни айтсам, уларнинг ўжарлиги келиб, мен бир оғиз айтсам, улар икки оғиз гапирадиган бўлади. Янга, бу гапнигизни иккинчи гапирманг менга! «Подшоҳнинг ишқи қурбақага тушибди», деган бир мақол бор. «Сулув сулув эмас, ҳар кимнинг севган ёри ўзига сулув». Энди ўглингизни ҳеч ким севмаган бўлса, беш кун олдин эмас, беш кун кейин бўлар. Бир кун уйлашиб қолар. Тошманг янга, бу гапни айтманг манга,— дебди. Холчабиби:

— Тағин бир гапим бор, айтай сизга, кулоқ солинг бизга. Битта хунук ўғил бор экан менда, битта чиройлик қиз бор экан сизда. Менинг шу ўғлимни сиз ўғил қилиб олсангиз. Мен сизга ойдан озиқ, қоққанда қозиқ, оғанда хурмача қолгунча, етса молдим, етмаса жонимни фидо қилгунча, ҳар қанча сарф-харажатдан қочмас эдим,— дебди. Домла:

— Сиз бу гапни ташлаганингизда, хўрлигингиз келиб кўзингизни ёшлаганингизда, мен сизга айтсам, «Бермас қизнинг қалини қалин», деб эшитгансиз. Яна бир мақол борки, «Эришини кўриб бўзини ол, энасини кўриб қизини ол», «Бетга айтганининг захри йўқ». Бир сўз айтай, қани сиз нима дейсиз?— дебди. Холчабиби:

— Нима десагиз, эшитай,— дебди. Домла:

— Бу сўзлаган сўзингизга айтсам: тўққиз тилла пул, тўққизтадан тойи, тўққизтадан қўй, бир болалик ситгир, тўққиз чорак ун, тўққиз чорак гурунч берсангиз, агар уддасидан чиқсангиз, сизнинг ўглингизни хунук демасдан куёв қилиб олайин,— дебди. Холчабиби:

— Келар шу бугунга давр эшигингизининг тагига келтир-масам, Холчабиби бўлиб юртда юрмаганим бўлсин,— деб рўмолининг учини ечиб тўққиз тилла пулни Матмуса домлага бериб,— келар шу бугунга бошқа нарсаларни олиб келтираман,— деб хурсанд бўлиб уйига кетган экан, ўғлининг олдига етган экан. Ўғлига:

— Болам, Матмуса домланинг қизига бўлишиб келдим,— дебди. Ўғли:

— Қайси купга тўй бўладиган бўлди?— деди. Холчабиби:

— Бугун якшанба, келар якшанбада ҳаракат қилиб шопипоя, юнғичқапояни сотгани, болам. Тагин бирорта одам айнигиб қўйиб, яна мен эл ичида юра олмайдиган бўлиб қолмайин. «Қизга эр топилади, йиғитга ер топилади»,— деб шопипоя, юнғичқапояларни сотиб, ҳаммасини сарф қилиб, домланинг айтганларидан ҳам зиёда қилиб, қимматбаҳо нарсалардан олиб, ўн саккизта саватга солиб, қўйларни маъратиб, бузоқларни мўъратиб кетказиб, домланинг дарво-засининг тагига етказиб берибди. Домла бу дунёга қизиқиб, қизини Марасулга беришга ваъда бериб, тайёргарлик кўра бошлаган экан. Қиз отасининг бундай қилган ишига ихтиёри ўзида йўқлигини билиб:

«Хунуқка муносиб кўриб берган бўлса отам,
Кечаю кундуз умрим ўтар экан мотам»,—

деб афсус-надомат қилиб юрганда, домла биллиб қолиб, қизига:

— Мен ота бўлганимдан кейин, сени ўтга ташлайманми, сувга ташлайманми,— деб қизини хўрлаб, Эшмат домлага айтиб, никоҳ ўқитиб, қабул дегизиб, қизини Марасулга берган экан. Марасул шу қизни олган экан. Шўрлик қизнинг онаси қизининг кўнглига қараб, йиғлаб қолган экан. Марасул қизни олган экан, маҳалладаги хотинларни еттига аравага солган экан. Келинни олиб кетаётганда араванинг ичида ёр-ёр айтадиган икки хотин бор экан. Бирининг оти Ачабиби, бирининг оти Икромбиби экан. Буларнинг аравада ёр-ёр айтиб, келинни олиб кетаётган жойи:

Хай-хай ўлан, жоним ўлан, ўланчман,
Ёр, ёр-а, ўланчман.
Ўлан айтсам ўлан кўпдир,
Ёр, ёр-а, ўлан кўпдир.
Ўлан айтган тилгинангдан менга ўптир,
Ёр, ёр-а, менга ўптир.

Эшик олди мисе паижара, мисли ариқ,
Ёр, ёр-а, мисли ариқ.
Куёв тўра олибдилар, ойдек қаллиқ,
Ёр, ёр-а, ойдек қаллиқ.

Тахта-тахта кўприк тахтинг бўлсин,
Ёр, ёр-а, тахтинг бўлсин.
Ойда-йилда бир келасан, бахтинг бўлсин,
Ёр, ёр-а, бахтинг бўлсин.

Томда тойча кишнайти от бўлдим деб,
Ёр, ёр-а, от бўлдим деб.
Уйда келин йиғлайди ёт бўлдим деб,
Ёр, ёр-а, ёт бўлдим деб.

Йиғлама қиз, йиғлама, уй сеники,
Ёр, ёр-а, уй сеники.
Остонаси тилладан жой сеники,
Ёр, ёр-а, жой сеники.

Дарё тошқин, сувлар тўлқин, ўтолмайман,
Ёр, ёр-а, ўтолмайман.
Йўлнинг узок, манзилнингга етолмайман,
Ёр, ёр-а, етолмайман.

Дарёларнинг ул юзида сар¹ келади,
Ёр, ёр-а, сар келади.
Паражигга ўралиб ёр келади,
Ёр, ёр-а, ёр келади.

Паражигга ўралмаса ким кўради,
Ёр, ёр-а, ким кўради.
Сенинг ойдек жамолнингга ким тўяди,
Ёр, ёр-а, ким тўяди.

Шу билан келишни куёвнинг уйига етказиб, аравадан тушириб, келишни ичкарига киргизибдилар. Келин тарафдан бир гапдон аскиячи хотин, куёв томонидан ҳам бир аскиячи хотин — иккови қизиқчилик қилиб, келин салом бошлабди.

Қиз тараф:

Томга қўйган шотидай,
Улоқчининг отидай.
Лаганда пишган мантидай,

---

¹ Кема.

Куёв тўрага салом!

Куёв тараф: Куллуқ.

Қиз тараф:

Отга такқан тақадай,
Ариқдан чиққан бақадай,
Йиртилиб қолган ёқадай,
Қайшоғангизга салом!

Куёв тараф: Куллуқ.

Қиз тараф: Бозорда ўтмаган қовундай:

Токчада қотган совундай
Булут орасидан ёққан ёғнидай,
Қуда бувамизга салом,

Куёв тараф: Куллуқ.

Қиз тараф: Ёйиб қўйган латтадай,

Илиб қўйган пахтадай,
Рандаланган тахтадай,
Қуда бувимизга салом.

Куёв тараф: Куллуқ.

Қиз тараф: Илиб қўйган салладай,

Куйдирилган калладай,
Ёйиб қўйган малладай,
Амма-холаларига салом.

Куёв тараф: Куллуқ.

Марасул куёв:

Қош қораси бевафо,
Қоронғи бўлмасин ҳаво,
Ошиқликка йўқ даво,
Мен сўйламай ким сўйласин.

Келсин: Қоши қора барно йиғит,

Сизга қараб сўз айтайин.

Келсангиз ёнимга сиз,

Ўзимни сизга айтайин,—

деб Марасул билан қиз ҳам сўзларини тамом қилибди.

Холчабиён хола халиғи шўхчилик қилган хотинларга қараб
Марасул шайнига шундай дебди:

Марасулнинг оби йўқ,
Иш қилишга тоби йўқ.
Энанг айлансин, Марасул,
Сенга лойиғи бор экан.

Марасулнинг чориги
Чорвоқда сайил қилади,
Уни кўриб опаси
Қизни ҳавас қилади.
Энанг айлансин, Марасул,
Сенга лойиғи бор экан.

Қовоқчада қовурмоч,
Қовурмочга тиши йўқ,
Ҳеч ким билан иши йўқ,
Энанг айлансин, Марасул,
Сенга лойиғи бор экан.

Марасулнинг ўзлари,
Мунча яхши сўзлари,
Қийшайгандир кўзлари,
Энанг айлансин, Марасул,
Сенга лойиғи бор экан.

Оғзинг бўлса ўрадай,
Буришиг бўлса чўмичдай,
Пешанаси тиришган,
Лабн-лунжи буришган
Энанг айлансин, Марасул,
Сенга лойиғи бор экан.

Шу билан хотинлар тўйини еб, тўймасдан у ёққа кетди,
Марасул уйланиб бу ёққа кетди, камширнинг ғами-койини
қаёққа кетди, Марасулнинг опаси муродига етди.

Давлатнинг даврида катта-кичик — ҳаммамиз ўйнайлик-
кулайлик, яйрайлик, яшнайлик, хунаримизни харчлайлик,
хафалигимизни ташлайлик.

ИБРАТ ТУШ

Бир замонда бир подшо кечаси ётиб туш кўрган экан.
Тушида айланиб юриб бир боғни кўрган экан, боғда бир
тоғни кўрган экан, ўртасида иккита тентак билан соғни кўр-
ган экан. Ул боғнинг ўртасида бир туп мевалик дарахт бор
экан, у дарахтнинг меваси пишган экан, тўкилиб тагига

тушган экан. Мевани териб олган экан, дўшисига солган экан, ейман деб, еяолмай қолган экан. Шунда бу кўрган тушига ўзидан-ўзи таажжуб ҳайрон қолган экан.

Подшонинг тўртта мунажжим фолчиси бор экан. Тўрт-вини аравага солиб келиб, рўпарага олиб келиб:

— Мен бугун туш кўрдим, тушимни жўйинглар, таъбирини айтиб беришлар, деган экан. Мунажжимлар:

— Кўрган тушингизни бизга айтасиз, унга биз таъбир айтамыз,— дейишибди. Подшо:

— Мен тушимда бир боғни кўрдим, боғда айланиб юриб тоғни кўрдим, ўртасида бир тентак билан соғни кўрдим. Боғнинг ўртасига борсам бир мевали дарахт, меваси пишган, тўкилиб тагига тушган. Мевасини териб олибман, дўшимга солибман, ейман деб туриб уйғониб қолибман. Шу кўрган тушимни қай хилда қилиб таъбирини жўясизлар?— дебди. Мунажжимлар:

— Кишининг тушига ҳар қандай нарса киради. Уни жўйса ҳам бўлади, жўймаса ҳам бўлади,— дейишибди. Подшо:

— Кўрган тушини жўя олмагандан кейин сизларнинг мунажжимликларингнинг нима кераги бор!— дебди. Мунажжимлар:

— Бўлмаса, кўрган тушингиздаги мевали дарахт мевасининг монанди нимага ўхшайди?— дебди. Подшо:

— Меваси тиллага монанд, барги кумушга монанд, шохи темирга монанд,— дебди. Мунажжим:

— Сиз тушингизда кўрган у дарахт ер юзида йўқ нарса,— дебди. Подшо:

— Йўқ нарса менинг тушимга кирмайди. Топиб бермансанглар, мунажжимлигингизни ҳисобга олмайман, сизларга жазо буюраман,— дебди. Шунда мунажжимлар кўзидан ёш тўкиб, бир-бирига ҳайрон бўлиб қарашиб турган вақтда, подшонинг отбоқар хизматкори бу гапни эшитиб қолиб, подшога таъзим қилибди. Подшо:

— Ҳа, нима арзинг бор?— дебди. Отбоқар:

— Сиз айтган мевали дарахт бор. Булар мунажжим бўлгани билан уни билмайдилар. Буларни хўрламанг, топиб беришг, деб зўрламанг. У мевали дарахт бор бўлгани билан ҳозир унинг меваси пишгани йўқ. Меваси тўкилиб тагига тушади. Мевасини териб олиб, этагимга солиб, танаси темир-га ўхшаган, барги кумушга ўхшаган, меваси тиллага ўхшаган дарахтни олиб келиб кўрсатаман. Ҳар қанча жазо буюрсангиз, мен гарданимга оламан, буларни қўйнаманг, деб умид қиламан,— дебди. Подшо хўн, деб мунажжимларни беозор кетказибди. Ўзининг еган овқатининг сарқитини отбоқарга егизиб юрганда, қирқ кун бўлибди. Отбоқар йиғит

ҳалиги мевали дарахтнинг бир шохини кесиб, мевасини ҳал-
виратиб, елкасига солиб шалвиратиб, подшонинг дарвоза-
сига келибди. Эшик олдидагилар: «Буни шмага олиб кел-
динг»,— деса, «Подшога менинг кўрсатадиган далил-важим
бор»,— дебди. Улар подшонинг олдига олиб боришибди.
Подшонинг олдига мевали дарахтни ташлаб, таъзим қилиб
турибди. Подшо:

— Нимага буни олиб келдинг?— дебди. Отбоқар:

— Буни олиб келмай, нимани олиб келаман,— дебди.
Подшо:

— Бунинг менга нима даркори бор?— дебди. Отбоқар
йингит:

— Нима даркори бор, дейсиз, бунинг мевасидан ейсиз,
қайси кунги мунажжимларга нима дейсиз. Буни сиз кўринг,
сизнинг тушингизда кўрган дарахтнинг йўригидан йўриқлаб,
ўзингизнинг ўзингиз ақлингизни кўриқлаб, шунга қаранг-чи,
тушингизда кўрган дарахтга ўхшайдими, йўқми?— дегандан
кейин подшо қойил бўлиб, озгина сарпо бериб кетказиб,
нарироққа етказиб, у дарахтнинг мевасидан еб, ундай-бундай
деб, у мевали дарахт нима экан, десам, жийда экан.

Шу билан ҳалиги отбоқар йингит бир жийдани олиб келиб,
елкасига солиб келиб, сарпони олган экан, индамай қолган
экан.

Нурали отанинг гапи,
Одамларга нафи,
Нурали отанинг гапи,
Ёш болалар ўқисин деган гапи.

ОЛДИ-ҚОЧДИ ГАП

Ундай экан, бундай экан, бир вақтда бир машиначи бор
экан, у қанақа экан, у машиначи шунақа экан, машина-
чининг феъли тор экан, бир хотини бор экан, машиначи кўп
зиқна экан. Агар хотини остона ҳатлаб эшикка чиқса:
«Сен нарию, мен бери» деб зиқналик қилиб юрар экан.
Машиначининг бу гапидан кўрқиб, хотини остона ҳатлаб
эшикка чиқмаган экан. Хотини бир кун боинга:

— Эй бой, сизга нима бўлди?— дебди. Эри:

— Ҳа, менга нима бўлибди?— дебди. Хотини:

— Сайил-саёҳатда, кўча-кўйда, маҳалла-тўйда юрасиз.
Нечун мени уч йилдан буён остона ҳатлатиб эшикка чиқар-
майсиз. Мени кўчага олиб чиқиб, бозор-гузарларни кўрсатиб
келмасангиз, қанотим қайрилиб, ақлимдан айрилиб, юрагим
зардоб бўлди,— деб эрига яшиган экан. Эри:

— Ҳа, тузук, бунчалик диққат бўлган бўлсанг, паранжичимматингни ёпингни, — деб бозор бошига етказиб, бир ошхонага киргизиб, оби-овқат ейишиб, ундай — бундай дейишиб, шу билан кетиб қолиб, нарироққа етиб қолиб, беш-олти юз одам бир жойга тўп бўлиб, жанжал-можаро кўп бўлиб тургандай кўришибди. «Бу ерда нима гап бор экан?» — деб бориб қараса, одамларнинг ўртасида бели букри, ўзи ориқ, афти сариқ бир дуторчи машшоқ дутор чалиб, унинг чалганига одамлар қулоқ солиб, печтаси ўтириб қолиб, замзама қилиб турган экан. Унинг замзама, ашула, дутор чалганини булар ҳам кўриб, дуторчига пул беришиб кетганда, беш-олти қадам нарироққа етганда, машиначининг хотини эрига тавалло қилибди:

— Шунини уйимизга етказиб, кўрпачага ўтқазиб, дуторини чалдириб, томоша қилиб, бир базм қилсак бўлар экан, — деб машшоқни чақириб олиб, гапга солиб:

— Бугун бизникида бир меҳмон бўлсангиз? — деган экан. Машшоқ:

— Ҳа, тузук, — дебди. Шу билан эру хотини машшоқ билан учта бўлишиб кетиб, уйига етиб кўрпачага ўтқазибди. Машиначининг хотини:

— Энди бўлар иш бўлди. Бунини айтиб келди. Бир харажат қилиб келинг: бунинг олдига овқат қилиб қўййлик, — дебди.

Эри ёғқовоқни олибди, қопни елкага солибди, жўнаб қолибди, хотини билан машшоқ уйда қолибди. Шу билан кетиб қолса, нарироққа етиб қолса, биров бир арава балиқ тушириб тарозига солиб сотиб турган экан. Ҳалиги машиначи: «Арзон экан, ола қолай, шунини пишириб егизиб қўя қолай», — деб балиқ билан зиғир ёғини олиб, уни кетказиб, уйига етказиб, балиқни тозалаб-тоблаб, уни пишириб-боблаб қўйган экан. Учталаси ейишиб, ундай-бундай дейишиб, «балиқни еб бўлиб, базм қиламиз», деган хаёл билан ўтиришган вақтда, хотини шўхлик қилиб, машшоқнинг оғзини катта очдириб, бир бутун балиқни машшоқнинг оғзига киргизиб юборган экан. У балиқ тикилиб, машшоқ йиқилиб, ўлган ўликка ўхшаб қолибди. «Энди бу ўлиб қолибди. шўримиз қуриб қолибди, энди қандай қиламиз», — деб эру хотини бунини кўмиб ташлашга қўрқиб, иккови маслаҳат қилибди: «Энди бу бунақа бўлди, шўримиз қайнаган экан, бунини ошичлаб олай, маҳалладаги табибнинг эшигини чақирай. Табибнинг одами «нима ишларинг бор?» деса, «Бир касалимиз бор эди, табиб поччани чақириб чиқинг», десак, эшикни очса, ичкарига кириб кетса, бунини эшигининг тагига ўтқазиб, қочиб келаемиз. Табиб нима қилса, шунини қилсин», — деб маслаҳатлашиб, машшоқни кў-

тариб бориб, табибнинг эшигини чақиришибди. Табибнинг одами чиқиб:

— Ким?— дебди. Булар:

— Эшикни очинг!— дебди. Эшикни очибди.

— Нима ишга келдинглар?— дебди. Булар:

— Бир касалимиз бор эди, табибни чақириб чиқинг, бир кўрсинлар,— дебди. Шу билан табибнинг одами ичкарига кириб кетгандан кейин, табибнинг эшигининг тагига қўйишиб, иккови қочишибди. Табиб чиқсаки, эшигининг тагида ўлик ётибди. Табиб эшикни очган одамини қойиб, чироқ тутиб ўликни қараса, у ўлик подшонинг машшоғи экан. Табиб: «Мана бу ошпаз кўшнимнинг томидаги суякларни итлар еб юрар эди. Энди ошпазнинг томига шоти қўйиб, буни ҳам олиб чиқиб қўямиз. Зора суяк егани келган итлар буни ҳам еб кетса»,— деб ошпазнинг томига ўтқазиб қўйибди.

Бир вақт ошпаз эшикка чиқиб, у ёқ, бу ёқни қараб туриб, томдаги ўтирган одами кўриб: «Бу менинг хоннинг ошпази эканлигимни билиб, пули кўп, деб босмачиликка келгандир»,— деб катта тош билан бир отган экан, ўликка тегиб думалаб тушибди. Ошпаз томга чиқиб қараса, хоннинг олдига бориб юрган машшоқ экан. «Ох, шўрим қурсин, энди нима қиламан. Буни бировга томон ташламасам, хон мени ўлдиради»,— деб кўрқиб, афеус-надомат қилиб, уни олиб, елкасига солиб, ўрта йўлга етказиб, уни деворга суяб ўтқизиб қўйган экан.

Бир ароқ ичган маст гандираклаб, ўзидан— ўзи сандираклаб ўтиб кета туриб, ҳалиги ўтирган ўликни кўриб қолибди. «Бунинг ёнини ковлаб, пулини оламан»,— деб бир тепган экан, у ағдарилиб тушган экан. Маст шундай қилиб турганда, қоровул мастни ушлаб олиб, ҳалиги ўликни кўтартириб, подшонинг олдига олиб борган экан. Подшо қараса, ўзининг машшоғи экан. Подшо:

— Э, нима гап?— деб сўрабди. Қоровул:

— Мана бу маст сизнинг бу одамингизни бир тепиб ўлдириб қўйибди. Мен буни ушлаб олиб келдим. Энди нима ҳукм чиқарсангиз, ўзингиз биласиз,— дебди. Подшо:

— Олиб бориб дорга осинглар!— деб ҳукм қилибди. «Хоннинг машшоғи кўчада турганда мана бу маст бир тепиб ўлдириб қўйган экан. Подшо дорга осиб ўлдиришга ҳукм қилдилар. Кимки томоша кўргиси келса, келиб томоша қилсин»,— деб жар чақирган экан. Бу гапни ошпаз эпитиб қолиб: «Вой, энди қандай қиламан. Ўлдириб кўчага ўтқизиб кетганман. Менинг қилган гуноҳимга у ўлиб кетадими? Йўқ, мен уни ўлдирмасдан ўзим ўлай. Бу жазо менга лозим. Мен бунга тош отиб, ўлдириб кўчага ўтқизиб кетганман»,—

деб ўзини-ўзи тутиб берибди. Ошпазни дорга тортаман, деб турган вақтда табиб келиб қолибди. Табиб:

— Биров менинг эшигимга ташлаб кетганда, мен ошпазнинг томига ўтқизиб қўйганман. Айб менда, ошпаз қутулсин. Буни озод қилиб, мени дорга осинг,— дебди. Ошпазни қўйиб, табибни дорга тортаман, деб турган вақтда машиначи бориб қолибди. Машиначи:

— Тўхтанглар, мен буни кетказиб, кўрпачага ўтказиб, балиқни пишириб еяётган вақтимизда, хотиним балиқни оғзига тикиб юборибди. Шундан кейин табибнинг эшигига ташлаб кетган ҳам мен,— деб табибни кутқазиб, ўзини тутиб берибди. Шу вақтда дорбоннинг аччиги келиб:

— Дунёда мен бундай гапни эшитганим йўқ. Ўликни кетказамиз, подшонинг олдига етказамиз. Подшо қайси бирингни ҳукм қилиб берса, шунини дорга тортаман,— деб ўликни подшонинг олдига олиб борибди. Подшо:

— Ҳа, нима галва, нега ўликни олиб келдинг?— дебди. Дорбон подшога:

— Умримда ҳеч бир эшитмаган гапни эшитиб, ўликни олиб келдим. Сиз буни дорга тортгин, дедингиз. Буни дорга тортаётсам, «Буни тортма, мени торт»,— деб бу келди. Буни тортай, деб турсам, буниси келди. Энди менга биттасини ҳукм қилиб беринг, мен ўшанисини дорга тортайини,— дебди. Подшо:

— Бу менинг яхши кўрган машшоғим эди. У гоҳ-гоҳ менга келиб дутор чалиб бериб, мени хурсанд қилиб юрар эди. Буни ароқ ичган маст ўлдирган экан. Бунга ҳукм чиқариб дорга осилишини буюрган эдим. Сенинг учовшигининг далилинг борми?— дебди. Подшонинг бу саволига тўртови ҳам ўзининг қилган ишларини айтиб бериб, подшоини ҳайратда қолдириб турганда, подшонинг сочини оладиган бир одами келиб қолибди. Подшо:

— Сочимни қўятур, аввал мана бу масалани ҳал қилайлик,— деб бутун ишни сартарошга баён қилибди. Сартарош ҳам сартарош экан, ўзининг бир оёғи майиб экан. Аммо у сартарош кўп билимдонлигидан экан. «Тўхтанг, бунинг томирини кўрай»,— деб ўликнинг томирини ушлаб кўриб: «Тақсир, бунинг қони юриб турибди, бунда жон бор, рангида қон бор, бу ўлгани йўқ. Бунга бир дори қилай, зора тирилиб қолса»,— деб у ёқ, бу ёғини уқалаб, дорисини суркаб юборган экан, дори асар қилиб бир йўталса, оғзидан балиқ чиқиб кетибди. Подшо ҳайрон бўлиб:

— Сен ётган ўлик эдинг. Одамнинг кайфини учириб юбординг. Сенга садқаи машшоқчилик кетсин,— дебди. Тўртови

хурсанд бўлиб, хоннинг олдида ўтиришибди. Подшо машшоққа қараб:

— Қани энди сен бизга бир ашула қилиб бер. Шу ўлтиришимизга муносиб қилиб, кўнглингдан чиқариб, завқинг билан дуторингни чал, ҳаммамиздан унча-мунча ол,— дебди. Машшоқ хонга таъзим қилиб:

— Бўлмаса, сизларга «Улкан жон» деган ашуламини айтиб берай,— деб дуторини олиб, чалиб ашула айтган экан:

Улканжон, юзни товон айладинг,
Кун чиққандек ойни пинҳон айладинг,
Кумриларни зору нолон айладинг,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Меҳрим энди тушди сиздек жонларга,
Жоним берсам арзир бағри қонларга,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди,
Танамдан ўт чиқиб, бағрим туташди,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Ҳеч кўрмадим сиздек жаллоду қотил,
Ташлаб чиқинг энди бизларга кокил,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Қизил гул очилиб қилди нишона,
Сизни кўриб ақлим бўлди бегона,
Ҳайрон бўлиб кирди энигингизга биздек девона,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Наманган кўчаси тор деб ўйлайман,
Сизни яхши кўриб қандай сўйлайман,
Юринг: энди кетиб дарё бўйлайман,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Наманган олмаси ҳал-ҳал пишибди,
Шамол келмай тагига тўкилиб тушибди,
Сиздай ёрнинг ишқи бизга тушибди,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

Қошингнинг қораси ювса кетарми,
Сиздек тоза гул тоғда битарми,
Сўраб берсам боғбон пулга соғарми,
Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сиздадир.

МЕХР ГАП

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир замонда Бойназар деган бир бой ўтган экан. Бойназарбойнинг Ғойибназар деган ўғли бор экан. Кушлардан бир кунн бой ўғли билан суҳбатлашиб ўтириб:

— Ўғлим: сени мен уйлантирмоқчиман. Лекин кўпчилик билан суҳбатда бўлиб йўл-йўриқ ўрғанмагансан. Бирон шаҳарга бориб, бирон ой юриб келмагансан, мусофир бўлмагансан. Бир-икки ой айланиб келишингни сўрайман. Сўнг уйлантираман. Нимагаки, одам кўп одам ичида юрса, одамгарчиликни ўрганади. Чилик-чилиқ ўттиз иккичилик, яъни савдогарчилик, дурадгорчилик, мўйчилик борки, ҳаммаси илмчилик олиб келади. Ўғлим, ўз тенгларинг ичида Ғойибназар одамгарчиликни билмади, деган гап менга тегар,— дебди. Ўғли йиғирма тиллани чўнтакка солиб, яхши отни миниб:

— Ота, фотиҳа беринг,— дебди. Отаси:

— Тўхта, ўғлим, қаерга борсанг, биров билан танишсанг, салом-алиқ қилишсанг, исмини сўра. Чунки юз одамни танигандан кўра, бир одамнинг исмини билган яхши. Сенга биров гапирмагунча сен ўзингдан ўзинг гапиришликни одат қилма. Тагингда отинг, ёнингда пулинг бор. Чўлда ёки йўлда кетаётсанг, йўлда сенга бирор одам ҳамроҳ бўлиб кўшилиб, йўл юриб қолса, сенинг отинг, мабодо, чарчаб, аста-секин юриб қолса ёки юзингни ювганинда ҳамроҳлар сени пойламай кетиб қолсалар, улар кетиб қолди, деб афсус емагни. Кетидан етиб бориб бирга кетаман, демагни. Ҳамроҳни ташлаб кетган одам одамнинг қадрига етмайди. Мана, ўғлим, қаерга борсанг, бор,— деб оқ фотиҳа бериб юборган экан.

Ўғли отга қамчи уриб, хайрлашиб, уйдан чиқиб кетган экан. Шу билан Ғойибназар чўлу биёбонда кета берса, бир отлик бойваччага етиб олиб, салом-алиқ қилмасдан, гапиришмасдан кетаётганда, бойвачча отини суғормоқчи бўлиб тўхтади. Шу вақтда йўлда учрашган бу ҳамроҳ ҳам тўхтаб турибди. Бойвачча отини суғориб бўлгач, яна бирга кета берибди. Сўнг Ғойибназар кўп қурсанд бўлиб, яхши одамга ўхшайди, деб, яна иккаласи чўлда кетатурсалар, ҳамроҳни:

Исмингиз не бўлди,
Чўлда кўрдим мен.
Сўзламай кетасиз,
Йўлда кўрдим мен.

Қаерга боргайсиз,
Ўғлон бойвачча.

Не учун чўлларни
Кездингиз шунча,—

деганда, Ғойибназар кўп хурсанд бўлиб, ўз кўнглидаги сирлардан баён қилиб:

Саёҳат қилмоққа чиқдим йўлларга,
Эшитмоқ бўлиб одамгарчилик,
Яхшилиқ ўрганмоқ бу ёш дилларга,—

дебди. Ҳамроҳи:

— Жуда яхши, биз ҳам сизга ўхшаган одаммиз,—
дебди. Ғойибназар:

— Сизнинг сўроғингизга мен жавоб бердим. Энди менинг ҳам гапим бор, айтсам майлими?— дебди. Ҳамроҳи:

— Ҳар қанча гапингиз бўлса, айтиверинг:— дебди. Ғойибназар:

— Исмү шариф, отингиз нима?— дебди. Ҳамроҳи:

— Менинг отимни сўраманг, айтмайман. Ҳар қанча гапингиз бўлса, исминни сўрамай айтиверинг,— дебди. Ғойибназар:

— Гапим йўқ, менинг гапим шу. Агар отингизни айтмасангиз, менинг билан бирга бўлманг,— дебди. Бу одам:

— Отимнинг айтмаганимга хафа бўлсанг, менинг исминим жон олувчи Азроил,— деган экан. Ғойибназар:

— Сиз жон олувчи бўлсангиз, менинг жонимни қачон оласиз, шунни айтинг. Бошқа гапимни кейин сўрайман,— дебди. Азроил:

— Қачон уйлансанг, қизинг олдига кирмоқчи бўлиб турганингда жонингни оламаң,— деб кўринмай қолган экан. Бойвачча бу гапни эшитгандан сўнг: «Уйга борсам, уйлантириб қўйишади»,— деб кўп вақтлар юриб, мусофирчилик кўнглига теккандан кейин уйига келган экан. Уйига келгач:

— Болам, мунча узоқ сафар қилдинг? Бир қизинг бошини боғлаб унаштириб қўйган эдик, тўйини қилайлик,— дейишибди. Ғойибназар:

Жон отам, жоним отам,
Бу сўзларни қўйинг.
Мен бечора бир ўғилнинг
Ҳолини энди сўранг.

Дарбадар юрдим кезиб,
Сахро билан чўллар ошиб,
Бир биродарни топиб,
Ақли ҳам хушимдан озиб.

Ҳамроҳим Азроил экан,
Бир совуқ сўзини менга деди.
Гар хотин олсанг қачон
Кечарсан жондан деди.

Шу учун шунча сафар
Қилган ўғилни кечиринг,
Бу фикрларни қўйиб
Жонимга раҳм келтиринг,—

дебди.

Отаси жуда ҳайрон бўлиб, ўғлини бир эски оғайниси бор эди, уни чақиртириб: «Сени уйлантириб қўяман, отанг уйлантирмоқчи» деган, дебди. Ўртоғи бу гапларни айтибди. Ғойибназар:

— Мен уйланмайман. Чунки мен сафарга кетаётганимда, чўлда бир одам пайдо бўлиб, мен билан гаплашиб кета туриб: «Исминг нима?»— десам, у: «Азроил», деди. «Азроил бўлсанг менинг жонимни қачон оласан»,— дедим. У «Уйланган кунинг, қизнинг олдига кираётганингда оламан», деди. Шунинг учун, ўртоқ, мен уйланмайман, дебди. Ўртоғи:

— Э ўртоқ, ота-онанг сўзини қайтармасдан уйлангин. Агар шу гап бўлса, мен шу кун сенинг учун жон бераман,— дебди. Шундан сўнг бойвачча розилик берибди. Ота-онаси буни эшитиб, ҳаракат қилибдилар. Тўй бўлибди. Қиз аравада келибди, эшикдан кириб гўшангага киргач, йиғитни келтиришга чиқибдилар. Йиғит келиб остонадан ўтай деса, бир оёғи ичкарида, бир оёғи ташқарида турганда, олдида бир одамнинг турганини кўриб:

— Сиз нима қилиб турибсиз?— дебди. Ҳалиги одам:

— Чўлда сизга ваъда қилган жонингизни оламан. Азроилман, жонингни берасан!— дебди. Бойвачча ҳайрон бўлиб, оёғини ташқарига тортиб:

— Бошқа жонни ҳам ола берасизми?— дебди. Азроил:

— Агар сенинг учун жонини берадиган одам бўлса, ҳамма жон бир жон,— дебди. Бойвачча хизмат қилиб турган ўртоғини чақириб:

— Мана, ўртоқ, сен ишонмаган эдинг, энди нима қиламиз?— дебди. Ўртоғи:

— Хўп, ўртоқ, мен сенинг учун жон бераман,— деб Азроилнинг олдига бориб: «Ўртоғим учун менинг жонимни олинг»,— дебди. Азроил:

— Ўртоғинг учун жонингни берасанми?— дебди. Ўртоғи:

— Бир жоним экану, минг жоним бўлса ҳам аямайман,— дебди. Азроил:

— Бир-бирларинг учун шунчалик меҳр-шафқатли бўлганингиз учун сизнинг ҳар иккалангизнинг ҳам жонингизни олмайман, кўп яшанглар, умр кўринглар,— деб Азроил жонларини олмасдан кетган экан. Бойвачча хурсанд бўлиб кизнинг олдига кириб, айшу ишрат қилиб умр кечириб юрган экан. Бундай дўстликнинг шуҳрати дунёга кетган экан, мақсадларига етган эканлар.

АРАВА ГАП

Бир замонда Хоррунаррашид деган, бутун оламга донғи кетган, зулми фуқарони қақшатган подшо ўтган экан. Подшо си бу ёқда турсин, ўз йўлида, кўл остида ишлайдиган бир одамдан гапни бошлаймиз.

Хушрўй деган ақлли, кўп гапдон, илмдон киши экан. Бир куни бир ерга меҳмондорчиликка кетаётган экан. Кўчада ўн-ўн бешта уста иморат қураётган экан. Бу одам усталарга қараб:

— Ҳорманглар!— дебди. Усталар:

— Ҳа, саломат, бор бўлинг,— дебдилар. Хушрўй:

— Иморатни ким қиляпти?— дебди. Усталар:

— Рапайилбой қиляпти,— дебди. Хушрўй:

— Рапайил қаёқдалар, чақиринглар,— дебди. Усталар бойни чақириб келишибди. Хушрўй:

— Иморатни қилар экансан, нечук кўчани тор қилиб, одам ўтишга зарар қилиб, кўчадан ўзингга қўшиб олибсан. Бу қилган ишинг нотўғри,— дебди. Бойнинг жаҳли чиқиб:

— Сиз менинг иморатимни тақиқ қилишингизга кўп қовун пишиги бор. Менинг ким эканлигимни биласизми? Одам ўтадиган йўл кўйиб қўйдим. Агар одам ўтадиган йўл қўймасам ҳам, подшо менга ҳеч нарса демайди. Мен подшога кўп фойда етказаман. Шу йўриқдан катта бўлиб халқни сўрайдиган бўлсангиз, буздириб юбора қолинг. Қаёқдан келган бўлсангиз, шу ёққа жўнанг,— дебди. Хушрўй хафа бўлиб кетган экан. Бу киши бу ёқда кета берсин, гапни подшодан эшитинг.

Хоррунаррашид шохдан ҳам бир зўрроқ Ҳолаки деган подшо бор экан. Ҳолаки подшо Хоррунаррашид подшодан кўркмас экан. Қуилардан бир куни Ҳолаки подшо Хоррунаррашид шохга элчи юборибди. Элчилар келиб таъзим қилиб:

— Бизнинг подшоҳимиз сиз жаноби олийининг ҳузурига юбордилар. Айтдиларки: «Мен етти кундан кейин етиб бораман, уч дона сўзимга жавоб оламан. Бу сўзларининг биринчиси: «Ерининг ўртаси қаерда?» Иккинчиси: «Осмондаги юл-

дузларнинг сони қанча?» Учинчиси: «Менинг сочимнинг туки қанча?» деб сўраб юбордилар. Бу саволларга жавоб топиб айтар экансиз. Агар жавоб бўлмаса, ўлим бозори қизир,— дебди. Хоррунаррашид буни қабул қилган, элчилар ўз юртларига қайтган экан.

Хоррунаррашид бу хабарни эшитиб, дарҳол хузурига уламоларни чақириб, бу сирни айтибди. Буларнинг ҳеч бири жавоб топа олмабди. Уламоларнинг ичидан бири чиқиб:

— Яқинда чиққан бир мулла бор. У кишининг оти Хушрўй, шу домла жавоб берсалар керак,— дебди. Хушрўй: «Менга арава олиб келинглар, бўлмаса бормаيمان»,— дебди. Подшо ҳайрон бўлиб: «Араваси нима экан»,— деб яна одам юборибди. Борган одамлар:

— Арава деганингиз нима? Ўзингиз тушунтиринг, биз олиб келайлик,— дебдилар. Хушрўй:

— Тушунмаган бўлсанглар, тушунинглар. Дарров тўртта уста олиб келинглар!— дебди. Буни подшо эшитиб, ўн-ўн бешта дурадгор-уста юборган экан. Хушрўй мулла усталарга араванинг расмини ерга чизиб кўрсатган эди. Усталар шу кишининг чизиқларига қараб аравани ишлаб, битказишибди. Хушрўй мулла аравага бир отни қўшиб, ўзлари аравага ўтириб, бирининг қўлига қамчи бериб, отга миндириб: «Мен қайси кўчага юр десам, шу кўчага юрасан»,— деб бояги Рапайил бойнинг эшигига етиб қолишган экан. Арава билан ўтаман, деса иморатга тегиб қолибди. Ҳайрон бўлишиб, бири дарров подшога хабар берибди:

— Аравани битказиб келаётган эдик, Рапайилбой иморат солиб, кўчани тор қилиб қўйган экан, ўта олмадик,— дебди. Подшо:

— Ўтиш мумкин бўлмаса, Рапайилбойнинг иморати дарҳол бузилсин!— дебди. Шу билан иморатни бузиб, Рапайилбойни чақириб: «Қўлингдан келса, иморатни буздириб юбор», деганинг учун шундай қилдим,— деб подшо саройига келган экан.

— Қани, аравадан тушинг!— дебдилар. Хушрўй:

— Менга бир эшак олиб келинглар, эшакни миниб подшо олдига бораман,— дебди. Дарров эшак олиб келишибди. Эшакка миниб кирибди, подшога таъзим билан салом берибди. Подшо:

— Биз сизни кутган эдик. Тўрт оғиз сўрайдиган сўзимиз бор. Сизни шу сўроққа жавоб беришликка чақирдик,— дебди. Хушрўй:

— Майли айтсалар, биз далил айтамыз,— дебди. Подшо:

— Биринчи сўроғимиз: Ерининг ўртаси қаерда? Шунга жавоб бering?— дебди. Хушрўй:

— Яхши, жаноби олий. Ернинг қоқ ўртаси эшагимнинг худди шу турган ери,— дебди. Подшо:

— Бу гапирган гапингизга далил керак,— дебди. Хушрўй:

— Далилим шу, агар ишонмасангиз, ер юзини ўлчаб кўринг,— дебди. Подшо:

— Хўп майли, иккинчи савол: «Осмондаги юлдузларнинг сони қанча?»— дебди. Хушрўй:

— Осмондаги юлдузларнинг сони, менинг эшагимнинг туки қанча бўлса, шунча. Ишонмасангиз санаб кўринг,— дебди. Подшо:

— Хўп, бу ҳам ҳисобга олинди. Учинчи сўроқ: «Менинг сочимнинг туки қанча?»— дебди. Хушрўй:

— Ҳазратлари, эшагимнинг думидаги тукига баробар,— дебди. Подшо:

— Баракалла сизга,— дебди. Хушрўй подшодан раҳмату иззатлар эшитиб, ўз уйига кетган экан, муроду мақсадига етган экан.

САФСАТАЙИ ИШҚАЛ

Бир вақтда бир Аҳмадали деган аҳмоқ Раҳматулла деганининг эси йўқ қизини олган экан. Шунинг билан беш-олти йил турмуш қилиб яшаган экан. Қоққанга қозиқ, осганга хурмача ҳам қолмабди. Гапини ҳеч ким бир мирига олмаган экан.

Кунлардан бир куни Аҳмадали хотинини урган экан, хотини калтакнинг зарбидан аста туриб, паранжисини ёпишиб, Мадрайим домланинг олдига борган экан. Бориб:

— Айланай, домла почча, сизинг дуохонлигингизни эшитиб қолдим. Сизга бирон нарса олиб келай десам, уйимда ҳеч нарса йўқ. Эрим мени ҳар куни уради. Шу йўриқдан эримни урмайдиган қилиб берсангиз дейман,— дебди. Домла:

— Ҳа, тузук, қизим,— деб битта бекорчи қоғозни олиб унга абжаддан ёзиб,— қизим, шуни оласиз, тилингиз тагига соласиз, эрингиз келишини пойлайсиз-да, жим турасиз, сўнг эрингизнинг яхши-ёмонлигини биласиз. Шунда урмайдиган бўлади,— деб ярамас бир қоғозни ёзиб берган экан. Шу билан хатни олиб, уйига бориб, қоғозни тилининг тагига солиб, талқон еган товукдай эри келганда жим турган экан.

Эри хотинининг жим турганини кўриб: «Бунга гап гапирсам, гашимга гап қайтарар, яхши бўлиб қолибди»,— деб икковлари туришибди. Рўзғорларини кўпайтириб, вақтларини чоқ қилиб юрганларида, эри хотинидан:

— Хотин, сен билан шуңча йил нима қилиб яхши турмаган эдик. Аммо шу уч-тўрт ой ичида жуда яхши турибмиз, сабаби нима?— дебди. Хотини:

— Ростини айтсам, мен сизни мулла Мадрайим домлага бориб «иссиқ-совуқ» қилиб келганман. Лекин ҳеч нарса бермаган эдим,— дебди. Эри:

— Бўлмаса, мени шу домланинг олдига олиб бор,— деб икки аҳмоқ домланинг олдига бориб, домлага назр берган эканлар. Шу билан иккови тишч бўлиб, келишган экан. Бола-чақали бўлиб, иттифоқ бўлган эканлар.

МАҚСАД

Унақа экан, мунақа экан, бир вақтда шунақа экан, бир йигит бўлган экан, кўп йигитлар билан улфат кирган экан. Ўзи қашшоқ экан, лекин дутор чалувчи машшоқ экан. Улфатларида юрганга ичимлик бўлса, уни ҳеч қайтармай ичар экан. Шунга ўрганиб, охирида ичмаса, юра олмайдиган бўлиб қолган экан. Уч-тўрт улфати: «Ўртоқ, ахир сенинг ёшинг анчага бориб қолди, уйлансанг бўлмайдими»,— деган экан. Ўртоқларининг сўзига кириб, уйлансам-уйланай, деб ўртоқларига: «Бўлмаса сиз бош-қош кўшинлар»,— дебди. Ўртоқлари отаси ўлган, онаси билан қолган бир қизга уйлантириб қўйишган экан.

Йигит уйланганига хурсанд бўлиб, ўтган кунини эслаб, ўтганига ачиниб юганида хотинининг онаси қизини кўргани келган экан. Йигит, «она-бола қандай гаплашар экан», деб ташқарига чиқиб кулоқ солиб турган экан. Онаси қизининг аҳволини сўрабди. Қизи:

— Сиз она бўлмай ўлинг, мен эрга тегмай ўлай, Пешанамда бўлмаса, мен шунга тегармидим, ёмон кунларга қолдим,— дебди. Онаси:

— Нимага бундай дейсан?— дебди. Қизи:

— Онажон, куёвингиз эрта билан туриб юз-қўлини ювмасдан, бир тишлам пон емасдан катта шишадаги ароқни ичади, шундан кейин ишга кетади. Кечқурун келиб яна ичади. Шунинг учун бу билан тургим келмайди,— дебди. Онаси:

— Бўлмаса, болам, эрта-индин бир-иккита одам келтириб, чиқариб олиб кетаман,— дебди.

Буни ташқарида куёви эшитиб, пешонаси тиришиб, бошига уриб, қовоғини солиб, кўчага чиқиб ўтирибди. Шу вақтда бир ўртоғи кета туриб кўриб қолибди:

— Яхшимисан: уйланиб тўйга ҳам айтмабсан,— дебди.

Йигит:

— Э ўртоқ, уйлашиб вақтим чоғ бўлгани унча, шу тонда йиғлаб ўтирганим бунча,— дебди. Ўртоғи:

— Нимага йиғлаб ўтирибсан?— дебди. Йиғит:

— Ўртоқ, ўзинг улфатчилик йўлини билар эдинг, унча-мунча ичиб юрар эдим, шу сабабдан хотиним чиқаман, дейди. Онаси келган эди, уни чиқариб кетаман, дейди. Шу тонда ичмайман десам, ҳеч мумкин эмас, ўзинг биласан. Лекин индамасам хотиним чиқиб кетади, шунга хафаман,— дебди. Ўртоғи:

— Ҳар куни қанча ичасан?— дебди. Йиғит:

— Эрталаб бир шиша ичаман,— дебди. Ўртоғи:

— Сен нарироққа бориб тургин, мен хотинингга айтаман,— деганида, нарироққа бориб турибди. Ўртоғи дарвозани тақиллатибди. Шунда ўртоғининг хотини чиқибди. Ўртоғи:

— Қунда икки шиша ароқ ичадиган ўртоғим қаерда?— дебди. Хотин:

— Йўқлар, яна кўчага чиқиб кетган эдилар,— дебди. Ўртоғи:

— Қунда тўрт шиша ароқ ичадиган ўртоғингиз тўйга айтиб кетди, дегин,— деб тайинлабди. Бу гапни ўртоғининг хотини эшитиб, онасининг олдига бориб: «Менинг эрим ҳали икки шиша ичар экан. Дунёда тўрт шишалаб ичадиган одамлар бор экан», деса, онаси — «Майли, нешонанг шўр экан. Ўзинг хурсанд бўлсанг, мен ҳам хурсандман»,— дебди.

Шунинг билан ўртоғи сабабчи бўлиб, эру хотин муроса қилиб, муродларига етган эканлар.

Ҳар нарсанинг кўни яхши,
Зарарининг ози яхши:
Дўсти подондан дунман
Турмушга ҳушёрлик яхши,—

деб ўртоғидан хурсанд бўлиб, думоғи чоғ бўлиб, ичишини ташлаб, яхшилиқни бошлаб, мақсадга эришган экан.

ЛАНГТУНГ

Замон-замон, бир вақти замонда Хитойнинг Қашқар деган шаҳарида Лангтунг деган подшо яшар экан. У подшонинг зарби ниҳоятда танг, баджаҳл экан. Қунилардан бир куни подшо вазирларига: «Менга уч ойлик йўлни кўрсатадиган дурбин қиладиган устани олдимга келтиришлар»,— деб жарчи чақиртирган экан. Шунда бир йиғит келиб:

— Сиз сўраган дурбинни мен ясаб бераман.— дебди. Подшо:

— Хизматинг учун қанча пул оласан?— деб сўрабди. Уста йигит:

— Сиз подшосиз, биз ҳунармандмиз. Биз сизга шунча беринг дея олмаймиз. Сиз бир нима бермасангиз, биз бошқа ердан бир нима топиб келмаймиз. Лекин кўп берасизми, оз берасизми ихтиёр сизда,— дебди. Подшо:

— Неча кунда ясаб, неча кунлик йўлни кўрсатадиган қилиб ясаб берасан?— дебди. Уста йигит:

— Олти ойлик йўлни кўрсатадиган қилиб, ўн кунда ясаб келтираман,— дебди. Шу шарт билан уста дурбинни ўн кунда ясаб подшонинг олдига келтириб қўйган экан.

Подшо дурбинни олиб кўрса, бир ойлик йўлни ҳам кўриб бўлмабди. Подшонинг жаҳли қистаб, «Жаллод» деб устани ўлдириб юборган экан. Сўнг дурбиннинг у ёқ, бу ёғини қараса, етти ойлик йўлни кўрсатадиган бўлибди. Устани ўлдирганига кўп афсус қилганда, вазирлари: «Кейинги пушаймон, одамга душман», «Отилган ўқ қайтиб келмас», «Сотилган нарсани қайта сотиб бўлмас»,— деган экан. Подшо индамай қолган экан. Ўша вақтдаги подолар шундай ҳунарманд ва шоирларни ўсишига йўл қўймай ўлдириб юборган экан. Шундай бўлиб, ўлдириб, қонга тўйиб, подшо қолган экан.

МУШУҚ

Бир замоннинг бир вақтида бир кампир шокосага ош қуйиб, ўғлим келса ичади, деб тоқчага қўйган экан. Унинг бир мушуги бор экан, у ошни ичиб турган экан. Ҳалиги мушукни «пишт» дебди. Мушукнинг тумшуги шокосага тегиб, шокоса ағдарилиб сишибди. Кампир эшикни бекитиб олиб мушукни ураверибди. Мушук одам бор жойда турмайин, деб кетиб қолибди, бир тоғнинг тепасига етиб қолибди. Шундай турган экан, узоқда икки каклик бир-бирини тегиб уришиб турган экан. «Иккимиз бир-биримизни чўқиб ўлдириб қўймайлик, бировдан сўрайлик, шунда сени тур, деса, сен тур, мени тур деса, мен тураман»,— деб мушукдан сўрамоқчи бўлишибди. Шунда Мушуквой иккала какликка:

— Гапниг бўлса, бу ёққа келиб гапир, қулогим гаранг,— деди.

— Олдингга боргани кўрқамиз, еб қўясан,— деди Каклик. Мушук:

— Мен мушукларнинг ичида эшониман, сўфисман, тақводориман, емайман,— деди. Иккала каклик келиб:

— Ў, ана у тоғнинг қанори меники, шу уйда мен туриб эдим, бошқа тоғларга чиқиб айланиб келсам, менинг турган

жойимда бу турибди. Бу жой меники, кетгин,— десам, «Жойимни бермайман»,— дейди. Энди гапим шу: турганнинг ўзи турсину, мен кетаверайинми, ёки бу кетиб, мен турайинми, шунга нима дейсан?— дебди. Мушук:

— Мен эшонман, сўфиман, тақводорман деганимга ишониб келганингга икковишгни ҳам еб қўяқолай,— деб иккала какликни еганининг маъноси нима?

Илгари замонларда ака-ука жой талашиб келар эди. Уларни қозилар кемириб ер эди.

БЎЛМАГАНГА БЎЛИШМА

Бир бор экан, бир йўқ экан, бир замонда бир ака-ука бор экан. Акаси жуда бой экану, укаси жуда камбағал-қашшоқ экан, бировдан қарз олар экану, ҳеч беришни билмас экан, унинг эшигида ҳар куни машмаша, жанжалу хархаша, ур-уру сур-сур бўлар экан. Бундай машмашалар кунига бўлабергандан акасининг унга кўп раҳми келиб:

— Шу қарзларингдан мен сени кутқариб қўяйин, сен менинг укамсан. Мен бойлигимдан бойлар билан ўлтириб, ҳамсухбат, ҳамтовоқ бўлиб ёзилиб ўтирганимда, тенгқурларим менинг бойлигим, шундан олган обрўйимни бир тийинга олмайдилар. Укалик ҳурматинг учун ўн тилла пул бераман, олгину чўнтагингга солгину, қарзингдан қутилгин,— деб айтар экан. Укаси унга:

— Эй, ака, сен менга бойлигингни миннат-иллат қилма, менинг билан сенинг нима ишинг бор. Менинг номусим сенга тегдими?— деб қўяр экан. Акаси:

— Эй, ука, мен сендан қистамайман, ҳеч бир одамга укамга ўн тилла пул бердим демайман,— деса ҳам укаси олмаган экан.

Кунлардан бир куни бир пулдор келиб, пулини қистаб, бермаганидан сўнг укасини хўп уради, акаси бир чеккада қараб тура беради. Калтаклаб чарчагандан кейин пулдор у ёққа кетибди, укаси калтак еб бу ёққа кетибди. Акаси укасига раҳми келиб қаёққа кетибди? Акаси укасининг йўлини пойлабди, бир ҳамёнга ўн тиллани жойлабдию ўйлаб туриб: «Энди бу пулни ол десам, барибир олмайди. Шунинг учун укамнинг ўзи ўтадиган кўприкнинг бир чеккасига ташлай-чи, олиб қарзидан узилиб қолармикан, мен ҳам бошимни кўтариб юрарми эканман»,— деб ҳамён билан ҳалиги пулни укасининг келаётганини кўриб, кўприкка ташлабди. Ўзи бир пастқам девол тагида пойлаб ёта берибди.

Укаси кўприк яқинига бориши билан ўйлабди, ўзига-

ўзи сўйлабди: «Илгари шу кўприкдан доим кўзимни очиб ўтиб юрар эдим. Бу сафар кўзимни юмиб борай-чи, ўта олармиканман ёки йиқилиб кетармиканман»,—деб кўприкдан қоқинмай-сўқинмай ўтиб кетибди, пул эса қола берибди. Уни акаси кўриб, пулни бориб олиб, чўнтагига солиб: «Бўлмаганга бўлишма, эрта туриб айтишма, деган гапни эшитган эдим»,—деб акаси у ёққа, укаси бу ёққа кетган эка, бу гапни жойида айтган экан.

ФЕЪЛИ ТОР ПОДШО

Бор экан, йўқ экан, бир замонда Қахрамон деган подшо бор экан. У подшонинг феъли чунон тор экан, одамлар бугдой нон тополмай, зоғора ейишга зор экан. У подшонинг Абдужаббор деган вазири бор экан. Подшонинг одамларни кўп хор қилиб, зулм ўтказиб, оғир солиқ сола берганига ғазаби келиб: «Унақа оғир солиқ сола берманг!» дейишга кўрқиб юрар экан.

Бир куни подшо Абдужаббор вазирига: «Юр, икковимиз бир шикорга чиқиб келайлик»,—дебди. Иккови икки қушни олиб, отларига миниб кетган экан, бир биёбон чўлга етган экан. Булар кетаётса, бир туп катта тутда иккита бойўгли «қа-қа, қа-қа-қанг, қа-қанг, рапа-ранг, рапанг» деб сайраб турган экан. Подшо буларнинг сайраганига таажжубда қолиб вазиридан:

— Бу иккала бойўгли бир-бирига нима деяпти?—деб сўраган экан. Вазири:

— Мен бу гапнинг маъносини айтиб бераман. Аммо менинг бир қошиқ қонимдан кечсангиз,—дебди. Подшо:

— Бир қошиқ эмас, ҳар қанча қонингдан кечдим, айт!—дебди. Вазир:

— Бу иккови бир-бири билан қуда бўлмоқчи. Унис: «Сен қизингни менинг ўғлимга бергин»,—деса, буниси: «Дуруст, мен қизимни берай, аммо қизимнинг қалинига йигирмата чордевор берасан»,—дейди. Унис: «Сен ҳозирча мана шу беш-олти чордеворни олгин, ипдамай қолгин. Иккаламиз мураса қилайлик. Сенга яна чордевор керак бўлса, мана шу подшо яна бирор йил ҳукм суриб турса, мен сенга йигирмата эмас, эллик-олтмиш чордевор бераман», деяпти,—дебди. Шунда подшо:

— Қонингдан кечдим, деб қўймаганимда, сени шу гапингга ўлдирар эдим. Энди сени вазирликдан бекор қилдим, бор кет!—деб подшо у ёққа кетган экан, вазир бу ёққа кетган экан.

ТУРЛИ-ТУМАН

Бор экан, йўқ экан, дунёда тўрт нарсга йўқ экан: осмоннинг устуни, ҳовузнинг қопқоғи, кўрпанинг енги, ошпичоқнинг қини.

Бор экан, йўқ экан, дунёда тўрт ҳунарга шогирд кириб ўрганишининг иложи йўқ экан: кучсиз одам кучли одамга шогирд кириб, унинг билан ҳар қанча юрган билан унга ўхшаган кучли бўла олмас экан; ақли камроқ одам ақли расо одам билан ҳар қанча юрган билан унингдай ақли расо бўла олмас экан; хунук одам чиройли одам билан ҳар қанча бирга бўлса ҳам, ҳеч қачон ундай ҳусндор, чиройли бўла олмас экан; бадфеъл, бадовоз одам хушфеъл, хушовоз одам билан ҳар доим бирга юрган билан унга ўхшаган хушфеъл, хушовоз бўла олмас экан.

У ёқ, бу ёқ уйни қарасам, отам билан онам, қавму қариндошим йўқ экан. Дикқатим ошиб, кўчага шошиб чиқиб кетиб қолсам, нарироққа етиб қолсам, йўлда учта пичоқ ётибди. Иккитасининг соли йўқ, биттасининг тиғи йўқ. Тиғи йўқ пичоқни олиб, ёнимга солиб кетаверсам, йўлимда учта қозон ётибди. Иккитасининг тағи йўқ, биттасининг ўзи йўқ. Ўзи йўқ қозонни олиб кетиб қолсам, нарироққа етиб қолсам, йўлда учта ариқ кўриб қолдим. Иккитасининг суви йўқ, биттасининг ўзи йўқ. Ўзи йўқ ариққа ўзим тушиб балиқ овладим. Ундаги балиқнинг ҳеч бир сон-саноғи йўқ. Балиқларни келтириб, уйда пиширайин, деб йўқ қовоқни олиб, ёққа бориб, ёғ олиб келиб, қозонга ағдарай десам, ёғқовоқдаги ёғнинг дарағи йўқ. Йўқ балиқларни йўқ қозонга солиб, ўтин топмай, ёқиб пиширган эдим, балиқлар чунон пишидиларки, суяклари ҳил-ҳил бўлиб кетибди. Лекин гўштларига иссиқ ўтгани йўқ. У балиқларни сб шундай семирибманки, эшиқдан сиғмасдан, деразадан чиқиб кетдим. Кетиб қолсам, нарироққа етиб қолсам, экмаган толнинг тагида туғмаган қуённинг боласи ётган экан, кесмаган калтак билан қуёшни мўлжаллаб бир урсам, чўқиланмаган чуқурга кириб кетибди.

ЛЎТТИБОЗЛИК

Бутун одамлар унақа дейди, мунақа дейди, шунақа дейди. Нима дейдилар, кўз бойлагич дейишадилар. Албатта, олдин найрангбозлик қилиб, найрангбоз бўлиб, кейин шаҳарма-шаҳар юриб, одамларга таниш бўлиб, оёққа княдиган ковуш бўлиб юргандан буни одам билиб олади. Суф демайди, куф демайди, шундоқ қилиб, буиндоқ қилиб ҳаракату баракат.

Олдим, кўйнимга солдим, бунда келди десалар, йўқ, айланиб қарасам, бунга келиб қолибди.

Униси унақа, буниси бунақа, бунда ҳам йўқ, унда ҳам йўқ, униси ҳам йўқ, буниси ҳам йўқ, кўлимда ҳам йўқ. Билмадим, яна айланиб шу ёққа келиб қолибди. Айланиб қарасам, энди қочиб бу ёққа ўтибди. Бунда йўқ, унда йўқ, куф-суф десам, жонивор шунақа қилиб бодга келиб қолибди. Учаласини муздоқ босиб кўйсам, дарров тўртовгинаси бир жойга келиб қолибди.

Харакату баракат, унда йўқ, бунда йўқ, ҳеч нима йўқ. Куф-суф дедим биттасини кўлимга солдим, қаёқдан келганини билиб бўлмади. Бунисига қарасам, биттаси келиб қолибди, унисига қарасам, биттаси келиб қолибди, бунисига қарасам, яна биттаси келиб қолибди, тўртовгинаси биттадан жой-жойинга келиб қолибди.

ПАНДБОЗ

Унақа экан, бунақа экан, бир вақтда бир шонр йигит уста экан, сандиғи тўла писта экан. У йигит бир самоварда чиройлик бир бесоқол бола билан ҳалиги пистани чақиб, бир-бирига сафсата гаплар айтишиб ўтиришган экан. Бесоқол боланинг тоғаси подшога хизмат қилиб юрган сипоҳи экан. У болани у йигит билан гаплашиб ўтирганидан жаҳли чиқиб, ғайирлиги келиб: «Қани тур, бу ёққа юр», деб олиб кетиб, олдига солиб кетиб, чойнак-пиёла бу ёқда қолиб кетиб, шу билан кеткизиб, подшонинг олдига етказиб таъзим қилибди. Подшо:

— Хўш, бу икковини нимага олиб келдинг?— дебди. Боланинг тоғаси:

— Олиб келганимнинг маънисини — иккаласи самоварда ҳа-ҳалашиб кулишиб, ҳазилкашлик қилишиб, чой ичишиб ўтирган экан. Шунинг учун олиб келдим,— дебди. Подшо:

— Ҳов, энди нима демоқчисиз?— дебди. Тоғаси:

— Шу ўз тенги билан гапиришиб ўтирмасдан шу бола билан гапиришиб ўтирганлиги йўриғидан шунини ҳукмга буюриб беришингизни сўрайман,— дебди. Подшо:

— Ҳов, ундай бўлса майли,— деб сипоҳини сийлаб ҳалиги болани жўнатиб юбориб, йигитни ҳукмқушга буюрибди.

Йигит қарасаки, сал нарсадан ўлиб кетаётгандай бўлибди. Уч-тўрт қадам юриб, подшога:

— Арзим бор,— дебди. Подшо:

— Нима арзинг бор?— деб сўрабди. Йигит:

— Тақсир, арзим шуки, мен ҳеч ким экмаган экинни

экиб, кўкартиришликни биладиган билимдонман,— дебди. Подшо:

— Ҳа, нимани биласан?— дебди. Йигит:

— Бир жойни қирқ кун ҳайдасам, ўртасига беш сўмлик битта тиллани эксам, ердан ўн кунда чиқади, йигирма кунда шохлайди, ўттиз кунда гуллайди, қирқ кунда пишади, эллик кунда тўкилиб тагига тушади, териб оласиз, чўнтакка соласиз, кўтара олмай қоласиз. Мен кўтариб олиб беришликка кафилдорман,— дебди.

Бу гапга подшо ишониб, вазирларига маслаҳат қилибди:

— Нима қиламиз,— дебди. Вазирлар:

— Бекордан бир одам ўлиб кетгандан кўра, бу ҳунаридан фойдаланиб қолайлик,— дейишибди. Подшо:

— Ҳов, бўлмаса, сизга нима керак?— дебди. Йигит:

— Менга ер, икки новвос, янги омов, янги тиш, янги тиркиш, ўзингиз еган овқатдан кетказиб, рўпарамга бир одам етказиб, у одам менинг олдимга кирмасин. Мен ерни ҳайдаб, кейин экаман,— дебди.

Шу билан ҳалиги айтганларини тайёр қилишиб берибди. Қирқ кунгача ҳалиги жойни ҳайдаб, қирқ кун бўлганда тайёр қилган киши бўлиб, подшонинг олдига борибди.

— Энди уруғига беш сўмлик тилла беринг,— дебди. Подшо беш сўмлик тилла берибди, у олибди, подшога қараб айтибди:— Бу беш сўмлик тиллани уруғликка бердингиз, буни экадиган бир одам беринг,— деса, подшо:

— Ўзинг экаман демадингми?— дебди. Йигит:

— Умрида бир бесоқол бола билан ўлтирмаган одам экса, чиқади,— дебди. Подшо:

— Хайр бўлмаса, жарчини чақиртириб, жар чақиртиринг,— дебди. Шу билан, жарчи от билан кўчага чиқиб жар чақирибди:

— Боғда битган бодомлар, узоқ-яқиндан келган одамлар, эшитмадим деманглар, бошқа ишни қилманглар, подшонинг олдиларида бир маслаҳатлик иш бор экан, шу масалани ҳал қилишлик керак экан. Кимки умрида самоварда бесоқол бола билан ўтирмаган, чой ичмаган одам бўлса, ўзини маълум қилсин, экин экиш учун керак. Шу экан экинни бесоқол бола билан юрмаган одам экса кўқарар экан. Кимки шуни экиб кўқартирса, подшодан юз тилла пул инъом олар экан,— деб халққа эшиттиргандан кейин бу одамлардан биттаси ҳам экаман демабди. Шу ерда беш сўмлик тиллани ушлаб турган йигит:

— Энди сизлар экинглари,— деб ҳамма олдида ўтирган вазирларга айтса, саккизтаси ҳам «Биздан ҳам ўтган»,— деб олмагандан кейин йигит подшонинг олдига келиб:

— Вазирлар ичида ҳам экадиган йўқ экан, ўзингиз экиб кўяқолсангиз нима бўлади,— дегандан кейин, подшо: «Биздан ҳам ўтган»,— деган экан.

— Агар сиздан ўтган бўлса, биздан ҳам ўтган. Ҳеч қандай гап йўқ экан,— дебди.

Шу билан у ёққа кетди, бу ёққа кетди, гап қаёққа кетди, шундай қилиб муроду мақсадга етди. Ўлимдан қутулиб кетган экан. Нурали қизиқ айтган экан.

ПОЛВОН КАЧАЛ

Қўғирчоқлар чиқмасдан илгарини чодир ёнида турган Корфармон қўлидаги чирмандани чалиб ўйнаб, шу байтни ўқийди:

К о р ф а р м о н :

Энди на қилай ғамгузорим йўқдир,
Кўнглим тилагандеккина ёрим йўқдир,
Кўнглим тилагандеккина ёрим бўлса,
Эгам қошида ўзга муродим йўқдир.

Байт ўқиб бўлгандан кейин. Полвон Качал ўзининг Бичахоним оғизидан деган хотинини билан чодирдан чиқади. Полвон Качал уқиб:

Омадан: эй, омадан,
Мўрча миёни омадан.

Бичахоним бирдан чодирнинг ичига қочиб кетади. Полвон Качал хотини қочиб кетгандан кейин қаттиқ овоз билан «вой-вой» деб йиғлайди.

К о р ф а р м о н :— Сенга нима бўлди?

П о л в о н К а ч а л :— Ҳеч гапдан хабаринг йўқми?

К о р ф а р м о н :— Йўқ.

П о л в о н К а ч а л :— Шу ерда ўйнаб туриб эдим, бир абруқамон, мўрчамини, оёғида қақожа ковуши бор, ўтаверди. Ошиқу беқарор бўлдим.

К о р ф а р м о н :— Шунини топиб берсам нима берасан?

П о л в о н К а ч а л :— Бошгинамдаги телпагимни бераман.

К о р ф а р м о н :— Йўқ.

П о л в о н К а ч а л :— Ёнимдаги чакмонимни бераман.

Полвон Качалнинг телпагини кўрсатиб:— Телпагининг учига, мўйловининг буралган жойига, буршининг учига...— деб сўқади. Полвон Качалнинг ҳам жаҳли чиқиб кетиб, ўзининг томоғидан бўғади. Ўршдан туриб, хотинига қараб, югуриб бориб, кучоқлаб олиб, чодирга кўтариб киради.

МАЙМУНЧИ

Маймунчи Эрназар кўлида калтак билан чиқади.— Ассалому алайкум!

Корфармон:— Ваалайкум ассалом! Сизнинг келишингиз қаёқдан?

Маймунчи:— Чапгалмозондарондан.

Корфармон:— Э, Чапгалмозондарондан келган бўлсанг, менга нима совға олиб келдинг?

Маймунчи:—... қизил маймун олиб келдим.

Корфармон:— қизил маймунинг устами? Ходига чиқишни биладими, қозикқа чиқишни биладими, кампир кулишини, қизлар кулишини биладими, жувон кулишини биладими?

Маймунчи:— Ҳа, ҳа, билади.

Корфармон:— Бўлмаса, бир ўйнатиб беринг.

Маймунчи:— Хўп, хўп,— деб чодирнинг ичидан маймуни олиб чиқади.

Корфармон: Байт ўқиб:

Хамир қил-а, патир қил, ларзонгул,

Хамир қил-а, патир қил, ларзонгул.

Маймунчи маймуни ўйнатади.

Корфармон:— Уста экан. Ўн икки яшар қизнинг кулишини қилиб берсин.

Маймунчи:— Хўп. (*Маймунга қараб устани силаб-силаб.*) Жонивор-жонивор, ўн икки яшар қизнинг кулишини қилиб беринг.

Маймун балад овоз билан ҳа-ҳа, ҳа-ҳа қилиб кулади.

Корфармон:— Жуда уста экан. Энди саксонга кирган кампирнинг кулишини қилиб берсин.

Маймунчи:— Хўп. (*Орқасига калтак билан бир уриб.*) Жонивор, жонивор, саксонга кирган қари кампирнинг кулишини қилиб беринг.

Маймуни:— Ҳа-ҳа, деб туриб, «Пи-и-иқ» қилиб чиқариб юборади.

Маймунчи уялиб, маймуни кучоқлаб олиб, чодир ичига қочади.

ЯСОВУЛ

Терговчи чиқади, ҳар тарафга қараб туради.

К о р ф а р м о н:— Ҳой, сен ким бўласан?

Терговчи эшитмайди.

К о р ф а р м о н (*баланд овоз билан*):— Ҳой сен ким бўласан?

Терговчи эшитмайди.

К о р ф а р м о н (*терговчининг томогидан бўғиб олиб*):— Ҳой, сен кимсан?

Т е р г о в ч и:— Қаттиқроқ гапирсанг, кулоғинг карми?

К о р ф а р м о н:— Бундан ортиқ қандай қичқираман.

Т е р г о в ч и:— Тарақ-туруқ, тарақ-туруқ, нима тарақ-туруқ?

К о р ф а р м о н:— Битта тўйхона— муродхона.

Т е р г о в ч и:— Бўлмаса, тарақа-туруқ, тарақа-туруқ қилиб чирманда чалмагин.

К о р ф а р м о н:— Нимага чалмайман?

Т е р г о в ч и:— Чалсанг, товон тўлайсан. Офтобда ўлтирма, сояда ўлтирма, ётма, турма, емагин, ичмагин ва бошқа иш қилмагин. Штраф.

К о р ф а р м о н:— Офтобда турмасак, сояда турмасак, ётмасак, турмасак, емасак, ичмасак, бошқа иш қилмасак, нима қиламиз?

Т е р г о в ч и:— Штраф!

К о р ф а р м о н:— Ясовул!

Я с о в у л:— Лаббай,— деб чиқади.

К о р ф а р м о н:— Офтобда ўтирмасак, сояда турмасак, ётмасак, турмасак, емасак, ичмасак, бошқа иш қилмасак, нима қиламиз? Терговчидан сўраб бер.

Я с о в у л:— Офтобда ўтирмасалар, сояда турмасалар, ётмасалар, турмасалар, емасалар, ичмасалар, бошқа иш қилмасалар, нима қилсин булар?

Т е р г о в ч и:— Вой-вой, юрагим оғриб турибди. (*Ётиб қолади.*)

К о р ф а р м о н:— Сен бекиниб тур. (*Ясовул чодирга бекингандан кейин.*) Ҳой терговчи, тур, ясовул кетди.

Т е р г о в ч и (*ётган жойида у ёққа, бу ёққа, қарайди. Ясовул йўқ. Ўрнидан лип этиб туриб*):— Менинг юрагим оғриб турибди. Шиддат билан энди сен тарақ-туруқ қилмагин.

Я с о в у л: (*Бекиниб турган жойидан бирдан босиб чиқиб.*)— Сен буларни шунча штраф қиласанми?

Т е р г о в ч и:— Валлоҳ-билла мен штраф қилганим йўқ.

Я с о в у л:— Мен штраф қиламан демадингми?

Т е р г о в ч и:— Йўқ.

К о р ф а р м о н:— Ҳали айтмадингми?

Т е р г о в ч и:— Айтганим йўқ.

Ясовул терговчига қараб юғуриб бориб, томоғидан бўғиб олади. Терговчи бир калла қилади. Ясовул ҳам терговчини калла қилади.

Ясовул терговчини қучоқлаб кўтариб, чодирнинг ичига олиб қочади.

ТОСБОЗ

Т о с б о з ч и қ а д и:— Ассалому алайкум!

К о р ф а р м о н:— Ваалайкум ассалом! Ўртоқ, сиз ким бўласиз?

Т о с б о з:— Намагандан келган Тосбоз бўламан.

К о р ф а р м о н:— Нима деб келдингиз?

Т о с б о з:— Тўйхона-муродгоҳга ўйнагани-кулгани келдим.

К о р ф а р м о н:— Бўлмаса иккитагина ўйнаб беринг.

Т о с б о з:— Бизга одамларнинг олдига солинган дастурхондан тўкилган ошларини, суякларини берасизми?

К о р ф а р м о н:— Жонимиз билан йиғиб берамиз. Иккитагина ўйнаб беринг.

Тосбоз ўйинга туради. Ясовул бирдан чиқиб ҳиқилдоғидан олиб, чодир ичига қамаб чиқади.

К о р ф а р м о н:— Сен Тосбозни қаёққа олиб бординг?

Я с о в у л:— Олиб бориб Пиёнбозорнинг ўртасидаги халажойга қамаб қўйдим.

К о р ф а р м о н:— Шундан бошқа нш қилганинг йўқми?

Я с о в у л:— Штраф қилдим.

К о р ф а р м о н:— Қанча штраф қилдинг?

Я с о в у л:— Тўққиз пул.

К о р ф а р м о н:— Ўйинчимизни қочириб юбординг, энди бизга нима ўйин кўрсатасан?

Я с о в у л:— Андижондан, Қашқардан ҳозир икки чиройли қиз келади.

К о р ф а р м о н:— Қани бўлмаса, бир ўйинга чиқсинлар. *(Қўлидаги чирмандани чалиб байт ўқийди.)*

Йўлда кечани шам шабистон этгай,

Бир лаҳзада оламини гўристон этгай.

Бир мушкул ишим тушибдир э, ёри худоё

Сен барча мушкулимни осон этгай.

Иккита қиз чиқиб, ашула айтиб ўйнайди:

Мунча лаби хандонимсан,
Сен менинг ширин жонимсан,
Мунча лаби хандонимсан.
Сен менинг ширин жонимсан.
Мунча лаби хандонимсан,
Сен менинг ширин жонимсан.

Корфармон чирмаздани чалиб, байт ўқийди:

Мен сени кўрмабмидим,
Ганжиравон кўчасида,
Оқ кўлигини даста қил,
Ул ҳасратим орасида,
Мен сени алла қилай,
Ҳам кўтариб катта қилай,
Энгагинининг тагида
Бир тўра хол пайдо қилай.

Қизлар қулуқ-қулуқ қилиб чодирга қочадилар.

ИЛГАРИДАН БИР КЎРИНИШ

Ақлинг — ишорат. Ҳар иш ўз вақтида иш, ҳар давр ўз вақтида давр. Ер билан осмон бино бўлгандан бу ёққа ўтган давр бўлиб ўтган. Ҳар хил даврда ҳар хил гаплар, ҳар хил сўзлар, ҳар хил одамлар, ҳар хил пуллар, ҳар хил гуллар, ҳар хил турмушлар, ҳар хил қилмишлар, ҳар хил қидирмишлар, ҳар хил иморату ҳар хил хонлар, ҳар хил зоғора, буғдой понлар, ҳар хил подшодан фуқарогача бўлган. Илгарини юрган, турган одамлар кўн жабру жафо кўрган. У вақтларда пул бўлган, ул вақтларда сотиб оладиган кул бўлган. Бизнинг эшитишимизча, бизнинг отамизнинг даврида Худоёрхон деган хон бўлган. У хоннинг вақтида, отамизнинг даврида у хонгина эмас, унақа хондан сон минг хон бор экан. У хонларнинг сони йўқ, ҳаммасининг бир ортиқча нони йўқ. Шулар бир-бири билан урушиб, очидан тиришиб, бир маъноси йўқ, нима учун урушаётганини билмай ўз аскарини ўзи пазарга илмай, шундай бўлган замонлар ҳам бўлган. У хонлар вақтидаги одамларнинг умри шундай бўлиб ўтган экан. Кўқон Худоёрхонга пойтахт бўлиб турган экан. Худоёрхоннинг Маллахон деган бир ўғли бор экан.

Худоёрхон Маллахонга тўй қилай деса, маслаҳатгўйлари: «Қандай қилиб тўй қиласиз», деса, «Беш-олти юз пуд ундан нон ёптирамузу улоқ чоптирамиз. Улоқ чоптиргандан кейин ашулачилар ашула айтади. Баччалар ўйнай-

ди, базм қиламиз»,—деб тўй қилган экан. Базмимизга масхарабоз бўлса қизийди»,—дейишган экан. Хон: «Бўл-маса, масхарабоз олиб келинглар»,—деган экан. Шунда биттаси ўртага чиқиб: «Эй, халойиқлар, масхарабозу қизикчи бўлса, сизлар айтинглар», дебди. Ўша топда ўзларини кўрсатганлар: «Қизикчи ҳам биз, аскиячи ҳам биз»,—деб хонга рўпара бўлган экан. Хон: «Сизлар халқни ўзларингга қаратганларингга муносиб инъомлар бераман»,—деган экан. Масхарабозлар: «Хўп, бўпти, тасаддуқ. Бизга сиз яхшилаб рухсат қоғоз қилиб беринг»,—дейишибди. Хон: «Қандай қоғоз қилиб берсам экан сизга?»—деган экан. Мўмин қизик деган каттакони: «Э, хон, сизни биламизки, сувда увиган пон, бизни биласизки, жўжабирдек жон. Биз сиздан ҳеч гапу сўзимизни, жону ўзимизни, яхши кўрадиган кўзимизни аямаймиз. Бизнинг оғзимиздан ҳар хил гаплар чиқади. Бизларни сепмисан шунақа дейдиган, деб ўлдириб юборсангиз, невараларингиз гўёки сизнинг фарзандингиз ҳисобида, шулар етим бўлиб қолмасин. Ҳар қандай десангиз, бизга сизни ўлдиртирмайман деган қоғоз қилсангиз»,—деган экан. Хон, «хўп» деб кўлидан хат қилиб берган экан. Булар қизикчилик қилиб, хоннинг ўтириб туришини, маҳаллага каттаконман, деб юрган эшону раисларни, маҳалла текширувчиларини хоннинг кўзига кўрсатган экан.

Жон йўриғидан буларнинг ҳийлаю найранг қилгани хонга чунон ҳам қаттиқ ўтибди: «Мен сени неча йил қамаиб кўяман, тилинг билан гапирадиган сўзингни ямаиб кўяман. Сен биз билан ўчакишсанг, ўтингни ўчираемиз, бир оз ўтмасдан жойингдан кўчираемиз. Лекин сен бизнинг гапирган гапдан чиқмасанг, сени маҳаллага хон қиламиз. Агар биз билан ўчакишсанг, юрагингни қон қиламиз», деб масхарабозларни тергаб турар экан. Илгарида масхарабозларнинг аҳволи шундай оғир экан.

ДЕВОНАИ ШОҲМАШРАБ

Унақа экан, бунақа экан, бир замонда шунақа экан, қанақа экан? Шоҳмашраб деган девона бор экан. У Машраб, турли-туман ашулалардан бошлаб қаер чуқур бўлса шу ерга топ ташлаб, Наманган деган ерда яшаб юрган экан. Бу кишининг оталарининг оти Абдусамад, боболарининг оти Холмуҳаммад экан. Шу киши Наманганда юрганда ҳеч ким гапини эътиборга олмаган, гапларига қулоқ солмаган экан. Шу ҳолда юрганида маҳалладагилар: «Бу ерда турмагин, маҳаллада юрмагин, соғ бўлсанг, соғлигингни билмадинг, жилини бўлсанг, унисни билмадик»,—деб Машрабни хўр-

лашган экан, тез кет деб зўрлашган экан. Машраб бунга кўниб, эски чопонни елкасига солиб, йўлга равона бўлиб, йўл юриб, йўл юрса ҳам мўл юриб, чўлу биёбонлар ошиб кетган экан, шу йўлда кета туриб кўш ҳайдаб турган бир деҳқоннинг кўш ҳайдашига қараб турсалар, у деҳқон ўзидан-ўзи эсига келган кўшиқларни алмаштириб, бирини иккинчисига ямаштириб, шу ашулаларни айтиб турган экан:

Мен ҳам девонаи Машраб,
Чопонни орқага ташлаб,
Кечам ёлғизликда ўтиб,
Бутун танамни қашлаб,
Неча бир гапни бошлаб,
Тасаддуқ, жоним айлансин,
Чу, ҳаром ўлгур, чу!
Мен ҳам девонаи Машраб,
Кўзларимни ўзим ёшлаб,
Тасаддуқ, жоним айлансин,
Чу, ҳаром ўлгур, чу!

Девонаи Шоҳмашрабнинг бу деҳқоннинг ашулаларидан гаши келиб: «Нима десам экан, ёки индамай кета берсам-микан? Агар индамай кета берсам яна тағин айта беради. Энди мен озгина тушунтириб кетсам»,— деб кўш ҳайдовчисини олдига бориб:

— Деҳқон ака, ҳорманг!—дебди. Деҳқон:

— Ҳа, бор бўлинг,— дебди. Машраб:

— Нима қиляпсиз?— дебди. Деҳқон:

— Ҳа, кўш ҳайдаяпман,— дебди. Машраб:

— Кўш ҳайдашини билар экансиз, ашула-пашулани ҳам биласизми?— дебди. Деҳқон:

— Ҳа, биламан,— дебди. Машраб:

— Бўлмаса, сиз ашула айтиб беринг, мен кўшингизни ҳайдаб, сизнинг ашулангизни эшитай,— дебди. Шу билан деҳқон омовини бериб, ашула айта бошлабди:

Мен ҳам девонаи Машраб,
Овқатим едим ёнбошлаб,
Ўзимни томлардан ташлаб,
Неча йўлга ўзим бошлаб,
Шу ерим ҳам бўлар-эй,
Кетай десам, кетолмасдан,
Нарцроққа етолмасдан,
Ўзим салқиндаман-ай.

Дехқон ашулани айтиб бўлиб, кўзини очиб қараб, Машрабнинг кўшини ҳар ёққа етказиб, ҳар ёққа кетказиб турганини кўриб:

— Ҳай-ҳай, қанақа одамсан?—дебди. Машраб:

— Ҳа, нима дейсан?— дебди. Дехқон:

— Қўш ҳайдаш ҳам шунақа бўладими?— дебди. Машраб:

— Ҳа, бўлмаса, қанақа бўлади?— дебди. Дехқон:

— Мана менга беринг,— деб кўшни олиб,— битта у ёққа олиб бориб, кейин бу ёққа олиб келасиз. Қўш ҳайдаш бундай бўлади,— дебди. Машраб:

— Бўлмаса, сиз қўш ҳайдашни билар экансизу, ашула айтишни билмас экансиз. Шунинг учун сизнинг ашулангизга қараб қўш ҳайдадим. Ҳар киши ўз ишида омил,— деб дехқонга гапириб, йўлга равона бўлиб жўнаб қолган экан. Нарироққа етса, йўлда бир дехқон қовун оралаб узиб юрган экан. Машраб дехқонга қараб:

— Ҳой, дехқон ака, нима қилиб юрибсиз?— дебди. Дехқон:

— Нима ишнинг бор, қовун узиб юрибман,— дебди. Машраб:

— Бизга битта-яримта хом-хатала хайр қилинг, бир еб кетайлик,— дебди. Дехқон:

— Ҳа, тузук, бир оз тур, девона,— деб жеркибди. Машраб нима қилишини билмай турган вақтида бир киши келиб:

— Дехқон ака, ярим тангалик қовунигиздан чиқариб беришг,— дебди. Дехқон:

— Хўп, ака,— деб дарров ярим тангача бир катта қовун олиб чиқиб берибди. Девона Машрабга бир ёғи эриган, ёнбоши чириган, бировга берса, бир чақага олмайдиган, мол емайдиган қовунни берибди. Ярим тангалик қовунни кўтаргач одам орқасидан Машраб ҳам кета берибди. Қовуннинг афтини кўриб шаънига шундай дебди:

Ҳай-ҳай, биродарлар,

Билсангиз, пазарга илсангиз,

У кишининг қўлидагини кўринг,

Бизнинг қўлимиздагига боқинг.

Тангага берибдир унақа,

Таърифга бергани бунақа,

Нима учун шунақа?

Қовунни ташлаб кетиб қолиб, нариги маҳаллага етиб қолибди. Ўтиб кета берса, бир катта тўй бўлиб турган экан, одамлар кириб-чиқиб юрган экан. Девона Машраб ҳам: «Шу тўйга кирсам, мобода ош-пош берса есам»,— деб аста остонанинг олдига борса:

— Ҳа, девона, нима қилиб турибсан?— дейишибди. Девона:

— Озгина ош-пош есам, дейман,— дебди.

— Йўқ, бу ерга яхши кийинган одамлар киради. Агар мен сени ичкарига киргизсам, ичкарида ўтирганлар мендан ражкийдилар, кирма,— дебди. Машраб:

— Бу сафарча кирай,— деб ялиниб, ичкарига кирган экан. Ичкаридаги тўйбошилар:

— Ҳа, ана у девона нимага кирибди. Ана у ерга ўтқазиб бир жиндай ош бериб чиқариб юборинглар,— дейишибди. Бу кишига бир сопол косада ош солиб келиб:

— Девона, мана бу ошни егину, бу эшикдан чиқмасдан, бу ёқдаги эшикдан чиқиб кетгин,— деб эшикни кўрсатди. Машраб ҳам ошни еб, бу эшикдан кириб, у эшикдан чиқиб кетган экан. «Энди буларнинг қилганига нима қилсам экан»,— деб нарироққа борсалар, бир бой ўлган экан. Шу бойнинг кийимларини бир нарсага ўраб ўтирган эканлар. Бой ўлиши олдидан: «Менинг уст-бошимни ечиб олганларингдан сўнг девонага беришлар»,— деган экан. Булар унинг насиҳатини қилиб, Машрабга кийимларини берган экан. Машраб кийимни кийиб қараса, бир кўҳна эшоннинг дидини бериб қолибди. Машраб кийимини кийиб бояги хўрланган ерига кирмоқчи бўлиб ўтиб кетатурса, эшикда турган оқсоқоллар:

— Қани, тақсир, тўй бўлмоқда, бир кириб чиқинг,— деб олиб киришган экан. Бу киши ўтираман деганларида, қалин қилиб кўрпача устига кўрпача солиб, дастурхон устига катта дастурхон солиб, олдиларига бир катта лаганда ош келтириб, гўштини тўграшиб, қўлнини қовуштириб туришибди. Бу киши егларини лагандаги ошга рўпара қилиб: «Е, тўним, е, тўним. Мана шу ош сеники»,— деган экан.

— Э, тақсир, тўн ҳам ош ейдими? Қўлингиз билан олиб енг-да,— дейишибди. Бу киши:

— Мен боғона, қўлим билан еб кетганман,— дебди.

— Сиз келганингиз йўқ эдингиз,— деган экан, бу киши:

— Бу эшикдан кириб, толнинг тагида жулдуз чопон билан ош еб, мана бу эшикдан кетган биз, нима дейсиз энди сиз?! Бўлмаса бир нарса дейман,— дебди.

— Нима дейсиз?— дебди. Машраб:

— Эски чопон, янги чопон демасдан баробар кўрсангиз, тўй қилинглар. Бундай ажратадиган бўлсанглар, тўй қилмай қўя қолинглар,— деган эканлар. Улар:

— Хўп, тақсир,— деб ошни бирга ейишган экан. Шу билан Машраб тўйдан чиқиб йўлга равона бўлиб кета турса,

парироққа ета қолса, беш-олти йигит узоқдан келаётган экан. Шу йигитлар шаънига бир сўз айтаётибди:

Биродарлар, кўчада кўндир киши,
Бўлибдир ким билан кимнинг иши.
Иши бўлган ҳар қандайин кишига,
Иши йўқининг не иши бор ишида.
Одобни кимдан ўргангин,
Одобсизлардан ўргангин,

Йигитлар:

— Э, девона: бўлмаган гапингизни бизга гапирасиз,— дейишибди. Машраб:

— Нимага бўлмаган дейсиз,— дебди. Йигитлар:
Одобни кимдан ўргангин,
Одобсизлардан ўргангин,—

дейсиз. Одобни беодобдан ўраниб бўладими?— дейишибди. Машраб:

— Беодобдан ибрат олиб, одоб ўрганса бўлади,— дебди.

Йигитлар:

— Қандай ибрат олиш керак бўлмаса?— дейишибди.

Машраб:

— Ҳамиша нашахонадан чиқмай, наша чекиб ўтирган ранги сап-сарик одамларни, ҳамиша ичиб, кўчада думалаб, барг титрагандай титроқ одамларни кўриб, шундай ибрат олгин деганим. Отасидан қолган мол-дунёни қиморхонага бериб, ватансиз-гадо бўлиб қолганлардан ибрат олгин деганим. Биров бир қўшнисининг товуғини олиб, қўшнисини биллиб қолиб, уни элликбошига бориб айтган экан, элликбоши мингбошига бориб айтибди. Мингбоши қозига бориб айтган экан. Қози уни бир йил зиндонга ҳукм қилибди. Шуларнинг ҳаммаси беодобнинг иши. Шуларнинг қилганини қилманг деганим,— деб девона Машраб у томонга кетган экан, нариги маҳаллага етган экан. Йигитлар: «Раҳмат, барака топинг»,— деб бу ёққа кетган экашлар.

Машраб кетаётган экан, йўлда бошида паранжи-чачвоини, усти-боши илвиллаган, лаби-лунжи шилвиллаган, оёқ кўйиб калавалаган етти-саккизтача хотин келаётган экан. Машраб хотинларга қараб:

Ҳақни айтсанг, урарлар,
Хушомадни суярлар.
Ажаб замона бўлди,
Камшир девона бўлди,

Кўзим сизларни кўриб,
Ақлим бегона бўлди,—

деб нақл ўқиб, хотинлар олдидан ўтиб кетаётган экан. Хотинлардан бири:

— Э, девона, сиз нимага: «Ҳақни айтсанг, урарлар, Хушомадни суярлар»,— дейсиз. Киши ҳақни айтса урадимми, хушомадни суядимми?— дебди. Машраб:

— Ахир, гапимнинг маъносига тушунинглар-да, ундан сўнг гапиринглар. Агар хушомад қилсам, сизлар ҳам суясизлар, ҳақни айтсам ҳам урасизлар,— дебди. Хотинлар:

— Хушомад қилинг, биз суймаймиз, ҳақни айтмиг, биз урмаймиз,— дейишибди. Машраб:

— Бўлмаса, хушомад қилайми?— дебди. Хотинлар:

— Хушомад қилинг,— дебди. Машраб:

Кўзингиздан, сўзингиздан айланай,
Қадди шамшод қоматингиздан айланай,
Қошингиз қийғос қаламдек,
Кўзингиз шахло экан,—

деганда, хотинлар:

— Хушомадингиз шу бўлса, биз суймадик. Ҳақни айтмиг, урмаймиз,— дейишибди. Машраб:

Эрингизни эр билинглар,
Бировларни шер билинглар,
Агар эрни назар-писанд қилмасангиз,
Бировнинг шудгори деб билинглар,—

дебди: Хотинлар:

— Ҳа, жувонмарг, бирон ерга бориб, бирон кишининг биронта нарсасини чўнтагимизга солганимизни кўрдингизми?— деб тош ва кесак ота бердилар. Девона:

— Ана, ҳақни айтсам, урадилар демасимми,— деб хотинлардан калтак еб кетиб қолган экан. Кета турса бир одам:

— Мана бу эшакни сизга берай. Сиз миниб дуо қилинг,— дебди. Машраб эшакни олиб, устига миниб, бир маҳаллага борса, кеч бўлиб қолибди. Энди қай ерда ётаман, деб у ёқ-бу ёққа қараса, бир масжидни кўриб қолибди. Кириб домла ўтирадиган ерга эшакни бойлаб, ўзи кўча эшикда эшакни пойлаб ётибди. Эрталаб сўфи келиб масжидга кираман, деса, масжиднинг дарвозаси тагида бир эшакнинг боғланганини кўриб жаҳли қистаб:

— Сен нимага мяхробга эшакни боғладинг?— дебди. Машраб:

— Э, ахир, эсингиз борми? Одамлар ўз ковушларини ўзларидан юқори қўядилар. Мен эшакни ўзимдан юқори қўймайманми?— дебди. Сўфи нима дейишини билмай, жойнамозларини йиғиб, ҳамма ёқни супурибди. Одамлар келиб, намоз ўқиб, чиқиб кетаётганларида сўфидан:

— Сўфи, нимага бу жойнамозлар ҳўл?— деб сўрабдилар. Сўфи:

— Э, ташқарида ётган девона эшагини боғлаб қўйган экан. Шунинг учун ювган эдим,— дебди. Одамлар «хи-хи-хи», деб чиқиб кетаётганда, домла:

— Сен қандай жинни, беақл, бетамиз девона экансан. Мяхробга эшакни боғлабсан, ҳамма ёқни ифлос қилибсан. Нимага намоз ўқимадинг, қандай девонасан?!—дебди. Машраб:

— Ўзингизнинг орқангизда шунча одам қироат қилиб турибди, кўнглингизда «бузогим ечилиб кетиб опасини эмиб қўймадимкан» деб ўйлаб турибсиз. Сизнинг орқангизга ўтиб намоз ўқийми? Ундан кўра ухлаганим маъқул бўлди,— деб чиқиб кетган экан. Девона Машраб эшакни олиб жўнаб қолган экан, нарироққа етиб қолган экан, йўлда уч-тўртта муллалар ўтирган экан. Муллалар:

— Ҳой, девона, бу ёққа кел!— деб чақирибдилар. Машраб муллаларнинг олдига бориб:

— Нима дейсизлар,— деган экан. Муллалар:

— Отингиз нима?— дебди. Машраб:

— Отимни аниғини сўрасангиз, отим «Худо»,—дебди. Муллалар:

— Шу деган гапингизга, сени урмай сўкмай, хоиннинг олдига олиб борамиз, юр,— дейишибди. Девона:

— Хўп, майли,— деб эшакка тесқари мишиб хоиннинг олдига борган экан. Хон:

— Ҳа, муллалар, нимага бу девонани эшакка тесқари миндириб олиб келдинглар?— дебди. Муллалар:

— Ўзлари тесқари мишиб келдилар,— дебди. Хон:

— Э, девона, не учун эшакка тесқари мишиб келдинг,— дебди. Девона:

— Булар ўткир уламо эканлар. Мен буларга орқамни ўгирмай, юзимни ўгириб, буларни иззат қилиб келдим,— дебди. Хон:

— Ҳа, тузук. Нимага бу кишини олиб келдинглар?— дебди. Муллалар:

— Отинг нима десак, отим «Худо» деди. Шунинг учун олиб келдик,— дейишибди. Хон:

— Э, девона, шундай дедингни?— дебди. Девона:

— Мендан «Отинг нима?»— деб сўрашди. Буларнингиз жуда шошган муллалар экан. Менинг отимни отам Худойберди қўйган эдилар. Мен «Худо»сини айтиб, «берди»сини айтгушимча, шошилиб сизнинг олдингизга олиб келдилар. Бўлган иш шу,— дебди. Хон:

— Муллалар, бу деган сўзига нима дейсизлар?— дебди. Муллалар:

— Бу кишининг бундай деганига даъвомиз йўқ,— дейишбди. Хон:

— Даъвоиңиз бўлмаса, сизларга жавоб. Девона, сиз бу ерда қолинг,— деб девонани ўтқизиб гапга солмоқчи бўлибди:

— Девона, бир чўпчак айтиб бериңг!— дебди. Девона:

— Мен чўпчак билмайман,— дебди. Хон:

— Бўлмаса, мақол айтиңг!— дебди. Девона:

— Мен мақол билмайман,— дебди. Хон гапга солишиниң ҳеч иложини тополмай:

— Бўлмаса, мен уйга кириб чиққунча, биров келса, сўраб туриңг,— деб хон ичкарига кириб кетган экан. Сўнғ ош ишгунча хиёл ўтгандан кейин яна девонани гапга солмоқчи бўлиб чиқиб қараса, Машраб хониниң ўтирадиган тахтида қимирламай ўтирибди. Хон:

— Қани, энди ўтирган ўрниңгиздан туриңг. Мен ўзим ўтираман,— дебди. Машраб:

— Шошмай туриңг, мен бир иш қилаётирман,— дебди. Хон:

— Иш қилаётирман дейсиз, нима иш қилаяпсиз?— дебди. Машраб:

— Иш қилаётиман. Лекин ҳеч ким билмайдиган иш қилаяпман, жиндай туриңг,— дебди. Хон:

— Нима иш қилаяпсиз, айтиңг-чи?— дебди. Машраб:

— Мен кичкина болалар қиладиган ишни қилаётиман,— дебди. Хон:

— Қани, ҳар қандай иш қилаётган бўлсангиз ҳам ўрниңгиздан туриңг!— дебди. Девона этакларини кўтариб турибди. Хон ўтирадиган жойини унча-мунча ювган билан кетмайдиган қилиб қўйибди. Хон бу кишиниң қилган ишларига ҳайрон қолиб:

— Бу нима қилганниңиз?— дебди. Девона:

— Мен қаерга борсам, одамлар иззат қиладилар. Шу иззат қилган одамларга ёш болалардек шундай қиламан,— дебди. Хон:

— Яхши, хўй,— деб яна гапга солмоқчи бўлиб, ҳазиллашиб, «Жаллод, жаллод!»— деб чақирибди. Жаллод, олиб

бориб дорга тортган экап, девона Машрабнинг жасадлари дорда қолган экан.

АФАНДИ

I

Афандининг ови бўлмай, гапиргани тови бўлмай, томоқ еярига лави бўлмай, кўчага чиқиб кетган экан. Афанди у ёқ-бу ёққа қараса, бир одам полизда қовун узмоқда экан. Ундан дуо қиламан, деб бир дона қовун сўрабди. Дехқон: «Афанди ҳаммадан қутулдим, сендан қутулмадимда»,— деб бир чақага ўтмас, сўйса еб бўлмас, ичи пўла, гўё ертўла бир қовунни берибди. Афанди бир толнишг тагига бориб, салқинга ўлтириб қовунни еб, чап ёни билан ёнбошлаб ухлабди, туришга мадори қолмабди. Аранг туриб уйига бориб хотинига:

— Хотин, хотин, меннинг мазам йўқ, ўладиганга ўхшайман. Мобода ўлсам йинглайсанми, йўқми?— дебди. Хотини:

— Сизга йингласам, кимга йинглайман,— дебди. Афанди хурсанд бўлиб:

— Тур, хотин, ўлмасимдан олдин йинглайдиган йингинини йинглаб боқ-чи, мен кўрай,— дебди. Афандининг хотини:

Айланайини, ёргинам, ёрим ўзи ёр эди.

Бир ўлтирса, ёргинам, ўн икки пои ер эди.

Ёргинам ёр эди, шундай қилган ёр эди.

Токчада қотган совуцдек,

Ичи тушган қовундек,

Ишга айтса, бормаган,

Берганимни олмаган,

Бир кун бекор қолмаган,

Тўйга бориб тўймаган,

Яхши ҳам ўлди ёрим,—

деб йинглабди. Афанди:

— Мехринг курсин, агар шундай йингласанг, йингламай қўя қол,— деб кўчага чиқиб кетган экан.

2

Афанди бир кун бозорни айланиб томоша қилиб юрган экан, бир ҳаммомчи кўчада турган экан. Афандининг аҳволини кўриб:

— Э, Афанди, афту ангорингиз қорайиб кетибди, ҳаммомга тушиб, дуо қилиб кетсангиз, деб одамгарчилик қилибди. Афанди «Хўп», деб ҳаммомга тушибди. Афанди ҳаммомга тушса, ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ экан. «Ёлғиз ўтиргандан кўра, ашула қилиб ўтирай»,— деб ашула айтиб ўтирибди. Қараса, Афандининг товуши, ҳаммомдаги садо билан жаранглаб чиқиб, ўзига жуда ёқиб кетибди. «Менинг бунчалик яхши товушим бор экан, ўзимни-ўзим билмай юрган эканман. Ҳар жойда айтсам, одамларга манзур бўладиган экан»,— деб наридан-бери ҳаммомдан чиқиб кетиб қолиб, нарироққа етиб қолиб қараса, бир самоварда ўн-ўн беш одам чой ичишиб ўтирган экан. Уларни кўриб қолиб: «Шуларга бир ашуламини айтиб, қойил қилай»,— дебди. Чойхўрлар калаватда ўтирган экан, Афанди ерда ўтириб, дўпписини қўлга олиб, кучининг борича ҳа, деб бақириб ашула айта берибди. Қарайдик, ҳаммомдаги товуши йўқ, байтининг ҳам мазаси йўқ. Қулоқ солганларнинг аччиғи келиб:

— Афанди, миёни қоқиб қўлга бердингиз-ку. Жўнаб қолинг, бошқа жойга бориб айтиш. Жуда қулоқ-миёни еб юбордингиз,— дейишибди. Афанди буларнинг гапига нима дейишини билмай, ўсал бўлиб:

— Бу ерда бир пули кўпроқ одам йўқ экан-да. Шу ерга ҳаммом солганда, шу ҳаммом ичида туриб ашула қилганимда, ашулам ҳам сизларга, ҳам ўзимга ёқар эди,— деган экан.

3

Афанди бир куни кўчада ўтирса, олдидан кўр қори ўтиб қолибди:

— Қори ака, йўл бўлсин? Қаёққа бораяпсиз?— деб Афанди сўраб қолибди. Қори:

— Абдурахмонбой тўйга айтиб эди. Шу тўйга кетаётиман,— дебди.

Афандининг қорини оч экан. «Мени ҳам олиб бориш», деб айтишга номус қилиб, «Мени ҳам айтиб эди. Сиз билан бирга бориб кела қолай бўлмасам»,— деб тўйга қори билан кетибди. Тўйга кетаётганда йўлда қори:

— Қўл ушлашиб кетайлик,— деб Афандига ўзини етаклаиб олибди. Афанди қорини етаклаб кета турса, иккита ўртоғи Афандига пичинг қилиб:

— Қилмаган ишингиз шу қолдимиз?— дебди. Афанди уларнинг пичингига кириб, етакламай деса, ошдан қолади. Етаклаб бораё деса, тагин битта-яримтаси кўриб қолади. Афанди қорига нима дейишини билмасдан:

— Қори ака, йўл-пўлда кетаётганимизда битта-яримта ариқ келиб қолса, ҳатлаб ўтинг, десам, сизни етаклаб юрганимни биров билиб қолади. Ундан кўра маслаҳат шуки, каттароқ ариқ келиб қолганда қаттикроқ «Ҳиқ» деб қўяман, ҳатлаб ўтасиз. Мен сизни етаклаб юрганимни билмай қоладилар,— деб тушунтирибди. Қорини етаклаб нарироққа борса, самоварда беш-олти одам чой ичиб ўтирган экан. Афанди: «Чой ичиб ўтирганларини бир хурсанд қилиб қўяй. Ариқ йўқ бўлса ҳам, қорини бир овора қилай»,— деб бир «хиқ» дебди. Қори жуптак уриб бир иргибди. Одамлар унинг иргиганига кулибди. Қори одамлар кулганидан ҳушёр экан. Ариқ бўлмаса ҳам ҳатлатиб, масхара қилганини билибди. Қори:

— Афанди, ариқ йўқ бўлса ҳам, нега ҳатлатдингиз?— деса, Афанди:

— Чойхўрлардан бири оғзини тополмай, қўйинга пиёладаги чойни қуйиб юборди. Шунга чойхўрлар кулишди,— деб баҳона қилиб, етаклаб нарироққа олиб борса, беш-ўнтаси ошиқ ўйнашиб ўтирган экан. «Булар ҳам хурсанд бўлсин»,— деб бир «хиқ» деса, қори бир иргибди. У ерда ҳам одамлар кулган экан, қори жўрттага масхара қилганини сезган экан:

— Нега бундай қилдингиз?— деса, Афанди:

— Қизиқ экансиз, одам бор жойда кулги бор-да. Ҳар нарсани шундай кўнглингизга ола берсангиз, қўйинг, етакламаганим бўлсин,— дебди. Қори:

— Ҳа, энди бу сафарча етакланг,— деб ялишибди. Афанди Қорини етаклаб, бир ҳовузнинг бўйига бориб, «хиқ» деган экан, қори ҳовузга тушиб кетган экан.

Қори ҳовуз ўртасида туриб:

— Афанди, бу нима қилганинг?— деса, Афанди:

— Етаклаб юрганимнинг ҳақини олганим,— дебди.

4

Афандининг ошнаси кўчада ўтирган экан. Афанди кўчадан ўтиб кетаётганда, ошнаси:

— Бизиникига бир меҳмон бўлиб кетинг!— деб ичкарига олиб кириб, тагинга кўрпача солиб, олдига дастурхон қўйиб, бир лаган чучвара олиб чиқиб қўйибди. Афанди еб тўйибди. Афанди ошнасидан:

— Ўртоқ, мен бундай томоқни сира еганим йўқ. Жуда ширин томоқ экан, оти нима?— дебди. Ошнаси:

— Оти чучвара,— дебди. Афанди:

— Бир кун пул топганимда мен ҳам шу овқатдан бир қилдирай, эсимдан чиқиб қолмасин,— деб «чучвара-чучвара», деб кетаётган экан, бир каттақон ариқ келиб қолибди. Афанди ариқдан «ё, пирим» деб хатлаб ўтса, чучвара эсидан чиқиб қолибди. «Бу гап ариқнинг ичига тушиб қолгандир, мен топиб олай»,— деб уст-бошини ечиб, ариқнинг ичига тушиб олиб, ариқнинг ичини ҳадеб излаб турган экан. Иккита ўтиб кетаётган одам:

— Афанди, нима йўқотдингиз?— дебди. Афандининг:

— Ўзи ширин эди изласа топиб оладиган нарса эди,— деган сўзига булар ҳам ишониб: «Ўзи ширин бўлса, каттароқ нарса шекилли»,— деб улар ҳам излашга тушибди. Бир:

— Қўй, Афанди ўзи топиб олар. Сув совуқ экан,— деб сувдан ариқнинг лабига чиқиб олиб,— Афандининг нарсасини топиб бераман, деб излайвериб, сувда юриб, оёғим билан қўлим оқ ём бўлиб, чучварага ўхшаб бужмайиб қолибдию,— деган экан. Афанди ҳам:

— Бизнинг излаб юрган нарса шу чучвара эди,— деб уйига «чучвара-чучвара», деб кетиб қолган экан.

5

Бир кун Афандининг дарвозаси тақ-тақ этиб қолибди. Афанди:

— Кимсиз?— дебди. У:

— Биз сизникига меҳмонимиз,— дебди. Афанди:

— Қани, ичкари киришгиз,— дебди. Афанди меҳмонни уйига ўтқазиб қўйиб, хотинига кириб:

— Хотин, бир овқат қил, бизникига меҳмон келди,— дебди. Хотини:

— Ўлим берсин сенга! Сен мени овора қиласан. Ош пиширадиган қозонинг қани?— дебди. Афанди:

— У қозон-чи?— дебди. Хотини:

— Унда икки коса ош пишади — сен ичасан, мен ичман. Меҳмоннинг нима ичади?— дебди. Афанди:

— Агар у қозонинг кичик бўлса қўшинининг катта қозонини тилаб олиб чиқай,— деб қўшинисини чақирибди. Қўшиниси:

— Келинг, Афанди, нимага келдингиз?— дебди. Афанди:

— Бизникига бир меҳмон келиб эди. Шунга овқат қилиш учун қозонингизни берамиз,— дебди. Қўшиниси:

— Ҳа,— деб қозонини берибди. Афанди овқатни қилиб, меҳмонни жўнатиб уч-тўрт кунгача қозонини қўшинисига эл-

тиб бермабди. Бир кунн кўшниси қозонимни берниг, деб чақириб келибди. Афанди кўшнисиининг катта қозони ичига ўзининг кичкина қозонини солиб олиб чиқиб берибди. Кўшниси:

— Афанди, ичидагиси нима?— деб сўрабди. Афанди:

— Қозонингиз асли иккиқат экан. Меҳмонни жўнатиб, кечаси ётсам, тириқ-тириқ, тириқ-тириқ товуш эшитилди. Чироқни ёқиб қарасам қозонингиз туғиб ётган экан. Бу — қозонингизининг тукқан боласи,— дебди. Кўшниси хурсанд бўлиб олган экан.

Орадан икки-уч кун ўтгандан сўнг Афанди яна қозон сўраб борибди. Кўшниси: «Зора яна туғиб келса», деб қозонини тағни берган экан. Афанди қозонни олибди, индамай қолибди. Беш-олти кундан сўнг кўшниси:

— Афанди, қозонни берниг,— деб чақириб келибди. Афанди чиқиб:

— Қозонингиз ўлиб қолибди,— дебди. Кўшниси:

— Қозон ҳам ўладими?— дебди. Афанди:

— Туғди, деса ишониб боласини оласиз. Ўлди, деса индамай қолсангиз бўлмайдими?!— деб кўшнисидан кичкина қозонни катта қозон қилиб олган экан. Кўшниси индамай қолган экан.

6

Афанди уйда ўтирган экан. Дарвоза тақ-тақ этиб қолибди.

— Кимсан,— деб чиқиб сўраса, у киши:

— Биз меҳмонимиз,— дебди. Афанди:

— Қани ичкари киришг!— деб меҳмонни олиб кириб ўтказиб қўйиб, олдига дастурхон солиб, катта қуруқ товоқни олиб чиқиб қўйган экан. Меҳмон:

— Афанди, буниинг ичида ҳеч нарса йўқ, нимага олиб чиқдингиз?— дебди. Афанди:

— Уйда палов пишиб турсаю шунга сузиб чиқсам, ҳам сиз ер эдингиз, ҳам мен ер эдим. Йўқ учун бу товоқни олиб чиқиб олдингизга қўйдим. Ош емасак ҳам, егандек бўлдик. Энди хуш келибсиз, меҳмон,— деб жўнатган экан.

7

Афанди бир кунн уйда ўтирганда дарвоза тақ-тақ этиб қолибди. Афанди чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. У:

— Меҳмонмиз,— дебди. Афанди:

— Меҳмон бўлсангиз, ичкарига киришгиз!— дебди. Меҳмон ичкарига киргандан кейин, Афанди тўртта пошони патнисга солиб чиқиб олдига қўйибди-да:

— Бўлмаса, буни еб туришгиз, мен чой қайнатиб чиқай,— деб ичкарига кириб, чойни қайнатиб, чиқиб қараса, меҳмон тўртта пошони олибди, қўйнига солибди, жўнаб қолибди, дастурхон билан патниси қолибди. Чойни қўйиб, югуриб кўчага чиқиб қараса, меҳмон нарироққа етиб қолибди. Афанди меҳмонга:

— Буидан бу ёқ сира келманг. Келсангиз битта-яримта қуён олиб келишгиз,— деб тайинлаб қолибди. Меҳмон кетибди.

Орадан уч-тўрт жун ўтгандан сўнг тагин Афандининг дарвозаси тақ-тақ этиб қолибди. Афанди чиқиб қараса, ўша меҳмони битта қуёни топиб олиб келибди. Ёнида икки ўртоғи билан уч киши бўлиб келибди:

— Қайси кун тайинлаб юборган қуёни олиб келдим,— дебди. Афанди буларни ичкарига олиб кириб, шўрва билан палов қилиб, меҳмон қилиб жўнатибди.

Эртаси Афандининг дарвозаси яна тақ-тақ этиб қолибди. Афанди чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. У:

— Биз сизникига меҳмонмиз,— дебди. Афанди:

— Қани ичкарига киришгизлар, қандай меҳмонсизлар?— дебди. Улар:

— Қуён олиб келган ошпазнинг ошпаси,— дебди. Афанди уларни ҳам палов, шўрва қилиб жўнатибди. Эртаси яна дарвоза тақ-тақ этиб қолибди. Афанди чиқиб:

— Кимсиз?— деса, меҳмонлар:

— Меҳмонмиз,— дебди. Афанди:

— Қандай меҳмонсиз?— дебди. Улар:

— Қуён олиб келган ошпазнинг ошпасининг ошпаси-миз,— дебди. Афанди:

— Ичкарини киришгиз бўлмаса,— дебди. Меҳмоннинг олдига дастурхон солиб, бир катта тоғорада сув олиб чиқиб қўйибди. Меҳмон Афандига:

— Бу олиб чиққангиз нима?— деса, Афанди:

— Қуён олиб келган ошпазнинг ошпасининг ошпаси бўласиз. Ўша ошпазнинг қуёнининг шўрвасининг шўрвасидан қолган шўрваси, ичиб кетаверасиз,— деб меҳмондан қутулган экан.

Афанди ҳайит куни кўчага чиқиб ўтирса, ҳамма ясаниб олдидан ўта берибди. Афандининг кияй деса кийими йўқ. Буларнинг ясанганига хўрлиги келиб: «Шуларнинг шу қилганига бир зарда қилмайманми?»— деб уйига кириб, битта тарвузи бор экан, олиб чиқиб, ўрта йўлга қўйиб, тарвуз-ни сўйиб, ярмини еб тўйиб, ҳаво совуқ экан, тиришиб, лаби-лунжи буришиб қотиб қолибди. Ҳалиги ясанганлар ўтиб кета туриб Афандидан гап сўраб қолибди:

— Афанди, ҳо, Афанди!— деса, ҳеч нидамабди. «Афанди тарвуз ейман, деб қотиб қолибди»,— деб бири айтибди. Биттаси: «Кийиз топиб, Афандининг устига ёзиб, ўраб, бир тепмасак, бўлмайдиган бўлиб қолибди»,— деб Афандини тоза тешишиб қараса, тепкннинг зарби билан Афандининг эси ўзига келибди. Олифта йиғитлар Афандига:

— Афанди, ҳайф сизга, тарвуз деганини уйда ўтириб, иссиқ жойда ейди-да! Кўчада еб, қотиб қолганингиз, нима қилганингиз,— дейишибди. Афанди:

— Янги чиққан олифтачиликни жойинга келтираман деганим эди,— дебди.

9

Афанди сигирини сотмоқ учун бозорга олиб борибди. Харидор келиб:

— Афанди, сигирингиз қалай, тузукми?— дебди. Афанди:

— Ҳаром ўлгирининг феъли ёмон,— дебди. Харидор:

— Нима феъли бор?— дебди. Афанди:

— Олдига яқин келсангиз, сузади, кетидан келсангиз, тепади. Бир пиёла келар-келмас сути бор. Ҳам ориқ, ҳам қари, ҳам чимхўр. Шунинг учун соғай деб олиб келдим,— дебди. Харидор:

— Ҳе-хе,— дебди-да, жўнаб қолибди. Нарироқда турган бир даллол Афандининг бундай деганини эшитиб қолибди. Даллол келиб айтибди:

— Афанди, сигирни сотгани олиб келган бўлсангиз, ундай деманг. Беш-олти кунда туғади, ўзи бўғоз. Ҳозир ҳам беш-олти коса сути бор, ўзи ёш ва ёвош, хўрагина, денг. Афанди бу гапни ўрганиб олиб нарироққа бориб турган экан, биров келиб:

— Афанди, сигир қалай?— дебди. Афанди:

— Ҳозир бир одам сигирни мақташни ўргатиб эди, шунинг

бошлаб келай, сиз сигирни ушлаб туринг,— дебди. Халиги одамнинг олдига бориб:

— Харидор келди, сизнинг ўргатган сўзингизни эсимдан чиқариб қўйибман. Шу сигирни сотиб беринг,— деб ялинбди. Даллол келиб:

— Афандининг сигири жуда яхши, Қорни ҳам анча тўмпайиб қолибди. Беш-олти косадан мўлроқ сути ҳам бор. Афанди бир сотай, дебди-да, бўлмаса, сотадиган сигир эмас,— деб Афандининг сигирини мақтабди. Харидор олмоқчи, даллол сотмоқчи бўлибди. Харидор пул санаб бераман, деб турганда, Афанди:

— Сигирни сотмайман,— дебди. Даллол:

— Сотаман, деб олиб келибсиз. Энди нега сотмайман, дейсиз?— дебди. Афанди:

— Ахир, ўзингиз айтаётибсиз-ку: «Бўғоз, беш-олти кунда туғади, беш-олти коса сути бор. хоназод, хўра, яхши сигир» деб. Мен шундай сигирни сотаманми,— деб сигирни олиб кетган экан. Даллол харидор олдида уялиб қолган экан.

10

Афанди уйда ўтирса, дарвоза эшиги тақ-тақ этиб қолибди. Афанди чиқиб:

— Кимсиз?— дебди. У:

— Узоқдан келаётиб эдим, чарчаб қолдим, ётиб дам олиб кетсам,— дебди. Афанди:

— Ётиб кетсангиз, майли, ташқарида еттига супам бор. Шу супани мен ғарқ уйқуда ётганимда ўғирлаб кетсангиз, нима бўлади,— дебди. У одам:

— Ие, Афанди, супани ҳам киши ўғирлайдими, супани ҳам кўтариб бўладими,— деб ялингандан сўнг меҳмонни уйига олиб кириб, чошгоҳга давр ухлаб қолибди. Афанди чиқиб караса, меҳмон кетиб қолибди. Афанди супасини санайди. Ўзи турганини санамай: «Супанинг биттасини олиб кетиб қолибди»,— дебди кўчама-кўча излаб нарироққа борса, бир тегирмончи буғдой элаб турган экан. Афандининг шошланиши кўриб:

— Ха, Афанди, ўзи нима гап?— дебди. Афанди:

— Ха, шу ёққа битта-яримта одам супа кўтариб ўтди-ми?— деб сўрабди. Тегирмончи:

— Бир одам янги бир супа кўтариб ўтди. Сиз бир оз гаплашиб ўтиринг,— деб гапга солиб, Афандини ухлатиб қўйибди. Тегирмончи шўхроқ экан, Афанди ухлаб ётганда ёнидаги ўткир устарани олиб Афандининг соқол-мўйловини

қирқиб қўйибди. Тегирмончи қараса, бир кампир ун элайдиган супра кўтариб кетаётган экан. Афандига:

— Ҳой, Афанди, туринг, ана супрангизни кўтариб ўтиб кетаётибди,— дебди. Афанди туриб: «Ҳа, сени қара»,— деб қўли билан соқолини сийпаса, нягида соқоли йўқ.

— Ширин ухлаб ётганимда сен мени қўйиб, кўсани уйғотибсан. Менинг соқол-мўйловим бор эди,— деб тегирмончи билан уришиб, кетиб қолган экан, уйига етиб қолган экан.

11

Афанди соқол-мўйловини олгандан сўнг ёш йигитга ўхшаб қолибди. Маҳалласида бир камбағалнинг қизи Афандига тегмоқчи бўлиб қолибди. Афанди ҳам олмоқчи бўлиб қолибди. Афанди ўн-ўн беш йигитни куёв навқар қилиб борибди. Афандини бир жойга ўтқазишиб, овқатларни ейишиб, Афандига ҳеч нарса беришмабди. Домла никоҳни қилиб:

— Қани, Афанди, ичкарига кириг:— деган экан, Афанди ош емаганига аччиғи келиб:

— Биз ош еганимиз йўқ, ош еганлар ичкарига кирсин,— деб зарда қилибди.

12

Афанди кўчада ўтирса, бир жарчи: «Кимки миришкорбошилиқни билса, подшога бориб учрашсин»,— деб чақириб юрган экан. Афанди бу гапни эшитиб, шошилиб подшонинг олдига бориб:

— Мен миришкорбошилиқни биламан,— деб миришкорбошилиқни бўйнига олибди. Подшо: «Қушларни топширинглар!»— деб айтган экан. Олиб келиб кўрсатса йигирма икки қуш экан. Афанди умрида мусича боққан эмас. Миришкорлиқни бўйнига олиб қушларни кўрса, нима ейишини билмай ҳайрон бўлиб турса, қушларнинг бари оқ чичибди. «Бунга қараганда, қатик ичар экан»,— деб қушларнинг олдига бир хумча қатикни олиб келиб, бир қошиқдан қуйиб қўйибди. Қушлар қатикни ичибди. Афанди эртасига келиб қараса, йигирма икки қушдан йигирматаси ўлиб, иккитаси қолибди. Хон:

— Миришкорбоши қани, овга чиқамиз, қушлардан олиб юрсин!— дебди. Афанди иккита қушни олиб, овга чиқиб, бир тўқайнинг ичига етиб қолиб, бир қуёни қочириб, «Қани қушни солиш»,— деган экан, Афанди қушни хуржуиға солибди.

— Кушни нега солмадингиз, куён қочиб кетди-ку!— дебди. Афанди:

— Кушни солдим,— дебди. Хон:

— Кушни қаёққа солдингиз?— дебди. Афанди:

— Хуржунга солдим,— дебди. Хон:

— Мен сизга хуржунга солинг, деганмидим, куёнга солинг деган эдим,— дебди. Афанди:

— Менга кушни куёнга ташланг, дегандингизда, мен куёнга ташлар эдим, Сиз кушни солинг, деддингиз. Хуржундан бошқа қаерга солиш мумкин, ахир,— дебди. Подшо хафа бўлиб:

— Маҳкам қилинг, унақа қилманг,— дебди. Шу орада куён қочиб кетибди. Афанди кушни халтага солиб, халтани хуржунга солиб, хуржунни қопга солиб, оғзини маҳкам бўғиб, эгарининг устига қопни ташлаб, устига миниб олиб, нарироққа етиб, у куёни бу жойдан қочириб: «Қани, куёнга ташланг» деганда, дарров қопни ерга қўйиб, қопнинг оғзини очиб, хуржунни бу ёққа олиб, халтанинг оғзини очиб, кушни олиб қараса, куш ўлиб қолибди. Хон келиб, кушнинг ўлганини кўриб:

— Э, аттанг, э, аттанг,— дебди. Афанди:

— Нимасига хафа бўласиз. Мен буни «Маҳкам қилгин», деганингизга халтага солиб, халтани хуржунга солиб, хуржуннинг оғзини маҳкам қилиб қойга солдим, қопнинг оғзини маҳкам қилиб, отнинг устига солдим. «Кушни ташланг!» деганингизга дарров ҳаммасининг оғзини очиб ташласам, куш ўлиб қолибди. Мен шунчалик маҳкамлаб, эҳтиёт қилганимга хафа бўлмайманми, сиз хафа бўласиз. Мен шунчалик маҳкам қилдим, жонининг қаердан чиққанига ҳайронман,— дебди. Хон хафа бўлиб:

— Боринг, сиздек миришкорбошининг бизга кераги йўқ,— деб ҳайдаб юборибди. Афанди кетиб қолибди. Кечкурун хон келиб, қушлардан хабар олай, деса, бу ёқдаги қушлар ҳам тамом бўлиб қолибди. Афанди у ёқда қолибди, хон бу ёқда қолибди, гап қаёқда қолибди.

13

Афанди бир куни жуда оч қолибди, подшонинг олдига келиб ялинибди:

— Ҳамма тўқ, бизнинг уйда ҳеч нима йўқ. Бизга бирор инъом бермасангиз, жуда ўлар ҳолатга келдик,— дебди. Подшо:

— Сизга озгина мурувват қиламиз. Каттароқ нш буюрсам, шунинг уддасидан чиқасизми?— дебди. Афанди:

— Оғир ишдан бўлак иш бўлса, қила берамиз,— дебди. Подшо:

— Сизга енгил иш буюрганам шуки, ўттиз кун рўзани санаб юриб ҳисобини оласиз,— дебди. Афанди:

— Хўп,— дебди-да, озгина ниҳом олибди, этагига солибди, уйига етиб қолибди. «Подшонинг буюрган ишларини қойил қилиб қилай»,— деб кўзачани ерга кўмибди. «Ҳисобимдан адашиб қолмай»,— деб кўзачага ҳар кун биттадан тош ташлаб борибди. Буни Афандининг уч яшар ўғли кўриб қолган экан. «Отам биттадан тош ташлаб кўзачани қачон тўлдирад экан»,— деб бир этак тош олиб келиб, кўзачани тўлдириб қўйибди. Афанди кўзачадан тошни олиб, этагига солиб санаеса, уч юзта бўлиб қолган экан. Афанди шошилиб, подшога югуриб бориб, баён қилибди:

— Тақсир, у ҳайит бу ҳайитдан ўтиб кетибди. Шу бугун арафа қилинг, иложи бўлса ҳайит қилинг. Мен бепарволик қилиб, сизга хабар бермабман,— дебди. Подшо:

— Сиздақа ҳисобдондан иккита бўлса, уч кунда бир ҳайит бўлаверар экан-да, одамлар рўзанинг энди етти кунини тутишдию. Ҳисобга сагал иўноқроқ экансиз, сизга бошқа иш бераман,— дебди. Афанди:

— Қани, нима иш буюрасиз?— деса, подшо:

— Ҳар кун ионушта қилиб, оёғимни уқалаб, ковушимни берироққа тўғрилаб қўйиб, берганимни олиб, юраверинг,— дебди.

Афанди ҳар кун келиб, подшонинг оёғини уқалаб, подшо нима деса, сўзига сўз қайтариб, кулдириб юрар экан.

14

Бир кун подшо вазирларига:

— Афандини нима қилсак, гапдан қолдириб бўлар экан. Шунинг бир маслаҳатини топиб берсангизлар,— дебди. Вазирлардан бири:

— Сиз ҳар нима қилсангиз, ярашади. Оёғингизни уқалаб турган вақтида «Юрагим дамроқ бўлиб қолибди»,— деб юрагингизнинг ғуборини чиқаринг ва «Сиз ишбилармон одамсиз, шунини ушлаб келинг»,— деб буюрсангиз, Афанди шу билан кетиб қолади. Гапдан қолиб, сиз енгган бўласиз,— дебди.

Афанди эртаси кун подшонинг оёғини уқалаб турганида, подшо юрагининг ғуборини чиқариб: «Шунини ушлаб келинг!»— дебди. Афанди нарироққа етиб қолса, бир оғғтоб жойда бир одам таҳорат ушатиб қўйган экан, у жуда қуриб

қолган экан. Уни олиб, этагига солиб, подшоһнинг олдиға келибди. Подшо:

— Ҳа, нима олиб келдинг?— дебди. Афанди:

— Укаси жуда қочоқ экан, югуриб ета өлмадим. Акаси офтоб жойда турган экан. Укаси бўлмаса, акаси ҳам бўлаверади, акасини ҳисобға оларсиз, деб олиб келдим,— дебди.

15

Подшо: «Афандини ҳеч сўз билан тўхтатиб бўлмас экан, бунга ҳам сўз топди»,— деб вазирларини чақириб:

— Афанди билмайдиган гап топинглар!— деб яна маслаҳат қилибди. Вазирлари:

— Маслаҳат шу: эртаға вазирлар келади, келган вақтда олти кишининг қўлиға олтига тухум берамиз. Олти тухумни олтови қўлтиғининг тағиға қистириб ҳовузға шўнғиб чиқса, биз ҳар бириға биттадан беқасам тўн берамиз. Буларға беқасам тўн бергач, Афанди: «Бизға ҳам чопон беринг»,— дейди. Биз: «Сиз ҳам ҳовузға шўнғиб, тухум топиб чиқсангиз, чопон берамиз»,— деймиз. Афанди ҳам шўнғийди, излайди, тухумни топа олмайди. Шу билан ўсал бўлиб қолади, чопонни бермаймиз,— дебди.

Эртаси куни Афанди келганда, вазирлар Афандини кўришлари билан уст-бошларини ечиб, қўлтиқларига биттадан тухумни қистириб, ҳовузға шўнғиб, биттадан тухум топиб чиққанлари учун, подшо олтовига олтига беқасам тўн бериб турганини кўрган Афанди:

— Бизға ҳам тўндан беринг:— дебди. Подшо:

— Сиз ҳам ҳовузға шўнғиб тухум топиб чиқсангиз, сизға ҳам тўн берамиз. Битта топиб чиқсангиз, битта. Ўнта топиб чиқсангиз, ўнта тўн берамиз. Фақат шу ҳовузнинг тағидан топиб чиқишингиз шарт,— дебди. Афанди уст-бошини ечиб, ҳовузға ўзини ташлаб, дами қайтганича ҳовузнинг ичини излаб юриб, топа олмасдан ҳовузнинг лабига чиқиб, дамини олиб, бир толнинг теласига чиқиб, иккала қўлини ёниға уриб, хўрозға ўхшаб қичқирибди. Подшо:

— Бу нима қилганинг?— деб гап сўрабди. Афанди:

— Олтига макнённинг ичиде битта хўроз бўлмайдами, тақсир,— дебди. Бу гапға ҳам Афанди тўғаноқ солган экан. Подшо: «Сизни бетингизни кўрмайини»,— деб қувиб юборган экан.

МУНДАРИЖА

Луқмони Ҳаким. <i>Ёзиб олувчи А. Шукуров. Ўзбекистон ССР</i> <i>Фанлар академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт</i> <i>институту фольклор архиви, инв. № 206. Бундан кейин «ФА,</i> <i>инв. № ...» деб кўрсатилади.....</i>	5
<i>Аёа. Ёзиб олувчи А. Абдулаҳат. ФА, инв. № 487.....</i>	13
<i>Топқинчилар. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инв. № 670.....</i>	25
<i>Уч оғайни тахминчи. Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 128.....</i>	29
<i>Гаранг. Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 127.....</i>	34
<i>Олдинга — панд, кейинга — қанд. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова.</i> <i>ФА, инв. № 219.....</i>	36
<i>Мирзараҳим лакалов. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 255.....</i>	40
<i>Афлотун. Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 129.....</i>	43
<i>Ҳамшид. Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 129.....</i>	52
<i>Муфтаҳинск. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 866.....</i>	53
<i>Илми доно. Ёзиб олувчи А. Шукуров, ФА, инв. № 225.....</i>	54
<i>Йўлчи — бўлчи. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 214.....</i>	56
<i>Сафсатайи гап. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 218.....</i>	60
<i>Ҳаммол йиғит. Ёзиб олувчи Т. Очилов. ФА, инв. № 1491.....</i>	64
<i>Шоирн қойил. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 866.....</i>	65
<i>Ибратли сўз. Ёзиб олувчиси номаълум. ФА, инв. № 866.....</i>	66
<i>Азмойиш деган гап. Ёзиб олувчи Т. Очилов. ФА, инв. № 1489.....</i>	67
<i>Куйдир тандир. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 210.....</i>	69
<i>Семург куш. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 143.....</i>	76
<i>Хоннинг газаби. Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 127.....</i>	80
<i>Ҳмоқчи вазир. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 227.....</i>	85
<i>Темирчиннинг қизи. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 226.....</i>	89
<i>Қирқ ёлгон. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инв. № 673.....</i>	91
<i>Товламачи одам. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инв. № 672.....</i>	99
<i>Ўғри эшон. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 425.....</i>	101
<i>Эшоним деб эшагимдан айрилдим. Ёзиб олувчи Б. Каримов,</i> <i>ФА, инв. № 689.....</i>	110
<i>Ака-уканинг олд-бердиси. Ёзиб олувчиси номаълум. ФА, инв. № 866.....</i>	111

Қози. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 253.....	114
Бойвачча. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 254.....	117
Хийлан кампир. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 219.....	121
Абдуллахонинг лавонди. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 220.....	123
Маъноли гап. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 209.....	125
Ямоқчи билан Шоқаландар. Ёзиб олувчи Б. Каримов. ФА, инв. № 483.....	127
Она муҳаббати. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инв. № 671.....	132
Бой билан Меҳмон. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инф. № 674.....	134
Тухмати жаллод. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 700.....	136
Тўрт тухмат. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 207.....	146
Эшон. Ёзиб олувчи Б. Каримов. ФА, инв. № 621.....	155
Яхшилик қилинг. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инв. 701.....	159
Тилла батик. Ёзиб олувчи Абдусаматов. инв. № 486.....	164
Хон билан вазир қизи. Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 126.....	166
Ёлгончи. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 704.....	167
Тўй. Ёзиб олувчи Азиз Ғулом. ФА, инв. № 699.....	169
Ибратли туш. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 702.....	174
Олди-қочди гап. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 703.....	176
Меҳр гап. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 222.....	181
Арава гап. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 221.....	184
Сафсатайи ишқал. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 223.....	186
Мақсад. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 224.....	187
Лангтунг. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 216.....	188
Мушук. Ёзиб олувчи Т. Очилов. ФА, инв. № 1491.....	189
Бўлмаганга бўлишма. Ёзиб олувчиси помаълум. ФА, инв. № 866.....	190
Феъли тор подшо. Ёзиб олувчи Абдусаматов. ФА, инв. № 484.....	191
Турли-туман. Ёзиб олувчи К. Саримсоқов. ФА, инв. № 673.....	192
Лўттибозлик. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 485.....	192
Пандбоз. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 212.....	193
Полвон Качал. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 142.....	195
Маймунчи. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 142.....	198
Ясовул. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 142.....	199
Тосбоз. Ёзиб олувчи М. Тошпўлатова. ФА, инв. № 142.....	200
Илгаридан бир кўриниш. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 208.....	201
Девонан Шоҳманраб. Ёзиб олувчи А. Шукуров. ФА, инв. № 211.....	202
Афанди (туркум лағифалар). Ёзиб олувчи М. Афзалов. ФА, инв. № 125, 621.....	210

Литературно-художественное издание
Устное народное творчество

Сборник

ЛУҚМОНИ ХАКИМ

Составители *Тура Мирзаев и Зубайда Хусаинова*

Художник *В. Пелмировский*

Ташкент, издательство литературы и искусства им. Г. Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадвий нашр

ЎЗБЕК ХАЛҚ ИЖОДИ

ЛУҚМОНИ ХАКИМ

Нашрга тайёрловчилар *Тура Мирзаев ва Зубайда Хусаинова*

Мухаррир *М. Турсунов*

Расмлар муҳаррири *А. Бобров*

Техн. муҳаррир *Э. Саидов*

Мусахҳих *Э. Тожиев*

ИБ № 3946

Босмахонага берилди 22.03.89. Босишга рухсат этилди 26.06.90. Формати 84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 2. «Тип Бадони» гарнитураси. Юқори босма Шартли босма л. 11,76+0,21 вкл. Шартли кр.—оттиск. 12,6. Нашр л. 13,17+0,23 вкл. Тиражи 90000. Буюртма № 1222/168. Баҳоси 2 с. 10 т. Шартнома № 156—88.

Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Мағбуот Давлат комитети, «Мағбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босмахонасида босилди. Янгийўл шаҳри, Самарқанд кўчаси, 44